

ХРОНІКА

І Р И Н А В О В К

НА ЩИТІ

Спогади родин загиблих воїнів

ДЕБАЛЬЦЕВЕ

Харків
«Фоліо»
2020

УДК 821.161.2+355.12

В61

Серія «Хроніка»
заснована у 2018 році

Літературний редактор
О. І. Думанська

Художник-оформлювач
О. А. Гугалова-Мешкова

У книзі використані фотографії з родинних архівів

Вовк І.

В61 На щиті. Спогади родин загиблих воїнів. Дебальцеве / Ірина Вовк; літ. ред. О. І. Думанська; худож.-оформлювач О. А. Гугалова-Мешкова. — Харків: Фоліо, 2020. — 604 с.: іл. — (Хроніка).

ISBN 978-966-03-8215-2 (Хроніка).

ISBN 978-966-03-9216-8.

Третя книга тритомника — оповіді про оборонців Дебальцевого, загиблих спекотного літа 2014-го і у найтяжчі зимові місяці 2015-го; про непохитних вояків Світлодарської дуги, про героїв Авдіївки, Зайцевого й Мар'їнки, що пролили свою кров на точках «нуль». Вояки оживають у спогадах матерів і батьків, братів і сестер, дружин і дітей, щоб ми не змарнували історичного шансу незалежності.

Спогади про загиблих українських вояків, що захищали нашу землю в перші дні, тижні, місяці й роки російсько-української війни, зібрані й художньо адаптовані, — це потреба людської пам'яті, пам'яті серця про незабутніх. Це непроминальний біль живих, їхня туга за втраченим, а також нагадування людям цивільним, хто заплатив найдорожчу ціну за їхній спокій і добробут.

У виданні використані фотоматеріали з родинних архівів.

УДК 821.161.2+355.12

© І. О. Вовк, 2020

© О. А. Гугалова-Мешкова; художнє оформлення, 2020

© Видавництво «Фоліо»,
марка серії 2018

ISBN 978-966-03-8215-2 (Хроніка)

ISBN 978-966-03-9216-8

ДЕБАЛЬЦЕВЕ

Ігор Волошин

17.11.1985 — 21.07.2014

Батальйон «Дніпро-2»

— Еммо, а куди це твоя мама нас веде? — розпитував юний рівненський хлопчисько Ігор, прогулюючись із французькою подругою містом Німм.

— О, Ігоре, не знаю точно, — зітхнула крихітна дівчинка Еммануель, — мама каже — це сюрприз.

— Сюрприз для кого? Для нас чи, може, для моєї мами, яка приїхала в гості? — не терпілося хлопцеві дізнатися, куди веде їх мадам Жаклін.

— Думаю, для тебе, — усміхнулася Емма й вибігла вперед. — Наздоганяй!

— Ого, так це ж крамниця мініатюр! — вигукнув Ігор, заходячи до крамниці, з підлоги до стелі заставленої панорамами баталій та історичних подій.

Ігор затамував подих, підняв голову й розглядав мініатюри.

— Який ве-ле-те-нський ма-га-зин! — повільно, по складах, із захопленням промовив хлопчик.

— Мадам Жаклін, ці мініатюри, ці панорами, — це ж Ігорева любов, звідки ви знали? — сама ледь оговтавшись від побаченого, промовила хлопчикова мама, Наталя Волошина. — Він спершу монети збирав, а потім як захопився цими мінібаталіями, цими солдатами — зброєю — технікою, то може тепер годинами сидіти над мініатюрами й відтворювати сюжети. Ми в Києві знайшли магазин один, в якому таке продається, але він значно менший, ніж цей, то на дні народження ми відкладали кошти й тоді за великі гроші купували Ігореві ці от панорами.

— Чудово, що в нього таке інтелектуальне захоплення, — усміхнулася витончена мадам Жаклін Ігоревій мамі. — Ігоре, яка тобі найбільше подобається?

— Охх, мадам Жаклін, вони всі такі круті... — Ігор навіть не відводив очей від панорам.

— А якщо якась одна? — зі своєю фірмовою усмішкою глянула на Ігоря Емма.

— Оця от битва — це мрія! — Ігор ткнув пальцем в одну з мініатюр.

— Месьє, — звернулася мадам Жаклін до продавця, який в мить підбіг до вишуканої пані. — Запакуйте нам цю модель, будь ласка, для нашого хлопчика.

Ігор стояв закам'яніло й нарешті відвів очі спершу на мадам, а тоді на Емму, тільки вимовити ні слова не зміг.

— Мадам Жаклін! — підбігла до неї пополотніла пані Наталя. — Це дуже дорогий подарунок, ми не можемо його прийняти.

— Це подарунок від нас з Еммануель, — мадам усміхнулася, заплативши немалу суму за мініатюру, і пригорнула до себе доню.

— Я рада, що ти поїдеш додому з таким подарунком від нас, — Емма взяла Ігоря, який ще не прийшов до тям, за руку й потягнула до міського парку.

— Це буде згадка про тебе! — обійняв подругу Ігор, а іншою рукою притулив до себе подарунок.

Ігореві дуже подобалося гостювати у своєї подруги Еммануель у Франції. А мадам Жаклін полюбила хлопчика, як рідного сина. Й Ігорева мама навіть приїздила в гості. І приїздила б ще, й Ігор гостював би далі, але настав час завершувати школу й вступати до вишу. А загалом, такі поїздки були для Ігоря звичними: він постійно подорожував за обміном учнями й бував то у Франції, то в Німеччині, то в Болгарії, Чехії. Але Еммануель була для Ігоря особливою.

— Ігоре, ви так щебетете з Еммою, якою мовою, синку? — дивувалася мама.

— Не знаю, ма: вона французькою, я англійською, але я все розумію, та й вона, напевне, теж, — сміявся Ігор.

Мадам Жаклін пропонувала Ігореві приїздити до Франції на навчання, обіцяла допомогти з помешканням, та й Ігор загорівся бажанням їхати, але сума навчання була просто непідйомною для родини Волошиних. Французи не могли зрозуміти, чому викладач коледжу, тобто пані Наталя, не може оплатити навчання, чому викладач отримує таку малу зарплату. «Сто доларів» — гордо казала пані Наталя французам,

а ті перепитували, чи це за день, чи за тиждень. Пані Наталя опускала голову й сумно додавала, що за місяць.

Оскільки мрія про навчання у Франції була не-реальною, Ігор лишився в Україні — після дев'ятого класу він вступив до економіко-правового коледжу, а тоді й до університету водного господарства та природокористування в Рівному. А попри це ще й примудрився влаштуватися на роботу до банку.

— Це звучить непривабливо, але для нас це був най-економніший варіант.

Пані Наталя голосно й приречено зітхнула, а тоді акуратно поправила хутрянку безрукавку, бо в місці, де ми з нею зустрілися, стало доволі прохолодно.

— У Франції ж... я б не потягла. Хоча й мадам запрошувала, хотіла допомогти, і, напевно, хотіла б, аби він із Еммануель дружив, — може б, навіть там у них все склалося, може, і не тільки дружба. Емма згодом закінчила театральний виш і працювала актрисою в їхньому театрі. Вона така красива — тендітна мила дівчинка...

Коли Ігореві минуло двадцять, призвали в армію. Хлопець шляхів уникнути не шукав — хотів служити. Надвечір додому принесли повістку: мама саме готувала на кухні чай для сім'ї.

— Що ж будемо з тією службою робити, синку?

Вона добре знала, що більшість його однолітків по-вигадувала методи, аби уникнути строкової служби.

— Як що робити, ма? — вочевидь, це питання Ігоря приголомшило. — Йти служити, ма, а що робити? Це обов'язок, це служба.

— Сину, ну може якісь довідки потрібні? — мама спробувала таки відмовити.

— Ма, ти що смієшся з мене? — син вже відверто обурився. — Я що, недолугий якийсь, що ти мені будеш довідки вишукувати, аби не йти в армію? Я здоровий хлопець, я служити буду. Припини це, ма!

На тім розмова закінчилася, і невдовзі Ігор уже був у рядах строковиків. Понад рік ніс варту у військчастині СБУ у Рівному.

Ігор Волошин із мамою

— Як зараз пам'ятаю — на термометрі позначка впала до -26 , а мій син стояв на варті. Дзвонить мені й розповідає після вартової ночі: «Стою я і чую, як щось поруч гуп-гуп-гуп, наче хтось підходить до військового об'єкта; лячно було, але потім ми вирахували, що то якесь звірятко було». Трохи він тоді перелякався, бо напередодні через паркан перелізли наркомани й за автомат зарізали вартового. Але стояли хлопці й далі... До речі, у нашому сімейному альбомі зберігається «Лист подяки батькам від командування підрозділом за виховання сина Ігоря». Він не просто відбував строкову — він служив в армії.

Хоча потім із військом життя вирішив не пов'язувати: подався працювати до банку: мав добру й надійну роботу, за освітою. І батьки тішилися, що син знайшов своє місце в житті. Але військо ступило до Ігоревого дому вдруге, раптово: коли розпочалася АТО на Донбасі, Ігор отримав повістку від місцевого військкомату, але ні на полігон, ні на фронт його не відправили, а радше «мали Ігоря на увазі» — сказали чекати. Ігор чекати не хотів і вирішив підстрахуватися — подав документи ще й до батальйону тероборони «Дніпро-2». Звідтіля відповідь уже не забарилася.

— Дніпровський військкомат. Ми до Волошина Ігоря Анатолійовича. Збори післязавтра, 16 травня.

Швидко, сухо, без можливості вставити бодай слово, голосом робота-конвеєра промовляла «слухавка» до пані Наталі: дзвонили на стаціонарний телефон.

— А ви не помилилися? — вона не одразу зрозуміла, до чого ж тут Дніпровський військкомат. — Мій син у Рівному, і військкомат наш тут, просто під хатою.

Але голос у слухавці давно вже не слухав її.

— Ігоре, — мати вмить набрала сина, повторюючи «16 травня, післязавтра, 16 травня, Дніпро». — Сину, тут із військкомату Дніпра дзвонять, тебе на якісь збори кличуть. Чого б це? То якась помилка. Ти набери їх, з'ясуй, чого їм від тебе треба?

— Ма, я їду в Дніпро, — відповів Ігор. — Скільки маю часу?

— Якого часу, Ігоре? Ти куди зібрався?

Пані Наталія вже розуміла, що Ігор чекав цього дзвінка, і після паузи тихо додала:

— Вони сказали — збори 16-го.

— Маємо добу, ма! Скоро буду! — відповів Ігор і повісив слухавку.

Він поїхав сержантом-добровольцем 39-го батальйону тероборони «Дніпро-2», бо не хотів у Рівному чекати: хотів вже й зараз бути на війні.

— Дивився новини в інтернеті, — пригадує мати, тихцем витираючи пальцями кутики очей від сліз, — казав часто «там уже почали воювать». А це ж уже йшла оборона перших міст. Казав — «їх мало, ма, треба йти, їм треба помагати». Але він все переважно носив у собі, і лише згодом я дізналася, що він спочатку допомагав першим пораненим і віддавав кошти якісь, і шукав лікування; йому було шкода тих хлопців-добровольців, яких тоді ще було так мало. Я про це все не знала.

А 15 травня Ігор написав на роботі заяву, що йде на фронт. І ми справді мали добу на збір. Пам'ятаю, батько тоді побіг кудись і купив такий красивий добротний американський рюкзак. І от ми всі складали того рюкзака: маю ще фото цього збору. «40 днів і чекай на ротацію», — казав син, але не приїхав... Не сказав, що їх закинули вже на лінію фронту, і вони під Волновахою, а потім — блокпости під Донецьком. І я вірила, що він десь у полі стоїть, і навіть розповідала про всілякі домашні клопоти: треба те полагодити, а вікно пофарбувати. А він мені: «Ма, я прийду та й пофарбую». Не приїхав, не пофарбував...

Хотіла мама до нього їхати, гостинців привезти, але син все відмовляв: змінили місце дислокації, казав, а в слухавці лунали постріли. Тут і здогадуватися не треба — все було таким очевидним: у теленовинах — моторошні повідомлення, у синовій слухавці — стрілянина. Мама розуміла, де він.

— Після смерті мені віддали два його мобільні.

Пані Наталя закушує верхню губу, щоб не розхвилюватися.

— З одного, хоч і страшенно побитого, ми змогли витягнути фото та відео, які він встиг відзняти на війні. А там і на бронетранспортері вони з українським прапором, і на блокпості... Тепер я знаю, де він був тоді, коли мені казав: «у Запорізькій області». Та й побратими після похорону все це підтвердили. Він воював, а казав — навчання, полігон, поля...

Ігор мав приїхати 24 липня. Перед смертю дзвонив мамі щогодини — «Стою на варті, і так хочу з тобою

поговорити». А потім просто перестав їй дзвонити, а мама сподівалася, що це багато справ перед ротацією. Та командир Ігоря тоді набрав його батька й сказав про трагедію.

— Пробачте... Але ви кажіть, як хочете: я мамі не зможу подзвонити й сказати... — командир говорив дуже коротко, але не черство.

Ігор на фронті вів щоденник, кожного дня щось туди записував: моменти служби, якісь історії і розповіді побратимів чи просто побутові речі. І дивом після трагедії той записник вцілів: поранений Ігорів побратим приїхав до пані Наталі й віддав його разом з іншими речами хлопця, які самотужки збирав по всьому підірваному блокпості: коли все навколо присипало землю і хлопці повзли й розтягували тіла, поранених і їхні речі. Два мобільники, щоденник і чорна торбинка. Для пані Наталі це тепер найбільша цінність — те, що можна пригорнути до себе й відчути сина.

На блокпості були позмінно, і того трагічного дня він щось записував, а тоді додав: «Все, не маю часу: йду на варту...» І цим закінчився його щоденник. Ще о 19:40 він листувався з друзями ВКонтакті, а як пішов на варту, саме на блокпост (неподалік селища Кам'янка Донецької області) підігнали автівку, начинену вибухівкою, і вона підірвалася.

Уже спеціалісти згодом розповідали, що ті 40 кілограмів — це вибухівка для підриву мостів. Тож ворог хотів підірвати пост уже напевно. Пані Наталя згадує:

хлопці аналізували, чому терористи так вчепилися в їхній блокпост. Виявляється, у тому напрямку йшли дві дороги — стара, бруківки, і нова — трохи далі й не цікава ворогу, бо лише по старій стратегічній дорозі могли пройти ворожі танки. Але взяти той блокпост ворог не міг — хлопці наші добре його боронили. І тоді терористи вирішили його підірвати — підіслали автівку із чоловіком у цивільному за кермом та й підірвали. Можливо, навіть підставивши й використавши водія. Але й після вибуху, коли загинув Ігор, пост хлопці не здали. На жаль, зараз він на території, контрольованій терористами. Тоді ж ворогу просто потрібна була дорога на Іловайськ. Вибух забрав життя п'ятох українських вояків, ще семеро отримали поранення.

— Знаєте, так, ціна свободи дуже висока, але рідна земля — не та, що під подошвою, а та, що під серцем, і власне так воно і в кожного з тих хлопців. І вони це робили не заради слави й грошей, бо Ігор за 72 дні, які відвоював, не отримав жодної гривні. І лише посмертно мені передали ті копійки — солдатську зарплату.

Пані Наталя перебирала в руках вміст найдорожчої торбинки, яку залишив їй по собі її Ігор.

— Він ще коли звідси їхав, то казав мені: «Ма, ти собі навіть не уявляєш, з якою силою ми маємо справу, — там повинен хтось бути». Ну це така натура: якщо не я, то хто?

«Подих смерті надає смак життю» — це один з останніх його постів-статусів у соцмережі. Мати дізналася

про нього вже після смерті сина й має йому своє тлумачення. Каже, що син багато дискутував, чи чоловік має воювати. Звісно, у кожного, хто не пішов, була якась своя філософія і пояснення цьому, тоді як Ігор був непохитним у своєму баченні призначення чоловіка, чоловіка-воїна, який повинен цінувати кожную хвилину свого життя і боротися за неї. І отой подих сміливості й життя на грані й надавав смак життю: він цінував і любив, любив батьків, свою дівчину Катю, своїх друзів і роботу.

Після смерті сина Наталія Волошина стала волонтером — багато допомагала хлопцям на фронті. Каже, що це був єдиний спосіб не збожеволіти, бо тоді їй землю з-під ніг вибили, відібравши назавжди сина. Найбільше матері бракує спілкування з Ігорем, його міцних обіймів і захищеності від усього світу.

Ігор Волошин

— Коли ми йшли з ним разом вулицею, то він мені не дозволяв зайвого пакетика нести. А ще в нас з ним був ритуал: щосуботи спершу — на каву, а тоді — на ринок, звідки ми приходили обов'язково з якоюсь покупкою для мене. А як на каві сиділи і йому хто дзвонив, то він строго відповідав — я з мамою, через годину. І хай весь світ зачекає. Мені бракує розмов з ним: ми часто дискутували щодо якихось загальних питань і фактів, він і з друзями так часто дискутував і днями докопувався в інтернеті й книжках відповідей. А знаєте, звідкіля це в нього було? А це в дитинстві я хотіла його захопити до таких речей і придумала гру: сама підслуховувала десь питання незвичні з відповідями й задавала їх синові. А за його правильну відповідь — з мене какао чи 5 гривень. І він так швидко вишукував ті відповіді... сміявся і казав: «Як захочеш заробити 5 гривень, то швидко знайдеш відповідь». Отак ми з ним бавилися... А зараз якось пусто мені. У мене враження, що весь світ осиротів без нього. «Опустела без тебе земля», як в тій пісні, знаєте?.. Єдине, що мене рятує — це думка, що вони переходять в інший вимір і дивляться на нас. І в мене часом справді відчуття, що вони нас тепер бачать, а ми їх — ні, бо відчуття, що він стоїть у мене за спиною, мене не полишає. Як тоді, за день до від'їзду, коли я вийшла на балкон нашого дев'ятого поверху й сумно дивилася в землю, бо не знала, що далі буде. Ігор тоді встав з-за комп'ютера, обійняв мене за плечі й міцно притулив... Я ще тоді подумала про себе: «Боже, наче прощається».

Наприкінці нашої із пані Наталею зустрічі, складаючи фото Ігоря, документи про його службу й одягаючи своє пальто, вона раптом зупинилася і взяла мене за руку.

— Я вам вдячна, — зовсім іншим голосом, тривожнішим, сказала Ігорева мати. — Так склалися обставини, що зараз ми з чоловіком живемо окремо, а вчора вранці, о сьомій годині, Толік раптом приходить до мене й каже:

— Ніколи ж наш син, як ми його похоронили після фронту, і не снівся, а тут мені в сні чується голос Наталі Сумської, яка веде якусь програму на ТБ і цитує нашого Ігоря, що сказав: «Україна у нас одна». То що б це означало?

Пані Наталя й гадки не мала, як на це реагувати: сон чи яке передбачення.

— І тут нам дзвонять і кажуть, що ви їдете до нас в Рівне. Я ж — радитися до Толіка. «Не піду, не зможу», — кажу йому.

— А сон мій пам'ятаєш? — сказав Толік без роздумів. — Тільки замість Наталі Сумської про Ігоря скажеш ти — Наталя Волошина.

— І я до вас сьогодні прийшла, щоб сказати синові слова: «Україна у нас одна»; і мій Ігор за неї поліг.. І дав знак, так, я вірю, що то був знак — прийти до вас, щоб його не забули, бо, значить, йому це важливо.

ДМИТРО ЖУКОВ («СІРЕНЬ»)

27.11.1978 — 12.08.2014

25 ОПДБр

То було 29 червня 2014-го. Билбасівка напередодні падіння телевежі на горі Карачун, коли Донбас був окупований до самого Слов'янська. Билбасівка — крайній стратегічний і найбільший блокпост уже на виїзді з міста. Ми приїхали туди з повним салоном і багажником води, їжі, кави і солодощів. Трохи посиділи «в гостях» у Нацгвардії, потім привіталися з танкістами, а тоді залізли в броню гукати десантників 25-ки. Замкомбат Дмитро з позивним «Сірень» — здавалося, він усміхався завжди— жартував і кумедно муштрував своїх хлопців на посту, підтримуючи гарний настрій і бойовий дух. Дуже він тоді втішився львівською кавою, яку я привезла з дому, але трохи засмутився, що не має, чим пригостити нас.

— Блин, у нас тільки суп есть! Будеш? — з надією в голосі спитав «Сірень».

— Та якраз те, що треба! — я усміхнулася і взяла з його рук ложку; про таких волонтерів потім «диванна сотня» скаже: от, об'їдають на фронті наших хлопчиків... Але це буде потім.

— Не переживай, суп без лука, — підбадьорив Діма, помітивши, що я розглядаю, що там плаває, — і ми всі зареготали.

І раптом Діма зник. Хвилини за кільканадцять повертається зі складеними докупі долонями: бачу, що щось несе. Підбігає до столу й висипає зі жмень з десяток цукерок.

— До кави!

— О, шоколадные! Да «Сирень» дело гово... — підхопив його побратим Серьога, але його перебила раптова стрілянина.

І без того напружений блокпост ніби здригнувся: кожен вхопив свою зброю, а хто встиг — і броник. Діма стягнув однією рукою броник, перекинутий через саморобну лаву й з допомогою Серьоги, який вчасно зреагував, накинув його на мене зі словами «прячься за бетер». Я забігла за кут «броні» й тільки встигла побачити, як Діма вхопив свого автомата й рвонув уперед у самому натільнику.

— Блі-і-ін! Я ж в його броніку... — майнула думка, і мені стало не по собі.

— «Індеец», готуй РПГ, там суне броня без прапора! — кричав хтось із «нациків».

— Плюс, — голосно відповів «Індеец» і витягнув із намету ручного гранатомета.

— Не стрелять! Свої, блин! — несамовито крикнув хтось із десантників. — Отбой!

«Індеец» опустив РПГ — і на блокпост на шаленій швидкості залетів БТР, здійнявши за собою стовп диму й пороху: за ними лиш захитався вже наскрізь

прострілений дорожній вказівник «Билбасівка». Машина зупинилася за кілька метрів від мене, майже на краю блокпосту.

— Где флаг, вашу мати?! — крикнув «Сірень».

— Злетів, ми проривалися! — пояснювали відхекуючись хлопці й закурювали по заспокійливій цигарці. — Думали — хана.

— Мы же вас в воздух чуть не подняли! — гнівався «Сірень».

— Чуть не вважається, — зареготав хтось із тих, хто прорвався, допивши воду з дволітрової пляшки і зістрибнувши з броні.

...Увечері ми поїхали з блокпосту, а хлопці залишилися аж до звільнення міста та повної зачистки Слов'янська. Ми кілька разів зідзвонювалися з «Сіренню» впродовж наступного місяця: я багато питала по ситуації на фронті, він коротко розповідав те, що можна було. Його підрозділ згодом рушив у бік Дебальцевого — тоді ще не оточеного, але вкрай небезпечного.

А за місяць, другого серпня, коли десантники ще святкували в цій даті свій день, я планувала подзвонити й привітати своїх друзів. Хотіла набрати й Діму, але так склалися обставини, що потрапила з іншим підрозділом у місцевість практично без зв'язку. Так і не змогла нікого набрати. Невдовзі повернулася на кілька днів додому, аби підготуватися до нової поїздки на Донбас, і подумала, що треба обов'язково поїхати у 25-ку й побачитися з хлопцями. Вирішила, що наберу «Сірень» і спитаю, куди до них їхати й чого привезти? Довгі гудки, і я нарешті почула, як слухав-

ку підняли. Тільки то був не Діма, а його дружина Юля.

— Да, я слухаю...

— Доброго дня! О, це мабуть Юля. Діма розповідав багато про вас. Мене Іра звати, я журналіст, а Діма десь поруч?

— Діма вчора погіб...

Мені забракло слів, спромоглася на співчуття — і все... Уже пізніше я дізналася, що Діму та ще вісім його побратимів закидали мінами під Вуглегірськом...

Із Юлею вже не телефоном ми познайомилися тільки після Діминої смерті — у військовому містечку Гвардійське, що під Дніпром, де базується його, а тепер і Юліна «двадцятьп'ятка». Ми разом поїхали на його могилу. Серьoga з братом налили собі 50 грамів гіркої: половину випили, а половину розлили, за традицією, на могилу побратима. Юля плакала.

Вона пішла до лав чоловікової бригади, як каже, Дімі на зміну. Це сталося дуже швидко: за місяць після загибелі «Сірені». Юля просто задзвонила його товаришу: «Я вирішила призватися». Він, не зволікаючи й миті, відповів: «Ну й молодець: правильне рішення. Давай». Син Артем був не проти, але просив про одне: не їхати на війну. Звісно, Юля пообіцяла.

Юля мешкає з сином у невеличкій квартирі у Гвардійському: тут усе нагадує про Діму— його нагороди, фотографії, альбоми, його форма, «тільник» і десантний берет. Син пишається батьком і його подвигом, а Юля

вчиться жити, покладаючись на себе, хоча знає, що чоловікові побратими завжди поруч.

— Я увімкну нашу теплову «дуйку», бо страшенно холодно, ще нема опалення і доводиться отаким рятуватися.

Юля нагнулася, аби увімкнути прилад до розетки, й заодно прихопила альбом із фотографіями.

— О, а це наша молодість. Познайомилися ми з ним, правда, дуже банально: він — курсант, навчався в Сумах, у вищому артучилищі, а я була студенткою педагогічного університету, спільні знайомі нас звели. Ми стали зустрічатися. Увесь п'ятий курс. А тоді Діму розподілили у військову частину в Кам'янку-Бузьку на Львівщині, і він поїхав. Минуло місяці зо три, як він мені дзвонить: «Приїзди і виходь за мене заміж». І я розуміла, що це людина, з якою я б хотіла прожити... прожити, скільки нам не було би відміряно. Я поїхала. Ми й одружилися. Хоча, самого весілля в нас не було: нас розписали 25 жовтня, без черги, бо він військовий.

Через три роки в Діми з Юлею з'явився Артем. Юля тоді працювала практичним психологом у школі, а навчалася в Сумах. Звісно, ті поїздки — то непросто. Але в той час саме розформовують Дімину частину на Львівщині, і вони їдуть на нове місце його служби — до Тернополя. Там минули перші два роки Артема, а тоді сім'я перебралася вже до Гвардійського: Дмитра скерували до 25-ї бригади десантників.

— Нелегко з малою дитиною дружині військового: тато йшов, коли малюк ще спав, а приходив, коли син уже спав. Справлялися, доводилося. Але я розуміла, що

в чоловіка складна робота, служба забирає справді багато часу. А як малий підріс, то йому страшенно стала подобатися татова робота: він частенько напрошувався з ним у частину, бачив військову техніку, заглядав усередину, сидів на місці водія-механіка. Артем хотів після школи вступати до військового училища. Зараз уже цього бажання наче нема. Хоча, не знаю, як все ще складеться.

Діма шалено любив історію, а історичними музеями міг гуляти годинами, тому де б сім'я Жукових не подалася, у кожному місці обов'язковою точкою екскурсійної програми був історичний музей. А ще Діма захоплювався старовинними монетами та медалями: у Юлі збереглася ціла його колекція.

— Знаєш може, в інтернеті є така гра міжнародна «Шукач»: це треба їздити й шукати якісь визначні місця,

Дмитро Жуков

пам'ятники, меморіали й викладати їх в мережу. От Діма грав у цю гру, і ми втрюх об'їздили, певно, усю область в пошуках тих пам'ятних знаків і особливих історичних міст. Я досі пам'ятаю всі пам'ятні дошки в Дніпрі: де яка висить і хто на ній зображений. А малий «скриньки» з татом ще в тій грі шукав і для нього було щось неймовірне — поїхати з ним і знайти ту «скриньку», і привезти додому якусь дрібничку, якийсь сувенір. То була така наша спільна традиція сімейна — оця гра, оці історичні пошуки. І от Діма зайняв третє місце в Україні в цій грі. А коли він загинув, то ми на його сторіночці про це написали. Більше ми не граємо в «Шукача»...

Діма був природженим військовим, а натільник на ньому сидів так органічно, що, здавалося, він у ньому народився і не знімав з пологового. Зрештою, уся його родина — військові: мама, тато, дідусь; він жив в атмосфері армії і дисципліни. До речі, народився Діма на Камчатці, та дитинство і юність прожив у Кам'янці-Бузькій. А друге серпня для «Сірені» було, певно, найособливішим днем. Він гордо витягував із шафи парадну форму, і його серце шалено билося після зустрічі з кожним перехожим, хто тиснув йому руку й вітав зі святом.

Його позивний «Сірень» ще з училища: якось уві сні щось наснилося Дімі, і він голосно кілька разів повторив: «Сірень! Сірень!» Хлопці підхопили та й усі називали його так аж до смерті.

Дімина 25 бригада — бойова, тому коли тривав Майдан, усіх підняли по тривозі. Та, на щастя, до Києва,

у Революцію Гідності, ні Діму, ні його хлопців їхати не змусили. Але Юля добре розуміла, що таке бойова готовність підрозділу, і коли почалися перші заворушення на Сході, а Росія анексувала Крим, жінка втямила: Діма рано чи пізно буде там. І майор Дмитро Жуков став одним із перших.

— Бо він військовий. І коли Діма прийшов додому й сказав збирати речі, я просто зібрала: накази не обговорюються, і якщо наказ дали йому, то і я ходжу під тим наказом.

Юлі не потрібно було вісім чи десять дзвінків на день від чоловіка, їй потрібна була одна есемеска «4-5-0», що він живий.

Але тривога не полишала жінку, вона зізнається, що часами все доходило до абсурду: Юля вночі прокидалася з неспокою і набирала чоловіка.

— Юль, чому ти звонишь мене среди ночи? — сонним голосом питав Діма, і вона чула в слухавку його позіхання і глибокі вдихи. — У вас все хорошо?

— Ты спишь?

— Сплю, дорогая, сплю. Что там у вас?

— Спи, спи, все хорошо... спокойной ночи.

Діалоги в Діми з Юлею були короткими, так би мовити, військово-інформаційними: як ви, як ти, щось потрібно, ви здорові? Та й усе на тім. «Сірень» просто виходив на зв'язок: це я, я живий. А за кілька тижнів до ротації Діма приїхав додому в п'ятиденну відпустку. Ті короткі п'ять днів вони не розлучалися ні на хвилину: Діма не міг собі дозволити піти чи до друзів, чи до побратимів, чи поринути в якісь

військові справи. То були п'ять діб лише для Юлі та Артемка.

— Ми засинали й прокидалися разом, разом снідали, обідали, вечеряли, разом прогулювалися.

Юля ностальгійно згадувала ті кілька днів щастя серед її щоденної тривоги й кількогадинного сну.

— І навіть коли Діму запросив до себе його товариш, то чоловік сказав: «Не піду до Віталіка, я приїхав до тебе й хочу ці п'ять днів провести з тобою і сином». Він залишився таким же дбайливим і ніжним чоловіком, не став грубішим чи жорсткішим, і нічогосінько не розповідав про війну. Це уже згодом я дізналася багато всього від наших спільних знайомих: як страшно, коли йдуть обстріли, і яка тверда донецька земля, коли рієш окопи. А в Діми завжди — усе добре.

За чотири дні до загибелі Діму нагородили орденом «За мужність III ступеня» (орден «Богдана Хмельницького III ступеня» вручили уже Артемові; і звання підполковника його батькові присвоїли посмертно).

Напередодні трагедії Юля чомусь дуже наполегливо просила Діму приїхати додому хоч на два-три дні. Діма не погодився, казав, що хлопців своїх самих не кине, бо він командир. «Юль, усі приїдуть, і я приїду». Усі приїхали. А він — ні.

— Брали Вуглегірськ. О 4 ранку він написав мені повідомлення. Таких я від нього ніколи раніше не отримувала: «Не звони мне, на связь выйду сам. Люблю тебя. Молись за меня». І все. Звісно, я розуміла, що бойові завдання — не для увімкнених телефонів, але якесь лихе передчуття мене стало переслідувати. У нас поселення

невеличке, і всі здебільшого військові та їхні родини. Звісно ми, дружини офіцерів, усі між собою знали й спілкувалися. І от за деякий час їхні чоловіки стали виходити на зв'язок. А мій Діма не вийшов. Я стала бити на сполох, дзвонити всім, кому лиш можна, але ні в кого не вистачало сміливості сказати мені правду. Діма загинув десь об 11 ранку, а мені сказали лиш о 10 вечора. Вірніше, я витребувала цю інформацію, бо кому б я не подзвонила з питанням про Діму, то всі чомусь були зайняті або не могли розмовляти. А потім його товариш сказав мені: «Юлька, по ходу Дима двухсотый». І все. Відчай несамопитий.

Але Юля не вірила й взялася дзвонити далі: друзям, побратимам, у шпиталі, до волонтерів. І знову їй буденно сказали: «Здається, Ваш Діма в морзі, в Артемівську». І Юля поїхала туди.

Моторошна одноповерхова радянська будівля моргу з білої цегли в темряві жахала, а її величезні вікна з решітками були схожі на страшні пащеки, які ніби волають, що не випустять звідси нікого живим. Юля стиснула губи, наморщила чоло й ступила за брудні сирі металеві двері.

— Вы за кем? — почула вона хриплий чи то від сну, чи то від втоми, чи то від кількості викурених цигарок, жіночий голос.

— Жуков, — тихо сказала Юля. — На опознание.

З темного двору, звідки спершу тільки чувся голос, вийшла наче й молода, але надто заморена жінка. Вона

закурила міцну цигарку й підійшла впритул до Юлі. Пильно глянула й випустила вбік густий дим.

— Зачем опознание? — скривилася жінка і затагнулася цигаркою знову. — Это он, у него в кармане ваше фото.

Юля стояла безмовно, а жінка зробила ще кілька за-тяжок, викинула цигарку в урну біля моргу й махнула Юлі рукою — «за мною».

Це був Діма: його бліде тіло лежало на зачовганому столі моргу. Юлі потемніло в очах, і життя в одну мить розділилося на «до» і «після». А в голові крутилася лише одне: як сказати про це Артемкові і як тепер жити без Діми? Тіло забирати слід було вже наступного дня, бо холодильна камера тут не працювала, а надворі стояла страшенна спека. За два дні Діму поховали. У закритій труні.

Юля не могла сказати синові про смерть батька в день його загибелі, бо не бачила тіла. Але вже тоді, після страшної ночі в артемівському моргу, вона наважилася. Підсіла до Артемка, коли той додивився якогось мультика на комп'ютері, і притулила до себе.

— Синочек... наш папа погиб.

— Что, совсем? — спитав Артем.

— Да, совсем...

Вони міцно обійнялися, розуміючи, що тепер залишилися удвох.

У переддень похорону прийняли дуже важливе рішення.

— Артем, у меня к тебе очень важный вопрос, который мы должны решить. Сейчас зависит, где мы будем хоронить папу?

— Мам, возле нас... — тихо відповів 10-річний хлопчик.

— Тогда... где мы останемся жить? Здесь, в Гвардейском, или переедем к бабушке с дедушкой в Сумы?

— Мам, мы остаемся здесь.

Діму похоронили в селі Вольному, це зовсім поряд із Гвардійським. На похорон зібралось все поселення, Діміні побратими, друзі й батьки, які приїхали з Білорусі. Дмитро був їхнім єдиним сином. Приїхав і Юлин батько та брат із сім'єю, які були завжди поруч, коли ставало вкрай важко.

Дмитро Жуков з дружиною і сином

— Двері моєї квартири не зачинялися. Взагалі. До мене приходили всі, хто хотів: просто сиділи біля мене, витягували в ліс, приносили солодке й постійно повторювали, що не можна опускати руки, бо є Артем. І якби я двері зачинила, то мабуть би й не вийшла з того страшного депресивного стану. Коли за життя Діми його однокурсники сюди приїздили, то це був вечір приємних спогадів з юності. Хлопці приїждять іноді й зараз, але тепер це вже вечір пам'яті про «Сірень».

Юля ж не хотіла, аби син бачив її сльози після смерті батька, тому обмежила розмови на цю тему.

— Тебе снятся папа, Артем?

— Мне приснилось, что папа пришел домой. Поужинал и мы куда-то вышли погулять. А потом снилось, что мы с ним поехали на природу, отдохнуть. А тебе снится, мам?

— И мне в очень похожих снах папа снится, сыночек: пришел домой, взял меня за руку и повел в очень красивое место, где было много цветов.

За півтора роки після загибелі Діми не стало Юлиної мами. Юля каже, що тепер має з Артемком двох янголів-охоронців.

Артем підріс і став ще самостійнішим. От нещодавно повернувся з Литви: він потрапив у програму Литовського консульства та Дніпровської ОДА й поїхав на навчання до Вільнюса, у міжнародну гімназію. Туди, до речі, потрапили ще діти інших загиблих воїнів АТО, поранених бійців і частина дітей-переселенців з Донба-

су. Тепер Артем роздумує над майбутньою професією, а Юля не підганяє його з рішенням: певна, має настати час, щоб він його прийняв сам.

Коли Дмитро Жуков поїхав під Дебальцеве, а це був липень 2014-го, стартували вже серйозні бої за цю стратегічну транспортну розв'язку: понад три місяці, опісля підняття 13 квітня 2014-го над містом триколову і «прапора ДНР», місто було під контролем сепаратистів, аж до кінця липня, коли українські вояки вигнали звідти найманців. Але бої не вщухали: заручившись підтримкою російських військ, бойовики регулярно йшли в наступ. «Сірень» загинув 12 серпня під Вуглегірськом, але бої продовжувалися, гинули й Діміні побратими. Так тривало до 20-го лютого, допоки українські сили з великими втратами не змушені були відступити: загиблих й зниклих безвісти рахують сотнями. Так, зрештою, триває і досі, допоки точаться бої за навколишні населені пункти, допоки з ворогом українці бачаться на відстані найслабшого далекоміра — на Світлодарській дузі, під Горлівкою, під Ясинуватою...

СЕРГІЙ ЦИМБАЛ («ЛЕГІОНЕР»)

26.02.1986 — 07.10.2014

25-ий батальйон
«Київська Русь»

Маленький кароокий Сашуня, так його кличе мама, стискав у маленьких ручках планшет й

уважно дивився мультик про сміливе оленятко Бембі.

— Тато мені постійно включав цього мультика, це наш улюблений, — хлопчик натиснув паузу й почав пояснювати, неохоче відірвавши погляд від гаджета. — Мого татка звати Серьожа. Я помню, коли він мене катав на мотоциклі та снігоході. З ним завжди було весело. А потім... А потім прийшов такий час, що мій тато поїхав захищати таких маленьких діток, як я, від бандитів, які приїхали з Росії. Він був справжнім українцем, який нікого й нічого не боявся, сильний він був у нас такий! І воював. Я б хотів також бути такий сильний. І взагалі, знаєте, татко одного разу навіть підняв машину нашу, коли в ній мама сиділа. Уявляєте, який він сильний? Правда, мама? Ну дуже. Тільки ворогів було так багато... вони схопили мого татка, побили сильно, і він помер.

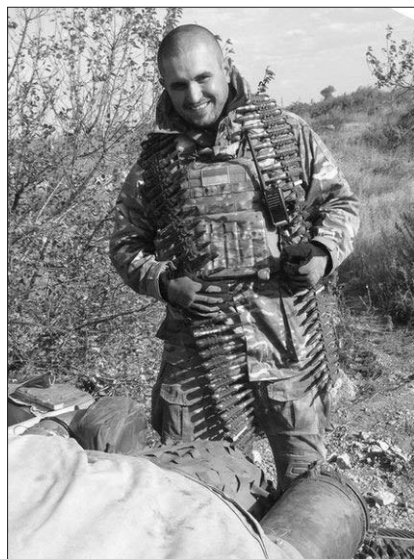
— Тепер тато став ангелом, Сашуня, — пошепки сказала Ліля синові на вушко.

— Так, тепер він на небі, — мій найкращий у світі татко, мій герой, «Легіонер», а я його мале хлоп'ятко?.. — запитально глянув на маму.

— Як думаєш, тато, дивиться за тобою з неба? — питала Ліля.

— Ну... — Сашко заозирався на всі боки, ніби шукаючи, чи хтось за ним дивиться, а тоді підморгнув і глянув догори. — Думаю, що так: тато все бачить, там високо все добре видно.

Сашко — зменшена копія свого батька (про це скаже навіть той, хто побачить — навіть уперше — їх обох на фото). Сергій Цимбал, 28-річний доброволець, залишив роботу в прокуратурі, сім'ю й подався на фронт. Сашко такий як і тато: та ж тілобудова, хода,

Сергій Цимбал на війні

міміка, підморгування, усмішка та закусування губи, ніби Сергій досі стоїть поруч і каже: «Синку, ану повтори за мною». Він такий же жвавий, енергійний і ніколи не боїться спробувати щось нове: чи то на ролики стати, чи на лижі, чи бойовими мистецтвами зайнятися. Він і мріє бути таким, як тато. А мама... мама — це його єдина підтримка й опора, і він намагається бути сильним і задля неї.

— Сашуня, як і Сергій, дуже компанійський. Сергієва мама мені розповідала, що він із дитинства всіх постійно кликав додому — уся вулиця була в нього в гостях. Те ж і Саша: де б і кого ми не зустріли на вулиці із знайомих, одразу кличе їх в гості. А як хтось приходить до нас, то малий бігом на кухню: «Мамо, треба швиденько гостей пригощати, де в нас там печиво-цукерки, чайник треба поставити, скоренько, мамо». Ну точно, як Сергій. А коли бачить, що я несу якісь пакети, то нехай якийсь один маленький, але він візьме в мене й нестиме також: так постійно хоче мені допомагати. І навіть коли ми переїздили, а Сашуні ще й чотирьох років не було, він допоміг мені всі речі перенести: звісно, великі коробки я носила, а якась праска чи мультиварка чи каструлька... А зараз як у мене болить голова чи я просто прихворію, то він уже миттю на кухні, приносить мені горнятко з водичкою і гладить по голові — жаліє.

— Бо коли мама хворіє, то її треба оберігати, — Сашко глянув на матір дорослим поглядом.

Сергій Цимбал, Сашків батько, народився під Києвом. Він із дитинства обожнював спорт — футбол

і бойові мистецтва: джиу-джитсу, кікбоксинг, рукопашний бій.

— Сергій був звичайним хлопцем — активним і веселим; а от спорт зробив його винятковим: він з п'ятого класу їздив по всій Україні на змагання з єдиноборств, а на стадіоні він узагалі жив з першого класу. Потім у виші представляв збірну університету, а згодом і збірну України. Після закінчення навчання навіть проходив військову підготовку спецпризначенця у французькому миротворчому легіоні. Звідти повернувся достроково.

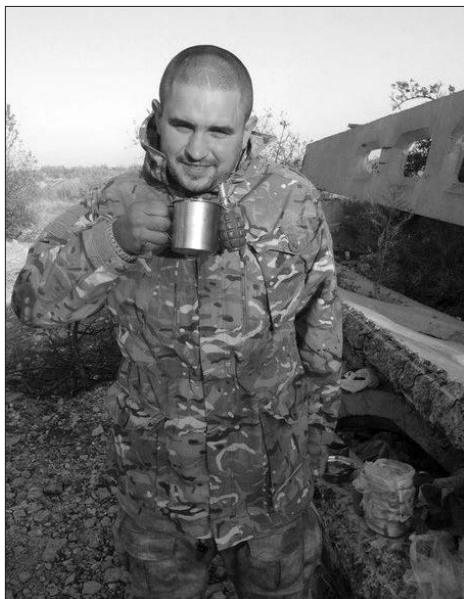
— Тому тато «Легіонер»! — спритно й гордо підхопив син.

— Так, — кивнула Ліля, — на цей позивний він відгукувався вже в батальйоні «Київська Русь». Ще на нього казали потім «душа батальйону», як мені хлопці розповідали, бо попри свій молодий вік став товаришем не тільки одноліткам, а й таким дядечкам, що йому в батьки годилися. Ну, бо розумним і начитаним був — мав три вищі освіти.

Дві вищі освіти Сергій здобув в Університеті податкової служби (оперативно-розшукова діяльність та фінансова справа). А за два роки до війни здобув ще й третю — у Харкові — на судово-прокурорському факультеті, і відтоді працював у прокуратурі. Що цікаво: довелося працювати й у прокуратурі Краснодону на Луганщині, який сьогодні ще під окупацією бойовиків.

— До АТО Сергій працював у Черкаській прокуратурі, а під час подій на Майдані він написав заяву на звільнення, бо силовиків стали всіляко залучати проти майданівців. Сергій же казав — «проти своїх не піду».

А після Революції став добровільно проситися на війну. У липні почалися передвоєнні навчання й тренування в «Десні», а на День Незалежності 2014-го він уже поїхав у лавах бойового батальйону «Київська Русь». Рідним нічого не казав про свої наміри: я довідалася про це на свій день народження, і ми з батьками стали різними способами відмовляти Сергія, але, як і його побратими, чоловік був налаштований лише на одне... Хлопців він називав своїми братами, а вони й справді стали всі рідними один для одного, а про якісь нарікання і мови не могло бути: Серьожа жартував із зони АТО і запевняв нас, що все буде добре. Ми не думали про смерть. Ніхто, напевне, не думав про смерть: ні ті, що їдуть, ні ті, що

Сергій Цимбал на війні

лишаються вдома. Він зібрав на фронт себе сам: купив собі броника, каску, «розгрузку», форму й замовив зі Штатів медикаментів для аптечки. Він був готовий до війни, був готовий воювати!

Сергій прийшов у відпустку лише раз: у вересні, на синів третій день народження. Але навіть вдома він не хотів розповідати дружині про жодні справи батальйону — це все лишалося в його підрозділі, між його братами-побратимами. Але це був трохи інший Сергій, зізнається Ліля, вона бачила, як гасне його життєрадісність, його «фірмова» усмішка, яка всіх навколо раніше підбадьорювала...

— Я розуміла, що він там бачив щось дуже страшне.

Ліля переводить подих і просить Сашка принести татові боксерські рукавички.

— Він прокидався о третій ночі й казав: не можу спати: там обстріли, і я маю бути на позиції, а не вдома на ліжку. Але все одно він в якійсь мірі нас заспокоїв своїм візитом десятиденним, і хоч ми з ним мало бачилися, бо він готував із друзями авто для фронту, яке вони з-за кордону пригнали, але сама його присутність розвіяла тривогу, бо навіть коли він був на полігоні, ми більше переживали. Чесно тобі кажу... А потім він поїхав, і ми залишилися з таким почуттям спокою, що все має бути гаразд.

Напередодні Сергієвої загибелі Ліля з Сашком навіть встигли з ним поговорити. Сергій був дуже втомлений, бо «важка була ніч». Але коли дружина почала розпитувати, то він одразу ж заговорив про інше.

— Наступного дня він уже був «поза зоною», і якась тривога в мене з'явилася в обідню перерву: так хотілося йому подзвонити й сказати, як ми його любимо, — каже Ліля. — Тоді я вирішила, що він на серйозному завданні й турбувати його зараз буде з мого боку неправильно. Я боялася нашкодити йому. Знаєш, я у фейсбуку нічого не викладала, що було пов'язане з перебуванням Серьожи в АТО, а того дня написала банальну фразу на своїй сторінці: «Єдиних двічі не зустрічають і кохання в житті буває тільки раз». Я думала, що може вона йому тоді передасться чи що... Саме того дня приблизно в ту обідню пору — з 12 до 14 години — чоловік був у розвідці, як розповідали його побратими, і саме тоді його й убили. Мабуть, він так мені намагався подати якийсь сигнал, що він нас любить і стоїть там заради нас. І мені воно певно отак й передалося, що так саме в ту мить мені також захотілося якось сказати йому, як сильно ми його любимо. А наступного дня зателефонувала дорога нам людина й сказала, що Серьожи більше немає. Сказати, що я відчула Сергієву смерть, так ні, бо я була певна, що з ним усе буде добре — така от він був везуча людина по життю, і мені вірилося, що Бог його оберігає, тим паче він був дуже набожним, дуже. І мама його нічого не відчувала, ми того дня цілий вечір провели разом і жодної думки навіть у нас не виникло, що Серьожі може уже не бути в живих.

Щоправда, Лілю дещо насторожили незвичні смс-повідомлення від Сергія, які він міг надсилати посеред ночі: «живу заради вас», «ви — моя сім'я, пам'ятай про це» або «ви — сенс мого життя, не забувай про

це». Такі серйозні повідомлення він раніше не писав дружині...

Сергій загинув сьомого жовтня 2014-го біля Дебальцевого. Їхня розвідгрупа в складі чотирьох бійців потрапила у ворожу засідку. Сили були нерівні: бойовиків учетверо більше — усі в чорних однакових формах і балаклавах. Ціною свого життя Сергій врятував трьох побратимів, прикриваючи їхній відхід. Два вогнепальних поранення відібрали життя «Легіонера».

Ліля не вірила, коли почула таку страшну звістку телефоном. Вона вибігла в хатньому одязі на вулицю, сіла в авто й поїхала у військкомат.

— Біля центрального входу я побачила воєнкома, йду до нього й хитаю головою, мовляв ні-ні, це неправда, а він бачить мене й киває, що це так. А тоді я стала дзвонити Серьожиним побратимам, зокрема тому, який взяв його зі собою в розвідку. Усі підтвердили, що Серьожа загинув: він першим побачив засідку й тільки встиг крикнути хлопцям відходити, а він прикриватиме, бо він був кулеметником-розвідником.

А невдовзі, прочитавши повідомлення Лілі у фейсбуку, декотрі друзі здивувалися: а що Серьожа в АТО?

Сашко не тільки схожий на тата, він ще свідомо робить усе, аби бути його послідовником. І Ліля тільки тішиться такій завзятості сина. Приміром, вони завжди мріяли з чоловіком, аби Сашко грав у футбол. Після

смерті Сергія Ліля пригадувала ті шалені поїздки на змагання і вболівання дитини з вигуками «Тата! Тата!». Вона не могла тепер інакше, тому після смерті чоловіка сама віддала Сашу на футбол, планує ще й єдиноборство, бо це була мрія Сергія — щоб Саша успадкував його любов до спорту, зрештою, самому Сашкові це подобається. Після загибелі «Легіонера» Ліля засну-

Сергій Цимбал зі сім'єю

вала фонд імені Саргія Цимбала для підтримки різних видів спорту й завдяки йому відбулися більше десятка заходів: на кожному був і Цимбал-молодший.

— Сашуня частенько дістає з шафи татові боксерські рукавиці, бігає з ними по хаті й б'є по «груші». Пронизане в нього дитинство спортом, тому я надіюся, що ми з сином реалізуємо Сергієву мрію. Бо як по-іншому, правда, сину?

Ліля допомогла Саші добре натягнути рукавиці на свої маленькі рученята, і хлопчик демонстрував, як він уміє боксувати.

— Я завжди буду пишатися татом, — між ударами по «груші» говорив малий Сашко. — І коли виросту — стану татом.

— Пишаємося Сергієм і зараз, і раніше пишались. Він був таким успішним чоловіком, який за що б не взявся, то в нього все виходило. І я завжди намагалася його хвалити. А от цей вчинок — йти на війну — я спершу засуджувала, бо хоч, може, це егоїстично, але я дуже хотіла, щоб у нас таки була сім'я. У мене закралася одразу думка: а не дай Бог, як Сашуня буде без батька, він його так любить... Але потім... Хіба ж він міг не піти? Я почала розуміти його вчинок так: якщо людина у своєму юному віці не пошкодувала свого молодого життя, при тому, що дуже любила життя і поспішала все встигнути, і віддала життя за друзів, серед яких були старші за нього й онуків мали, то скільки всього, ще значно більшого, він міг би зробити для своїх найрідніших... І тоді до мене дійшло: моя найбільша гордість — це мій чоловік, я ним пишаюся.

Ліля ненавидить, коли люди називають її вдовою, бо вона не вдова, вона — дружина Героя. Така Ліліна аргументація назавжди викинула з мого лексикону оце траурне слово — вдова. Усі ці жінки не вдови — вони дружини полеглих воїнів-героїв.

Сергієві Цимбалу присвоєно звання і Героя України, і Народного Героя, посмертно. «Легіонер» — один із небагатьох, кого визнали і на рівні держави, і на рівні народу. Хоча для Лілі й Сашка він був героєм і до Майдану, і до війни — це був їхній особистий захисник, їхній оборонець-батько й чоловік, а тепер він став оборонцем і всіх українців.

Андрій Семчишин

30.05.1971 — 31.10.2014

128 ОГПБр

Село Нікішино було ласим шматком для бойовиків, адже було вигідним рубежем для початку наступу на українське військо в районі Дебальцевого. Та стрілецькі, «градові» й артилерійські атаки на село, попри «режиму припинення вогню», наші вояки відбивали дуже стійко й злагоджено, і відійшли до сусідньої Кам'янки тільки 10 лютого 2015-го.

Жовтень 2014-го був гарячим на мінометні обстріли: найманці гатили по всій прилеглий до Нікішиного території; українські «опорники» ледь витримувати удари ворога; іноді доводилося перечікувати масові атаки в бліндажах чи підвалах покинутих місцевих хат, у не завжди глибоких й добре укріплених окопах — відновлювати їх було непросто під час мінометних злив. Одна з таких мін застала львів'янина Андрія Семчишина раптово: чоловіка підкинуло вибухом й повалило з великою силою на землю, а його телефон відлетів на кілька метрів. Побратими знайшли мобілку серед поля, вона була трохи побита, але на диво увімкнена, й вони набрали один з останніх номерів, на котрі він

телефонував перед обстрілом. Це був номер його колишньої дружини Надії.

— Ми знайшли в полі телефон, шукаємо, хто на нього відгукнеться, — сказали вони в слухавку.

— Це мій... чоловік... Це його телефон у вас. Це телефон Андрія... Але де сам Андрій і хто ви?

— Побратими. Ми його побратими. Ми шукаємо Андрія і передзвонимо вам.

Але Надії так ніхто й не подзвонив: ні чоловік, ані вояки, які його шукали.

— Мам... нам ще далеко їхати? — питала маленька Іринка Надію.

— Вже зовсім скоро, доню, ми будемо на місці, — відповідала Надя, яка сиділа поруч Іринки на задніх місцях старенького пошарпаного міжміського автобуса, а тато Андрій повернув голову з місця десь у центрі автобуса й усміхнувся доньці.

Дорога мерехтіла у брудних запітнілих вікнах маршрутки: то здіймалася пилюка від гальмування, то під колесами заплюскали калюжі — ніби дні летіли хвилинами. А дівчинка з нетерпінням чекала, коли ж їхня зупинка.

— Іринко, наша зупинка, ходімо.

Надя перекинула сумку через плече, взяла Іринку за руку й рушила автобусом, спинившись біля Андрія.

— Андрію, нам треба виходити, — ніби нагадувала чоловікові Надя.

— Дівчата... — він підняв очі спершу на доньку, а потім і на дружину. — Я їду далі.

Це був такий віщій сон, у якому Андрій прийшов прощатися з Надією. Жінка зрозуміла, що, мабуть, Андрій більше не зателефонує і не повернеться живим. Більше він їй не снівся, більше він до доньки не повернувся. А за кілька днів з частини повідомили: Андрій помер у шпиталі від поранень після мінометного обстрілу.

Він завжди навіть не хотів, а вимагав від людей справедливості, і бувало — надто наполягав. У його уявленнях кожен мав би бути настільки чесним перед іншими, як сам перед собою, перед своєю сім'єю. Будь-який конфлікт хотів вирішити мирним шляхом; от навіть як повертався з дружиною додому й бачив випадкову бійку чи якийсь конфлікт, — одразу біг розбороняти. Вже потім — хто винен і чому побилися. Іноді і йому діставалося через оті втручання, та він не змінювався.

Хотів Андрій їхати миротворцем у Сьєрра-Леоне. Довгі вмовляння не переконали дружину: вона не хотіла відпускати Андрія, бо надто далеко й небезпечно як для батька ще тоді зовсім крихітної Іринки. За кілька років — Майдан, до якого Андрій долучився, а після нього — війна.

— Маємо тепер свою Сьєрра-Леоне, — криво усмінулася Надія, коли з військкомату принесли повістку для Андрія. — Як струмом вдарили... Чого ж ти погодився? Чого...

Надія прикусила язика й уже подумки сказала собі: яка ж ти егоїстка, ну а хто піде?

— Ти така смішна, — відповідав Андрій, перечитуючи на повістці, коли він повинен з'явитися у військкоматі. — Ну а кому йти мою Іринку захищати? Хто піде? Отак як зараз всім повідмовлятися і повтікати, то кому туди їхати?

— Та ж відмовляються... — обережно додала Надя.

— Так втекти зараз буде кому, але то будуть боягузи. — він склав лист повістки удвічі й запхав її до кишені. — Я не з тих боягузів, мене мобілізують — я йду. Втікати й переховуватися — то не в моєму характері.

То був серпень 2014-го, третя хвиля мобілізації. Андрій поїхав на Закарпаття в 128-му гірсько-піхотну.

Андрій Семчишин зі сім'єю

Спершу нетривалі навчання-тренування, з яких він часто дзвонив донечці й Наді. А тоді — потяг на Схід.

— Куди? — уточнювала Надя.

— Та ніхто й не знає, — без настрою констатував Андрій. — На Донбас, куди ж іще.

За кілька днів вона дізналася, що Андрій уже під Дебальцевим. «Терпимо тут», — казав восени чоловік, але просив Надю й Іринку не дзвонити. «Краще я сам, коли буде як».

— Іринко, як ти доню? Як твоє навчання? — питав Андрій, коли вдавалося поговорити довше й вона була вдома.

— Все добре, тату, за тобою сумую... — журилася дівчинка.

— Сонечко моє, я скоро повернуся, я тут ненадовго. А як тільки повернуся, то куплю тобі все, що ти захочеш.

— І собаку? — наївно питала дитина.

— І собаку теж! Вівчарку, хочеш?

— Ну куди у львівську квартиру вівчарку, Андрію? Розмовляли через гучномовець, і до бесіди втрутилася Надія.

— Ну, маааамо...

— Хіба якусь зовсім маленьку, — погоджувалася жінка, щоб не засмучувати ні доньку, ні Андрія на фронті.

— А є такі вівчарки маленькі? — перепитувала Іринка.

— Усякі є, доню, — сміявся Андрій. — Значить, домовилися: я повертаюся і купуємо маленьку вівчарку.

— Ура! — скрикнула Іринка. — Тату, а що ви там робите зараз?

— А ми тут кашу зварили. Учора рибу зловили й готували. Але дуже вже мені хочеться чогось домашнього... Вареників або дерунів.

— Тату, ти приїзди, ми наготуємо!

Іринка лиш іноді питала, де тато; вона все розуміла: часто мовчала, рідко сміялася і веселилася, ніби занурилася в якісь свої думки.

— Я тільки намагалася пояснити, що війна — це таки страшно й всяке може трапитися: сама це розуміла й не хотіла, аби для доні щось стало невитримним ударом. Звісно, прямо про смерть я їй не казала, не наголошувала, що люди гинуть на війні. Але коли чоловік загинув, то вирішила, що не маю права тримати це у таємниці, тим більше вона вже була дорослою: їй було майже тринадцять. Я навіть була трохи подивована, що вона це так свідомо прийняла. Хоча вона вже знала, що таке смерть, бо коли померли мої батьки, я їй все тоді розказувала. Що ж до загибелі... Ми з нею до останнього вірили, що Андрій живий, навіть коли поховали. Відверто... повне розуміння неминучості, ну тобто того, що батько вже не повернеться, до неї, та й зрештою, до мене також, прийшло тільки коли поставили Андрієві пам'ятник і він на нас уже з нього подивився.

Востаннє з Андрієм Іринці й Наді вдалося порозмовляти за тиждень до його смерті. Він, щоправда, був

не особливо балакучим з дружиною, мабуть, боявся не впоратися з емоціями.

— Дай малу мені, бо так нас бомблять, що я не знаю, що буде далі...

— Біжу до неї! А ви де?

— Ми в бункері сидимо, — не змінюючи тривожної тональності, відповідав чоловік.

А тоді взяла слухавку Іринка, і вони кілька хвилин про щось розмовляли.

— І я тебе люблю, татку! — мовила на прощання Іринка.

На ротацію Андрій не повернувся: після двох місяців дебальцівської оборони він загинув. Обіцяв надіслати фото у формі, біля військових машин, та не встиг...

Олександр Бабич

01.02.1976 — 08.11.2014

128 ОГПБр

— Знаєш, кохана, треба було назвати малого таки Дмитриком, раз він майже на Дмитра в нас народився... — Олександрів голос перебивали гучні гупання мін і бухкання гранат, які лягали неподалік вояків 128-ої.

— Це ж мала передумала й просила Артемом назвати... — ніби виправдовувалася у відповідь Олена, але не задумувалася над тим, бо її непокоїли оті гупання, а там був її чоловік, і наступного разу могло «лягти» на його бліндаж. — Як ти, Саш?

— 4.5.0, дорога, я в нормі, але луплять несамовито.

— Та я чую...

— Привітай його від мене з днем народження і поцілуй міцно, добре? — просив Сашко, і Олена чула, як його голос ніби збився зі звичного ритму розмови.

— Звісно, привітаю. А ти бережи себе там... для нього.

5 листопада маленькому Артемові виповнився рік, коли під Дебальцевим його батько Олександр Бабич отримав складні ураження — опіки майже всього тіла. Того вечора почався обстріл, і снаряд влучив у наме-

тове містечко, де базувалися вояки: загорівся намет з боеприпасами. Майор Бабич кинувся рятувати боеприпаси... Три дні він боровся за життя в шпиталі Дніпра, а 8 листопада, на Дмитра, помер. Цей день і це ім'я ходили за сім'єю Бабич більше року, і вони асоціювали його тільки з приємною датою — народженням сина, а тепер це восьме число стало найстрашнішим днем для їхньої родини.

— Йому було тридцять вісім, і він був звичайним здоровим чоловіком, який просто хотів жити, і мав заради кого. Але все обірвалося. І тепер наш син знає тата тільки на фотографії, бо коли він в останнє його бачив, то йому було лише десять місяців. Він і не пам'ятає цього. Синочок тепер ходить на кладовище, щоб побачити татка. І досі не може зрозуміти, чому він одягнутий у форму, бо бачить чоловіків у цивільному. Не знаю, чи розуміє... але йому немає до кого звернутися словом «тато». Він часом підходить до інших дітей, з якими гуляють тати, і каже: у мене також є тато, але він живе на кладовищі і я приходжу до нього в гості. А донечка, їй чотирнадцять, досі молиться і звертається до тата, говорить з ним, щось розпитує і каже, що тато їй з неба допомагає і оберігає. Я і сама коли говорю з чоловіком, то здається, що він злітає з неба до мене і відповідає.

Вони служили в одній військовій частині, й Олена знала тоді молодого лейтенанта Бабича й навіть таємно симпатизувала йому.

— Він був сусідом моєї подружки — жили через стіну, а я до неї часто приходила в гості. Він же товаришував із її чоловіком. От ми там і бачилися, іноді він проводив мене додому, а потім став навідуватися частіше. А одного дня запропонував вийти за нього заміж. Спершу я відмовила, а потім один раз прийшов «на чай», другий, і він став залишатися і лишати свої речі. Коли вже ми зрозуміли, що хочемо таки бути разом, то Саші уже нічого було перевозити до мене. Ми трохи пожили в мене в гуртожитку, а тоді й розписалися. Знаєте, то був важкий для військових 2001 рік, зарплати нерегулярні, тому нам і не було з чого святкувати якесь пишне весілля: воно було в обідню перерву, а до вечора я стояла в наряді, а він по обіді заступив у добовий наряд. Ми стали винаймати квартиру в Дрогобичі, де тоді служили, і лише у 2012-му перевелися до Мукачева, аби нарешті отримати своє житло. Ми усюди були разом — і на роботі, і у відпустках, і завжди нам одне одного бракувало. Довгий час у нас не було дітей, а потім ми стали дуже чекати донечки, особливо чоловік.

Олександр навіть ім'я для доні обрав і не міг стримати емоцій, коли дізнався, що дружина вагітна. А перед її народженням Олена з матір'ю готувалися до нового року й знайшли вдома військову довідку на ім'я Бабич Вікторії Олександрівни. Ймовірно, Саша подбав про оформлення документів заздалегідь, і сім'я прийняла це як якийсь знак згори, тож 12 січня 2006-го народилася Вікторія.

Сашко з радістю розвантажував Олену обов'язками з догляду за малечою: він прокидався з маленькою,

годував її, робив масажі, одягав, купав і читав казки на ніч... Тому, мабуть, доні після смерті батька було так особливо тяжко...

— Правду кажуть про другу половинку, бо коли чоловіка не стало, у мене було відчуття, що я померла разом із ним. І тільки діти, наші з ним діти, дали мені сил жити далі, хоча, моє життя вже ніколи не буде таким, як було колись. Кажуть, час рани лікує... це неправда, ні час, ні відстань не вилікують рану втрати, немає таких одиниць, які можуть виміряти людський біль втрати, і цей біль ми пережили з моєю старшою донечкою, цей біль ніколи й ніщо не компенсує, бо я назавжди втратила чоловіка, а вона — тата. Доня дуже любила татка й хотіла бути у всьому схожою на нього.

Олександр Бабич (посередині)

Олександр був зразковим чоловіком, от саме — чоловіком: у маршрутці він не сідав, у принципі, а на виході подавав усім жінкам руки й стягував сходишками дитячі візки, — Олена іноді навіть сердилася через це, бо вони всюди запізнювалися через його добропорядність. Йому запропонували роботу в штабі, але він відмовився, казав — «хочу працювати з людьми, а не з паперами», тому взявся за роботу з особовим складом. І йому це подобалося.

А коли в листопаді 2013-го народився син, то Олександр тішився, що матиме чоловічу компанію й колись буде з ким «і на пиво піти, і на стадіон». А тоді почався Майдан, і військові з досвідом Олена та Саша добре розуміли, що тільки Революцією все не завершиться. З перших днів протистоянь у столиці чоловіка почали викликати на службу просто посеред ночі. Невдовзі й зовсім — казармовий режим: Саша приходив додому раз на тиждень, аби переодягнутися. Тим часом Олена з грудним малям на руках бігала мало не щодня до частини, щоб принести чоловікові домашню їжу.

— Як почалося вторгнення, то спершу його підрозділ не їхав в АТО, а в серпні став потрібен і Саша зі своїми хлопцями. До того часу в мене вже почалася істерика, бо були перші загиблі, і я просила його щось зробити, щоб він таки не поїхав: я розуміла наш обов'язок як військова, але я переживала за нього і молилася, як мати його дітей і його дружина, аби не забрали.

Звісно, Саша міг знайти причину не їхати на фронт чи знайти собі заміну, але це б не додавало честі офіцерові, командирові, адже на той час він був заступ-

ником командира батальйону з роботи з особовим складом.

— Як я, командир, дивитимуся в очі своїх підлеглих, які поїхали й ще їхатимуть на фронт? Як ти собі це уявляєш? Давай цю тему закриємо й більше не піднімати- мемо. На броню грудьми кидатися не буду, обіцяю. Але якщо прийшов мій час, то я маю їхати.

— Саш, я все розумію, але подивися, скільки вже загиблих... — плакала Олена. — Я боюся... І як я без тебе проживу? Я з собою щось зроблю!

— Не говори дурниць! Чому я маю загинути? Не хорони мене завчасно! Все, не говоримо про це більше.

Того 1 вересня 2014-го майор Бабич ні хвилини не вагався: колона відправилася в Миргород, а за місяць — у Дебальцеве.

Олександр поїхав. Олені дзвонив постійно. Аби вона не хвилювалася, бо ж годувала груддю його маленького Артемка. Розповідав скоріше побутове й дуже узагальнене: їхали через Полтавщину — люди їжу з кожного села несли, а заїхали на Донеччину — все більше вовком дивилися.

— Саша дбав про особовий склад, про хлопців, то було його основне завдання — вберегти побільше життів. Якось навіть відмовив від участі в ризикованому бойовому завданні хлопця 25-річного — єдиного сина в батьків: у той вихід пішли старші й досвідченіші. А ще... він дуже захоплювався завзяттям саме львів'ян. Казав: це ті, котрі готові вмерти за одну ідею,

гримуча сила. Зрештою, от пригадайте, це в останній день розстрілів на Майдані саме львівська сотня прийшла на поміч, коли вже опускалися руки... Я страшенно за ним сумувала й говорила йому про це: бо ж ми за понад тринадцять років спільного життя не розлучалися й на тиждень. А він мені на це: «Не рви мені душу: так важко на все це дивитись, бо не бачу результату й не знаю, чи він буде». Так депресивно він все це говорив. Це був, напевне, жовтень. І мені здавалося, що почути такі слова від виваженого чоловіка, — то була межа...

Олександр Бабич зі сім'єю

— Саш... це ж завтра Артемкові рік. Знаєш, якось мені нічого без тебе робити не хочеться, давай, як ти прийдеш, тоді й відсвяткуємо?

— Альонка, ну хоч кумів поклич, сусідів, може, з дітьми, хай дитина хоч якесь свято відчує, — умовляв Олександр, і у його голосі чулося, як йому боляче, що він не біля сина того дня. — Я приїду, то ми вчотирьох посвяткуємо, або якесь велике святкування зробимо, давай?

— Добре, спечу торт, і хай куми прийдуть, більше нічого не хочу без тебе... — погодилася Олена.

— Скільки в нього там уже зубчиків? — усміхнувся Саша й здмухнув депресивний настрій. — Торт укусить вже?

— Півщелепи, — сміялася Олена.

Того дня додому дзвонив не раз Саша, хотів почути любе агукування хлопчика. Дзвонили Олені й друзі та рідні — вітали Артемка. А наступного дня подзвонила Оленина подруга Ліля.

— З тобою все гаразд, Альонка?

— Та, звісно, усе добре, — заклопотано відповідала Олена. — От трохи відсвяткували малого день народження — куми були.

— А як там Саша? — продовжила Ліля.

— Усе гаразд із Сашею... А чого ти питаєш?

— Мабуть, тобі ще не сказали... Альоно, Саша в госпіталі. Його поранили.

— Поранили. Госпіталь. Живий, — сказала про себе Олена й останнє слово ніби привело її до тями.

Жінка почала дзвонити до Саші, але телефон мовчав. Більше їй про поранення ніхто не повідомляв. А на її дзвінок до частини тільки між іншим спитали: «А ви, що, не знали?» Оленці треба було діяти швидко: вона залишила старшу доню зі своїм братом, а молодшого — на куму. Сама ж купила квитка на перший потяг до Дніпра.

— Молоко мені «перегоріло» в дорозі, тому кума перевела Артемка на штучне вигодовування. Я була розгублена, але знала, що все роблю правильно. Телефонем мене сконтактували з місцевими лікарями, які не втішили мене: «Ситуація критична, шансів на життя немає». Тоді я набрала Сашину сестру Таню, яка разом із свекрухою мешкає на Кіровоградщині, і розповіла про біду. Вони одразу сіли на автобус і того ж дня були у Дніпрі. Мені ж було їхати довше, і Таня мені розповідала, що коли вони зайшли до Саші, то першим він спитав: «Ви є, а Альонки нема? Вона приїде?» А коли я приїхала, то ледь випросила в лікарів зайти до чоловіка в закриту кімнату-бокс. Їх було двоє, і мені показали, до кого йти, бо сама б я власного чоловіка не впізнала: він був повністю чорний, накритий простинями, не згорілими були тільки ті місця, де висів ланцюжок із хрестиком і де в нагрудних кишнях були іконки, ну й ноги, де були берці. Я питала про пересадку та потрібні препарати, але лікарі й так робили все можливе, а волонтери підтримували життя мого чоловіка шаленими коштами — 30 тисяч гривень на добу... Але в Саші відмовляли нирки й сильно постраждали від опіків інші внутрішні органи.

Шансів було мало. Майор був під кисневою маскою, на потужному знеболювальному, але при свідомості, лише слова при розмові сильно розтягував.

— Альонка... ти... Як діти? Де Віка?

— Віка? — Олена напружилася: він доню ніколи Вікою не називав.

— Ну так, наша Вікуся де? — він витиснув з себе ще кілька слів.

— Вона вдома, із малим, все в них гаразд, — Олена уже заговорила бадьоріше. — Давай, ти не говори, а я тобі буду розповідати, добре? Ми тут усі біля тебе — і Таня, і я, і мама. Тільки борися за життя, ти нам потрібен.

— А я дуже страшний?

— Ти що, Саш, ти не страшний, я тебе люблю, і мені все одно, як ти виглядаєш. Ти тільки борися. Мені головне, щоб ти вижив, чуєш?

— Я знаю, що ти мене любиш, — ледь усміхнувся Саша.

— У нього все є, — втрутилася в їхню розмову медсестра, яка відсунула велику шухляду з-під ліжка, де лежав Саша. — Бачите, скільки тут всього? І ліки, і соки сливові, усе є, не варто було тих йогуртів набирати.

— Ви не розумієте, — Олена глянула на сестричку скляними очима. — Я хочу його зі своїх рук погодувати.

— Ох... — дівчина нагнулася й дістала з шухляди чай і соломинку. — Годуйте, але не довго. Хвилин п'ять, не треба довше.

Олена завершила годувати чоловіка, побачивши, що він починає дрімати. А підійшовши до дверей, озирнулася на нього ще раз. Він розплющив очі.

— Саш, я тебе дуже люблю.

— І я тебе...

Олена вийшла і почула в коридорі слова медсестри: «Надіюся, що він не помре до кінця моєї зміни». Олені ніби в серце кольнуло, але вона не мала сил сваритися, тому пішла до вікна в коридорі, з якого вона могла спостерігати за скляним кубриком, де лежав чоловік. Минули дві години, і близько шостої вечора Олена побачила там метушню: чоловікове ліжко перемістили ближче до дверей і змінили напівсидяче положення на лежаче.

— Він помер, Альона, — охопила обличчя долонями Таня. — Бачиш, перевіряють зрочки?

— Таня! — гримнула Олена. — Припини! Та що ти такі дурниці кажеш, то певно просто вечірній обхід.

Олена побігла до вхідних дверей кубрика, та вони були зачинені. Стала стукати, але ніхто не відчиняв. Аж раптом санітарка винесла подушку, сіла в ліфт і поїхала. То була подушка її Саші. Жінка зрозуміла...

— Я хочу вас дещо спитати! — крикнула вона лікареві, який щойно вийшов вслід за санітаркою.

— Ні, це мені треба вам дещо сказати, — лікар глянув на Олену й взяв її під лікоть.

— Ні! — закричала Олена.

— Так. Він помер. Майор Бабич помер.

Олена зомліла — її отямлювали кілька годин годин. Фізично Олена оговталася тієї ж ночі, але всередині вона, певно, й досі напівпритомна. У мріях і планах Олени й дітей лишалися нові подорожі з татом в гори — на замки й водоспади. Тепер її рятує домашня робота, допома-

гають не впасти знесилою їхні дітлахи. А як зовсім зле, вона їде на кладовище до свого Саші: поговорить з ним і легше стане, ніби він її обійняв подихом вітру й поплескав дощем по плечу, мовляв, ти сильна в мене, впораєшся. Дуже тяжко й Вікусі — вона набачилася маминих ридань на похороні. Оленка зауважила, що дівчинка вивчила молитву й щовечора молиться за тата. Їх тепер троє, і вони мають триматися одне за одного.

Олег Литвин («Шаман»)

29.08.1979 — 14.11.2014

25-ий батальйон
«Київська Русь»

У долоні «Сарочки» — маленька рожева флешка-замочок, у ній всі її почуття у словах і пікелях. Допоки читатимуть ці слова — доти її «Шаман» буде жити. «Лучики» — це мініатюрна книжка про вояка «Київської Русі», який і після смерті допомагає фронту. Цю книгу часто продають на аукціонах і спрямовують кошти на потреби воїнів.

«Шаман» — а в житті мирному — Олег Литвин і сам багато читав, його мама Тетяна Никифорівна каже: ковав книжки про мандри та війну. Вдома, у невеличкому селі Грушівка на Дніпропетровщині, і досі ціла його юнацька бібліотека, зачитана й зачовгана до дір, бо Олег тягав за собою книги повсюди. Вільна хвилинка — читає.

— А в третьому класі вони писали «листи в майбутнє», на 30 років вперед, поклали їх у капсулки такі, щоб папір не знищився, і закопали ті листи на подвір'ї своєї школи. І от якраз у 17-му році настав час ту капсулу відкопати й відкрити... А син уже загинув. Як ви думаєте, що мій Олежка написав? Він написав там: «Я буду захитником Родины». І коли мені розповіли, я навіть

не знала, що на це відповіді, як реагувати, така я була вражена, що його шкільне дитяче передбачення стало реальністю. Я як мати не можу його хвалити, бо я його люблю, а люди, певно, вже давно й більше за мене сказали. І похвалили.

Їх росло в сім'ї троє: старші брат із сестрою та молодший Олег. Із сестрою він спілкувався менше, а от з братом майже завжди разом, а як попідростали, то завжди на зв'язку, хоч той перебрався до Казахстану, а Олег оселився в Харкові.

Мама працювала пекарем, і Олег часто засиджувався на кухні, стежив, як мама готує. А потім і сам вповоду для себе куховарство.

— А ще мій Олежка дуже про тваринок дбав: то пташку якусь підбере покалічену, то цуценя, то кошеня. І все додому тащить і лікує, виходжує те звірятко, з такою ніжністю він ними опікувався. А як йшов у підготовчий клас до школи, то десь тижні за півтора приходить до мене й каже крізь сльози: «Мам, я до школи ходити не буду, бо я там вже все знаю», — розплакався Олежка. Я тоді пояснила йому, що багато він ще не знає: от чого сонечко світить, чого заходить; кажу: ти ходи грайся, а там, гляди — і цікаво тобі стане. А ще за місяць приходить додому й сіяє аж, каже: «Мамо, я таки буду до школи ходити! Я там хлопців читати буду вчити». Трохи ще сором'язливий він в мене був: от старший бігає з хлопцями, гуляє, м'яча ганяє, а Олежик вилізе на забор і сидить. Кажу: «Синку, та злізь звідтіля, іди погуляй». А він щось собі там роздумував, спостерігав, якусь книжку з собою ще візьме... отака він в мене дитина був.

Мріяв про навчання у військовому виші, але не взяли: казали, що поганий результат «стометрівки». Пішов у радіотехнічний інститут Харкова, куди його автоматично зарахували після школи. А потім ще заочно здобув фах — «бухгалтерський облік». Після навчання Олег служив строкову спершу в Бердичеві, а потім у Шепетівці. Хоча, по правді, міг і не служити, бо в той час і брат його старший служив, а мама вже була пенсіонеркою. Але Олег вмовив маму, аби відпустила.

— Одружився потім Олежка мій, син у нього народився — онучок мій, але недовго вони прожили разом з дружиною, розлучилися, — ніяковіє Тетяна Никифоровна. — Але я в ті справи не втручалася, вони дорослі люди. Він тоді свою справу спробував починати, але не стала вона сімейним бізнесом, так би мовити. А потім став зустрічатися з іншою дівчиною... Мав він ще одне захоплення — собаки. Кінологія. Тій дівчині теж це подобається, от вони й знайшли собі спільне захоплення. З друзями в Харкові Олежка організував клуб «КЛАСС» (Клуб Любителів Аджиліті та Спорту з Собаками) і стали вже займатися цим спортом серйозно — не як початківці-аматори. Він мріяв вивести аджиліті в Україні на світовий рівень, тому став своїми руками будувати спеціально обладнані майданчики для цього спорту в Україні та Росії, а ще — організовував семінари з аджиліті й брав участь у змаганнях. Сам став кандидатом у майстри спорту. Але участь у Світових змаганнях з аджиліті Україна взяла вже після його загибелі.

А як почався Майдан, мама зі сльозами просила сина не втручатися. Але Олег Революцією Гідності

перейнявся і не бути її учасником не зміг. А потім і на війну зібрався, добровольцем, тільки от матері не зізнався. Вона ж здогадувалася і тривожилася.

— Синку, якісь звуки в тебе там странні, — з острахом питала, коли Олег телефонував їй з війни.

— Хлопці, ну чорт забирай, як же ви ту балку так впустили? — почула вона в слухавку, коли гримнуло сильніше.

— Яка така балка? Сину! — скрикнула мама.

— Та то ми тут собі майструємо склад, на будівництві. Мам, не переживай, просто хлопці впустили, от я на них і накричав.

Але маму ж не обманути, і від того дзвінка почалася тривога за сина. Сни снилися, серце схоплювало.

— Перед самою його загибеллю мені такий сон наснився... словом, я зрозуміла, що буде біда. Я ж мешкаю в селі. І от сниться мені, що йду я тим селом нашим, а воно ж — над морем, а коли доходжу до свого дому, то бачу, що хата моя згоріла і якісь чоловіки намагаються полагодити дах, обшивають дошками її. Я знала, що то дуже поганий сон. І коли до мене уже приїхали з тією сумною звісткою, я розуміла, що сталося. А коли його тіло привезли додому, то згори гробу була прибита та сама дошка, що мені наснилася, та, якою оббивали мою хату.

— Уявляєш, моя двоюрідна сестра з Пітера написала про своє нещастя: її хлопець кинув, пішов до іншої дівчини. А інша моя сестра — та, котра на 20 років

молодша за ту, що із Пітера, відповідає: «Та ну, хіба то проблема? От у мене в місті 20 російських танків і 4 сотні російських військових. Оце от проблема. А ти за хлопцем побиваєшся». — Аналізує «Сарочка» людські буденні й не дуже проблеми й казує у своїх «Лучиках». — Я їй відписала, і трохи більше за звичну відповідь у соцмережах, але так уже нам пощастило. Так, пощастило, не дивуйся, мені так псих (психіатр) сказала. Тож ми щасливчики, бо вона сказала, що так не усім вдається, а в нас це є. Так, є. Ми ж вічні. Всі. І вона також. А сестрі я написала, що легко відпустити людину, до якої щось відчуваєш, у життя. Ну, бо це ж його вибір, я б з легкістю відпустила, бо найголовнішим тут було б те, що він живий. Це такі дивні відчуття, коли ти отримуєш від нього смс як знак, що він живий, просто живий. Коли зідзвонюєшся у скайпі чи просто по телефону і говориш про всілякі житейські дурниці чи смішні спогади дитинства. А потім перемикаєшся на війну і весь той зомбі-апокаліпсис навколо. А тоді десь поруч артобстріл. А тоді ловиш себе на цьому і — назад — до жартів, адже сміх і гумор ТАМ рятують, справді рятують. Іноді немає відеозв'язку, і ми просто говорили, а іноді — навпаки — тільки картинка, і ми, не чуючи одне одного, просто тягнулися назустріч руками, ніби намагалися доторкнутися.

Їхні друзі при кожній зустрічі стверджували, що вони зовні страшенно схожі. А вони дивувалися, як: його два метри та її трохи більше за півтора. Потім з'ясувалося, що в них одна рідкісна група крові й шрами в одних і тих же місцях. Вперше вона помітила Олега

активним у соцмережі Вконтакті: чорне кошеня під місяцем холодної уже вересневої ночі.

— Привет! — писали з акаунту «кошеняти».

— О, привет! Ты что, в Харькове? — одразу відписала «Сарочка». — Нет, в Дебальцево.

— А как же это ты в сети? — дивувалася дівчина.

— Да вот связь есть, — відповідав Олег. — Да и населенный пункт тут: на 20 телефонов больше — на 20 меньше, не принципиально.

А потім вони перемкнулися в скайп, він безпечніший з огляду прослуховування, вільніший, та й можна побачити «Шамана». Хоча «Сарочка» частіше бачила то цигарку в руці, то усмішку, то взагалі око на весь монітор, іноді на весь зріст, інколи навприсядки, тремтячого від нічного холоду, але усміхненого. І про себе зазначала: схуд, а сьогодні точно не виспався, втомився, щось трапилося — схвильований Олег. І хочеться допомогти, підбадьорити, підтримати, бо ж він за неї — там... тобто, за неї, зокрема.

— З десятої вечора до першої ночі час летів непомітно — тоді йому було не до сну, та й не годилося в такий час спати, навіть якщо дуже й хотілося, — пригадує вона один із вечорів очікування штурму Дебальцевого, коли «Шаман» не випускав автомата з рук. — А тоді починалася робота. Або майже щоночі їм сигналили, що точно-точно буде штурм позиції. Зрештою, робота часто й не завершувалася: сон на війні — розкіш. Але саме там ти розумієш ціну простих речей, до яких ми, розпещені, звикли, як до чогось звичного, як до даності — до сну, до їжі, до спілкування, до почуттів, до

права на життя, нормального, звичного життя. А частина оцього їхнього життя: просто смска — «Доброе У, Великий Охотник», і відповідь у стилі вождя індіанського племені про проведену в засідці ніч і про успіх на «полюванні». І глибоко видихаєш — живий. «Шаман». Тепер він — «Шаман». Тут треба все ховати, навіть власне ім'я. Та й позивні тут дають не просто так: як треба щось підремонтувати, підшаманити, щоб запрацювало — це до нього: чи це газовий котел, чи «буржуйка» чи узагалі цілий танк.

Він розповів їй про свій позивний під час якоїсь з їхніх теплих розмов.

— Знаєш, «Сарочка», я долго думал над своим позывным, — какой себе взять? — ніби питав і водночас уже констатував Олег. — Давно когда-то меня звали «Маленький», но как-то так... А потом меня прозвали «Прохожий», но это тоже не очень, правда?

— Ну да...

— Я хотел «Шайтаном», — продовжував Олег, — но капеллан сказал, что не надо такого позывного брать. И я выбрал «Шамана». А «Лис» говорит — у «Шамана» два бубна: один — на плечах — голова, а второй в руках — это мой планшет».

Вони сміялися. У тому всьому жажітті рятував сміх.

— Якось Олег розповів мені, що його підозрюють, ніби він на грибах яких «сидить», бо щовечора в кутку хихотить над планшетом, — згадувала «Сарочка» їхні довгі фронтові розмови. — І на другу годину того підсміювання навприсядки хтось таки виносить йому стільця. Він курить, курить та й курить «Вінстон білий

одиничку». Кажє: «Я курю, бо чимось же треба себе зайняти в очікуванні. Тут постійно чекаєш — обстрілу, бою, рейду, якоїсь НС, словом... Очікування вимотує, особливо якщо нічого не відбувається».

Якось вночі Олег чекав штурму, про який їх попередили, а вранці «Сарочка» мала їхати до міліції «ЛНР», аби віднести «передачку» її полоненому ополченцями дядечку. Вони хвилювалися одне за одного й надсилали прості смс: «бережи себе», «будь обережним», тут вони набували особливої потреби. Якось вони спілкувалися, і він сидів на підвіконні їхнього дому-фортеці, аж тут до нього влітають його хлопці з криками.

— Обстрел! Наш другой пункт «Грады» накрыли! Связи там с ребятами нету!

Олег зістрибнув із підвіконня, і далі вона чула суміш російської та української, хвилювання хлопців, розмови, вигуки, крики, бачила через камеру планшета біганину по кімнаті й намагання вийти зі своїми на зв'язок. Тоді все обійшлося: хлопці вижили.

— Так ты тут подслушиваешь? — спитав Олег, підібравши випущений із рук планшет, ніби зловив її на гарячому.

Олег Литвин

— Ще и подглядываю, — засміялася «Сарочка».

Кілька разів Олег приїздив до одного населеного пункту, куди перебралася «Сарочка» після бойових дій у її містечку: «Шаман» ремонтував авто і їхав назад на фронт, і вони часом бачилися. Лиш його вигляд її трохи шокував: виснажений, втомлений, худий, кілька разів контужений, руки в синцях і напухлих венах — від не вдалих крапельниць після контузій, але не зламаний, готовий до бою.

— Яюсь розповів мені історію з Дебальцевого. Я тоді добряче хвилювалася за нього, бо прочитала в новинах, що батальйон «Київська Русь» оточили, і вояки покидають позиції. Набрала переконатися, як вони, бо в пам'яті ще не згас страшний біль Іловайська. А тут Дебальцеве, і тут він, — пригадувала, ніби зовсім недавні, події дівчина. — «Шаман» спокійним голосом сказав, що все під контролем. «Індіанська» хитрість була в тім, щоб розтрубити про труднощі наших військових і просто підпустити ближче ворога, а тоді — розібратися з ним. Бойовики ж мало не парадним строем пішли займати буцімто покинуті нашими позиції. І тут спрацювала наша арта. А тоді збрали документи. 400 пітерських вояків більше ніколи не повернуться в Пітер. «Іх там нет», — казав їхній президент. «Ну, немає, то немає», — відповіли артилеристи. Мені було цікаво слухати Олега: про «розборки» російських військових і «козачків», про розвідвиходи «Шамана» та його побратимів, про сорти місцевих «ватників», які його часто страшенно бісили.

— А я сьогодні в супермаркеті був, — хвалився «Шаман». — Представляєш, весь такой в броніці, с автоматом, грязний. Хожу и самому как-то странно. Зато придумав новий спосіб, як без черги пройти к банкомату: підходиш и таким вот голосом, а мене Бог не обдєлил, к счастью, говориш: «Слава Україні!» И сразу пол черги улєтучивается, остальные меня пропускают.

Олег носив на клапані кишені фєнєчку-обєріг з шовкових стрічєчок — такі волонтери часто дарували, жовто-блакитні. І тут «Сарочка» помітила, що на тому обєрегу «кажан» бовтається.

— Что это за Бэтмен? — питає, усміхнувшись, дівчина, а «Шаман» тоді переглянувся з «Лютим», мовляв, о, вона не в темі.

— Это эмблема разведки, я двєнадцать лет в разведке, — гордо пояснив «Шаман» і, відчєпивши «кажанчик», простягнув його «Сарочці».

Тоді вона не могла визначитися, що бїльше здивувало: цінний подарунок чи фраза «я в розвідці двєнадцать років». А йому знову на передову, на фронт, на війну, а це кїнець її спокійним ночам, адже допоки він у безпеці, то їй і спалося по-іншому, спокійнїше.

— 13 листопада 14-го мені довелося поїхати до свого містєчка. Я їхала автобусом, і ніч ми провели під Слов'янськом, аби уже вранці піти через блокпости, — неохоче пригадує дівчина, іноді кривлячи губи від

огиди до попутників. — Ми переписувалися з «Шаманом» усю ніч, багато було в тому про моїх попутників — багато з них дотримувалися відверто сепаратистських поглядів, але водночас активно обговорювали й обурювалися пропозиції в Раді «здати паспорти».

Світанок... темний і вогкий листопадовий світанок впав густим туманом і липкою мрякою на лобове скло автобуса. «Сарочка» куняла, але продовжувала переписуватися з Олегом. Коли зв'язок лягав переходили на есемески.

— Видел твой автобус. Отпишись по приезде, — отримала дівчина смс-повідомлення від Олега, коли переїздила «Хрест».

— Так и сделаю. Как погода?

— Погода ясная, — коротке повідомлення ще раз булькнуло на телефоні «Сарочки», і вона розуміла, що поки ворожа арта мовчить.

— Хорошего дня! Вечером расскажу тебе сказку, — відписала вона й задрімала.

Того дня «Шаман» мав заступати на добову варту того розбитого дальнього посту. В обід дівчина заглянула у ВКонтакті — «востанне у мережі в 11:11», отже — за графіком. І вона почала просто прибирати в хаті: у навушниках — новий альбом Deep Purple, і їй так захотілося поставити на повтор одну з балад, а потім — знову, разів зо шість. Балада присвячена Джоню Лорду — клавішнику й засновнику групи, який помер кілька років тому від важкої хвороби. «Сарочку» втомило прибирання, та й довга й тяжка дорога без сну, тож

вона лягла відпочити, а коли прокинулася, за вікном майже стемніло. Вона чекала звістки від «Шамана», постійно заглядаючи до телефону. Година, півтори... Вона моніторила фейсбук і новини — чи нічого не трапилося на його позиціях, у його батальйоні. Але там було тихо. І тоді вона відправила Олегові смс: «ВечерОК! Как ты?» І за кілька хвилин — дзвінок із незнайомого номера і голос, схожий на Олегів:

— Алллеоу!

— Да, да!

— Анечка, это Лис. Помнишь меня? — говорив приємний, «свій», голос.

— Да, конечно... Лис, что там?... — «Сарочці» пересохло в горлі.

— Анечка... Погиб Олежка сегодня...

— Блииин... — тихо застогнала «Сарочка».

— Сегодня в 2 часа дня, — прокашлявся і продовжив «Лис». — Минометный обстрел, мина упала в метре от Олежки: он от первой ушел, а вторая упала рядом. Сепары стреляли по мирной колонне, по блокпосту. А «Шаман» отпросился у меня осмотреть подозрительную машину. Зачем я его отпустил... Троих мирных ранило еще там.

— Лис... Он не мучился?

— Нет, мгновенно...

«Сарочка» повісила слухавку й сиділа на підлозі, обіймала старий планшет Олега й ридала. Там було останнє в його житті фото: крізь тріснутий екран і мутну плівку їй усміхався її «Шаман» — смішна шапочка, пригладжений долонькою чубчик, хвильки над вухами

і два ПТУРи під пахвою. У голові ж пролітало: як забрати тіло з Артемівська, як відвезти додому, як сказати 74-річній мамі, яка не знала, що син на війні? Як? Дівчина була першою, хто дізнався про смерть Олега. Планшет «сів», вжикнув, і фото згасло. Пішов...

— Я написала у фейсбук Лені, яка мешкала з Олегом, подзвонила його найкращому товаришу Дімі. Вони мали їхати вранці до Олегової матері й усе їй сказати... Я ж на світанку планувала виїзд на Дебальцеве: замовила таксі в службі, де якнайменше сепарів, й усю дорогу мовчала, щоб не розревітися і не плюнути в пику комусь із сепарів на постах. Мені взагалі хотілося вийти з авто й роздерти когось із місцевого бидла, які заради російської пенсії готові... щоб гинули люди — ті, чий мізинців вони не варті. Але я тримала всі емоції в сталевому кулаку, аби жодною сльозою себе не видати. Все — згодом, а зараз я повинна провести Олега.

У тумані пливли згвалтовані міста — розбита Новосвітлівка, обірвані дроти, вибиті вікна, розтрочені та вивернуті стіни Луганська. Ці виродки відібрали все, що було хорошим. Український прапор — жовто-блакитний, над першим постом у Дебальцевому. Хлопці оглядають авто, а помітивши в таксиста «соціальну карту ЛНР», пояснюють йому, що це за шматок пластику. Розмова затягнулася, і «Сарочка» відвела убік одного з нацгвардійців:

— Вчора загинув «Шаман», ви знаєте?

— Так... — сумно відповів вояк.

— Я за ним, я його дівчина. Пропустить, у мене не було вибору, чим їхати...

Той таксист злякався їхати далі, і тоді «Сарочка» розрахувалася й зачалапала по сльоті до «Хреста» пішки. Тут її уже чекали: сліз не стримували ні суворі дядьки, які багато чого в житті побачили, ні молоді хлопці. Листопадовий вітер бавився з обтріпаним прапором на кузові «Ельки», до якої її привів «Лис»: це саме на ній вчора «Шаман» зірвався на блокпост.

— Вот, видишь... Всего несколько осколков попали в машину. Если бы он не выпрыгнул из нее, как положено по инструкции, то был бы жив. Но он все делал правильно... Выпрыгнул и отползал к укрытию. Ему не хватило десяти метров...

«Сарочці» віддали «Шаманів» наплечник, а вона не могла наобійматися з ним, а тоді рушила на те саме

Мама Олега Литвина та «Лис» (начальник розвідки «Київської Русі»)

місце, з якого Олег майже щовечора їй телефонував чи навіть ловив вай-фай для розмов по скайпу. Ось воно: Олег сидів тут переважно на столі, ліктями впершись на підвіконня. «Сарочка» сіла так само — дивилася в те ж вікно, у яке колись дивився він, і плакала, обійнявши його військового наплечника. Неподалік — авто, через прочинені двері якого вона бачила його тіло на ношах, обгорнуте в чорний пакет. Обличчя прикрили якоюсь тканиною.

— Лицо сильно посеченное осколками, — казав «Лис».

— Там все очень плохо — розпитувала «Сарочка», натякаючи, що таки хоче побачити «Шамана».

— Нет, лицо есть, узнаваемо, но тебе не надо бы.

— Откройте... Он...

Олегові все життя важливо було бути комусь потрібним, тому й загинув, рятуючи багатодітну сім'ю з-під обстрілів бандитів. Того дня, після невдалого штурму бойовиками району Дебальцевого, до лівого флангу плацдарму противник підтягнув нові формування і став наступати з новими силами. Вони й обстріляли блокпост. «Шаман» не вижив.

Вона гладила його неживе тіло вже через пакет.

— Його трохи похилі плечі, жилаві міцні руки... на плечах і верхній частині грудей дуже відчувалися свіжі рани від осколків, їх було багато... Дуже... Занадто.

«Сарочка» вже змирилася, що сльози лилися самі по собі, вона й не докладала зусиль, аби їх спиняти. Пощо?

— Я обережно погладила його по голові, як він любив, а потім намацала через пакет руку, взяла її, і ми

поїхали до Харкова: усі п'ять годин я тримала його за руку. Ми зупинялися, бо хлопці просили: вони хотіли попрощатися. Побратими «Шамана» на постах заходили в авто, клали руку на його груди, які уже не підіймалися від подихів, хрестилися й плакали... Оті такі дорослі чоловіки в камуфляжі, тяжких брониках і з суворими обличчями. Здається, я таки зрозуміла, з цим зараз просто треба навчитися жити... і, за можливості, продовжувати його справу. Я робитиму це, допоки стане сил... Допоки я тут.

Микола Жук

10.09.1977 — 25.01.2015

128 ОГПБр

— Не хочу тебя туда отпускать... — говорила засмущена Олена, готуючи вечерю.

— Куда туда? — перепитав Микола, не відриваючись від якогось майстрування із донею Настею.

— На фронт, Коля, на фронт. Я же знаю, какая у тебя должность и вижу, что происходит в стране.

— Лена, не торопи событий, я еще никуда не еду.

— Не сейчас, так через месяц. Не скрывай от меня, — наполягала жінка. — Давай попросим... попросим, чтобы кто-нибудь сломал тебе ногу, ну, или руку, и тогда у тебя будет полгода отсрочки. А там, дай Бог, и война закончится.

— Глупенькая ты, Лена... — усміхнувся Микола й оглянувся переконатися, що доня вийшла в іншу кімнату. — Ты же знаешь, что я на такое не пойду. Я — военный, у меня есть опыт и я точно знаю, что делаю. Давай больше без этих разговоров. Хорошо, дорогая?

— Я просто не хочу тебе отпускать...

Звісно, невдовзі Микола Жук, капітан, командир батареї 128-ї бригади, уже був ТАМ.

Він познайомився зі своєю майбутньою дружиною у 1998-му, напередодні Дня української армії. І тижня не минуло, коли він упевнено сказав, як пригадає Олена, що одружиться з нею. Дівчина тоді засміялася і пожартувала: мовляв, Коля по-військовому навіть заміж візьме — раз-два. Та вони почали зустрічатися — і одружилися.

— Частина його розформували, хоча він не сказав мені про це, і їх, як молодих лейтенантів, відправили до штабу дивізії на співбесіди. Це, до речі, тоді ще не бригада, а дивізія була, — пригадає Олена, причіпляючи шеврони до своєї військової форми. — А вони тоді з хлопцями втрюх після навчання знімали квартиру, і Коля приїздить із тої співбесіди та й каже, що треба шукати квартиру, бо хлопці з'їжджають і їдуть до Мукачева на нові посади. Я здивувалася, чому лише вони, і питаю, чому він не з ними? А він каже, що відмовився. Це вже потім хлопці, його друзі-військові, розповіли мені, як було насправді. З'ясувала я, що він відмовився, бо... хоче одружитися. Тоді я і зрозуміла всю серйозність його намірів. Коля коли щось планував, то особливо про це не говорив: він брався до роботи. Сам.

Олена погодилася на пропозицію Миколи, і вони розписалися. А згодом у них з'явилася Настя: новоспеченому батькові було трохи більше 22-ох. Настя вдалася у тата, і з кожним роком та подібність тільки збільшується: А Олена цим дуже тішиться — це найдорожче, що лишилося їй від чоловіка.

— Знаєте, у нього до доні було таке ніжне ставлення, таке бережливе, навіть я була строгішою. У Колі

з Настею було набагато більше довіри — вона йому більше розповідала всіляких таємниць, аніж мені. Ми жили в гуртожитку біля військової частини, і якщо Настя раптом нашкодила десь вдома — щось поламала чи розбила — то вона дзвонила татові. А він стрімголов мчав із частини додому, і вони швидесенько замітали сліди, щоб я не побачила, коли повернуся з роботи. І це попри те, що він аж надто відповідально ставився до своєї служби. Не уявляю, чим він першим міг пожертвувати... Не раз казала чоловікові, що він надто добрий, носить рожеві окуляри й цим часто користуються інші. Але йому так було комфортно, і що головне — він завжди мав час на нас із Настею: і в гори махнути, і на море, до Львова в аквапарк. На рибалку, коли жили в Берего-

Микола Жук

во, часто ходили, майже щовихідних: була компанія — з компанією, а як ні — то нам і втрюх добре було.

Тепер Оленка задумується, що власне через цю його надмірну жертвовність й аскетичність Коля приділяв час усім, окрім себе самого. Пригадує жінка, як не раз їздила з донею на море удвох, бо втрюх не могли собі дозволити через фінанси. А Коля завжди махне на це рукою й каже: «Я обійдуся, а ви їдьте, бо вам треба відпочивати». Сам залишався вдома й працював.

— То була така людина, яка двічі в житті не зустрічається... Зараз мені сильно бракує розмов із чоловіком, його підтримки. Я от часто думаю, що не чесно отак повністю відбирати людину: ну якщо вже Боженька забрав людину від мене фізично, що до нього не доторкнутися тепер, то чому не лишив хоча б можливості телефонного дзвінка, аби просто поговорити, розповісти усе й почути відповідь, тим паче, Коля в нас був таким оптимістом. У нього не було ніяких поганих передчуттів, він завжди все робив впевнено й підбадьорював мене, коли мені щось не вдавалося чи я була чимось засмучена, не в настрої. От того оптимізму й позитивної зарядки мені й бракує зараз. Він завжди вмів знайти вихід.

Олена добре знала, де чоловік на фронті, він не приховував: не називаючи назв населених пунктів, пояснював свою дислокацію дружині, і вона одразу моніторила усі ресурси, аби знати, яка ситуація на тому відрізку фронту. Спершу він перебував під Артемівськом —

нинішнім Бахмутом, а далі вони швидко почали пересуватися до Дебальцевого. Тоді зв'язок був дуже непевним й уривчастим, а в якусь мить Олена втратила можливість відслідковувати, де її Коля. Зрештою, про війну він їй особливо й не розповідав. «Короткие сводки» — так це називала Олена. А коли питала, чи їх обстрілюють, то спокійно говорив «ні» й жодного разу за майже півроку на фронті не поскаржився, коли йому було тяжко, холодно чи сумно.

«Все спокійно, любимая, все спокійно», — так він втішав дружину на початку кожного дзвінка додому. Але якось таки проговорився. Доні. А Олена почула.

— До нас тут кошениа маленьке прибилося, — розповідав він Насті одного зимового вечора.

— Що, зовсім-зовсім маленьке? І нікому не потрібне?

— Ну чого ж не потрібне? Нам потрібне: ми його відіграли, бо холодно, годуємо тут.

— Спроси папу, где он его прячет во время обстрела? — шепнула донечці Олена.

— О, тату, а де ж ти його ховаєш, коли вас обстрілюють?

— Кладу за пазуху, під бушлат...

— Коля! — Олена вихопила слухавку у доньки. — Ты же говорил, что вы не на передовой, что у вас все спокійно? Под какой же ты его бушлат прячешь, того котенка, если вас не обстреливают?

— Лен, я не могу сейчас говорить, потом наберу.

Після цього дзвінка Олена намагалася просто не думати про погане. «У нього досвід, він кадровий військо-

вий, він спеціаліст», — як мантру повторювала подумки жінка. Та й вони перед його відправкою домовилися: коли їй зле або погане передчуття чи ще якісь недобрі знаки, то вона може його набрати — просто почути голос. І він обіцяв: якщо зможе говорити — то відповідає і говорить, а якщо ні, то просто казав, що в нього все гаразд і передзвонить пізніше. Так Олена могла заспокоїтися, що з чоловіком усе в нормі. А 24 січня вона почула в слухавку постріли. Він взяв слухавку й говорив. Того дня Олена вперше почула телефоном війну — обстріл набирив обертів, і Коля просив передзвонити.

— Все, все, Лена, не могу говорить! — поспіхом прощався капітан. — Это не выстрелы, это машину заводят.

Микола сказав тоді перше, що прийшло в голову: звісно, Олена не повірила, бо це був зовсім не звук двигуна, це було цокання по металу — грубе, настирливе й монотонне, яке проймало Олену за тисячу кілометрів. Вона почула короткі гудки й кілька хвилин просто просиділа мовчки...

Коля озвався лише наступного дня вранці. Обстріл закінчився, і вони мали трохи часу, аби поговорити. Микола не хотів розповідати про вчорашнє, а Олена цього разу й не розпитувала. Тільки вкотре просила скоріше у відпустку вирватися, бо за п'ять місяців, які Микола був у зоні бойових дій, він так і не зміг приїхати додому.

— Коля, ну хоть на несколько дней, хоть на праздники приедь к нам с Настей...

Олені було прикро й навіть образливо, що інші хлопці приїздили додому, а Микола був постійно серед боїв.

— В моей батарее все — мобилизованные, нет контрактников. Я не могу приехать и оставить их одних, еще и на праздники.

— Другие же приезжают... — втрачала надію Олена.

— Лена, я не прошу себе, если из-за моего отпуска с ними что-нибудь произойдет, понимаешь? Когда они все побывают в отпуске, приеду и я, последним.

Уже за годину після розмови, коли лихе передчуття налягло на Олену, — Микола не відповідав.

— Того дня я зрозуміла, що щось трапилося, — пригадує Олена ту страшну неділю 25 січня. — Десь після обіду мені стали в голову лізти якісь такі страшні нав'язливі думки, мовляв, до тебе зараз прийдуть і скажуть, що Коли більше немає. А далі я ніби мимоволі прокручувала одну й ту ж пластинку-інструкцію, що я маю робити далі: де Колю поховати, кому повідомити... і все так чітко йшло. Я не могла собі пояснити, звідки й чому напливали такі думки. Але о десятій вечора до мене й справді прийшли й дослівно так і сказали: «Коли больше нет».

Новогригорівка. Штурм. Авто 128-ої бригади підривається на фугасі: із капітаном Миколою Жуком гинуть ще два вояки — старший солдат Руслан Ткаченко та солдат Володимир Голота. За тиждень Микола мав таки приїхати у відпустку...

— Зараз для Насті пам'ять про тата — це надважливо; я сама не очікувала, що для неї це буде таким святим. Це настільки сильно сидить всередині неї, що мене воно іноді лякає. Настя дуже боляче реагує, якщо

вона не може з певних обставин приїхати на могилу до Колі на роковини. Вона постійно про це думає. До речі, вона вчиться у військовому інституті, вивчає психологію. Коли приймала це рішення, то казала мені: «Я, мабуть, більше зможу зрозуміти тих людей і допомогти їм, бо я хоча б маю уявлення, що вони переживають всередині».

Після смерті Миколи Олена також одягнула військову форму й пішла служити.

— Окрім патріотизму, у цьому моєму рішенні ще й, на жаль, зіграла велику роль і матеріальна складова, — визнає Олена, ховаючи свою жіночу сумочку до шафи й пакуючи оливкового наплечника з системою моллі. — Мені треба було якось утримувати сім'ю, бо доня якраз закінчувала 11 клас, то ви самі розумієте: репетитори, курси, вступ... нам треба було якось виживати, а грошей на це не було.

Дружина і донька Миколи Жука

Сьогодні в Олени є тільки Настя — найбільша її опора і надія. Вона єдина, хто б її вислухав і зрозумів. Колись це був Коля, тепер — доня, від якої вона нічого не приховує й надіється, що це взаємно. Ще одна потужна підтримка — Людмила Кисельова, також дружина загиблого воїна, у якої син — Настин одноліток. А психологи... Олена вірить, що вони можуть допомогти, головне — знайти свою людину, надійну...

АДАЛЬБЕРТ КОВАЧ

23.05.1978 — 25.01.2015

128 ОГПБр

Під час боїв під Дебальцевим 17-та бригада танкістів створила стратегічний опорний пункт на висоті 307,5 поблизу Санжарівки — іменем командира висоті й дали однойменний позивний: «Валера». Згодом до криворізьких танкістів доєдналися і вояки закарпатської 128-ї гірсько-піхотної бригади, а там і розвідники з 54-го батальйону.

Це була панівна висота, з якої ідеально проглядався Дебальцівський плацдарм, на захід, аж до Логвинового. Тому українські вояки стійко боронили висоту з допомогою танка-героя з позивним «Бугай». Боронили всю осінь, як самі кажуть, «терпИмо», з мінометними, а подекуди «градовими» атаками сепаратистів. «ТерпИмо», бо влучити сепаратисти не могли. А потім настала тиша — 10 грудня обстріли припинилися і хлопці навіть трохи отямалися, на цілий місяць, а то й довше, бо на саме Водохреща чітко по ВОПу гахнули з артилерії. І з того часу бойовики цілилися уже не навмання. А 23 січня в густому тумані ворог зробив першу спробу штурму «Валери»: у хід пішли

танки. Атаку відбили, як відбили й штурм наступного дня.

Але терористи на цьому не зупинилися і кинули на штурм висоти п'ять танків і БМП. Був страшний і нерівний бій, який наші хлопці витримали, але з втратами: стрільця Адальберта Ковача убив осколок снаряду, АГС-ника Федора Лопачького вразив кулемет, під важкою гусеницею ворожого танку загинули Сергій Свищ, снайпер Олександр Венгер та зенітник Володимир Пিতак. Того дня зниклими безвісти вважалися навідник БМП Андрій Капчур та стрілець Олександр Леврінц, і лише згодом тіла хлопців ідентифікували за експертизою ДНК. Бойовики зазнали ще більших втрат — і техніки, й особового складу.

Обстріли висоти тривали. А всередині лютого ворожі сили нишком просочилися до «пустої» висоти 307,9 і зайняли її; після цього не було сенсу утримувати висоту 307,5. Наші відступили з ВОПу 18-го лютого, уже коли долинали чутки про оголошення так званого нового «перемир'я».

— Юрасику, ходи до татка, він за нами скучив.

— Хай тато повертається додому, тут краще.

Хлопчик знає, що його тато на небі, тому не завжди погоджується йти до нього на кладовище. Оксані ж непросто сказати синові — «тато більше не повернеться», але Юрчик швидко підростає, і багато речей стають йому зрозуміліші. Вони так і сиділи вдвох, обійнявшись, і дивлячись у вікно на перехожих, на дітлахів,

які виходили гуляти зі своїми батьками. Почав накрапати дощ, який посилювався, а дошкульний вітер ніби жбурляв великими краплями у вікна: почалася холодна гроза.

— Сину, ходімо пообідаємо, — Оксана глянула в заплакані очі Юрка і взяла за руку.

— Знаєш, мам... — Юрко задер голову догори й глянув на найвищу точку на небі, яку можна було роздивитися в їхнє невеличке вікно. — Я вірю, що якогось дня буде такий сильний вітер, що татко впаде з неба й повернеться додому.

— Юрасику, я теж вірю, що тато з неба дивиться на нас, але я не знаю, чи відпустять його. Його там міцно тримають, навіть у такий сильний вітер і дощ. Але він точно нас бачить і дуже любить вас із братиком. Тато поруч.

Адальберт Ковач був дуже турботливим батьком, що і своїм Юрчиком дуже переймався, та й старшого Оксаниного сина любив, як свого. Адальберт, або як називали його близькі та друзі — Бийла — тішився з усього в житті, як дитина, і всі випробування й перешкоди сприймав дуже просто й спокійно, як обов'язок, як потребу, як дань. А війну взяв дуже близько до серця. Тому коли прийшла повістка, то й не думав, що можна і не воювати, що можна і не йти. «Треба, — постановив він собі, — треба!»

— Коли чоловікові прийшла повістка, то нас із дітьми не було, ми їздили до моїх батьків у село. А коли ми повернулися, він мені показав її і тоді лиш розповів усе. Ну це — шок, ви розумієте: він більше 15 років пропрацював на швейному виробництві, а тут мій

Адальберт взяв повістку й підписав її. Але насправді тому передувало те, що він не відривав вечорами очей від телевізора й слідкував за Майданом, за Кримом, за війною. Він мудрий чоловік і розумів, що там робиться і що та його повістка — то білет до пекла, звідки можна повернутися, а можна лишитися там. Ми не розповіли Юрасику, що тато буде воювати. Маля він ще був. Тому він думав, що татко далеко на роботі.

Та потім відбулася ротація, і Адальберт тимчасово повернувся на полігон: Оксана з хлопчиками тоді навідалися до нього. Юрба людей, безміру військових у зачовганих формах і брудних потертих берцях, шалена метушня, бо кожен шукав свого рідного. Юрко злякався й сильно розплакався. А тоді чоловік прийшов додому у формі, і Юрко — знову в плач.

Адальберт Ковач з сім'єю

— Певно, злякався, бо не та одіж, — мовила Оксана.

— Не впізнає мене у формі, — засмутився чоловік і побіг переодягатися в домашнє.

Тепер Оксана припускає, що, мабуть, Юрчик просто відчував, що може щось трапитися з татом у цій формі, тому так її лякався й не хотів, аби татко її одягав. І тому потім гірко плакав, коли Бийла повертався до побратимів під Дебальцеве.

— Думаю, що це так, бо добре мені запам'ятався той день напередодні виїзду з полігону, коли ми з сином поїхали до Бийла. Ми стояли біля воріт і чекали обіду, я була дуже схвильована, а солдати, які стояли біля частини й курили, ще й жартували. Вони сміялися і казали малому: «Забігай за браму: до якого солдата підбіжиш — той твій тато, бо бач вони й так усі однаково вбрані». Думали, дитина не впізнає чи злякається, або не розбере, де тато; я не знаю, про що вони думали, коли таке говорили. А Юрчик вирвався від мене й так незграбно по-дитячому, але дуже швидко, побіг. Я дивлюся: він минає одного, другого, третього й біжить до тата. Кинувся до нього і сильно почав плакати. Казав: «Тату, пуй ми додому». Оце ми тоді й зробили ті останні фото. Бачите, який Юрасик тут нахнюплений і зарюмсаний? Він так всю зустріч з татом тоді проплакав. А коли приїхало авто й дало сигнал грузитися, то чоловік опустив малого на землю, і я захотіла зробити ще одне фото, але малий так сильно заридав і схлипуючи кричав: «Чого, чого мене тато відпустив? Тато, не їдь!». Він ніби щось тоді відчував, що тато живого вже не побачить, бо інакше я не можу пояснити

цього всього. Але то таки була наша остання зустріч і їхні з татом останні обійми. Він таким лишився в його пам'яті, бо в труні тата ми йому не наважилися показати.

В Оксани на кухні завжди смачно пахне солодким: окрім звичної рутинної роботи на швейному підприємстві, жінка відводить душу у випічці, та й Бийла страшенно любив поласувати її запашними тістечками, кексами, рогаликами, тортиками чи традиційними закарпатськими шитимині з лекваром. Люблять мамине солоденьке і її хлопці. Зрештою, це ще й Оксанин підробіток — після смерті чоловіка утримувати двох підростаючих хлопчисьок жінці дуже непросто. Коли Оксана готує, то солодкий запах просочується в кожен шпаринку її квартири, і уся вулиця наповнюється приємним ромово-кремовим запахом і кокосовим післясмаком.

— Бийла так любив солодке, що я навіть іноді жартувала: ти схожий на ведмедика. — Оксана усміхнулася, заглядаючи до духовки, перевірити, чи «підійшли» коржі. — І коли на фронт пішов, то кожна моя передача для нього суповоджувалася тортиками, бо коли питала, що йому треба, то він завжди казав: «ти краще чогось смачненького передай». От і хлопці його завжди знали: якщо «Альберту» привезли посилку з дому — сьогодні буде солодкий вечір. А мені приємно було на них усіх чогось напикати, хоч їх там і було три десятки. Я просто пекла кілька ночей підряд цілими партіями, щоб усім

вистачило, і ще й на кілька кілька днів. І для мене це була така радість — якусь таку маленьку світлу хвилинку їм подарувати.

А чоловік завжди дзвонив, прицмокував і казав, що її кулінарні новинки — на вищому рівні, що все як вдома... тільки от її нема поруч. Розповідав про своїх нових друзів-побратимів, з якими ділив і Оксаніні тістечка, і останній кусень черствого хліба. Бийла мріяв, що коли повернеться, то вони з дружиною, а може й хлопців зі собою візьмуть — об'їдуть усю Україну: до Києва хотів поїхати — до доні й побратима, а тоді до Вінниці, де «застрягнуть» щонайменше на тиждень, аби всіх побратимів навідати. А як після тих подорожей ще лишаться сили, гроші й пальне — помандрують світом.

— Він мріяв і тут їх усіх зібрати, на Закарпатті. І сміявся завжди, що вони ніколи не розуміють, що він говорить на своєму діалекті. Ну, ви самі чули, який в нас тут діалект, а Бийла ще приправляв усе своїм фірмовим угорським акцентом. Навіть ім'я ж в нього було угорське, Адальберт, та й батько корінний угорець. І хлопці з Вінниці, з якими він служив у Збройних силах, подекуди не могли навіть правильно вимовити його імені й кликали його просто Альберт. Я сміялася і питала, скільки в нього вже тих імен: вдома він Адальберт, друзі на Закарпатті його гукали Бийла, а там — Альберт. А він казав, що вже й звикнувся з тим «Альбертом».

Адальберт тільки й говорив, що хоче Оксану з побратимами своїми познайомити. Але не встиг... хоча жінка таки познайомилася з хлопцями, вже після його смерті... і справді полюбила, як свою родину, такі

близькі вони їй стали, така потужна міцна опора, яка завжди пам'ятає і про той страшний бій, і дату його смерті, і про його день народження, і про те, що в нього лишився малесенький син.

— Знаєте, він дзвонив мені вранці, аби дізнатися, як малий, чи пішли хлопці до садочка, чи я уже на роботі, і ввечері розпитував, як минув день. І якось Юрасик напакостив, ну як усі дітки, і я про це розповіла чоловікові, але більше нікому. А коли Адальберт загинув і хлопці приїхали мене провідати, то переповіли мені ту історію: виявляється — вони були для нього такі близькі й рідні, що він навіть про малих розповідав їм, ділився. Ви можете уявити, як вони один одному довіряли?

І власне тепер, визнає Оксана, їй гріє серце те, що її чоловік останні миті свого життя провів із такими надійними людьми, з тими, які відважно прикривали одне одного, прикривали своїх — і мертвих, і живих.

ФЕДІР ЛОПАЦЬКИЙ

17.09.1978 — 25.01.2015

128 ОГПБр

— Упав аеропорт, Федя... — з жалем говорила Лариса телефоном своєму чоловікові, але тішилася вже з того, що він живий. — Ти не там?

— Ні, дорога, трохи не там, — ніби щось приховував Федір.

— Десь дале...? — хотіла спитати Лариса, але її перебила голосна розмова чоловікових побратимів, яку було виразно чути в слухавку.

— Ото як будуть брати те Дебальцеве, то, блін, точно будуть йти через нас, — гучно сварився хтось із хлопців, продовжуючи чистити автомата.

— Санька! Шо ти таке говориш? Яке Дебальцеве? — Федір прикрив рукою слухавку й нагримав на побратимів. — Я з жінкою розмовляю.

— Чорт... вибач, брат.

— Ти уже під Дебальцевим, Федя... — уже не питала, а просто сумно визнавала Лариса.

— Дорога... все добре, правда: наразі тихо, а дітям не кажи нічого.

— Там ж кільце, Федя... — заплакала жінка.

— Нема ніякого кільця, менше новини слухай.

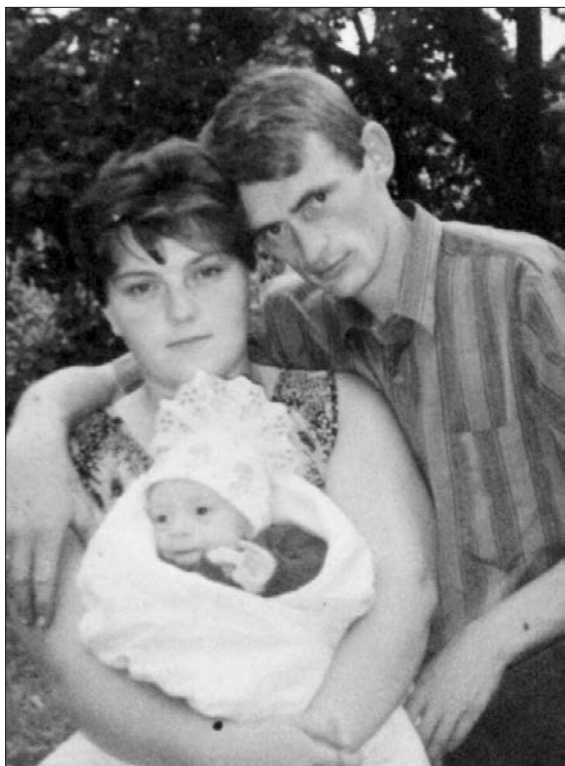
Федір Лопацький таким був по життю — добродушним простим чолов'ягою, який просто дуже сильно любив свою сім'ю і любив землю, на якій все життя пропрацював: вони з Ларисою мали великі город і господарку недалеко від Тернополя, які й годували їх двох і доню з сином (Віталіка з Вікторією). І не було ні весни, ні літа, аби Федір чогось не посадив, чогось не змайстрував. Він завжди всім наполегливо повторював, що в нашій країні — у селі чи у місті — можна жити, а якщо багато працювати — то жити добре...

«З кожного дерева в нас податок не збирають, як і з кожного кущика малини, — усміхався Федір. — Посадив — то й можеш заробити і сім'ю прогодувати, а не посадив — значить полінувався».

Їх із Ларисою називали в селі «голка з ниткою», бо все робили разом. Так сталося, що обидвоє ще підлітками пережили непоправні втрати: у Федора померла мати, а в Лариси — батько. Тому коли вони знайшлися одне з одним, то ніби заповнили порожнечу тих втрат.

— Я не мала ні дідуса, ні батька, і мені було на душі так весело й радісно, що в моїх дітей є такий батько. Він так з ними бавився, особливо з донечкою... Дітей виховували й тішилися... але хто знав, що настане час, коли ми усі дізнаємося і відчуємо, що таке війна. І мені нічого насправді не треба, а тільки, щоб чоловік би був поруч і діток ми гляділи. Але є різні люди... бо от, наприклад, виплатили мені ту одноразову допомогу за його загибель, а йому посмертно дали орден «За мужність».

Я за ті кошти купила квартиру в Тернополі й перебралася туди з дітками. І тут чую: «Як їй добре: гроші отримала, переїхала зі села в місто, тепер живе гарно». Тільки ніхто не думає, як то тяжко було лишити все те напрацьоване в селі з чоловіком, як то непросто самій виховувати двох підлітків і як бракує мені мого Феді... Бо коли до мене приходить наш 16-річний хлопчик і йому потрібне батьківське слово, підтримка, порада, то я її не можу дати. А найстрашніше, що ти вже таке пережив і знаєш, як тяжко в житті з одним крилом. Його

Федір Лопаський зі сім'єю

ніхто не зможе замінити. А Федя мій хотів так жити як ніхто, попри всі проблеми й негаразди...

Повістку Федору не вручали по місцю проживання: наприкінці липня чоловікові подзвонили з військкомату й просто попросили прийти наступного дня. Від їхнього села до військкомату 30 кілометрів, тому Федір із Ларисою сіли в авто й поїхали в бік міста.

«Тату, вернись!» — гукали діти вслід. Серце Федора розривалося.

Уже на місці у військкоматі він отримав повістку, пройшов медогляд, і його відпустили на якийсь час додому. Записали в резерв. А за два дні відправили в Мукачево. А ще за три він набрав Ларису й попросив знайти бронезилет: «їду на Схід».

— І тоді почалося все жахливе... то треба було пережити — ту відправку. Я навіть не знаю, де Бог дав нам сили тоді. Як ми шукали той бронезилет — то ще окрема історія: спекулянти хотіли 20 тисяч за нього, але де в мене були такі гроші? Хвала Богу, односельчани змогли. Я добре пам'ятаю ті автобуси, забиті хлопцями в жарких формах ще того старого зразка, і тільки руки їхні стирчать з брудних вікон і просять: «Води!» Ми, пам'ятаю, що змогли — зі села з дітьми привезли, то вони тим ділилися між собою.

З війни Федір намагався дзвонити дружині за першої нагоди, але не завжди був зв'язок і не завжди міг все розповісти. Лариса ніби відчувала, коли чоловіко-

ві зле: бувало, працює на городі, і щось у серце вколе, тоді падала на коліна й за чоловіка до Бога молилася. А потім дізнавалася, що тоді саме тривав бій. Зрештою, чим вужчим ставало «дебальцівське» кільце, тим сильніше чулися обстріли в слухавку: іноді Ларисі ставало так лячно, що вона могла від того гахкання на подвір'ї присісти й кілька хвилин ніби з чоловіком перечекати обстріл.

А перед Федоровою смертю Ларисі наснилося, ніби вона йде селом у білій сукні, і всі їй назустріч усміхаються, з чимось вітають. А коли прийшла додому й глянула в дзеркало — що ж то за вбрання таке хороше — то сукня стала чорною як земля. Відсахнулася жінка від дзеркала й прокинулася.

То був сон у день першого штурму висоти 307,5. А перед третім штурмом, вранці, Лариса з чоловіком ще встигли перемовитися телефоном.

— Федя, тебе дуже погано чути, — мало не кричала в слухавку Лариса.

— Вітер, дорога, вітер сильний — потім наберу.

— Хоч скажи, як ти? — з надією бути почутою гукнула Лариса.

— Як на волосинці... Але все буде добре, я люблю вас!

А далі — «поза зоною досяжності»: і він,

Федір Лопачький

і його побратими. Тривав штурм висоти «Валера», і той останній дзвінок пролунав уже з бою.

— Його побратими не розповідали мені нічого: вони тиждень мені не казали, що він загинув. Можете уявити? Тиждень... — Лариса заплакала й дістала зі своєю сумочки невеличкий мішечок, з якого виглядав український прапор. — А мій двоюрідний брат, який мешкає на Закарпатті, знайшов списки в інтернеті вивезених з Дебальцева... Через тиждень якраз була двадцяті роковини по його матері, і лиш тоді ми дізналися, що чоловік вбитий. І я стала дзвонити хлопцям: як же так, чому вони не сказали, щоб ми його забрали? А хлопці кажуть: не могли ми тобі того сказати. Після похорону в інтернеті з'явилися всі подробиці бою, як і що відбувалося на тій висоті. Як тоді 23 січня, коли мені снився той дивний сон, вони відбивали атаку й забрали російський танк трофеєм. А 25-го о п'ятій ранку почався масовий наступ на 307,5, і наші чомусь саме тоді відвели всі танки. Хлопці хотіли підірвати якийсь місток чи що, це як вже потім мені розповіли, але дозволу не отримали. Їх оточили... ближній бій. У рукопашну, можна сказати.

Його телефон з'явився на зв'язку 28 січня, коли тіло Федора після бою перевезли з ВОПу до моргу. Лариса побачила обнадійливе смс-повідомлення і кинулася тоді дзвонити чоловікові. Все марно: телефон одразу вимкнули. Так мобільника дружині й не віддали, по сьогодні. Але віддали особисті речі: їх Лариса й дістала із зав'язаного мішечка — старенький гаманець, проскурку, дитячі малюнки, молитовник. Віддали їй тоді й одержу. А ще з Федором назавжди залишилася синова серветка: Віталік вишив її, коли батько приїздив у від-

пустку на Різдво 2015-го, за два тижні до його смерті. На ній — прапор України і напис «Я тебе люблю» (Віталій — син Лариси і Федора — сьогодні навчається у Тернопільському професійному коледжі з посиленою фізичною та військовою підготовкою, — *ред.*).

— Ми поїхали за ним 3 лютого. Він був із руками і ногами, але лице було попечене фугасом, лівий бік зчесаний. Постріл в серце, під лопаткою. Наскрізь. Хлопці казали: там нічого не можна було зробити, бо постріл

Син Федора Лопаського

вирвав усе назовні: як він уже помирав, то вони хіба підклали йому каску під голову, бо він дуже тяжко дихав... Тяжко дихав і тільки тихесенько повторював: «У мене ж дітки лишаються». З тими словами він і помер. Про ті його слова мені всі побратими однаково розповіли. Хоча про сам бій кожен говорить зі своїми подробицями. Та й знаєте, кожен у бою поводить себе по-різному: хто відбивається, хто рятує, хто втікає... але я нікого не маю права судити, бо то така війна. Така війна...

Андрій Капчур

22.05.1980 — 25.01.2015

128 ОГПБр

Марія Павлівна виховала дванадцятро дітей — семеро хлопців і п'ятеро дівчат, і кожного любила як одного-єдиного. Тому так часом боляче їй чути, коли менше співчують, бо в неї, мовляв, не єдиний син.

— Для мене такий Андрій — єдиний, так, у мене їх ще одинадцять дітей, але то не означає, що я їх пустила по світу — хай кожен собі щастя шукає.

Марія Павлівна накинула квітчастого фіолетового халата поверх однотонного гольфу й акуратно пов'язала на голові коричневу хустину.

У хаті було трохи прохолодно — вдарив сильний грудневий мороз.

У маленькому селі Забойки на Тернопільщині хату Капчурів видно здаля — на металевому балконі другого поверху майорить український прапор.

Андрій до війни не мав до війська стосунку: він виготовляв дитячі дерев'яні ліжечка в столярному цеху сусіднього села.

— Почався Майдан, і страшенно він ним перейнявся: їздив до Києва постійно, у ті всі заворушення

Андрій Капчур

попадав. Він з таким запалом повернувся звідти, аж ніби друга людина, хотів щось робити, щось змінювати, і напевне та участь в Майдані його потім і штурхала, аби він взяв автомата й пішов воювати. Та розповіді дідуся про Другу Світову йому пригадалися: він у нас радистом був, і від Тернополя пройшов аж до самого Берліна.

Як отримав Андрій повістку з військкомату, то й мови не могло бути, щоб «відкупитися». Мав розмову з мамою, сказав про повістку — не приховував.

— А чи мусиш йти, Андрію?.. — питала мати.

— А хто піде? Старший мій брат — далеко, другий — лиш одружився, третій має діти малі, четвертий і п'ятий — не можуть, шостий — не знає, як обходитись на війні, а там далі ж сестри — куди їм? Вони не поїдуть, бо то їх захищати треба. А я сім'ї не маю, зате маю досвід, бо служив, і от тільки я з родини й можу піти захищати Україну.

Отак і пішов. І тільки встигла благословити його мама в дорогу.

— Для мене то було несподіванкою, хоч я і знала про його Майдан. Може, він й розповідав братам-сестрам про плани воювати, але мені не говорив, вже ото хіба як повістку дістав і мав їхати. Та й з фронту він не так мені дзвонив, як сестрі або братові Степану. Вони вже

мені передавали трубку, і я два слова могла почути чи сказати. Напевне, давали мені поговорити, коли там не так сильно стріляли, щоб я всього не чула, не знала. Питала в нього, чи має що їсти і чи нічого йому не треба передати. Переживала. Але він казав, що все спокійно й все є. Але хіба би він сказав

Андрій Капчур

інакше? То був би не мій Андрійко. Та й такі були з ним розмови. Бувало, я сама набирала, і він коли мав час і коли мав як, то говорив зі мною. Але що казав? Та казав: «мам, в нас всьо добре, всьо в нас є, маєм їсти і маєм, чим воювати», і більше нічого.

А 19 січня Марія Павлівна вже не змогла додзвонитися до сина: з Андрієм не було зв'язку. Надіялася: просто мобільна мережа не тягне.

— Степане, нема два дні зв'язку уже з нашим Андрієм, — зажурено глянула мама на сина, як той повернувся з роботи.

— Тик-тик... — замиготів Степанів телефон. — Мамо, Андрій вийшов на зв'язок.

— Андрію, синку, — радісно скрикнула мати. — Де ти? Як ти? Ти так довго не брав трубку!

— Мама, все нормально, такий поганий зв'язок, ну, але тут таке буває.

— Коли ж ти додому, хоч у відпустку якусь?

— Хай йдуть перше ті, в кого сім'я і діти, а потім вже і я прийду.

— А ми тобі посилку передали: я туди всілякого смачненького тобі напакувала — печенько, тістечка, ковбаску.

— Гуп... гуп... трісь...

— Андрію... що це за бахкання?

— Тух... ту-тух... тух.

— Та не переживайте, мамо, то далеко, то тільки відлуння. То дуже далеко від нас...

На тому увірвався дзвінок Андрія, і мати його більше не чула.

Андрій Капчур із рідними

Андрій вважався зниклим безвісти, але побратими запевняли, що серед тих, що під час бою втікали лісосмугами й полями, Андрія і його товариша Олександра Леврінца не було.

А після синового зникнення приснився Марії Павлівні сон. Як вона поралася на літній кухні, а на подвір'я зненацька заїхав червоний бус. Пані Марія схопилася, швидко повитирала руки й вибігла на подвір'я. А з буса виходить її Андрій із маленьким пакетиком, у якому майже нічого немає. А за ним виходить жінка, яку пані Марія бачить тільки зі спини. І тягне та жінка безмірного рюкзака, ледь втримує його на своїх плечах.

— Андрію, як то так ти дав жінці такий величезний рюкзак, а сам собі такий малий пакетик тіко лишив. Як то так? Хіба можна? — нагримала Марія Павлівна на свого сина.

— Та жінка сильна... — кивнув матері Андрій. — Вона всьо-всьо перенесе.

А згодом знайшли тіла Андрія Капчура та Олександра Леврінца. За свідченнями й спогадами побратимів, під час бою на висоті «Валера» 25 січня, хлопці, ймовірно, провалились в окоп — закопану машину з бк, — а тоді на окоп рушив ворожий танк. Побратими відкрили вогонь по танку, і машина з бк підірвалася. Так на кілька наступних місяців Андрій із Сашком і лишилися під обвугленою чорною і смердючою технікою, яка дотлівала, допоки не вигоріла вся, захопивши шматки ще живої від снарядів землі — напівзамерзлої

і твердої. Хлопців шукали майже півроку й змогли ідентифікувати лише після ДНК-експертизи.

— Я добре пам'ятаю той страшний день, як його опізнали. У нас тут чоловік один у селі загинув — батько синового колеги, який помер іще раніше. От питаю свого Степана, чи піде він на похорон до вуйка Міська? А він так голову опустил і сумно каже: «Та піду...». Прийшла я на похорон, а люди всі на мене так дивляться й щось там шепочуть. Я собі думаю, чого вони так шепочуть між собою, а ніхто не підійде до мене. Так ніхто зі мною і не заговорив тоді. На цвинтар я вже не пішла, прийшла додому, бо дуже мене почала боліти голова й сильно тиск піднявся. А син поїхав тоді до священника, як виявилось, питати, як би то мені сказати. А потім вони всі прийшли до нас до хати: першою зайшла донька Надя — мені зразу в рот таблетки. І тоді вони вже мені сказали, що знайшли Андрія неживого. А я все мала надію, що він у полоні, що прийде, що живий... але так і не дочекалася. І певно, той сон у мене був віщій: бо то я — та жінка, яка має бути сильна й всьо-всьо пережити, всю ту біду, а мій Андрій взяв малесеньку торбинку та й пішов собі... спочивати.

ДМИТРО ЗАПЛІТНИЙ

08.06.1983 — 28.01.2015

128 ОГПБр

Андрій Капчур їхав на війну з своїм односельчанином Дмитром Заплітним: у селі тут усі всіх знають і не раз у гостях бували, хоч хлопці і жили одне від одного за півкілометра. Вою-

вали хлопці пліч-о-пліч, в одній 128-ій гірсько-піхотній, на одному випаленому Дебальцівському плацдармі, а загинули з різницею в три дні. Тільки от Дмитра хоронили тиждень по смерті, бо тіло хлопці винесли з поля бою, а Андрія лише зі кілька місяців, коли його впізнали за ДНК-експертизою.

Дмитро боронив найпершу лінію в районі Дебальцевого: спершу — Нікішине, потім шахту Ольховатська, а після 20 січня — село Новоорлівка на ВОПі, під самим носом у найманців, між уже окупованими ними Єнакієвим і Шахтарськом. Тож тому, хто трохи знає карту бойових дій зими 2015-го, волосся дибки стане від названих пунктів. Це — повна небезпека, «нуль». Старший оператор взводу протитанкового батальйону Заплітний боронив Дебальцівський плацдарм до 28 січня — до фатального артобстрілу їхнього ВОПу: пряме влучання «Граду» відібрало Дмитрове життя.

— Мене до військкомату викликали, — спокійно ставив до відома Дмитра його молодший брат влітку 2014-го.

— Тебе, Пашка? Ого, і що казали?

— Та дали відстрочку, — усміхнувся Павло й штурхнув брата кулаком у плече. — Не переживай.

— Я не переживаю. Що ж вони тебе, меншого, покликали, а мене, артилериста, не. Я ж і служив довше. Вони про мене нічого не питали там?

— Та не, нічо не питали. Сказали, щоб я поки йшов додому. Та й по всьому.

Павло, певно, і забув про ту розмову, а Дмитра все непокоїло, чому його на війну не кличуть. Вже й молодшого, гляди, звать, а його й не шукають. Дмитро вважав, що він повинен зі своїм досвідом бути на війні. Та й розуміння, що він у сім'ї найстарший із братів-сестер, ніби підтверджувало його поривання: у липні знайшов курси першої невідкладної медичної допомоги й одразу записався повчитися на парамедика в Тернополі. І лиш встиг він завершити навчання, як прийшла повістка і йому — кликали до військкомату.

— Нарешті!

Він хапнув уже зібраний рюкзак, вкинув до нього джгута та кровоспинного пакета, який йому дали на домедичних курсах, і стрімголов побіг до військкомату.

— Мене призвали, — спокійно, ніби про якийсь буденний момент, повідомив він Павлові телефоном. — Повістка прийшла.

— Підеш у військкомат?

— Вже був. 128-ма. Гірсько-піхотна. Мукачево.

— Забирають, та? Йдеш?

— Паша, якщо мене призвали — я маю йти.

Це було друге серпня.

Ми зустрілися з Павлом два роки потому, у їхньому рідному селі Забойки. Ми їхали з Тернополя і розмовляли. А потім Паша показував дорогу до хати Андрія Капчура.

— Наш дід був також артилеристом, як от Діма, і відвоював Другу світову, всю, до капітуляції Японії він був у лавах армії, — роздумував ніби й про себе, а ніби й розповідав мені Паша. — А брат нашого прадіда воював ще під час Першої світової, але не вернувся живим. От ми з братом було повсідаємося біля діда й слухаємо його оповідки. Я їх добре зараз пам'ятаю, хоч і не в подробицях, про які дідो згадував. А Діма то тим більше — він старший за мене, пам'ятав більше, та й розумів, певно,

Дмитро Заплітний

також, розпитував діда дуже багато. Може, то він був натхненний діда й прадіда подвигами, тому теж став артилеристом і воювати, як і вони, пішов. А може, то все Майдан... Брат сильно себе картав, що він так і не поїхав на Революцію. Тому вирішив, що тепер він повинен то компенсувати й піти на фронт.

Вчився Дмитро в тернопільській школі й попри заняття відвідував масу всіляких гуртків: і в хорі співав, і на баяні грав, і малював, і ще й встигав у греко-римській боротьбі тренуватися й у футбол гасати. А після школи вивчився на столяра — майстрував художні дерев'яні речі. Так і працював з деревом, допоки не призвали його на строкову службу до артилерійського полку на Київщину, де він склав присягу, а потім — до військової частини в Кам'янці-Бузькій. Але от після армії з деревом робота не склалася — пішов майстром на будови Києва.

— Діма й сільську роботу добре знав і любив — на городі і в полі, — пригадує Паша, коли ми проїздили через їхнє село й минали місцеві городи й господарки. — І косу міг поклепати, і хліб замісити-спекти, мулярку знав, столярку. Діма печі камінні мурував, плитку клав і навіть дахом міг хату накрити, як треба було. На всі руки майстер був брат.

Коли Дмитра мобілізували, то Паша й батько були спершу єдині, хто про це знав: Діма просив їх мовчати. Знали, що спершу був полігон під Ужгородом, а 29 серпня Діма поїхав на фронт. Два місяці батько й Павло втискали в себе всі емоції, аби не порушити прохання Дмитра й не проговоритися.

— Сестричка наша в той час виходила заміж, то брат просив казати, що він на полігоні й у нього все до-

бре, щоб вона не переживала в день весілля. Уявляєте? А від мене брат вже не приховував нічого: що бачив — те говорив, бо комусь це, напевне, треба розказати, щоб там не зійти з розуму, а ми з ним з дитинства нічого не приховували одне від одного. Та й що там мудрувати можна було, якщо я живо чув у трубку і стрілянину, і як гупає, і як свистить. Бувало таке, що я половини не чув, що він мені каже — так гахкало. А як я питав, що там робиться, то він мені говорив: «Небо світиться вогнем, ти поспробуй уявити». Він як приїхав на ротацію, то рідним хіба пару знімків показав, додав, що «війна як війна» й нічого більше не казав.

Добиралися додому на свою ротацію хлопці тяжко: доводилося самотужки шукати потяги-автобуси і їхати до рідного села. Але був Дмитро цілий місяць вдома, до Нового року. Павло зізнається, що то приїхав трохи інший брат: ніби що приховував у собі, чогось лякався, прислухався до кожного шурхоту, багато читав й увесь час про щось думав. Павло намагався надто не розпитувати брата, сподівався, що той сам розповідатиме, але Діма мовчав.

— Так вийшло, що відпустка його припала на новорічні свята, і коли навіть діти бавилися на вулиці якимись петардами, то Дмитро сердився, а часом навіть якось так різко смикався і втягував голову в плечі.

Павло сугулювався і зіщулювався, показуючи, як реагував брат на всю цю новорічну піротехнічну маячню.

— Бувало, ще тихо-тихо собі так каже: «Ти дома, Дімка, ти дома».

З відпустки Діма повертатися на фронт уже не хотів. Не рахував дні й не докладав щодня чогось до наплечника. Він хотів лишитися вдома.

— Не хочеться назад в то пекло.

— А можеш лишитися? — спитав Павло.

— Та не... не можу я лишити хлопців, з якими стільки всього пройшов. Знаю, що там страшно, але тут не лишуся.

— Але там таке... сам кажеш.

Дмитро Заплітний із братом і сестрою

— То вже як моя нова сім'я, розумієш? — Дмитро жартівливо штурхонув брата в спину й по-чоловічому обійняв однією рукою. — Між нами, Пашка, тільки чорне й біле, правда і брехня. А тут люди лихі, мене до них вже так не тягне... Вам пощастило, хто залишився вдома: радійте життю, бо тут справді добре й спокійно, а ваші проблеми — це фігня порівняно з тим, що переживають там хлопці й що робиться в тамтешніх хатах місцевих. Краще вам того ніколи й не бачити. І дай Бог, щоб воно сюди не докотилося. А там має хтось бути.

Дмитро поїхав. Але не минулого й місяця, як Павлові подзвонив його сусід Степан — брат уже зниклого на той час на висоті 307,5 під Дебальцевим Андрія Капчура. Степан повідомив, що Дмитро загинув.

— Я відразу став обдзвонювати всі ті номери, з яких мені дзвонив коли-небудь брат, і його побратими мені тільки підтвердили, що це все правда, що брата нема вже, що брат мій загинув під Дебальцевим. Мені так бракує зараз його... Бракує, бо ми все разом робили: малі були — бавилися, а повиростали, то працювали. Все разом. Мені би отого його почути після роботи: «Ну шо, Пашка, напрацювалися, йдемо десь погуляєм?» А того вже нема. Друзі полишалися, але то не то... Я все за нього тримався і в нього всякому вчився. А тепер ніби кусок відрубали від тебе. Тяжко. Щоб от всі знали: навіть чоловікам тяжко рідних хоронити. Бо болить воно, чорт забирай, і заплакати би... але Дімка ж побачить, гніватися там нагорі буде.

Анатолій Голик

17.10.1994 — 27.01.2015

101 ОБр охорони ГШ

У ніч на 18-те лютого, перед похороном, син наснився матері, усього раз після смерті: стоїть біля неї на кладовищі й дивиться на пам'ятник з червоного мармуру.

— Отакого, мамо, пам'ятника мені не став, з червоного мрамора, — говорив Тольчик, розглядаючи великий мармуровий меморіал.

— Тольчик, ходи, — смикнула мати його за руку і відвела від того пам'ятника. — Чого таке кажеш? Який ще пам'ятник?

— Та простенький поставте... Хоть який, а не червений.

А тоді дістав із кишені свої срібні браслет і ланцюжок:

— Їх віддай молодшому братові, а от спортивку мою і кросовки хай ніхто не носить.

— Синку, чого ти тут остановився? — питає мама, намагаючись вести його до брами з кладовища, але хлопець не зрушив з місця. — Що туй робити будеш, Тольчику?

— Охоронятиму. Буду сторожем, — впевнено відповідав Толік, присідаючи на дерев'яну лавку, злегка присипану снігом.

— Хоч би одягнувся, сину. Зима ж...

— Не переживай, мені добре... — усміхнувся Тольчик і поволі розтанув у густому тумані, між хрестів, скульптур янголів і Богородиці.

Мама прокинулася: усі прохання після смерті сина вона виконала, як він її попросив у сновидінні.

Анатолій Голик був хлопчиком життєрадісним і жвавим: завжди знайде, кому допомогти, кого підбадьорити, а з ким просто посидіти поговорити. Причому вік тут значення не мав: Тольчик знаходив спільну мову і з малими хлопцями, і з сусідами-пенсіонерами. А дитинство своє провів у селі Нижнє Солотвино на Закарпатті, неподалік Ужгорода. І скільки мама пам'ятає — все у дворі грав із хлопцями у футбол. А потім і до місцевої футбольної команди увійшов, бо добре м'яча копав.

Мати Анатолія з вітчимою мешкають у тому ж селі й досі — чи не в єдиній чотириповерхівці, де висить білосніжна гравюра сина з тризубом у лівому кутку. Вулицю перейменували його іменем: тепер колись такий бадьорий і жвавий Тольчик дивиться на своїх односельчан і друзів-однолітків суворим постаментним поглядом, не усміхнеться, не підморгне й не кивне на згоду.

— Любив водити Тольчик «бетлегеми», у нас тут так називають вертепи. То для нього було мало не головне дійство за увесь рік ще з дитинства. Ото вони наряджалися з дітьми й ходили і селом, і сусідніми селами

і де виступали часом в школі, — пригадує Алла Матицю, Тольчикова мати. — Він взагалі любив бути між люди — якісь концерти, співи, ярмарки: чи то релігійні свята, чи то на 8 березня, день матері, Валентина, новий рік, день села. Ну, словом, він усюди виступав і всюди його було багато — такий компанейській хлопець. І не скажу я, що Тольчик мій сильно до армії такий був, але коли старший брат пішов на контракт, а то був 2012 рік, тоді і Тольчик став тягнутися до військової служби: сидів щось собі думав, вибирав, куди то йти служити «срочку». А тим часом закінчував Ужгородське училище торгівлі та технологій харчування. А служити хотів. Та

Анатолій Голик

й пішов в 13-му — у 101-шу бригаду охорони Генерального штабу України. Але ото ж йому довго на «срочці» служити не випало, бо почався Майдан і війна. От Тольчик отак із «срочки» — на контракт і на фронт. Я про той контракт не знала, того й злилася, чого його, «срочника», відправили. Але він казав: харчі везу та техніку, на місяць. Ну а воно вийшло, що на 100 днів поїхав. З автоматом. Воювати. Кінець вересня то був. Казав: «Мої хлопці їдуть, і я поїду». Та й що я могла вдіяти?

101 бригада частково брала участь у подіях на Майдані. На жаль, зрозуміло, як її використовували. Тільки от Алла Богданівна має сумнів, що її Толік до всього цього також долучався.

— Я точно не знаю і досі, але маю сумнів, що він був там. Дуже Тольчика турбувала та ситуація, він не міг мені про це відверто говорити в той час, але я знала, як він переживав, аби його не відправили на Майдан. То по голосу навіть чути було. А коли після Революції я просила його звільнитися і приїхати додому, то він мені сказав, що тепер вже все буде добре, «раз таке ми пережили». А з війни тижнями міг не бути на зв'язку. Тольчик навіть братові не казав, як там. Не то що мені. Мені хіба міг сказати, чи не холодно й чи не прислати йому теплі штани. А як я чула, що стріляють там у них, то він казав — то не страшно, то далеко.

А через 100 днів Тольчику дали коротку відпустку: він нікого не попередив і раптово приїхав до села. Це було в день ЗСУ. Мама ще телефонувала йому з привітаннями, а він не зізнався, що уже в потязі, дорогою додому.

— Йой, Тольк, ти тут? — дивувалися односельчани. — А мама знає?

— Не, не знає і не дзвонить їй і не кажіть, бо хочу зробити сюрприз, — просив Анатолій, але новина одразу розлетілася по селі.

— Богданівна, знаєш? — подзвонив хтось із сусідів, хто запримітив Тольчика через вікно.

— Що знаю? — аж підскочила пані Алла, пораючись на кухні. — Він же на фронті...

— Та не на фронті він: йде до хижі вже, — засміявся сусід. — Зустрічайте свого Тольчика.

Анатолій Голик із мамою

Мати згадує, що це були найкращі п'ятнадцять днів: вони дуже багато часу провели разом, думали про Тольчикове весілля, як тільки він остаточно повернеться з війни. А в той час у місцевому клубі ще й організували великий концерт на честь хлопців-АТОвців.

— Ми якось півдня провели тоді разом вдома, а потім збиралися на той концерт. А він каже: я вийду раніше. Ну раніше, то раніше. Я прийшла з початком концерту, а Тольчика не є. Сіла та й слухаю: думаю, може в дівчини затримався чи в друзів. Кожен солдат виходив на сцену й розповідав про себе, про свою службу. І тут дивлюся: Тольчик мій виходить, а в руках в нього великий букет квітів. Я думала, може то мали би усім мамам зараз дарувати... а не. Він підходить до мікрофона, стає на коліно й дякує мені. Не передати тих відчуттів, які я тоді пережила. Увесь клуб плакав від його слів, а потім усе село так само плакало, коли він загинув: ніхто не міг повірити, що його більше нема.

А як відпустка Толіка доходила до кінця, він чомусь обійшов усе село — сусідів, родичів, друзів, — і з усіма попрощався.

— Тольчик, та їдеш, то скоро вернешся, — казали йому всі.

— Маю попрощатися, бо, може, надовго поїду...

Мама згадує, що в ту відпустку постійно тягнувся бути біля неї або своєї дівчини: тулився, за руку тримав. Вже не було такого бажання гайнути з хлопцями кудись. Змужнів, каже пані Алла, подорослішав і тепер більше мовчав, ніж говорив — більше слухав.

Після відпустки Тольчик повернувся до частини, і перед самим Різдвом, 5 січня, їх знову відправили на фронт — у Дебальцеве. Дзвонив періодично, коли не було так «гаряче». А 26 січня ввечері мама поговорила з сином востаннє. Він звично казав, що все спокійно, що штурму нема, а на питання про «кільце», про яке мама чула по телебаченню, змовчав. А потім попросив маму дати слухавку вітчиму.

— Тольчику... синку, бережи себе.

— Що він тобі сказав? — схопилася Алла, як тільки чоловік поклав слухавку.

Анатолій Голик

Той не відповів. Зрештою, він досі не розповідає дружині, що того дня йому розповів пасерб. Аллі Богданівні лишається тільки здогадуватися.

— У ніч смерті сина я собі місця не знаходила, у мене було відчуття, що от-от щось має трапитися чи уже трапилося. Ми стали набирати номер, але там — «поза зоною», потім його побратимів, але і з ними зв'язку не було. А вранці мені подзвонили з військкомату, здається, і черство й бездушно сказали: «Алло Богданівно, бої в Дебальцевому страшні. Син ваш загинув уночі». Як загинув — не сказали, тільки потім його побратими розповіли, що там ніби інший хлопчик мав їхати в тому БТРі, який терористи підірвали, а Тольчик пожалів його, бо той спав, і сам сів та й поїхав. Але інші хлопці кажуть, що це на підмогу їхали два БТРИ українські й на засідку ворожу попали. Їх із РПГ розстрілювали. Ще хтось говорить, що то вони бронетранспортерами їхали знищувати міномети. Один Бог знає, як там було насправді і як мій Тольчик гинув.

Аллу Богданівну досі гризе те, що вона до нього тієї ночі так і не додзвонилася. Вірить, що змогла б підібрати правильні слова, чи якось його затримала на ще кілька хвилин і відвернула б лихо. І боляче, що так і не почула ще раз його голосу, боляче, що не дочекалася онуків від свого Тольчика. Не судилося й дитинці з'явитися на світ: його наречена кохана так тяжко переживала, що втратила дитину.

— Знаєте, і хоч у мене є ще два сини, Тольчик же був середушний, — то болю материнського це не полегшує, — пані Алла обіймала Тольчиків військовий кітель, який дістала з шафи, аби знайти його нагороди. — Старший син, до речі, також відбув своє в АТО, Слава Богу, повернувся живий, на Бутовці був, ви знаєте, що то також «нуль».

А молодшого Алла Богданівна не відпустила, бо після смерті її Тольчика й служби на передовій старшого це було би надто тяжко для її материнського серця. Так і зостався вдома, і мама лиш надіється, що не доведеться і йому брати до рук зброю.

ІВАН СТУПАК («МАЖОР»)

10.02.1977 — 29.01.2015

25-ий батальйон
«Київська Русь»

«Там, де ми стоїмо — то сам край Дебальцевого. Так виходить, що по городах йде лінія Донецької й Луганської областей. А за чотири кілометра стоять сепаратисти. Чекаємо, коли «зельонка впаде», може, буде легше. Бо по «зельонці» вони можуть легко ходити — все не поперекриваєш.... Знаєте, дивлюся, як вони по нам ціляться. То якщо наша артилерія по ним так само стріляє... то ця війна надовго». Це один із відеозаписів волонтерів, які приїздили на позицію до Івана Ступака, із позивним «Мажор», під Дебальцеве. Була рівно середина осені, перед виборами, на яких Іван балотувався, але так і не отримав переважної підтримки. Після цього Іван відвоював тільки три з половиною місяці: більше не судилося.

Той останній тиждень перед військкоматом, полігоном, військовими навчаннями та війною Людмила пам'ятатиме все життя. Пам'ятатимуть і її двоє синів — Андрій із Назаром. Всією родиною вони відпочивали на Волині: насолоджувалися розлогими озерами й дубово-сосновими лісами, ловили рибу, ганяли із синами м'яча й довгими вечорами допізна сиділи

за теплим ягідним чаєм. Але колись завжди веселий і розважливий Ваня враз перетворився на задумливого, надміру зосередженого й закритого від усіх Івана. Наступного дня по приїзді додому з відпочинку чоловік пішов у військкомат, не сказавши нікому про свої наміри.

— Який батальйон? Іване, звідки ти повернувся?

Людмила зовсім не була готовою до такого.

— 25-ий, «Київська Русь», — спокійно, ніби на зовсім буденне питання відповідав Іван. — Добровольцем, офіцер запасу.

— Ваня...

— Це мій вибір, моє тверде й добре обдумане рішення, повір.

— Навіщо ти йдеш на війну? — питав розгублений семирічний Назар, який випадково почув розмову. — Вбивати?

— Синку... я йду не вбивати, я йду захищати.

Іван не міг інакше: тим більше після пережитої майже від першого по останній день Революції Гідності. Як тільки банк, в якому Іван працював дуже тривалий час, перейшов до рук нових власників (Люда свідомо називає їх грабіжниками), чоловік звільнився за власним бажанням, бо не міг дивитися в очі клієнтам і щодня їх вводити в оману. Він розумів, що такий безлад не тільки в банківській системі. Вся ця ситуація настільки пригнічувала його, що Іван вирішив: треба щось змінювати, причому кардинально. Тому й пішов на Майдан, до лав Самооборони, щоб безпосередньо брати участь у наведеному порядку в рідному місті. Хлопці з Самооборони

ще й намагалися боротися з браконьєрським виловом риби, з гральним бізнесом, підтримували громадський порядок і робили масу інших добрих справ.

— Іван був на Майдані перш за все тому, що не міг змиритися з тим, як безбожно обкрадала влада та її поплічники простих громадян. Знаєте, він ж як освічена людина з аналітичними здібностями розумів, що наша країна може бути успішною європейською державою, її розвиток буде стрімким, тільки як почнеться боротьба з обкраданням на всіх рівнях управління та буде покарання крадіїв державних коштів. Майдан був надією на втілення розвитку України на принципах чесності, справедливості, законослухняності, а головне — некорумпованих прозорих механізмів керування державними справами всіма гілками влади. На жаль, це не справдилось.

— Він, певно, через те своє почуття справедливості й на війну в липні пішов, а ще й восени — у депутати: Іван був на бойових позиціях, як його соратники та земляки висунули кандидатом до Верховної Ради.

До розмови доєднався Іванів батько Станіслав.

— От у мене тут є листівка, я її з собою навмисне взяв, оце якраз коли він балотувався до Ради. Бачите, тут і фото, і біографія його. На тих виборах син зайняв друге місце по Фастову, але до ВР пройшов кандидат, який вже раніше був депутатом.

— Намір його піти в депутати пояснювався тільки одним: спробувати змінити країну на краще, бо Іван бачив, що відбувається в країні, на мирній території і на війні... Розумієте, йому вже просто несила було тільки

спостерігати, як окрема каста людей топить твою країну, грабує тебе, твоїх родичів, сусідів, весь народ. Казав: потрібні рішучі дії, закони, щоб врятувати і незалежність, і взагалі якийсь успішний розвиток країни.

А добровольцем він пішов захищати своїх рідних, кордони своєї батьківщини. Таке рішення йому далось дуже нелегко, бо він залишав свою сім'ю, двох малих синів, яких він безмежно любив.

Іван Ступак

— Іван дуже нас оберігав від подій, які відбувалися з ним на Сході. Про те, що він був на передовій вже через два тижні навчання, про те, що в них був перший справжній смертельно небезпечний бій вже 25 серпня, в якому він отримав контузію, я дізналася набагато пізніше. Для нас Ваня був на навчанні в Остері дуже довгий час. Ми дійсно з хлопцями майже нічого не знали саме від нього про бої, про «нулі». Та й розмовляли телефоном ми зовсім небагато. Бували дні, що не набирав, бо зв'язку не було: смс тоді прислав нам, що з ним все добре. Хоча було й таке, що говорити можна було дуже довго, переважно, ввечері, коли припинялися обстріли.

Іван розповідав дружині з хлопцями, як вони будували собі бліндажі, хвалився про волонтерів, які до них приїздили з провізією, із сумом говорив і про місцеве населення, яке там чітко поділилося на два табори. Розповідав про вояцький побут, що їдять і де сплять; про все, тільки не про обстріли, не про безпеку, не про поранених і загиблих.

— Ваня понад усе любив своїх дітей, він ними жив, тільки от, на жаль, доля не дала йому натішитися синами. Коли чоловіка не стало, Андрійчику було десять років, а Назаріку лише вісім.

— Але, Людочко, вони обоє намагаються бути достойними свого батька. Знаєте, вони ще гарно вчать-ся в школі, молодший ходить на танці, старший — на малювання і в спортивну секцію. Гадаю, підростає достойна йому заміна. Вони ставляться до батька з великою повагою, у всьому беруть його за приклад. Навіть

у тому, що Іван закінчив школу з золотою медаллю. Але їм непросто, бо для хлопчиків, Люда має рацію, особливо важливо, щоб поруч був тато, який навчить і підтримає. А Іван насправді багато чого вмів, знав і міг би навчити своїх хлопців, але так склалося, що вони залишилися без нього... Коли Іван загинув, вони були ще малі: менший, може тоді не до кінця усвідомлював усього, що трапалося, а от Андрій дуже тяжко переживав татову загибель, це був шок для нього; я навіть цілий рік після трагедії возив онука до психолога у Київ аби вивести його з того важкого стану. Хоча, скажу, вам, вони й досі ще повністю не оговталися від того, що сталося із їхнім батьком, — сумтно додав пан Станіслав.

Іван Ступак (ліворуч) із побратимами

— Та всі ми й досі не можемо прийти до себе від того морозного дня, коли дізналися, що нашого Вані не стало. Я постійно думаю про Івана, але розповісти чи написати часом просто бракує сміливості, а інколи — слів. Після ротації на війну Іван пішов 23 січня 2015 року, а вже за шість днів загинув — 29-го. Чи відчувала я лихо? Не знаю, але мені так боляче було прощатися зі своїм чоловіком знову. Та й Ваня мабуть відчував, що більше з нами не побачиться, бо вийшов із квартири похмурим, з таким тягарем на душі, ледь стримуючи сльози. Це було помітно. Але, якщо повернути час назад, Іван знову, ні хвилини не вагаючись, пішов би захищати своїх рідних і Батьківщину.

Востаннє вони розмовляли за декілька годин до його загибелі. Це була дуже коротка розмова. Ваня був у бадьорому настрої, сказав, що їдуть на важливе завдання, і дуже просив, щоб йому не телефонували, а чекали дзвінка. Але Людмила так і не дочекалася...

— Близько восьмої години вечора мені повідомили, що Іван начебто загинув. Це був розпач, це був кінець. Я не вірила, сподівалась, що це неточна інформація, молилася, щоб Ваня був живий, з тяжкими пораненнями, але живий... У дітей теж був відчай. Але ж... все це було правдою.

Як тільки потрапив Іван на війну, одразу — у важкі бої, отримав контузію і легке поранення, але не покинув поля бою і по можливості лікувався на лінії фронту. Як офіцер, він зумів організувати навколо себе побратимів і користувався повагою серед них.

Згодом — нова контузія. Тоді, пригадують Людмила зі свекром, чоловіка подавали на нагороду «За мужність», але він так і не отримав цього ордена, адже його дають рядовому й сержантському складу, а Іван був офіцером.

А коли в січні 2015-го він приїхав додому на ротацію, мав би лягти з тими двома контузіями до шпиталю, та знову розгорілися бої, й Івана відкликали з ротації. Оскільки командир тоді лежав у лікарні, то Іванові запропонували очолити роту, а він і погодився, бо не міг залишити своїх бойових побратимів без підтримки: поїхав під Дебальцеве уже в.о. командира роти.

Вуглегірськ. Другу роту відправили звільняти місто від ворогів. Іван та декілька бійців натрапили на засідку. Почався запеклий бій. І саме в цей час на лінії вогню з'явилися діти. Можливо, їх виставили спеціально!? І він їх кинувся рятувати з-під ворожих куль.

Саме тоді у нього влучив снайпер. Іван загинув. До свого дня народження, до 38-ми років, він не дожив менше ніж два тижні.

— Я от собі згадав у розмові з Вами, що в Берліні стоїть пам'ятник солдатові, який врятував дитину, і мій син повторив подвиг цього солдата: він кинувся на лінію вогню рятувати дітей, не шкодуючи свого життя, будучи вже пораненим, зрештою, маючи двох власних діточок. Знаєте, як батько, я дуже пишаюся, що виховав Івана, і що виховав так, що у відповідальний момент він вчинив як справжній чоловік. Причому двічі: спершу, коли пішов добровольцем, а вдруге, коли пожертвував своїм життям заради дітей. І він же був тоді, у важко-

му 2014—2015-му, одним із тих, хто спинив ту навалу окупантів і сепаратистів, аби ті не зайняли половину, а може й цілу Україну. Звісно, мій син — це мій біль і моє життя, тому як для кожного батька це трагедія — похоронити власну дитину.

До речі, Івана не брали до війська, бо мав офіцерське звання, а в батальйоні не було вільної посади для офіцера. От він через друзів-знайомих домагався, аби його взяли добровольцем через військкомат. Тому, певно, хлопці йому й дали позивного «Мажор: він же нібито по-блату потрапив на війну...

Іванова військова частина висунула «Мажора» на нагородження орденом Золота Зірка з присвоєнням звання Героя України (посмертно). І цю ініціативу, зауважує Іванів батько, підтримали 36 ГО Фастівщини, звідки Іван родом. Його знали ще з Майдану, з його участі в Самообороні. Бойові соратники Івана з Вишгорода також це підтримали. Зрештою, є рішення міськради Фастова, каже пан Станіслав, міськвиконкому, Київської ОДА, Міноборони... Але чому досі ці документи не переглянули й не прийняли рішення, цього батько не знає. І прикро йому, але випрошувати він не звик, як і його Іван.

— Справи просуваються дуже повільно. Постійне безглузде перекладання з однієї інстанції до іншої продовжується вже більше трьох років. Батько Івана наполегливо пише листи і в Міністерство Оборони, і в Адміністрацію Президента України. Остання відповідь надійшла, що наше питання на розгляді. Сподіваємося, що наші клопотання, у тому числі громадських організацій, мера міста, побратимів, будуть вирішені

успішно, адже мій чоловік, почесний громадянин Фастова, справжній герой заслуговує такої нагороди, — каже Людмила.

— Знаєте, зі самого дитинства він був таким дуже жвавим хлопчиком, дуже здібним: ми навіть раніше його до школи віддали... І ріс так він швидко... не озирнувся я, як мусив казати Іванкові своєму: «Синку, нахились, я тебе поцілую». Його зріст був 1,96 м. Іван міг ще багато чого досягти в житті: він мав добру роботу та високу посаду в банку, достойну зарплату, але він усе це лишив, бо не вмів працювати серед зрадників і злодіїв, не міг сидіти, як Майдан горів, не всидів, коли

Іван Ступак із сім'єю

запалало на Донбасі. Отак і пішов захищати нас із вами.

— Для мене він був люблячим чоловіком, захисником і твердою опорою, сімейні рішення приймалися чоловіком, бо мені часто не вистачало впевненості чи сміливості. Ваня — великий оптиміст, своєю ширістю, добротою він ніби притягував до себе. Ми з ним познайомилися в інституті. Спершу в одному гуртожитку жили й дружили кімнатами, а потім наша дружба переросла в почуття. Я навчалася на останньому курсі, а Іван ще тільки на третьому. Запропонував мені вийти заміж, щоб не втекла далеко: шуткував Ваня. Він був розумним і дотепним хлопцем, любив шуткувати. Мав багато друзів і в ВУЗі, і на роботі, бо й сам дорожив дружбою. Колеги цінували Івана за його працьовитість, надійність, веселу вдачу. А сім'я — то було для нього все, його хлопці... Ми відпочивали тільки всі разом. Ваня декілька разів встиг взяти дітей на рибалку, скільки в них було радості та задоволення від такого відпочинку. До цього часу згадують. Часто виїжджали в ліс по гриби. Зараз ми цього не робимо. І найтяжче якраз вихідними і вечорами. Коли ти серцем би кудись із Ванею гайнув, а потім розумом аналізуєш, що вже все, не буде того, нема Вані нашого...

А на Донеччині, під Вуглегірськом, де загинув Іван, село є, Ступакове. Його так назвали в честь «Мажора». І от Людмила зараз живе думками, що невдовзі разом із синами зможе навідатися до того села, до того місця, де загинув її Іван, рятуючи дітей. Побратими навіть обіцяли показати місце, де поліг Іван Ступак.

Олександр Лістровий («Бандит»)

17.10.1984 — 30.01.2015

25-ий батальйон
«Київська Русь»

Командир взводу Сашко Лістровий із позивним «Бандит» тримав оборону саме того найнебезпечнішого відрізку Дебальцівського плацдарму, які дісталися «Київській Русі», — дорога на Вуглегірськ. «Бандит» отримав важке поранення наприкінці січня, і побратими хутко кинули його до машини. Везли до найближчого шпиталю, прориваючись через спалахи мін, одна з яких щойно поранила їхнього командира, і гуркіт гусениць, які сунули десь із «зеленки». Саша терпів, тримався, але... не вижив — він помер уже в лікарні Бахмута.

Не вижив, хоча шалено хотів жити, бо вдома лишилася Сашкова двомісячна доня Аліна, яку він бачив лише раз — під час зимової відпустки. Тієї відпустки, за тиждень до смерті, яку він просидів біля своєї малечі. І встиг виступити на місцевому мітингу до Дня Соборності в рідному Василькові. А от одружитися зі своєю коханою Ніною не встиг: відклав до демобілізації.

— Скільки пам'ятаю нас разом, він мріяв про донечку, казав, що хоче, аби вона була схожа на мене: «красива і маленька, як ти». Він приймав мене на роботу: я тоді влаштувалася секретарем у його фірму. Взяли мене, і ми стали працювати разом. Суворий Саша був начальник, — усміхається Ніна. — Суворий, але дуже пунктуальний і відповідальний. Ми багато спілкувалися, бо я ще й часом підмінювала бухгалтера. А потім... квіти, кав'ярні, і я закохалася. Та й він, певно, теж. Хоча рік мав минути, аби ми зрозуміли це. Квіти... його квіти — це щось особливе. Він ніколи не дарував три чи п'ять троянд: це завжди були гігантські оберемки, він їх у двох руках приносив. А потім була сто одна троянда: оспівчення і пропозиція вийти за нього. Ну, хіба я могла відмовити? Але не встиглося, недолюбилося...

Із чергового звичного відрядження Саша повернувся уже з повісткою. Ніна була на шостому місяці вагітності й не йняла віри, що чоловік таки поїде на війну. Все надіялася то на медкомісію, то на ще якісь інші обставини.

— Він нервував, — пригадує Ніна. — Нервував через Майдан, через Крим, через оті всі бунти на Донбасі. Його не влаштовувало повсякдення — наше спокійне розмірене життя, наші сніданки, вечері й теплі сні під пуховою ковдрою. Не влаштовувало, бо там було морозно й вогко, бо там були його друзі і його однолітки. Він йшов за країну, і так, він же знав, що там кров, смерть і каліцтво. Свідомо йшов, бо на світ уже просилася наша доня. Радився навіть зі мною щодо тієї поїздки, щодо повістки. Це ж він мені тоді сказав, що повістку

йому принесли; не хотів, щоб я вагітною нервувала. А насправді ж... це він сам попросився. Хоча, хіба можна відпустити чоловіка туди без тривоги — чи то він мобілізований, чи доброволець. А міг же не їхати: окрім нашої доні, у Саші ще двоє неповнолітніх дітей від першого шлюбу. Але він за дитячими спинами не ховався, він заради них туди і їхав.

Через два місяці Саша таки рушив на фронт. Це була пізня осінь 2014-го: Дебальцеве вже палало. «За два тижні я повернуся, кохана», — переконував Саша і обманював, що він не на «нулі». Ніна чекала, а його все не було. Дівчинку вона народила сама, але під час переймів набрала чоловіка й зізналася, що вона в дорозі до пологового. Він буквально «висів» на телефоні й щопівгодини дзвонив й розпитував Ніну, чи вже з'явилася його маленька доня. Про її появу чоловікові сказали Нініні батьки.

Олександр Лістровий зі сім'єю

— Кохана, вітаю нас із нашою донею. А тепер слухай! Саша увімкнув гучномовця й спрямував телефон від себе: Ніна чула, як гриміли залпи.

— Це в її честь, чуєш? — радів, як маленький хлопчик.

Імені Ніна не дала дівчинці, допоки чоловік не приїхав у відпустку: хотіла, щоб вони разом обрали ім'я. Назвали тоді двотижнєве немовля Аліною. Чоловік не міг натішитися дитям: годинами тримав її на руках, ніжно усміхався, тулив до себе, щось лепетав й цілував малесенькі рученята. А дівчинка й справді народилася маленькою, навіть 2,5 кілограмів не мала. Він і з того тішився, сміявся: «як на таткове замовлення — маленька й гарненька».

Але війна так просто не відпускає тих, хто побував на її полі бою, понюхав диму від впалих снарядів і переконався у відданості побратимів. Війна тягне назад: так само вона затягнула до себе й Олександра. За місяць Сашко повернувся на війну — уже командиром мінометного взводу, і знову — Дебальцеве.

— Так не хочу їхати, кохана, так не хочу... — хрипкуватим голосом говорив Саша, пакуючи наплечника.

— Може, ти залишишся...

— Треба їхати, Ніно. Там хлопці.

— Ти просто повернися... — просила Ніна.

— Я ще раз поїду й через два тижні повернуся.

Наступного дня Олександр уже був серед своїх: з потягу набрав Ніну: «Все добре. Їдемо». Але якийсь оте «все добре» Ніні здалося таким оскомним. Вона не чула того оптиміста, який приносив їй величезні букети квітів,

так багато жартував і сміявся, так по-дитячому тішився, коли вона завагітніла. Та Саша всюди звук бути першим, у всьому, звук, щоб йому підпорядковувалися. Так було й на фронті: «Бандит» був командиром і боронив «нульові» позиції. А зараз був саме той сигнал-виклик для нього — «треба».

— Як там мала наша? — щодня розпитував Сашко із такою цікавістю, ніби час на фронті летів швидше.

— Саш, та їй ще немає двох місяців, — усміхалася Ніна. — Тільки спить і їсть.

— Я так хочу, щоб вона пошвидше росла, щоб почала бігати, розмовляти. Мрію це побачити, мрію з тобою разом її виховувати. Знаєш, мені було так мало того місяця, щоб налюбуватися й натішитися нею. Я собі зараз тільки можу в голові прокручувати ті моменти.

— Сашо, як ти? Ви в безпеці? Це Дебальцеве, так же?

— Та я в порядку, все по-старому, — одразу твердо відповідав Саша, щоб дружина не продовжувала розпитувати про фронт. — Ти краще розкажи про себе: ти справляєшся там?

— Батьки трохи допомагають, але тебе бракує, Саша...

— Зачекай ще десь два тижні, і я повернуся, — заспокоїв чоловік і попросив поцілувати за нього їхню Аліну.

Сашко завжди набирив її сам, коли мав хвилю-дві поговорити. А в день загибелі його набрала братова дружина.

— Щось термінове? — похапцем, ніби біжучи, питав Саша: дзвінок був невчасним.

— Саш, що там відбувається? Від кого, від чого ти втікаєш?

— Все добре, не зважай, усе добре, але я трохи пізніше сам передзвоню.

Сашин голос обірвали короткі гудки: він більше не дзвонив.

Смерть Сашка Ніна відчувала. У ніч на 30-те січня її щосекунди переслідувала якась тривога, нав'язувалися моторошні думки. Ніна не могла заснути й таки ризикнула набрати чоловіка. Але його телефон мовчав: він був вимкнений, хоча Саша не вимикав його навіть коли виходив у вкрай важкі завдання; слухавка була увімкненою і була біля нього в «розгрузці», а як навіть він її лишав у підрозділі, то наказував комусь із хлопців відповідати на Нініні дзвінки й заспокоювати, що з ним усе добре, а просто «завдання не дозволяє телефонного зв'язку». А зараз Ніна вперше чула про абонента, який перебував поза зоною досяжності.

— Дуже боляче від того, що маленька тата зовсім не пам'ятає... їй було усього два місяці, як він загинув. «Тато спить», — каже Аліна, листаючи й сортуючи якоесь по-своєму Сашині фотографії. Я ще не знайшла правильних слів для такої маленької дитини, аби пояснити, що тато більше не прокинеться. Але я точно знаю, що скажу їй, як вона виросте: скажу, що її тато герой, який не побоявся війни й пішов захистити нашу країну, а ще скажу, що вона — донька героя. Це те, про що вона має знати. Це те, чим вона пишатиметься, коли підросе. А для мене моя дівчинка до кінця днів буде найкращим і найніжнішим спогадом про мого коханого. Це щастя... щастя, що вона в мене є.

Вячеслав Єфіменко

21.08.1977 — 31.01.2015

25-ий батальйон
«Київська Русь»

Батальйон «Київська Русь» тримав оборону навколо Дебальцевого з осені 2014-го. До середини грудня підрозділ відвели в «Десну», але хмари над плацдармом почали нав'язливо нависати артобстрілами, тому наприкінці січня добровольців «Київської Русі» знову покликали на поміч: хлопці вже знали ситуацію в секторі, розуміли геолокацію і для більшості це вже була друга ротація: бійці, скажемо, були вже «обстріляні». Батальйон підняли по тривозі й залізницею відправили на Харків, а звідти — на Дебальцеве, на поміч закарпатським гірським піхотинцям: одних — на Нікішино, інших — на Комуни, а протитанкові загони — на чи не найнебезпечніший відрізок в напрямку Вуглегірська.

Уже 28 січня всі хлопці з «Київської Русі» були на позиціях, і тієї ж ночі бойовики почали масово обстрілювати їх зі ствольної і реактивної артилерії. Вояки згадують — «накривали» цілодобово, з проміжком у півгодини. Найбільше дісталось позиціям у районі Нікішиного. Ворог пішов у наступ, але хлопці відбили атаку. Та опорний пункт був напівзруйнований,

і добровольці прийняли рішення прориватися на Рідкодуб — на ОП «Станіслав», до вояків 128-ої. З таким підкріпленням відчайдухи 128-ої і «Київської Русі» наважилися витиснути ворожі сили з Рідкодуба. Йшли бої, та противник переважав артилерією. Під час танкового бою з супроводом мінометних атак загинув вояк «Київської Русі» Вячеслав Єфіменко: із 20 січня чоловік перестав виходити на зв'язок із дружиною Юлею. Хлопці опинилися в оточенні під постійним вогнем артилерії: боєприпаси закінчувалися, до того ж автомати в ЗСУ-вців і добровольців були різнокаліберні, що тільки погіршувало ситуацію. 8 лютого, розуміючи, що відстрілюватися по суті вже нічим, хлопці вийшли в нічний туман.

— Нас підняли по тривозі, — подзвонив Вячеслав дружині в 20-х числах січня, коли всі тільки говорили про Донецький аеропорт. — Йдемо на підмогу до хлопців в ДАП, напевне.

— В аеропорт? Слава! — розгнівалася Юля. — Ти рванув на фронт, коли малій було чотири рочки, вижив і тепер ти в ДАП? А нас тут на кого лишиш? Ні, я не пущу тебе! Ти чуєш мене?

— Що значить «не пущу»? Я — дорослий чоловік, я у війську, а ти мені — «не пущу»...

Юля кинула слухавку — вона була в розпачі.

Весь після тієї телефонної розмови жінку не полишав неспокій. «Аеропорт, аеропорт»... — крутилося у думках, і вона мимоволі заглядала в смартфон, аби

перечитати останні новини з ДАПу: жахалася і знову вимикала телефон. А ввечері Слава передзвонив ще раз.

— Не переживай, на аеропорт не йдем. Будемо зачищати маленькі містечка в іншому напрямку.

— Фух... Слава Богу, бо я вже не мала спокою, Слава! — з полегшенням мовила Юля. — Доню! Татко дзвонить і каже, що дуже тебе любить.

— Завтра виїзд, — сухо додав Слава. — Все маю, нічого не треба.

Де б він не був і яким би не був там зв'язок, Слава дзвонив дружині щодня о восьмій вечора, коли в неї завершувався робочий день і вона вже була з донею вдома: за кращих обставин — вони могли трохи поворкувати, а як на фронті було геть хижо — тільки встигав сказати, що живий, і швидко уявно цілував Єву.

Вячеслав Єфіменко. Фото Романа Базенка

— Тут взагалі не страшно, все тихо, жоден снаряд і не грюкне, — повідомляв Слава уже з-під Рідкодуба. — Та й тут стоять ще хлопці зі 128 бригади, а ми прийшли всього лиш на зачистку.

— Слава, там щось бахає.

— Юль, ну це війна, тут можуть бути всілякі звуки, — сміявся чоловік. — Але те, що ти чула зараз — це не обстріли, дорога.

А 31-го січня Слава порушив свою традицію вечірніх дзвінків: він набрав дружину о полудні. Вони розмовляли, а Юля чула між тим ті ж самі бахкання, що й напередодні ввечері, але вже не розпитувала чоловіка: вона знала, де він, і щодня перечитувала новини про Нікішино та Рідкодуб.

— У нас ніколи зі Славиком не переривався зв'язок, — пригадує кінець січня 2015-го Юля. — Востаннє ми порозмовляли у день його загибелі, десь об 11 годині.

А ввечері Юля бігла додому, щоб встигнути на вечірній дзвінок чоловіка. Та коли підійшла ближче до будинку, то побачила тьму знайомих облич і завжди цікавих до новин сусідів. Того вечора Слава не подзвонив — він загинув.

— У мене від нього доня лишилася, зараз їй дев'ять років, вона дуже схожа на Славу. — Юля взяла до рук фотографію чоловіка в темній рамі й притулила до неї свій телефон: пальцем сповзла до альбому «доня» і показала одну з фотографії Єви. — Правда, схожа? У нас були партнерські пологи, і він дуже цим пишався. Як

десь про малу заходила мова, то усім наголошував, що це він «народив» собі донечку. Слава навіть жартував: мовляв, і чужому зрозуміло, хто тато цієї красуні, а от, хто мама — ще треба здати аналіз ДНК. Усі так сміялися... І от про цей «аналіз ДНК» ми з ним жартували чотири роки, допоки він не пішов на війну. А після 31-го січня, коли мені сказали, що зі Славою біда, то Єві довелося здати той чортів аналіз... Ніколи не думала, що такий невинний жарт міг перетворитися на таку страшну реальність. Експертиза підтвердила, що тіло, яке нам показали, скажемо так, — це дійсно Слава. І ми поховали його 1 травня в нашому Обухові.

В'ячеслав був абсолютно безвідмовним: Юля каже, що з роботи спершу поїде комусь допомогти, а вже потім до них з Євою. Так було і під час Революції Гідності, коли вже на Майдані було надто спекотно й усі під'їзди були заблоковані, перекриті або оточені тодішніми «тітушками», Слава забивав до даху своє авто шинами й каністрами з пальним і проривався на саму площу: сотники дивувалися, звідки цей хлопець тут взявся ще й на авто, у якого навіть з вікон стирчали шини й хлюпало пальне з нашвидкуруч залитих ним каністр.

— А коли війна... Ну, Слава одразу сказав, що він піде. Я там спробувала якось вмовити й переконати, що в нас дитина мала, але він таке собі прийняв рішення уже. Він шукав, як би то потрапити на війну, бо у Збройні сили ж його би не взяли. Чоловік пішов

добровольцем. Славик відслужив свого часу півроку строкової служби, і його комісували за станом здоров'я: переніс важку порожнинну операцію, на животі в нього залишився великий шрам. Звісно, його не мобілізували й повістками не закидували. Але для таких, як мій Славка був, то й повісток не треба: сам дорогу до військкомату знайде. А він у мене ще й таким емоційним був. Шалено. І позитивним: з такими почуттями і вибухами реагував на найменшу дрібничку, проживав щодень як ціле велике життя. Така собі людина-оркестр, який стріляв анекдотами, як з кулемета: на будь-яку тему в нього був влучний жарт. Я насправді дуже боялася, що війна його змінить і він стане закритішим чи що. Але ні... хлопці згадують, що він жартував навіть під час бою, щоб підбадьорити. І навіть перед смертю...

Побратими з «Київської Русі», які вижили й вийшли з Рідкодуба, з Дебальцевого, досі навідуються до Юлі та Єви. На перші роковини взагалі приїхала майже уся його рота. Юля каже: це вчинок чоловіків із честю і совістю — якщо вижив, то пом'яни тих, хто там лишився.

— І я не здивована, що вони саме такі.

Юля усміхнулася і показала кілька фото з хлопцями у формі з шевронами 25-го батальйону.

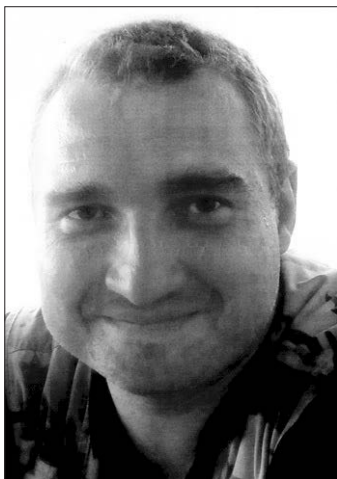
— Славик ніколи не помилявся в людях: у нього була настільки розвинена інтуїція, що він міг за десять хвилин спілкування зробити собі висновки, що то за людина й чого від неї чекати. І от тому його хлопці такі,

а декотрі наші знайомі, про яких він мене попереджав ще до смерті, а я не дуже вірила, насправді — зовсім не ті... Він був повністю правий щодо них. Абсолютно. Після загибелі Слави чітко мені все окреслилося: хто допоможе в біді, а хто скося гляне й піде собі далі. А зараз... найгірше те, що ця клята війна ніяк не закінчиться, а люди байдужіють, часом навіть ті, що колись допомагали фронту... Хтось втомився, хтось уже не має сил, здоров'я і коштів. А нам... нам жити з цим розумінням і болям втрати, жити вже без частинки себе, якось долати емоції, біль і рости дітей, комусь навіть онуків. Я лише чекаю, коли та війна закінчиться, бо тільки тоді можна буде видихнути з полегшенням і спробувати жити знову.

АРКАДІЙ ГОЛУБ («БРОНЯ»)

26.11.1979 — 31.01.2015

25-ий батальйон
«Київська Русь»

— Я знаю, що папа приїхав додому, — підбігла до Ірини маленька Настя в день похорону Аркадія, про який Іра вирішила не говорити доні одразу.

— Звідки ти знаєш?

— Передай папі, — Настя протягнула мамі свій малюнок акварельними фарбами — світлий такий, сонячний, добрий. — Або дозволь мені самій спуститися до подвір'я і передати його папі.

— Донечко... папа не зможе взяти того малюнка. Папочку привезли його друзі. Він неживий, але він бачить тебе і твої малюнки з неба... Ти віриш? Він усе бачить.

Настя недовірливо глянула спершу на сіре небо, а тоді так само й на маму.

— Мам, це неправда! Я хочу передати папі малюнок. Ірина нічого не відповіла, пригорнувши малу.

«Броня». Він не даремно мав такий позивний — чоловік був сталевого характеру й відчайдухом, який сам викликався на найтяжчі штурми батальйону. На

«Броню» могли покластися всі побратими: він подасть забраклий комусь магазин і прикриє, якби раптом була потреба. 31 січня «Броня» йшов у той найшаленіший бій, бо ж знав, що сили були нерівні: штурм з уже згаданого ОП «Станіслав». Наші вояки хотіли повністю посунути ворога за межі «дебальцівського» Рідкодуба. У тім бою загинули двоє: Аркадій Голуб — «Броня» та Сергій Москаленко — «Рижий». Вони полягли, вивозячи з поля бою поранених побратимів. Колона з автомашин, у якій їхали хлопці, втрапила в засідку. Аркадій загинув у ближньому бою: його посікли кулі та осколки від розірваних снарядів. Ба більше: аби не залишити його «трюхсотим», ворог добив «Броню» пострілом у голову. Контрольним. Штурм не вдався, і вояки «Київської Русі» та 128-ої бригади опинилися в кільці.

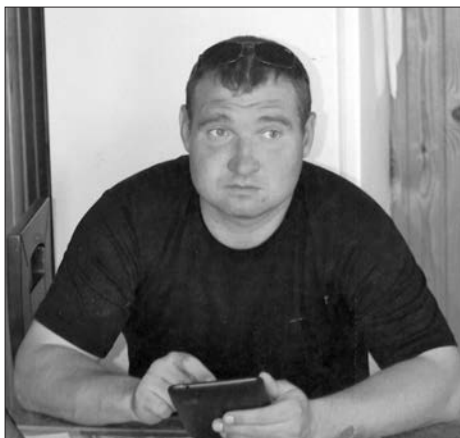
За три місяці після смерті Аркадія народилася його менша доня — Альбіна; він так і не встиг її побачити. Він виборов на передовій її народження в тихих Броварах.

— Він мріяв про сина, але на УЗД нам сказали, що буде ще одна доня. Ще одна, бо нашій старшій Анастасії вже більше десяти, — розповідає його дружина Ірина. — А він тоді, дивлячись на монітор із чорно-білим малесеньким силуетом нашої малечі, ніжно так усміхнувся, трохи примружився, і сказав, що він буде найщасливішим у світі батьком.

Тепер Іра виховує дівчат сама й часто приходить на дитячі майданчики їхнього міста: поки менша доня грається, Іра заплющує очі й ніби відчуває тут чоловіка: він вкладав у ті дитячі гойдалки, гірки й драбинки всю свою

любов — і до своєї доні, і до інших дітлахів. Це була справа його життя: він обожнював днями проектувати й майструвати дитячі майданчики — старанно вимальовував якісь узорі й ретельно скручував деталі до купи, перевіряючи по кілька разів на надійність і безпеку.

Те, що відбувалося в країні, пригадує Іра, одразу як струмом пронизало її чоловіка: він приходив з роботи, вмикав телевізор і дивився новини, а вранці прокидався — і знову вмикав телевізор. На початку літа, коли розгорілися найзапекліші бої за Слов'янськ, він дізнався про формування добровольців Київщини до батальйону «Київська Русь». Аркадій був першим серед охочих їхати на фронт: уже в червні він був у навчальному центрі «Десна», а з осені планувалися виїзди на Дебальцеве. Навіть тоді «Броню» — сталевого воїна — не спинила звістка Іри про її вагітність. Навпаки. Це тільки зміцнило Аркадієві наміри воювати за своїх двох дітей.

Аркадій Голуб

— Я просто розуміла, що Аркадія не зупинити. Ну це було марно. Просто марно. Тому я тільки попросила його дзвонити, увесь час дзвонити: живий-цілий, все! І він те прохання виконував — до 26 січня Аркадій дзвонив щодня. Не брехав і не вигадував, де він: просто не розповідав про кров, нутрощі і мізки. Так, цього він мені не казав. Але от, наприклад, коли вони виїздили із «Десни» після ротації, він відверто зізнався: «Їду під Дебальцеве. Точка гаряча. Назвати її не можу. Але ми впораємося». Він це все сприймав як чоловічий обов'язок, а не примус щось робити, тому ніколи ні на що не нарікав: ні на хлопців, ні на умови.

П'ять днів Аркадій не дзвонив дружині, а 31 січня, з телефону «Броні» пролунав незнайомий голос.

— Вы Аркадию кто?

— Жена, — твердо відповідала Іра, хоча розуміла, що трапилося якесь лихо.

— А в качестве кого он прибыл на Донбасс?

— Он поехал к друзьям в сторону Донецка... или Луганска, точно уже и не припомню.

Ірина швидко зметикувала, що до неї, ймовірно, дзвонить ворог. Аркадій міг опинитися у полоні, і правда з її вуст може його вбити одразу.

— Тогда... ждите повестку «двухсотого», — з паузами і видихами додав грубий чоловічий голос, який, мабуть, тієї миті курих цигарку.

Але Іра не повірила цим чужим голосам і почала свої пошуки: спершу поліція і заява про зникнення, тоді ДНК-експертиза старшої Насті, а потім — розмови з волонтерами, які допомагали вивозити

з Донбасу живих і мертвих. З'ясувалося, що «Броня» і «Рижий» їхали на одному БТРі: обоє були поранені, але продовжували евакуацію до Авдіївки «трьохсотих» і «вантажу 200» з району Рідкодуб-Нікішино. Вони обоє загинули, але в живих лишився ще один вояк — «Ярмак». Це він і розповів про цю непросту евакуацію посеред боїв, коли їхня броня влетіла просто у ворожу засідку.

— «Ярмак» розповів, що мій Аркадій мав поранення в ногу, ліву, під час бою. А в Сергія була сильна контузія. А тоді стрілянина із засідки; їх розстріляли в ближньому бою, розумієте? І був контрольний постріл: я побачила вже в моргу, коли привезли тіло чоловіка додому. «Ярмак» дивом врятувався і на третій день після того бою, у якому Аркадій загинув, вийшов на український блокпост. І завдяки йому я знаю правду.

Аркадій Голуб

Насправді ж це було не єдине поранення Аркадія. Під час першої ротації він поламав два ребра, і командир відправив його додому підлікуватися. І цей час реабілітації Аркадій присвятив не роботі й друзям, а своїй маленькій Насті: він щодня відводив і забирав її зі школи, допомагав робити уроки й постійно виходив на прогулянки. Натішитися не міг, що мав так багато часу для малої. І все чекав, коли народиться менша, аби днями носити її на руках й обіймати, коли вона плакатиме. Ірина вкотре зробила спроби залишити чоловіка вдома, але він був невблаганним.

— Гра... Ти розумієш, я з цими хлопцями з однієї тарілки їв, з однієї чашки пив... Не можу зараз втекти від них і лишитися біля тебе, — казав Аркадій.

Дружина і донька Аркадія Голуба.

Фото з ресурсу *АрміяInform* (armyinform.com.ua), автор О.Тереверко

Хоча за станом здоров'я його не особливо хотіли брати в батальйон, не кажучи про Збройні сили й мобілізацію. А після переломів і контузії і поготів. «Броні» пропонували залишитися інструктором у підготовчому таборі й навчати молодих хлопців. Але чоловік не погодився і на таке: він хотів бути на війні, біля своїх, прикривати їх.

— Після смерті Аркадія Настя, мабуть, була ще в якомусь нерозумінні того, що відбулося, а коли ми увімкнули відео пам'яті про чоловіка, вона страшенно розплакалася. Мені ледь вдалося пояснити їй, що папа більше не може бути біля неї, бо мусить бути на небі.

— Ма, а чого ти плачеш? — спитала маленька Альбіна.

— Все добре, доню, — обійняла її Ірина. — Коли малій було з півтора роки, то перше слово її було «папа», а потім вона прийшла зі мною до його могили на другі роковини, показала на фотографію на могилі і сказала: «То папа».

— Папа! — ніби підтверджувала Альбіна, яка встигла уже вилізти мамі на коліна й випросити печива. — Папа, папа!

— Знаєте, тільки про одне думаю: щоб припинилися смерті інших чоловіків і пап, бо нікому не можна переповісти і пояснити, як це страшно, коли твоїй дитині не судилося відчути себе донькою для свого папи. Вона навіть крихітною ніколи не була папиною маленькою донечкою...

ОЛЕКСАНДР ТЕРБАН

16.08.1981 — 30.01.2015

128 ОГПБр

Олександр Тербан готував побратимам свої улюблені закарпатські лечо, «лопатки», банош, і навіть рокоткрумплі, та головним і улюбленим був його смачнений бограч. Правда, робив він усе те з того, що було, але навіть без якихось окремих інгредієнтів, у його руках, на ледь жевріючому вогні в прокопченому старому казані, а бувало й просто в солдатській металевій касці, між гахкання снарядів й диму від черг наших кулеметників, той бограч був найкращою стравою, яку можна було тільки намріяти собі в холодному окопі на промерзлій землі під напівпрогнилими колодами. Його запах гуляв по всьому табору, по усьому полі бою, просочувався в бліндажі й просякав чоловічі зимові камуфльовані куртки, ним дихав увесь підрозділ, і кожен думав: «От зараз відстріляюся і піду до Сашка на кухню — сьорбну того його знатного бограча». А Саша тішився, що був таким корисним.

Того вечора на базовому таборі 128-ої бригади, під палаючим січевим Дебальцевим, Саша знову го-

тував свій апетитний фірмовий бограч, час до часу потираючи й хукаючи на посічені холодом руки: він нарізав підмерзлі овочі, які днями привезли волонтери. Ворог влупив «градами» прицільно по табору. Саша не доготував свого останнього в житті бограча: снаряд влучив прямісінько до намету, де була кухня. Саша не вцілів.

Наталя, його дружина, показувала мені веселе коротеньке відео, як Саша пореється на польовій кухні: він багато жартує, розповідає силу-силенну усіляких історій — фронтових і кулінарних — побратиму-«оператору» і, звісно, готує під обстрілами свого фірмового бограча. Жінка усміхалася і плакала: дуже багато спогадів лишилося по її чоловікові, але так мало фотографій і тільки оце зимове воєнне відео.

— Саша в мене був кухарем майже все життя. Чоловік працював шеф-кухарем у різних ресторанах, останніми були «Княжий» і «Козачок» у нашому Чинадієвому. Він був професіоналом. Я вам навіть скажу, що часом була черга, щоб запросити його куховарити на весілля. І кафе-ресторани всілякі запрошували. То правда. Саша й строкову службу в армії як проходив, то на посаді сержанта та інструктора військового харчування і навіть був учасником конкурсу на кращого кухара Західного оперативного командування. Ну от кухарем став і на війні. Я зараз говорю — «на війні» й досі сама не вірю, що така біда прийшла і в країну, і в мою сім'ю. Що та проклятуща війна не спитала й забрала мені

Олександр Тербан

чоловіка, лишила наших Крістину з Вадимом півсиротами. Оті страшні слова — війна, смерть і напівсироти — в один момент щось сильне й страшне зухабало мою родину.

Наталя з Олександром прожила чудові десять років у тихому й сонячному закарпатському селі під Мукачевом. Окрім куліна-

рії, Олександрові подобалося працювати із деревом — навіть мав приватне підприємство в тій галузі. Спершу народилася доня, і Саша кожен вільну хвилину віддавав Крістині: грався з нею, прогулювався, вчив букви й, звісно ж, готував тьму-тьмушу всіляких дитячих страв. А за чотири роки народився Вадим. «Маю доню і сина — тепер я найщасливіший батько», — казав Саша. Подружжя разом виховувало двох дітлахів і мріяли про давно плановану поїздку на море всією сім'єю. А після неї хотів повести сина до першого класу. Але Наталя повела Вадима до школи вже сама, та й спільний відпочинок на морі так і не склався...

— Грянула війна, і чоловік отримав повістку: навіть на хвилину не задумався, чи треба... Він взяв ту повістку, повернувся до мене й відразу сказав: «Я піду, і не відмовляй мене, бо я не буду ховатися». І так... відмовляти Сашу було марно: він спакував свій рюкзак і 10 серпня мобілізувався.

Олександр не зізнавався, на якому саме він відрізку фронту, але Наталя побачила його під час випуску новин на одному з каналів. Це був репортаж із Дебальцевого, у якому журналісти демонстрували реальний стан речей, а часом і гіпербололізували. Наталка одразу набрала чоловіка.

Олександр Тербан

— Саш, ти чого не кажеш, що в Дебальцевому?

І не приховуй: я тільки що бачила репортаж звідти: там був якийсь бій і ти давав інтерв'ю. Там страшно...

— Дорога... ну не переживай, у мене тут все файно, — спокійно говорив Саша, і Наталя навіть чула, як він помішував якусь страву для хлопців: то ложка човгала по казану, то ніж вистукував по дошці. — От бачиш, навіть журналісти до нас приїхали. Якби була тут біда, то ми б їх сюда не пустили.

І Наталя вірила, і діти вірили. А за кілька тижнів до смерті Олександр навіть вирвався у відпустку додому — на Різдво, на «коляди». Вони обійшли майже всіх родичів, багато розмовляли й колядували. Але Саша поринув з головою у війну, був серцем біля хлопців.

— Саш, а що ти дивишся? — Наталя підійшла ближче до Саші, що увімкнув телевізора й дивився

документальні кадри з похорону вояка, який у Різдвяні свята загинув на фронті.

— Хоронять хлопця, — зовсім тихо відповідав Саша, не відриваючи примруженого погляду від екрану.

— Ти чого? Нащо то дивишся? — занепокоїлася Наталя і було взяла пульт, аби перемкнути, але Саша ніжно зловив її за руку.

— Хочу подивитися, як мене зустрічатимуть...

— Саш, не говори дурниць..

— Та не переживай, якось все буде, — криво усмінувся Саша, повернувшись до Наталі, але здригнувся, коли пролунало «Пливе кача».

Задзвонив у куртці Сашин телефон. Він різко піднявся і вибіг у коридор, щоб взяти слухавку.

— Саш, тут біда, роби що хочеш, але не йди сюди, — застерігали його побратими з-під Дебальцевого.

— Хлопці, вас не лишу, їду.

Саша не послухав побратимів, навіть більше: той дзвінок ніби підштовхнув його повернутися в поля під Дебальцеве. 23 січня він уже знову був на війні. За тиждень він набрав Наталю востаннє. Жінка чула гучні вибухи, грім, свист і розриви снарядів.

— Саш! Ти цілий?

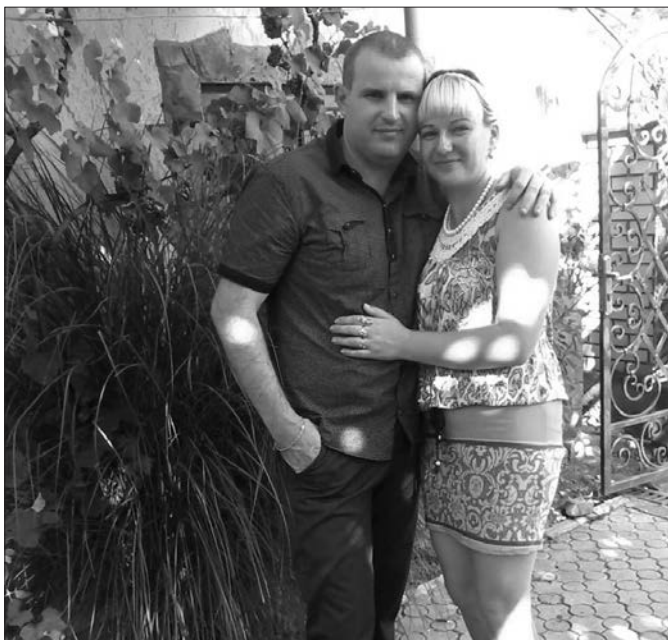
— Сокоти дітей і не плач.

Зв'язок обірвався. То був дуже темний вечір, якийсь аж надто холодний, моторошний і тривожний. А вночі Наталі наснився сон: вона чула свист снаряду й тільки побачила, як він приземляється на їхньому підвір'ї, вириваючи під собою чорну підмерзлу землю, яка розлітається по усьому селі й здіймає чорний густезний

стовп диму, через який жінка нічого не бачить. Наталя прокинулася з жаху й пішла до матеріної кімнати.

Мати знайшла в шухляді заспокійливе й повела її на кухню. Наталя розповіла сон — мати мовчала. Вони по черзі почали набирати Олександра, але зв'язку з ним уже не було. Наталя певна, що сновидіння припало якраз на той час, коли в Сашину кухню влучив реактивний снаряд.

— Діти дуже болісно перенесли втрату, — каже Наталя й обачно змовкає. — Крістіна все тримає в собі, а син більше плаче й навіть втікає на кладовище, хоче бути коло тата, ближче до нього, просто посидіти рядом, де тато лежить.

Олександр Тербан із дружиною

Наталя дістає невеличку папку, а з неї — кілька улюблених фотографій чоловіка — із весілля, із дітлахами, з фронту. Між ними невеличкий аркушик паперу з шкільного зошита, а на ньому віршований текст. Наталія читає. А я подаю його таким, який вона його принесла.

*Надворі вітер, справжня хуртовина,
Свята минули, лютий в гості йде.
А за столом усілася родина —
вона солдата все додому жде.*

*Сімя ще жде, ще вірить в диво,
Що він прийде і скаже їм «люблю».
Та не судилося, і це вже неможливо,
Хіба у снах шепче: «я міцно сплю».*

*Вже рік минув, ціленький довгий рочок,
Як він заснув і не проснеться вже.
Сашуня, Саша, дорогий синочок,
Матуся шепче і додому жде.*

*Матуся молить, просить: повернися!
Але синок у сирій землі спить.
Хоч на хвилинку, сину, відзовися
Яка страшна була смертельна мить.*

*Розпал зими. Дебальцеве заснуло,
Мороз надворі страшно так рипить.
По-моєму, 30-те січня було,
Як «Град» мов грім із неба загромить.*

Весь батальйон зірвався зі спокою,
Скрізь чути крики, стогін, метушня,
Так ніби смертною хтось та й провів рукою —
І Саші обірвалося життя.

Він ще кричав: «Ну, хлопці, бережіться!»
Він жити ще хотів, кохав.
В останнє, друзі, ви за мене помоліться,
Останній подих — і він тихо впав.

Він впав. Його сира земля накрила
А вітер колискову заспівав.
І от тоді страшна любові сила:
матусю ангел серед сна вітав.

Ця звістка сколихнула всю родину,
та що родину — місто, область, всіх.
Батьки єдину віддали дитину,
Щоб честь солдатську відстояти зміг.

І от він дома, от він спочиває
Такий ошатний, красенем лежить.
А вся сім'я тихесенько ридає
І діти шепчуть: «Таточко лиш спить».

І сон його тривати буде довго,
й до вас він у вікно ще зазирне не раз.
Ну а тепер м'яку легеньку ковдру
буде стелить ангелик замість нас.

Дружина плаче, діти аж ридають,
Ну а батьки голосять на весь світ:

*«Синочку, повернись, тебе чекають,
Тобі лиш 33 — хіба це вік?*

*Тобі ще жити, тішитись, кохати,
У тебе справ ще стільки у житті.
Хіба вже час в могилі спочивати?
Синочку, милий, ну скажи мені!»*

*І рік пройшов з того лихого час,
і хоч змирились, та іще пече,
Священник знов одягне скорбну рясу
І вся родина тихо пом'яне.*

*Він був солдатом, але став Героєм,
Його ім'я в серцях повік живе.
І хоч сім'я живе з жахливим болем,
Його життя для всіх стало святе.*

*Спи мирно, хай земелька буде пухом,
Ти оберіг на небі й на землі.
Ти став для нас отим натхненним духом,
Героям слава, слава і тобі!*

Олександр Орляк

06.09.1990 — 06.02.2015

128 ОГПБр

Леся Орляк була у своїй улюбленій вишуканій вечірній сукні й на невисоких підборах. У фойє тернопільського драмтеатру вона чекала на якесь дійство. Через прочинені двері

на балконі вона зазирнула до глядацької зали. Весь партер і балкони були заповнені людьми: ті переважно юрмилися невеличкими купками, хтось шукав свого місця, ще не лунав навіть перший дзвінок, до дійства залишалося трохи часу, але людей було так багато, що жінці здавалося, наче вони готові стоячи споглядати на те, що зараз відбуватиметься на сцені. Леся розуміла, що сама якимось чином причетна до всього цього, але чомусь не знала, яка її роль і що їй потрібно робити.

Раптом жінка посеред фойє побачила свого Сашка — старшого сина. Він вийшов із гримерки й із мовчазною усмішкою наблизився до мами: це його вона тут мала зустріти. Син був одягнений у щось подібне до футболки, але зв'язане гачком із білосніжних

шовкових ниток. Лише один рядочок у візерунку — чорний: він виразно виокремлювався й одразу впадав у око. Леся очима пробігла по смужці чорного кольору, але нічого не сказала. Саша пригорнув матір. А вона тулилася лицем до його щоби, при тому відчуваючи незвідане тепло... допоки її не розбудив наполегливий дзвінок. Не встигнувши оговтатись від дивного сну, жінка спершу подумала, що нарешті розпочинається театральна вистава, а потім зрозуміла, що дзвінок зовсім інший.

Телефоном її запросили на урочистості з нагоди відкриття меморіальної дошки її Сашкові — оборонцю Дебальцівського плацдарму.

— А син приходять до вас у снах? — ніби щось передчуваючи, питав знайомий священник пані Леся.

— Приходить Сашко... приходять, отче. От сьогодні навіть прийшов, — усміхнулася пані Леся і переповіла сон священнику.

— Гачком в'яжуться тільки молитви... А ціла в'язана кофтина білими нитками означає хіба одне: що у вашого сина було так багато молитов.

— І чорний рядок... — зауважила пані Леся.

— А темні нитки — то терпіння, яке він мав на війні. Ваш син все робив правильно, і Бог це бачив, він його берегтиме там, коло себе.

— В одному з снів я гуляла з Сашком вулицями нашого міста, — продовжила розмову Сашкова мама. Розмовляла з ним і розуміла, що ніхто, окрім мене, його не бачить. Я розпитувала сина, як йому ТАМ, де він перебуває зараз, чи доходять до нього мої молитви. Він

відповів, що ТАМ у нього насправді все гаразд, а мої молитви до нього всі долітають і йому від них стає ще легше. Але й сказав, що ТАМ — свої закони. І він не знає, коли зможе знову прийти до мене, коли йому дадуть відпустку.

— Як і в нас на землі, — погодився священник. — Думаю, він приходитиме до вас тоді, коли вам це буде потрібно, коли вам буде тяжко.

Суботнього вечора перед самою Вербною неділею в невеличкій тернопільській квартирі пролунав дзвінок стаціонарного телефону.

— Орляк Олександр тут проживає? — спитав невідомий голос, а в пані Лесі щось ніби стиснулося в грудях. — Це з міського військового комісаріату. Він повинен негайно з'явитися на Тролейбусну, 5.

— Для чого? Що значить негайно?

— Для мобілізації.

— Яка мобілізація? У нас що, війна оголошена? Що ви собі дозволяєте, ще й у вечір перед святом. Та й хіба дзвінком до військкомату кличуть? Зрештою, Олександра немає вдома.

У жінки калатало серце, коли вона повісила слухавку, та все ж наважилася увійти до синові кімнати й перервати його телефонну розмову.

— Сину, термінове...

— Мамо, я трохи зайнятий, — неохоче відреагував Сашко, відкладаючи вбік телефон.

— З військкомату дзвонили... мобілізація.

— Чому ти не покликала мене до телефону?! — розгнівався Сашко й вимкнув мобільний. — Куди мені тепер йти?

— Нікуди не йти, сину, у нас не оголошено війни, вони не мають права!

— Але я військовозобов'язаний, я не можу заховатися!

Олександр Орляк

Хлопець швидко знайшов в інтернеті телефон військкомату, розпитав, куди йому треба з'явитися, і хутко став пакувати речі до спортивної сумки.

Мати вже не намагалася завадити. Вона мовчки зі сльозами, дивилася, як збирається син, і лиш поблагословила на порозі. Сашко вийшов у ніч, а схвильована жінка почала молитися, аби Божа Матір вберегла її дитину. Для їхньої родини це був останній день спокійного життя.

Уранці пані Леся, яка задрімала на синовому дивані, розбудив дзвінок у двері — на порозі стояв усміхнений, але страшенно втомлений Сашко. Виявилось, що хлопців, таких як він, усю ніч возили Тернополем в автобусі, а тоді відпустили додому, взявши під заставу військові квитки та чесне слово — з'явитися до військкомату за першої необхідності. Так виглядав заклик військового комісаріату під час першої хвили мобілізації.

На Великдень 2014-го пані Леся востаннє ділила свячене яечко на дев'ять частин, а за Пасхальним сніданком велося багато розмов про УПА, про повстанців, про Майдан, військо й війну...

— України без крові не буде, — підсумував розмову дід Михайло, чим спровокував тривожну тишу.

— Тату, — наважилася порушити мовчання пані Леся. — Але ж діти гинути будуть.

— Будуть. Але й України інакше не буде, — одказав дідусь, а напруження за столом спробувала розвіяти бабуся, яка просила не провадити воєнної теми за святковим столом, не віщувати біди.

Всередині серпня, під час уже «третьої хвилі», Сашка мобілізували. Того дня в Тернополі троє хлопців сіли до білого волонтерського форда й вирушили на Закарпаття... 128 бригада, Мукачеве... Їхня війна стартувала 16 серпня: на вечірньому шикуванні комбат представив майбутнім воякам нового командира четвертої гармати — молодшого сержанта Олександра Орляка. А за два тижні з Ужгородського вокзалу виїхав особливий потяг — на Донбас: він віз вояків, медиків і гори зброї 128-ої бригади.

— Їх першого ж дня зустріли страшенним обстрілом. Та таким, що хлопці розсипалися по всьому полю, ховаючись хто де: під машинами, за деревами, чи просто падали обличчям до землі. Снаряди дико свистіли й прорізували гаряче вересневе повітря. Знаєте, якось під час телефонної розмови син мене запитав: «Мамо, а що ти зробила для перемоги?» А я що могла сказати? Я спершу секунду-другу мовчала, а тоді тихо, ледь стримуючи сльози, відповіла, що я виховала сина. І додала звичні для завершення наших розмов слова: хай береже тебе Бог.

Сашків брат Андрій — журналіст, теж довго не всидів на тилових репортажах і поїхав до брата: знімати матеріал про фронт, про Дебальцеве, про «нулі». Сашка сердився, що Андрій наражає себе на небезпеку, переживав за нього, але водночас і пишався, що брат не відсиджується вдома. Андрій знав, навіщо й куди їде, а Сашко розумів, задля кого він боронить землю на передовій.

— Ти таки ідіот! — крикнув Сашко Андрієві ще за десятки метрів, лише розгледівши брата, який влетів на позашляховику впритул до їхніх позицій. — Я ж казав, що дорога до нас прострілюється.

— Саня, це не важливо!

— Ай, ладно вже... — махнув рукою Сашко й обійняв молодшого брата, кілька разів плеснувши того по спині. — Ну, то здоров, чи як?

— Здоров, брате, — усміхався Андрій, втішений, що нарешті побачилися, бо на момент мобілізації Сашка його не було вдома.

Нетривалу розмову перервали вже такі звичні «сепарські» міномети. Саша знав, як себе вести в такому разі ще й підказував братові. Андрій зауважив, що Сашко на війні змужнів, став виваженішим, розсудливішим і зосередженішим.

— Але дещо було незмінним — його наївність, щирість і якась така навіжена доброта.

Пані Леся усміхалася, згадуючи, яким був її Сашко.

— Коли син планував відпустку з війни (якої, на жаль, так і не встиг дочекатись), то хотів для всіх рідних і знайомих привезти подарунки: нам з батьком,

Андрій Орляк

братові, родичам, друзям, волонтерам, ну усім, хто хоч десь колись якось йому та його побратимам допоміг, навіть якщо просто зателефонував йому й підтримав добрим словом: він таке дуже цінував. А для мене обіцяв купити найбільші й найкращі квіти... Він любив дарувати мені квіти... Таким був мій Саня.

На тліючому ОП «Станістав» оборонятися було вже майже нічим: хлопці видлубували з ящиків останні набойки. Але ворог ніяк не вгамовувався. Вибігти з укриття на долоню до бойовиків, аби добігти до намету з боеприпасами, ніхто не наважувався. І раптом Саша, викинувши недопалок під ноги, злегка пригасив його, і рвонув до намету зі словами: «Хлопці, я зараз». А побратими лиш перелякано кинули йому навздогін: ти що, здурів? Та він цього вже не чув. Вхопивши скільки зміг набойок, Саша повертався до своїх, як раптом — удар у спину: влучив осколок снаряда. На пошматовану технікою промерзлу землю полилася липка кров. Молодий командир гармати не міг поворухнутися, тому побратими змайстрували з автоматних пасків ливну, аби притягнути його до себе. Даремно — тіло Сашка не слухалося.

— Пораненого кинувся рятувати його тезка, також Олександр, — переповідає пані Леся спогади синових побратимів, які останніми силами рятували «Станіслав». — Цей хлопець, незважаючи на очевидну небезпеку, виповз із бліндажа, щоб забрати мого сина. Хлопці хутко роздерли на ньому броника й поклали на носі. Саша зізнавався, що рана болить, а після уколу адрена-

ліну попросив пити. «Маєте зі мною мороку. Пробачте, я зробив усе, що зміг...»

Пані Леся дивилася у вікно...

— Знаєте, коли я дізналася про обставини останнього бою сина, то зрозуміла, що він свідомо йшов під обстріл — з бліндажа до намета; він біг за гранатами для побратимів. Йому вистрілили в спину, коли він уже повертався. Лютий, холодний лютий 2015-го забрав мого сина.

Олександр Орляк із мамою

*Ти чесно бій прийняв, не дбаючи про себе.
І, вражений свинцем, упав лицем на сніг, —
ти не помер, а відійшов на небо,
бо на землі зробив усе, що зміг...*

Ці рядки написала Сашкова мати, коли дізналася про синову загибель.

Сашка привезли через кілька днів після бою, з якого хлопець так і не вийшов: його зустрічав весь Тернопіль. Люди вдивлялися в усміхнене обличчя голубоокого красеня на його фотографіях, огорнутих в чорні стрічки. Поховали Олександра Орляка на Микулинецькому кладовищі у Тернополі — на Алеї Героїв.

— Він стільки всього ще міг встигнути... Він так і не одружився, а я не дочекалася від нього онуків. Він не подарував дівчині омріяний букет орхідей, він так і не приніс найгарніший і найбільший букет мені. Він не встиг більше часу присвятити кулінарії, яку так любив і тому працював у ресторані. Він не встиг хлопцям зготувати ще одного свого фірмового борщу й запросити на смачні млинці з волонтерським «згущиком».

Пані Леся усміхається. У руках вона весь час тримає невелику вервечку — це саме з нею вона була повсюди, коли її Сашко воював на фронті. Це з нею вона молилася за сина кожного дня, кожної вільної хвилини.

— У мене є молодший син Андрій, а ще — спогади про мого Саню, мужнього й відважного. Мене, як їхню маму, гріє те, що вони не лякливі й справжні, що вони

вірять у цю землю і в цю країну й ніколи не ховалися за чужими спинами. А загалом... що я зробила для перемоги? Виховала синів... А ще я вам дещо покажу, — пані Леся відкрила незавершений документ на своєму ноутбуці. — Це спогади про Сашка. Якби ж ці спогади згодом читала не тільки я.

— Ви не думали видати це книгою? — перше, що я спромоглася спитати.

— Дуже б хотіла. Звісно, що так! Звісно, це має бути книга про Сашка.

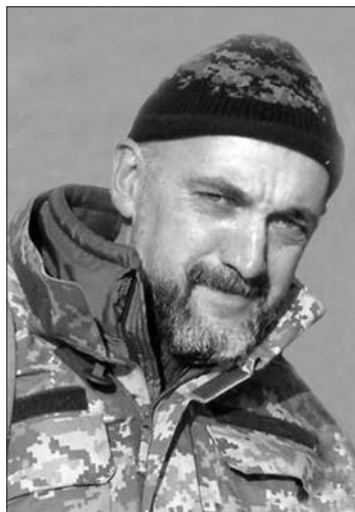
Ми ще довго розмовляли з пані Лесею за чаєм із рожевими зефірками й змогли розійтися десь ополудні. Вона благословила мене на дорогу, і я поїхала. Думаю, вона довго не могла заснути тієї ночі, як і кожної іншої, після лютневої ночі, яка назавжди змінила її життя — життя родини Орляків, яке вже ніколи не буде таким, як до весни 2014-го.

А за рік після нашої розмови (і за два роки після смерті Сашка) пані Леся видала про сина невелику книгу-спогад. Це був той текст, який вона мені при зустрічі показувала на своєму ноутбуці. Книга вийшла великим накладом і за нетривалий час розійшлася по всій Україні та в багатьох країнах світу. «Ти зробив усе, що зміг» — це особиста історія матері, історія її синів і її родини, історія її подруги, дружини загиблого Михайла Стасіва — Олі. І, мабуть, історія сотень, а може й тисяч родин, які відчували на собі тягар гібридної війни. Книга — жива, вона пронизана материнським болем і гордістю за мужність сина. Знайдіть її, прочитайте...

Микола Карнаухов («Нежурись»)

20.06.1965 — 06.02.2015

57 ОМПБр

*Михайлик на конику
снігом землю засіва,
Зустрів мене пішого
та й здивувався:
«Чому ти не дома,
за столом не сидиш?
Чому не радієш?
Чому ти мовчиш?»*

*«Радію, мій братику, до тебе діждавсь.
Мовчу, мій небесний, — один я оставсь.
Позич мені коника,
на одну тільки мить:
додому, я знаю,
він швидко летить.
Зайду на поріг: усім поклонюсь,
заберу поцілунки — на війну повернусь».*

Це листопадовий вірш із «нуля» вояка «Нежурись» — Миколи Карнаухова із 57-ї бригади. Йому випало боронити Дебальцівський плацдарм. Вірш той — один із перших, які він надіслав своїй дружині Галині, у якому він відкрив усю свою душу, що опинилася на війні. А свято Михайла для нього було завжди особливим — це був

«празник» у його рідному селі. Він зі самого ранку будив сина Миколу, Галину, а тоді їхав ще й за донькою Оксаною, і рушав до села. Це було сімейне свято Карнаухових, яке відбувалося за будь-якої погоди й обставин.

Але не цього 2014-го року: того дня Микола просто надіслав дружині цього вірша довжелезною смс. А Галина й досі береже його у своєму телефоні. Як і всі смски чоловіка: іноді вона їх перечитує, іноді відкриває якусь одну, заплющує очі й пригадує свого Миколу. А іноді плаче. Плаче, коли читає повідомлення про смерть його побратимів у тих смсках, плаче, коли перечитує його останнє повідомлення: «Йду на Дебальцеве. Не поминайте лихом».

Кандидат технічних наук, доцент, автор десятків наукових праць, Микола Карнаухов все своє життя дуже наполегливо працював, не дозволяв собі змарнувати й хвилини: він завжди чимось займався або про щось глибоко думав. Та так, що й не докликатися. У свої майже п'ятдесят він покинув рівненський університет, у якому викладав, і поїхав воювати. Воював і писав вірші. Казав, що кудись треба виливати все відчуте, пережите, побачене й вимріяне у вогких окопах. Тому писав вірші й надсилав їх то дружині, то синові, то мамі чи сестрі, то друзям-співробітникам. Друзі — Світлана та Микола Пікули, зібрали їх у самвидавну збірку. Він писав вірші й раніше: матері на ювілей чи доні Оксані (від першого шлюбу), заради якої був готовий прихилити небо, аби лиш вона усміхалася. У них були непрості стосунки, згадує Галина, але для Миколи Оксана була, мабуть, половиною світу.

Микола звично прокинувся того дня о п'ятій ранку й почовгав у домашніх капцях на кухню, а за ним затупцяв і його улюблений кіт Тимоха. Дзенькнула мідна джезва, і Галина крізь сон відчула запах міцної кави — таку полюбляв її Микола. А потім увімкнув комп'ютер, радіо. Заграла тихесенька музика, яка пробуджувала Галину з сином. Ранок починався. «Батько прокинувся», — усміхаючись, казав син Коля ще лежачи в ліжку. Він називав його саме батьком: не татом і не папою, а батьком. Так Микола сина привчив, так самого його виховував батько.

— Доброго ранку, — усміхалася Галина, півсонною заходячи на кухню, і відсьорбувала чоловікової кави.

— Ей, це моя кава, — жартома Микола відбирав горнятко в дружини.

Ранок починався. І так було щодня, і так було їм втрьох тепло й затишно. І не потрібно було слів «кохаю» чи «не можу без тебе» — все й так зрозуміло.

— Сидимо ми й чистимо буряки в селі, а Микола так — раз! — і з-під шапки голову нахилить, на мене зирк, так проникливо й особливо. Той погляд передавав багато його почуттів — і я все одразу розумію, — усміхалася Галина, згадуючи ті приємності, — Чи от 90-ті, важкі 90-ті, зарплати маленькі, які часто й не виплачували, і ми писали з ним курсові, дипломні, щоб заробити. На той час наша така характерна картинка з дому: три дивани та три столи, для кожного; сидить син читає чи телевізор дивиться, і сидимо ми з Миколою за двома

столами й пишемо ті курсові-дипломні. Втомлені ми з ним обоє, а він встає, підходить до мене й отак просто гладить мене по голові... і більше нічого, мені здається, не треба. Або питає «Ти вже поїла?»... Найчастіше я казала йому «ми тебе любимо», коли він був ТАМ, і я йому телефонувала.

Березневого ранку, коли Микола випив свою звичну каву, він показав дружині повістку. Він йшов того дня до військкомату: без жодних сумнівів, без вагань і роздумів. А Галина... вона почала збирати речі на фронт. Вона знала, що чоловік піде: не сьогодні — завтра,

Микола Карнаухов

а не завтра — то за місяць. Але щось того разу у військкоматі змінилося й Миколу повернули додому: мовляв, прийде час — покличемо. Повістка прилетіла за чотири місяці: з липневої відпустки забрала його на війну.

— Думаю, у нього були причини скористатися медичними показами, — припускає й аналізує уже зараз Галина. — І якби він хотів уникнути служби, то він зробив би це. Але Микола був людиною честі й обов'язку. Гадаю, він йшов слідами його дідів, які служили й воювали, мабуть, воно йому якось генетично передалося. Ще коли строкову відслужив, то він... не те щоб захворів нею, але армія була для нього всім. Він страшенно любив згадувати ті роки: вони були для нього наповнені якогось такого глибокого змісту. Я ще йому говорила: скільки ж ти ще згадуватимеш ту армію? Ти ж уже давно не служиш! А він все жартував і вранці навіть іноді будив нас словами «Рота подьем!»

Зрештою, армія цікавила Миколу завжди: він багато читав про війська світу й різних епох, історію цивілізації, а ще вишукував по книгарнях і бібліотеках книжки Віктора Суворова. Звісно, Галина поділяла такі захоплення, бо називала це чоловічою справою — читати серйозні книжки й бути інтелектуалом, вміти підтримувати розмови. У них вдома досі збереглася доволі потужна бібліотека книжок про військо: підводні човни, танки, літаки. Багато чоловіків би позаздрили такій бібліотеці.

— А коли його вже забрали... знаєте, одна справа — читати книжки, інша — коли ти на передовій.

Галина розгорнула його записник-щоденник, на якому було кілька разів наведене кульковою ручкою його ім'я: «Микола Карнаухов, місто Рівне». Він записував туди фронтові роздуми, щось аналізував, складав слова у риму. І сумував за домом.

— Він хоч і як старлей керував вояками, але старався бути їм ще й другом-побратимом, навіть для тих, хто був удвічі молодший. У Яворові як був, то дзвонити було простіше — вранці і вечері, а міг і серед дня набрати. Але потім він поїхав до Кіровограду готувати своїх хлопців, і було вже складніше. А вже на фронті... я намагалася не докучати йому: він був обачний і дзвонив тільки тоді, коли міг, переважно, у визначений час або на світанку, або пізно ввечері: я розуміла, що так правильно, хоча іноді не могла себе стримати й набирала сама... Тоді я чула тоді їхні суворі чоловічі розмови: їм було непросто, цим дорослим сильним чоловікам.

Микола завжди просив дружину передавати якісь потрібні речі не так собі, як своїм хлопцям: розпитував у кожного, кому й чого бракувало. Між іншим, їм ще й просив смаколиків. І дуже допомагали в цьому місцеві волонтери. А як приїздив на ротацію, то «окуповував» кухню і смажив хлопцям чебуреки, тушкував плов й разом із Галиною закривав у банки смажену свіжину. А вночі лягав спати, і йому марилося війна: він голосно уві сні говорив — «хлопці по одному», «обережно», «я прикрию». Кількагодинний тривожний сон завершувався о 5 ранку, іноді й раніше, і тоді він човгав на кухню і без особливого настрою та усмішки

заварював каву. Він уже не жартував, коли Галина сьорбала каву з його горнятка, він уже не вмикав радіо й тільки по інерції тулив до себе kota. Це був інший Микола.

— Коля, може б ти ліг до госпіталю трохи підлікуватися?

— Галю, я не можу: мене чекають хлопці. Я маю бути там! 30 грудня я маю бути там. Нізащо... Куди лягати тут? Невже ти не розумієш, що я не маю права їх кидати? Я нікому й не казав, що я можу тут залишитися.

— Ти дуже напружений, Коля, — хвилювалася дружина й хапала його за руку.

— Галю, ти мені нічого не говори, але я хочу тобі сказати... Галю, мене вб'ють.

— Ти не можеш такого знати! Не говори, не озвучуй, не треба!

— Вже озвучив... — знизав плечима «Нежурись». — Я лиш дам тобі кілька порад, як можна жити далі без мене. А ти просто вислухай мене, і все, добре?

Галина сиділа й слухала, ховаючи чи то біль, чи то гнів на чоловікові слова й передбачення.

— А ще, Галю... — замислився Микола. — Ви поховайте мене в селі.

— Коля, не накликай біди... Не треба, Коля, не говори... Я відвертаю від себе думки, що тебе може вбити, а ти мені їх повертаєш.

І Коля припинив. Викинув у попільничку недокурку цигарку, ще раз випустив темно-сірий густий дим і обійняв дружину.

— Знаєте, його батько був Микола Миколайович Карнаухов, і його дід був Микола Миколайович Карнаухов, і він у нас — Микола Миколайович Карнаухов. А от син наш Коля — Микола Миколайович Карнаухов-Конарчук. Це я так захотіла, щоб було й моє прізвище. Та й я трохи вірю в ті прикмети. І мені порадили аж так не приримуватися суворо цієї їхньої сімейної тенденції-традиції, бо мало що може трапитися. Я от не знаю точно щодо батька, але дід Миколи воював під час II Світової, а прадід ще в російській армії, нагороджений багатьма

Микола Карнаухов (ліворуч) із побратимом

відзнаками. Щось певно в тому є — таке фатально-військове, не знаю. До речі, Микола народився в Казахстані, у місті Кокшетау, і батько його росіянин. Коля — із двійнят зі своєю сестричкою Іриною. І вони то в Кокшетау були, то приїздили сюди в село. Переїзди... ситуації змінювалися й обставини. Але школу він таки закінчив тут, у Бугрині, на Рівненщині: перші класи вчився тут, потім в Казахстані, де ходив у російську школу, а тоді знову сюди. До речі, із золотою медаллю школу закінчив наш Коля, а з «червоним дипломом» інститут. Мудрий був, здібний, а його гострий розум...

Наступного дня після цієї тяжкої для них обох розмови, за дві доби до нового 2015-го, він поїхав. То була його остання ротація. Галина проводжала тоді чоловіка не сама: приїхали його друзі, вдома була метушня і багато людей. Микола ще допаковував до свого рюкзака хлопцям дитячого шампанського, цукерок, мандаринів і навіть олів'є: щоб як треба зустріти там новий рік. А от вдома не вийшло тихої розмови в колі їхньої маленької сім'ї. Галина зі сльозами говорить, що, мабуть, саме та метушня і не дала їй як годиться провести чоловіка на війну.

— Я завжди брала ікону й благословляла його, щоб чоловік повернувся живий і неушкоджений. А того разу в цій суматосі... ми вийшли, сіли в машину, і я згадала аж тоді, що я його не благословила іконою. Я хоч і сказала в машині «Господи, благослови на щасливе його повернення», але ікони не було. Може, воно й не має такого значення, може це просто мої такі припущення чи що... просто, я постійно себе в чомусь звинувачую:

що я могла його чи зупинити, чи не пустити, чи вберегти, чи вимолити в Бога, щоб він дав йому життя. Я не знаю... І завжди як тепер приходжу на його могилу, то кажу: «Коля, прости». Кожного разу. І кажу, що я його люблю, що ми його любимо.

Січневої ночі Галина прокинулася від сну, у якому невідомий голос повторював — «Миколу вб'ють». Тілом пробіг струм, і руки занімили, але вона не наважилася подзвонити чоловікові посеред ночі: встала з ліжка на коліна й почала молитися. Молитва за молитвою, по кілька разів, безупинно, допоки зовсім не здолав її сон.

Востаннє їм вдалося порозмовляти 2-го лютого. А наступного дня Галина просто не почула Миколиного дзвінка, коли їхала в маршрутці: так в її телефоні й залишилися ті «2 пропущені дзвінки» від її чоловіка. Його мобільний оператор не впорався: Коля почав дзвонити матері з інших номерів, бо знав напам'ять лише цифри її номеру. А мати вже переповідала всі новини Галині: що цілий-живий, але стоїть під Дебальцевим. Чорнухино.

Дружині він тільки надсилав смс-повідомлення: як в нього справи, яку «беху» підбили й таке інше. Від тривоги, нічних кошмарів і тригодинного сну в добу, у день загибелі Миколи, 6 лютого, у Галини стався гіпертонічний криз: її забрали до лікарні й тоді почалися навідуватися сновидіння.

— То я потім зрозуміла, що він приходив у них до мене попроситися. А через день чи навіть два до мене

зателефонувала чоловікова сестра й каже: «Певно, з Миколюю нашим біда, бо він не виходить на зв'язок і не телефонує». Я ж їй кажу, щоб не хвилювалася, бо там нема зв'язку з Київстаром, то як тільки з'явиться мережа, він набере. Але, звісно, після її дзвінка я стала набирати Колиних побратимів, військкомат і цікавитися, що там і як. І тоді Саша, його побратим із Рівного, подзвонив і сказав: «Двоє вирвалися з Чорнухиного, але Миколи серед них немає, а четверо вбиті, і Миколи серед них також немає». Звісно, я подумала, що він міг потрапити в полон або що йому таки вдалося вирватися відтіля, але ще просто не добрався. Ми подали в розшук, і Микола вважався зниклим безвісти. Шукали. А потім з'явилося це відео... бойовики зайняли двір, де були наші хлопці, і знімали їх на відео вже мертвих. Звісно, обшукали їх, знайшли телефон, на якому було відео з нашими, вони говорили, що ми переможемо, і Микола там кілька слів сказав: «Мій позивний «Нежурись», і моя банда не журиться, і ми їх порвемо».

Вони тоді були сповнені надії...

Та бойовики виставили це відео й одразу показали своє, де всі наші хлопці лежать мертві. Галина з сином не знали про це: їм розповіли друзі.

— Ми одразу сіли за комп'ютер — я, син і Миколина племінниця, і дивимося. І так знаєте, бачу: один загиблій лежить — не він, другий — ніби теж не він, і так одразу стає легше. А потім дивлюся, ніби обриси голови його... але такий маленький якийсь. Кажу: ніби не батько. І ви розумієте, мені не хотілося його впізна-

вати... Але то був Микола... А чого я його не впізнала, бо він обгорів, і в нього були відірвані ноги. Бо як сестра потім їздила в Дніпро в морг на впізнання, то казала: «Галю, ні руки нема, ні ніг...»

Миколу місяць вважали зниклим безвісти. Бо побратими бачили його пораненим і надіялися. Надіялася і Галина. Але Коля так і не дочекався весни. Миколине тіло привезли до рідного дому за місяць по загибелі: десятого березня його поховали в Рівному. І хотілося Галині виконати останню волю чоловіка й поховати в селі, але щось тримало. Та й сестра й мати Миколи наполягали на Рівному. Так і зробили.

— У нього тут лишилося стільки друзів, стільки вихованців-студентів, і він загинув з молодими хлопцями на фронті. І тепер він лежить з такими молодими хлопцями поруч тут на кладовищі: поруч з Ігорем Волошином, Сашею Борисенком... То зовсім юні й відважні хлопчиська були, і між ними спочиває і мій Коля. Взагалі, про нього можна говорити дуже довго й багато, і мені б хотілося сказати про нього лише найкраще — яким він був, наскільки його всі любили. Як зараз сумують і тужать його друзі, наскільки це все болісно. І от чи це його день народження, чи Покрова, чи день смерті — ми всі збираємося і йдемо на кладовище. Минають дні й роки, а біль у його рідних і друзів не вщух, хіба зовсім злегка притупився. Мені хотілося б, щоб усі поверталися додому живими, а всі інші розуміли, що немає насправді безтурботного життя,

а ці всі огидні шоу на каналах, вони добре ж знають, за чий рахунок вони можуть так розкішно й гарно проводити час, — а тієї миті, у ті хвилини хтось там гине.

*Тричі гахнуло крепко, земля задвигтіла:
свідомість спізнилась, не спізнилося тіло.
В ноги штовхнуло, по верхах шелестіло...*

*Оглянула всього, посміхнулась зловісно, —
витримав погляд, хоч і серденьку тісно.
«Ах, ти ж, ку*во беззуба, тебе не боюся», —
Пересмикну затвор і назло посміюся!*

Цей вірш «Нежурись» написав перед смертю. Вони всі в тому записнику, писаному на коліні в бліндажі. Побратим її Колі — Саша — привіз цей блокнот Галині й тепер він завжди й усюди з нею...

— Він би досі їздив до села, і я разом із ним, бо мені ті поїздки здавалися не просто родинними традиціями, а чимось милим серцю і навіть сакральним.

Галина показувала фотографії зі села — то біля хати, то з якимось кошеним на руках, то «з буряків», то «з грибів», то «з картоплі», і часто усміхалася, бачачи якусь милу чи кумедну знимку її Миколи.

— Для мене одні з таких найцінніших спогадів — це оті поїздки в село. Хоч там і було багато роботи, нам було дуже приємно туди їздити. Він і сина привчав змалечку до роботи: аби сам себе забезпечував і давав собі раду в житті. Він вчив його бути чоловіком, аби з ро-

Микола Карнаухов зі сім'єю

ками його діти також могли називати його «батьком». Звісно, у мене були великі надії, що Микола поставить сина на ноги. Та все ж Коля таки закінчив інститут і деякий час працював на кафедрі автомобілів і автомобільного господарства, на якій працював і його батько. Але, звісно, йому бракує батьківської підтримки, бракує батька...

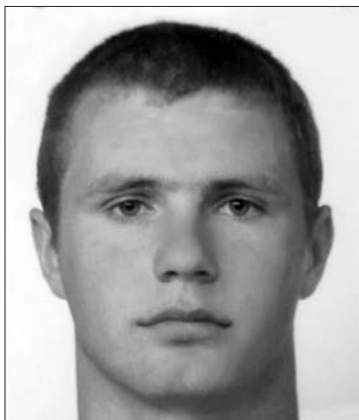
І Галині бракує: немає вже того повороту ключа, яким він щодня відчиняв двері додому, немає звичної ранкової кави на світанні, не чути роботи його комп'ютера та тихенького радіо, немає тих «буряків» у селі й походів по гриби, немає обіймів і запаху його чебуреків. Його назавжди забрав дебальцівський чорний ґрунт опорного пункту «Віталій», того похмурого шостого лютого.

«ДОРОГА ЖИТТЯ»
(«ДОРОГА СМЕРТІ»)

Михайло Балюк

18.09.1989 — 09.02.2015

7 Хмельницька
автосанрота

Дебальцівський «Хрест» був точкою перетину ще з серпня 2014-го: сюди звозили поранених і загиблих, бо на «Хресті» регулярно чергували вояки-медики, надавали першу поміч і зазвичай відправляли далі — на Артемівськ (Бахмут) до шпиталю чи моргу. Вранці восьмого лютого «Хрест» обстріляли «градами», і Анатолій Суліма з Хмельницької 7-ої автосанроти просто дивом залишився живим, коли в нього майже під ногами розірвався снаряд.

— У тебе сьогодні другий день народження, — усмінувся і поплескав Толика по плечу його побратим і земляк Михайло Балюк.

— Ага... — отямлювався, махаючи головою і трохи морщачи чоло, Анатолій.

Попри тодішню контузію, він лишився на позиції, а з ним і Михайло.

Але атаки не вщухли: поранених витягували з-під обстрілів і довозили до Артемівська. На ранок дев'ятого лютого на позиції лишилася тільки одна санітарна машина, а до вечора — ще двоє «трьохсотих». Тоді Анатолій, Михайло та їхній побратим — фельдшер Сергій

Кацабін закинули обох поранених в авто й рушили на Бахмут. Зв'язок був поганий, і хлопці не могли розчути, що побратими їм говорили про Логвинове. Махнувши рукою, мовляв, прорвемося, вони завели двигун. Машина застогнала й виплюнула клубок брудного диму; хлопці рушили на Артемівськ «дорогою життя», бо Логвинове вже взяли під контроль бойовики. Вибух: чи то авто наїхало на фугас, чи то був постріл із засідки ворога з РПГ — версії різні. Але їхню машину тоді добряче підкинуло й розвернуло. «Легкий» поранений, якого вибуховою хвилею викинуло з авто, дивом дістався до своїх, інших бойовики добивали вже з ручної зброї: Михайла з Анатолієм, Сергія і молодшого сержанта 30-ки Олександра Кравченка. З екіпажем зник зв'язок, і їм на зустріч з Артемівська на допомогу виїхала машина «швидкої допомоги» окремої медроти Нацгвардії імені Пирогова: Василь Задорожний («Кавказ»), Дмитро Лагунов («Кащей») та Максим Овчарук («Тарпан»). За ними, сівши на свій медичний БТР, рушив і начальник медслужби Тарас Кончевич із позивним «Дантист». Не вижив ніхто. Медики загинули, розстріляні бойовиками.

«Не сваріться на Мішку — він буде солдатом»,— казала бабуся. Вона померла понад 20 років тому, а Міша так навіки й лишився солдатом. З війни він лиш двічі встиг у відпустку. Приїхав мовчазний і сам не свій, навіть трохи лякав свою маму відлюдькуватістю, замкнутістю й зосередженістю на війні.

— Мішка, тут до тебе друзі прийшли... — ледь прочинивши двері до синовї кімнати, невпевненим голо-
сом мовила мати — пані Марія.

— Мамо... не хочу зараз, — байдуже відповідав Міша й копірсався в якійсь техніці під світлом невеличкої настільної лампи.

Міша в ротаціях і відпустках займався своїми спра-
вами вдома й майже не реагував на те, що відбувається в селі: на людей, на розмови та дискотеки в місцевому клубі. А найбільше на тих, хто брався мудрувати «а що там на війні?», не копнувши мерзлої землі жодного разу «саперкою» навіть на третій лінії. Мішка сердився, але здебільшого мовчав.

— О, дивись, Мішка, — кум до тебе прийшов, — гук-
нула пані Марія сина, який ніби по інерції рубав колоду за колодою. — Сину! Чуєш?

— Що там?

— Ходи до хати, кум прийшов, поговоримо хоч, — умовляла мати, з-за спини якої визирнув його кум.

— Мішка, та лиши ті дрова, ходи до хати, — озвався і кум.

— Поговорити? — хлопець криво усміхнувся, поклав чергову дровеняку й грізно рубанув по ній. — Про що мені з ним балакати?

На розмову Міша тоді так і не підійшов — продо-
вжив рубати дрова до пізньої ночі.

А останній приїзд Міші додому вже з Дебальцівської оборони збігся зі сватанням його сестри. Село невеличке, та й так доля розпорядилася, що Мішина дівчина та сестрин наречений (тепер чоловік) — теж рідні брат зі сестрою.

— Ох, бач, Мішка, Катя заміж виходить... може б і ти женився? — питала втішена доньчиним сватанням пані Марія.

— Мамо! — несподівано суворо відповів матері син. — Ви знаєте, куди я повертаюся? Яке сватання, яке весілля? Ви не бачили тих хлопців, вони такі ж, як я, хіба ж я можу їх кинути й залишитися вдома, коли вони там?

І поїхав майже відразу після сватання. Люта зима засипала півсела, та ще й додала криги на дороги. Авто шалено засвистіло, гальмуючи перед невеличким місточком, мало не влетівши до кучугури снігу. Машину закрутило як сніжинку в хуртовину, і вона зупинилася розвернутою на 180 градусів, — у бік дому, а не дороги до Хмельницького, до частини.

— Може, знак який був, а може — просто випадковість. Не знаю... Але той день і той віраж нашої машини в мене досі перед очима, — згадувала пані Марія, прово-

Михайло Балюк (праворуч вгорі) з побратимами. Фото Аліка Сардаряна

дячи нас до хати від брами, де ми лишили авто: через те місце, де Мішка зазвичай рубав дрова, де любив влітку засмажити якогось шматка м'яса чи раків зварити, чи юшки з упійманої риби, через те невеличке подвір'я, де Міша й Катя бігали босоніж дітьми. Тут і батьківський великий човен, прикритий товстою цератою, на якому діти з татом на озера їздили: Міша, Катя, Коля.... А сама хата невеличка, але простора: заходиш на кухню з двору, а там — до кімнати, де Міша одразу на тебе дивиться.

— Він ще й тоді як машину розвернуло, захворів сильно, 39 температуру мав та й родимка його на спині кровила. Я його молю, щоб не їхав, щоб почекав, хоч трохи підлікувався. А він не та й не, там мої хлопці, яке лікуватися.

Пані Марія плакала всю нашу розмову. Плакала і від того, що сина нема, і від того, що всім навколо, навіть серед знайомих, давно немає й діла до її біди. А вшанування, каже, часто просто так, про людське око.

— На рік по смерті сина мене запросили на вшанування пам'яті загиблих на Майдані та на війні. Запросили до нашого райцентру — Полонного. Сказали мені, що перше буде хода пам'яті, а потім покладання квітів героям. Ну і я поїхала. А там воно все знаєте як? От з одного боку адміністрація і меморіал «Небесній сотні», а навпроти, через дорогу — алея з п'ятьма стелами загиблим в АТО. Я стояла й слухала, як говорили про Небесну сотню, але ніхто не згадав про загиблих на війні. Лиш одна жінка — помічниця якогось депутата — згадала й назвала їх поіменно. А потім наклали гору квітів до «Небесної сотні», а до стел Героїв АТО

не пішла жодна жива душа, не поклала жодної живої квітки... ви можете собі мене уявити в той момент? Чого ж вони мене покликали? І так було кожен рік на його роковини... тепер я уже не їду навіть туди. Для кого ж ви ставите ті стели? Для мене, для мами? Та мені не треба того монументу, в мене є синова могила, я до неї квіти понесу. Мені болить, бо не під кафе Мішка помер в якійсь п'яній бійці, він загинув у бою за свою землю і людей...

У серванті бачу крихітну фотографію маленького усміхненого хлопчика років семи, мабуть, фото перед першим вереснем у першому класі. Так Міша усміхається щодня матері, коли вона бере горнятка, аби налити чаю. Пані Марія бачить, що мій погляд спинився на тій світлині, і радо досягає її з-за горнятка, передаючи мені.

— То Міша наш, так, тільки до школи як пішов. Та фотографія тут завжди стояла, тому от трохи кольори вицвіли від сонця, але мені вона й так дуже дорога. Хай тут стоїть... Мішка ріс такою дуже спокійною і зосередженою дитиною і все любив робити собі сам, помочі просив рідко, і що надумає то за раз, за два собі зробіть. Завсіда цікавився природою, річкою, рибалкою й охотою. Як став старшим мій хлопчик, то пішов в охотніки, природа то для нього було все — на річці і в лісі міг бути день і ніч, то було його улюблене заняття. Сказати, що він був таким сильно компанійським, то ні, тому й конфліктів майже ніколи не мав — ні в селі, ні в армії. Не любив на когось жалітися, і з усіма мирився, вмів він миритися.

А ще Міша дуже терпеливим був і витривалим, ще з самого малечку: переборював біль і намагався матір вберегти від прикрих ситуацій, які з ним траплялися чи то в дитинстві, чи в юності, так і потім, коли виріс, — на війні.

— Пам'ятаю, листопад, Мішка в класі певно четвертому або п'ятому. По обіді не можу ніде малого знайти, і ні брат і сестра ніхто не знає, де Міша. Дивлюся, що взуття і куртка є, а Міші нема.

Пані Марія махнула мені рукою йти на кухню і повела до невеликої шафи на печі, де вона зберігає крупи та всілякі кухонні приладдя.

— Шукали ми його певно години три, і тут відчиняю я оцю шафку, а там Міша сидить за мішком і ховає одну щоку. Я до нього, а там з тої другої аж юшка тече... Питаю, синку, що то таке? Серце мені впало до п'ят. А то десь вони хлопці малі палили ті «фітілі» всякі: накручували на дрючок вату, поливали заряд і палили. І той вогонь бахнув йому на лице: обгоріла всенька сторона й пішла пухирями, брова обгоріла, вії позакручувалися. Та то було страшно... І от він не плакав, не кричав, не біг до мене. А втік за піч і почав ті пухирі обдирати, бо думав, що я так тоді не побачу. І ніхто не почув від нього й писка малого. Ви собі уявляєте, який то біль? Як він їх обдирав? Я за медичкою тоді — вона ледве ту щоку залікувала. Отакий він був... Та навіть як пальця вріже, то ніколи не дасть зав'язати. Терпів і сам собі давав ради.

Завжди в селі пані Марії злі язика казали: чого сина в армію відпустила? Що, не могла скористатися можливістю і лишити вдома? І все їй боліли оті закиди, бо

Міша завжди їй казав, що він чоловік, який має сили та совість служити. І вона підтримувала.

— От хотілося йому справжнім чоловіком бути, знаєте... Казав, що він не баба й під спідниці ховатися не хоче. Але він був такий смирний і спокійний, що я аж переживала, як він в тій армії відбуде. Але нічого... закінчив школу, тоді училище, і відразу його забрали в армію. Але, Бог дав, все було добре. Служив Міша в Києві, у 101 бригаді охорони Генштабу. Пригадаю, як йому пропонували отпуск на 5 днів із дорогою, і я ж чекала й надіялася, що він приїде. А Мішка мені телефоном каже: «Чого я поїду, щоб тільки лишній раз своє і ваше серце розтривожити й знову назад?» І не приїхав. На Новий рік пригадую, пропонувала, аби тітки з-під Києва його забрали додому, щоб відпочив хоч день-два від тієї служби. Та яке? Каже: «Мамо, ви хочете, аби на мене вовком дивилися хлопці, який я синочок?» І туди не поїхав. Так Міша відбув служби цілий рік на місці — від дзвінка, як то кажуть, до дзвінка. Не любив він того «мазання», і менший син такий самий: вчився в Києві, у Житомирі, тепер роботу собі шукає; те ж саме маємо, ніколи не просить нашої допомоги. Вони обидва пробивалися самі.

Коли Мішка закінчив службу, мама бачила, що йому це подобається і навіть запитувала, чи він не хоче лишитися на контракті, та й листи-запрошення йому приходили до служби. Але Міша не хотів — хотів додому. А тоді на фарфоровий завод у Славуту подався, інженером. А там і Майдан: Міша забув про тварин, природу, рибалку, а мовчки вечорами після роботи дивився події Майдану по телебаченню.

А одного вечора взяв дві футболки, светра й поїхав до Києва.

— У квітні 14-го його викликали до військкомату на якусь перевірку документів, і тоді вже я стала підозрювати, що його можуть забрати. Боялася. Переживала. Ну а яка мама не буде переживати, як там таке страшне. Він, напевне, бачив, що я нервую і став казати те ж саме, що перед строковою: «Як мене братимуть — я піду. Хто, як не я? Мамо, нічого не шукайте, щоб я не йшов, зрозуміли мене?» А 30-го липня вже його викликали до військкомату, і наступного дня Мішка поїхав до Хмельницького. Менше місяця минуло, як їх повезли в АТО. Ми проводжали його, але я навіть не думала, що там може бути така ситуація. Ми тоді їхали з чоловіком, сестрою і його дівчиною. Там була така спокійна атмосфера, що я не відразу зрозуміла, куди ж це я насправді попала: небагато людей, які спокійно збиралися, вантажили тих 70 «скорих» машин, КРАзи, БТри, грузили тоді й ракетні війська. Усі родичі тим часом ходили між ними, спілкувалися одне з одним, чистий спокій. Жодного відчуття тривоги й війни. Усі були такі, як ми, як він, і було єдине поняття — «треба», і все. Розумієте? Просто «треба», бо на те він хлопець, чоловік, захисник.

Тоді пані Марія познайомилася зі сім'єю Анатолія Суліми. Була його дружина Валентина, батько Анатолія і його двоє донечок. Провели на війну та й благословили обох вояків. Наступного дня Міша розбудив маму світанковим дзвінком пів на п'яту ранку, зі Жмеринки.

— Сину, ти де? — перелякалася спросоння пані Марія.

— Мамо, Жмеринка! Оті усі люди, що на вокзалі їжу продають з рук, то нанесли нам просто так повні вагони: хто чого — води, вареників, дерунів.

— Ого, а вони знали, що ви приїдете?

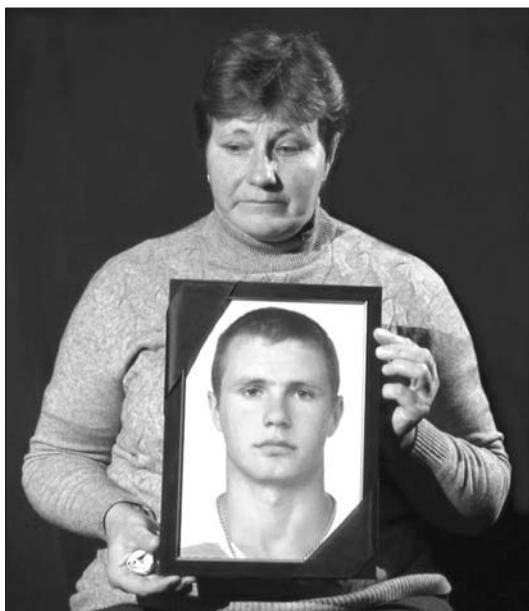
— Не знаю, чи то вони знали, що ми їдемо, чи що?.. але так приємно нам.

І мама собі тихенько тішилася.

— Як на війну приїхали, то лиш встигли розклас-тися, як їм дали дві години, а інакше «все піднімуть в воздух», — переповідає мати розмови з сином. — Так і було: хто що хапнув свого, зібрав речі, а що не встигли забрати, то коли стали бомбити, усе змішали із землею. А потім було Щастя. Наприкінці їхня частина базувалася у Сватовому. І усі якось ніби логічно розуміли, що на передову їх не відправлять, бо поранених везли з поля бою броньованими машинами до безпечнішої зони, і лиш тоді наші хлопці їх забирали. І нас у цьому запевняли. А потім частину їхнього підрозділу відправили, здається, десь під Донецький аеропорт, але, хвала Богу, хлопці звідтіля повернулися. А Мішка мій все як дзвонив, то я чула: «Мамо, все добре. Я поїв». І все питав, що там вдома, скільки чого посадили на городі, скільки картоплі накопили. Навіть один раз дзвонив і розповідав, що вони в кафе сидять. Не знаю, де то було і що то за кафе. Не жалівся і ні разу не зізнався нікому, коли попав у Дебальцеве. Нам дзвонити заборонив, щоб не вираховували, де вони, а коли міг — дзвонив сам. Так і жили — від дзвінка до дзвінка.

Але попри Михайлові дзвінки та запевняння, що все в нього добре й не стріляють, материне серце було не

на місці: вона прокидалася посеред ночі, і воно несамо-
вито калатало: хотілося одразу набрати сина й почути
його. Пані Марія клала телефон під подушку, аби не
прогавити синового дзвінка чи повідомлення. Бувало,
годинами сиділа й дивилася на телефон, не наважую-
чись набрати, бо син просив не робити цього, і в на-
дії чекаючи, а може, він сам зараз подзвонить. А коли
телефон дзвонив, то всередині жінки все здригалося,
серце калатало втричі сильніше, втричі частіше, і вона
тремтячими пальцями ледь могла з першої спроби на-
тиснути кнопку із зеленою слухавкою. Допоки вранці
не почує свого сина — не могла з хати вийти, бо руки
не слухалися, аби щось робити.

Мама Михайла Балюка

— І якось за півроку служби все його минало. У кінці січня він мені казав, що ще дві недільки — і все. І ми ж думали, що вони там може щось знають і скоро мир буде. Але те дев'яте лютого все поміняло... То був перший день посту, і я пішла до церкви. У той час ми вже другий тиждень як знали про Дебальцеве, і другий тиждень я просила в Бога, аби Міша повернувся живий: хай поранений, хай без руки чи ноги, хай навіть його заберуть до полону, але хай мій син буде живий. А як я повернулася з церкви додому, бачу: сидять мої дівчатка, плачуть. «Що таке?» — питаю, а вони мені: «Нема Мішки». Не знаю, чи то правду в пресі потім говорили, але сказали, ніби якийсь сепаратіст привіз КамАЗом 40 трупів, і там були наші хлопці. Вони лежали під номерами, і Мішкині побратими говорили, що якби тоді за ними не проривалися, то лежали б тіла певно й досі як невідомі бійці.

Відколи Міша не вийшов на зв'язок, мама два тижні шукала його. Оті «дві недільки», про які говорив Мішка, перетворилися у два немислимо довгі тижні пошуків. Номерів телефонів, показує мені пані Марія, на 2 сторінки — куди й кому дзвонити: міністерство, волонтери, лікарні, військкомат, морги. А коли сказали, що загинув, то пані Марія не вірила, допоки сама його не побачила. Хоронили в закритій труні, хоча, зізнається жінка, насправді ж нічого спотвореного не було.

— Де ліве око — дірка, ну, ви розумієте, — контрольний постріл. Те ж саме і в Толіка Суліми. А так чистенькі, біленькі наші хлопці були. Але зате всі запам'ятали нашого Мішку веселим, а не в труні. Думаю, так було правильно. Їхні з Толіком тіла не раз намагались вивез-

ти з-під обстрілу, але без результату. А коли бойовики обміняли тіла, то до Сватового повідомили, що знайшли тіла двох санітарів-добровольців. То були Мішка з Толіком — один екіпаж їхньої санроти. 23 лютого це було. А потім, після смерті, Мішці дали «За мужність». Держава дала. А от решта нагород — то волонтерські.

Усі Михайлові нагороди — на видному місці — на середній стійці великої шафи, яка розтягнулася на всю світлицю. Серед них і орден «За мужність III ступеня», і орден «Народний Герой України», по центру, обпертий на золотисту раму ікони. Пані Марія акуратно рівняла й без того вишикувані на струнко фотографії свого сина й вибачалася, що так багато говорить про Мішку. «Та хіба ж це багато?» — думалося мені, але я мовчала й слухала.

— Знаєте, я коли кому виговорюся, то й легше мені стає... А як нема кому розповісти й поділитися, то так мені тяжко, таке щось стискає серце. Час іде, побратими Міші іноді приїздять, але в кожного свої сім'ї, свої клопоти. Так і щороку — чекаю, що хтось приїде. А чи будуть? Скільки й хто? Не знаю... Все надіюся.

Анатолій Суліма

02.06.1976 — 09.02.2015

7 Хмельницька
автосанрота

Родина Анатолія Суліми тепер дуже тісно спілкується з родиною Михайла Балюка. Вони навіть породичалися, якщо так можна казати, коли разом охрестили малюків.

Горе об'єднало родини, які тепер тримають одне одного в цьому світі. Інакше, кажуть, тяжко, коли сам і навколо ніхто не зануриться з головою у твоє горе, як той, хто пережив таке ж. Хтось же з чужих обов'язково скаже про виплати компенсації, коли в матері чи в дружини не висихають сльози. Та які тут гроші?

Анатолієва дружина Валентина мешкає у Хмельницькому; до села пані Марії Балюк не дуже далеко, тому вони частенько приїздять одна до одної в гості — поговорити й піти на кладовище — то до Міші, то до Толіка. У невеличкій квартирі п'ятиповерхівки їх мешкає троє — Валентина і її дві доні. Мешкали, коли я приїздила до неї. Минулоріч старша вийшла заміж.

— Тяжко згадувати, бо як тільки задумаєшся, що ти говориш про людину, яка тобі тільки з сімейного альбому всміхнеться і ніколи уже не приїде з відрядження

з обіймами, такими, що в них можна було задихнутися від його любові...

Валентина перебирала чоловікові речі й показувала мені, крім фото та нагород, його прапори, малесенькі образочки, вервечку.

— Ми з ним познайомилися ще зовсім молодими, нам було певно по двадцять. Такі були замріяні й закохані одне в одного... як у кіно, як в казці. Толя був у відпустці, бо тоді служив в армії, і то були травневі свята: ми багато з ним гуляли, мріяли, думали, ходили в кіно й обіймалися. Після відпустки Толя повернувся на службу, і ми стали листуватися. А через рік, коли закінчилася служба, він влаштувався в обласний автодор Хмельницького й став працювати водієм. Він багато років працював перевізником, а згодом таксистом. Восени було весілля. У шлюбі народилися дві донечки: Катюша та Маринка. Майже двадцять... майже двадцять щасливих років ми прожили з ним разом. І ще б стільки певно прожили, але обірвали нам щастя.

Тепер тільки з фотографій Валентина та доньки згадують їхні спільні мандрівки й відпочинок: от вони всі разом сплавають по Дністру, а тут — на дикому пляжі з прозорою водою на кримському березі, а на цій світлині — підкорюють якусь із карпатських вершин. Вони все робили разом: планували, подорожували, тішилися життю й одне одному.

— Дівчата часто згадують, як ми всі разом взимку ліпили снігову бабу у дворі нашого будинку, а потім її розмальовували та грали в сніжки...

— Я завжди пам'ятатиму, як тато мене вчив плавати, — пригадувала Маринка. — Це було на морі, і він стільки всяких ідей мав, щоб я почала нарешті сама триматися на воді: і страхував під водою, і плив поруч, і допомагав із всякими надувними штуками, і підганяв і бризкався. Це було весело, і зараз так добре це згадувати... А потім на велосипеді вчив їздити, на роликах, ковзанах. Тато нас обохнював, кожен вихідний намагався повністю присвячувати нам із сестрою, за маму завжди хвилювався і так її любив...

Було в Анатолія й особливе захоплення: він входив до клубу військово-історичної реконструкції «Проскурівський гарнізон». Із однопумцями з України, Білорусі, Росії, Болгарії, Ізраїлю, Румунії та ще низки країн вони з'їздилися на історичні фестивалі: хлопці вимикали мобільні телефони, ховали до рюкзаків сучасний одяг

Анатолій Суліма (праворуч внизу) з побратимами. Фото Аліка Сардаряна

і повністю поринали у реконструкцію. У червоноармійських і вермахтівських одностроях, вони розходилися по позиціях і перед тисячами глядачів на відкритому полі відтворювали грандіозні дійства — бойові зіткнення, постріли з «рапір», рукопашні битви.

— Було, якось нас відвіз машиною всіх до Києва на реконструкцію, але підвернув ногу.... Страшенно переживав, що не зможе взяти участь. Сидів поруч нас глядачем, і я бачила, як у ньому все вирує, як він цим живе. І насправді... мабуть, тому він не міг мене здивувати тим, що поїхав на Революцію Гідності; він переважно їздив колонами Автомайдану, а потім і на війну. Звісно, мене це тривожило й лякало, але я приблизно цього й очікувала.

Анатолій був одним із перших, хто прийшов до військкомату в місті. За власним бажанням. Його мобілізували наприкінці липня, і місяць він ремонтував із хлопцями машини швидкої допомоги, які мали їхати на Схід. А вже на завершненні літа його підрозділ відправили в район бойових дій.

— Він рятував життя, Толя передусім ішов заради цього. Він вивіз десятки поранених... Він просто сідав за кермо і віз побратимів, які стогнали від болю і стікали кров'ю. А з «тяжкими» часом їхав так швидко, що під колесами гума диміла.

Коли Анатолій приїздив додому, Валентина ніби бачила в очах чоловіка очі кожного з тих, кого він рятував, бачила ту дорогу, якою Толя мчав, аби встигнути, минаючи небезпечні ділянки, пролітаючи «зеленку» й покvapливо вдивляючись, чи нема бува де фугасів

під колесами. Толя довіряв дружині й ділився тим, що тривожило його серце. Розповідав про стрілянину, про страх, про смерть і каліцтва. А Валентина слухала й пересилиювала сама себе, щоб не заплакати, але вона знала, що навіть сльози тоді не змусили б чоловіка думати по-іншому.

Усі останні новорічні свята чоловік був із рідними. І раптом схопило спину, аж так, що погодився піти до лікаря. «Дві грижі: слід пролікуватися» — почув він від лікаря і спантеличений вийшов із Валею на вулицю.

— Я б і не їхав... — невпевнено говорив Анатолій ніби сам до себе.

— Не їдь, Толя... ти можеш не поїхати? Полікуй ті грижі, а там видно буде.

— Я б з радістю залишився з вами. Але, Валя... я таки муш бути там, бо там... мої хлопці, хіба я можу їх підставити? Та й Мішка Балюк там залишився, а ми ж з ним домовилися, що я додому на

Анатолій Суліма з дружиною

Новий рік, а він — на Різдво. Нічого... ще зовсім трішки, і я буду вдома.

Валентина проводжала його надвечір до автомобіля і перехрестила на дорогу, а чоловік обійняв по черзі донечок і поцілував кохану. І вона, і дівчатка плакали, жадібно ковтаючи схлипами морозне січневе повітря.

— Бережи себе, Толя... — упівголоса сказала Валентина, а чоловік лиш кивнув головою на згоду.

— Слухайтеся маму, — витиснув із себе він до дівчат, і вони побачили, як в тата потекла щокою сльоза.

Усю ніч жінка дзвонила чоловікові й підбадьорювала, бо бачила ту сльозу, яку він намагався старанно сховати від неї і дітей. А Толік заспокоював і просив поспати. А вона все дзвонила, хвилюючись за дорогу...

А потім почалося. Дебальцеве, висота 307,5. Вона знала, що Толя їхав туди на заміну воякам. Ще навіть дев'ятого лютого чоловік набрав Валентину.

— Гаряче... Родився я, певно, у сорочці.

— Що там? — перелякалася Валентина.

— У нас тут вчора й вночі була невеличка заворушка, але зараз все спокійніше.

— Де ти, Толя? Де ти зараз?

— Все добре, дорога, вже з Мішкою чай п'ємо.

— Він правду каже, — почувся знайомий голос у слухавці.

— Бережіть себе, хлопці...

— Добре, буду на базі ще наберу.

Але з бази увечері Анатолій так і не подзвонив. І не відповів на дзвінки.

— Ми стали шукати... — згадує той страшний вечір 9 лютого жінка. — Дзвонили хлопцям із Нацгвардії, які вижили й добралися до Артемівська, але вони не знали, де наші хмельницькі. Два тижні ми їх не могли знайти: територія була окупована, і туди просто не міг ніхто добратися, хлопці доходили до крайніх блокпостів, і вояки тих позицій просили їх не йти далі, бо снайпер зніме.

Немає і дня, щоб дружина з дівчатками не згадували його.

— Він ніби завжди коло нас, і мені завжди дуже боляче бачити дітей, які за ним сумують. Як от Маринка обіймає ведмедика, якого тато їй подарував, а слізки її течуть по щічках. Коли Катюшка дивиться на його нагороди, посмертні, на фото й так хоче спитати його поради, їй того так треба. То болить сильно...

Ми прощалися з Валентиною і дівчатками майже ополудні, але мені треба було їхати далі, і Валентина знала про це. Вона зупинила мене у вхідних дверях, взяла мою руку й поклала туди маленьку заламіновану іконку «Одигитрия Чегеринская — путеводитель в жизни и дороге».

— Це Толікова іконка, він її з собою в дорогу брав. Він же водієм був, часто за кермом, відряджень багато мав, тому такі іконки з ним були дуже часто. Я думаю, вона вам зараз не завадить, коли далі — ще дорога. Бережіть себе...

Я усміхнулася у відповідь, подякувала й несла до машини іконку, розглядаючи кожне слово з молитви. Знаю,

що Анатолія Бог не вберіг, але я точно знаю, що він відійшов у вічність з молитвою, рятуючи побратимів.

А вранці я отримала повідомлення від Валентини:

«Після нашої розмови та спогадів про Толю не змогла заснути: ніби повернулась назад, у 2015-ий... У голові прокручувалися фрази, слова, речення... І вирішила відіслати Вам».

Хто дасть мені відповідь? Люди-и-и...

Чому почалася війна?

Чи не ви, можновладці?

Так били себе у ті груди

Що нам тепер треба чекати добра?..

Дочекались...

Коханого, батька і сина...

Попрощались...

І була домовина...

Війна все триває

Жахи не скінчились...

А вдова все ридає,

За діток молилась...

Нагороди за подвиги Тата-Героя

Отримують сироти-діти —

Від глибокого смутку та болю

Не знають де сльози подіти...

Василь Задорожний («Кавказ»)

11.10.1965 — 09.02.2015

Окрема медрота
ім. Пирогова НГУ

Фото Лесі Слюсарчук

«Його називали «Кавказ» — фільм про Василя Задорожного, відзнятий моїм колегою — журналістом Володею Рунцем, — один із тих відеоспогадів, які в цій квартирі переглядають регулярно. Він про батька й дідуса, про чоловіка-скелю, чоловіка-гору, чоловіка «Кавказа» — міцного, як грузинські вершини. У свої неповні п'ятдесят він пірнув у епіцентр боїв: спершу на Майдані, а згодом — під Дебальцевим: попервах як волонтер, а потім як доброволець-медик. Він по суті залишився на фронті під час одного з волонтерських візитів «на передок» — не було кому сісти за кермо «таблетки», і сів Василь. Його дружина Оксана у Львові місця собі не знаходила: казав, що на кілька днів їде, а вже тижнями немає. А він все в слухавку: «затримуюся», «затримуюся», «на днях буду». Все виправдовувався, що ніяк не може передати хлопцям авто, бо вони на постійних виїздах, а Василь, мовляв, хоче саме тим, кому віз.

— Василю, що ж ти там так надовго затримався? — питала Оксана, зачиняючи за ним двері невеликої львівської квартири в багатоповерхівці спального району

й допомагаючи знімати страшенно затертий і бруднючий бушлат. — Ого, яке все зачовгане, зараз закину в пральку.

— Оксано, ти знаєш, я, певно, дуже банальні речі зараз скажу... Я не можу хлопцям дивитися в очі: їздити туди, возити їм машини і якісь речі, а потім повертатися додому — у тепле ліжко, до коханої жінки, до дітей-онуків, і читати ранкові новини з кавою, гарячою, Оксано, розумієш? З гарячою кавою... Я рушаю від них і дивлюся, які вони засмучені: то ж діти, я їх не можу так більше залишати.

— І що ти надумав?

— Підписати контракт і залишитися служити в першій медроті.

І Оксана мовчала. Вони тільки почали звикати до його коротких поїздок на війну волонтером, коли 4—5 днів вся родина жила в напрузі, а квартира здригалася від кожного повідомлення зі Штабу АТО. А тут — контракт: чоловіка може не бути вдома місяцями. І це не відрядження до Києва чи Харкова. Але Василь уже все для себе вирішив і розмова з дружиною стала скоріше констатацією його намірів. «Кавказ» став водієм військової «швидкої» Нацгвардії, у його групі було п'ять санітарних машин, а за кожною такою автівкою — троє добровольців.

— Тато востаннє приїздив додому на Різдвяні свята, зовсім так ненадовго, — пригадує «Кавказова» донька Марта. — І коли тато повертався на ротацію знову на війну, то так сильно нас із мамою обійняв, що ми ледь дихнути могли, і примовляв ще: «Дівчата, просто

знайте, розумійте й аналізуйте: я ж не відпочивати їду, а на війну, тому може всіляке статися». Ох, як же ми тоді за ті слова на тата сварилися. Ну, але ж, бачите, не просто так він їх тоді може говорив: може, відчував що, може, знав. Бо інакше я не вмію то пояснити. Але точно скажу, що він був із тих чоловіків, які хотіли жити, дуже хотіли, йому було заради чого й кого жити. Ну але він став у ряди тих, хто їхав туди, куди може побоятися багато інших.

А дзвонив «Кавказ» не рідко: за кожної нагоди; часом, бувало, і до п'яти разів на день, але перший дзвінок завжди був уранці між восьмою та пів на дев'яту. Василь не приховував нічого, що бачив на фронті, хіба недоговорював: чогось не знала Марта, чогось його дружина Оксана, але він точно знав, що вони поговорять одна з одною і поділяться почутим.

— Не дивися телевізор, вони там неправду показують, ти краще слухай мене, — говорив «Кавказ» своїй доні. — Там все набагато гірше й моторошніше, повір мені, там пахне смертю.

«Кавказова» старша онука, яка сиділа найближче до своєї матері — Марти, аж струснулася від цього важкого слова «смерть», — вона вже чула це слово від діда, але цього разу якось аж надто моторошно воно прозвучало.

— Для Василя важливо було врятувати кожну душу, — повернулася до розмови пані Оксана, запалюючи свічку біля фотографії чоловіка. — Якось розповідав

мені про пораненого ще зовсім юного хлопчиська-вояка, років двадцяти певно. Говорив, що шанс врятувати хлопцеві руку був тільки в тому разі, якби до шпиталю його доправити за 20 хвилин... Василь завіз його за 18. Як він тішився, що врятували і хлопця, і руку. За кожен вдалий рейд тішився, бо то були порятовані хлопці. За весь той час, який він прослужив у медроті, то врятував близько 100 людей, за що після смерті в його тілі знайшли більше 100 осколків...

А перед смертю «Кавказ» дзвонив дружині кожні 15 хвилин, та й до доні десь так само, — і не міг наговоритися: «Я вас дуже люблю! Пам'ятайте про це: я вас люблю!»

А потім раптово стало тихо: без Василевих дзвінків й оповідок з війни. Квартира ніби перейшла в безмовний і беззвучний режим очікування: усі тримали

Василь Задорожний (у центрі). Фото Лесі Слюсарчук

телефони на відстані витягнутої руки й кожні п'ять хвилин поглядали, чи не прийшла смс «абонент знову на зв'язку». Але повідомлення не було, як і дзвінка від чоловіка і тата... З тією тишею львівського дому, деś на «дорозі життя» недалечко розстріляного наскрізь Логвинового, помирав «Кавказ». Це був понеділок. Того дня Василь не повернувся з виїзду.

Два довгі, тривожні та метушливі тижні родина чекала на хоч якусь звістку. Тоді слово «полон» давало хоч примарне сподівання. Та й побратими одразу підбадьорювали: мовляв, якщо полон, то його витягнуть. Та і є ж якісь обміни, — думалося Оксані з Мартою, є якісь домовленості, переговори, зрештою, людяність: віддати, наприклад, «тяжкого трьохсотого». Але Василь уже був мертвий: його розстріляли, а тіло забрали сепаратисти.

— Ми з донькою обдзвонювали щодня всі лікарні Сходу, усі морги, шукали волонтерів і священників. Ми надіялися. Але після чергового обміну, 21 лютого, мені зателефонували його побратими й сказали, що Василь таки мертвий.

А «Кавказова» донька Марта той день може відтворити в пам'яті. Звістка, що він загинув, заскочила її в буденних клопотах. Того дня вона звично повела доньку на заняття з танців і допоки чекала, аби її забрати додому, задзвонив телефон. «Тато дзвонить» — виринуло на зеленому дисплеї. Марта аж підстрибнула на мить від щастя.

— Тату, тату, то ти? — кричала Марта в слухавку.

— Нет, это русский террорист, — зухвало говорив грубий бридкий чоловічий голос. — Вот он, ваш «тато»,

возле меня лежит. Мертвый лежит. Вы его заберите, что ли...

— Я вам не вірю! Він не може бути мертвий! Вам що, потрібен викуп? Вам потрібні гроші? — закричала Марта не своїм голосом й поклатла слухавку.

Бойовик казав правду: батько справді був мертвий. Але ні Марта, ні Оксана не вірили, допоки тіло «Кавказ» не привезли до Львова.

— Вже тато не приміряє на мого малого свого військового каптура, не одягне кітель, рукави якого волочитимуться за онуком по усій хаті, і більше не буде наших улюблених спільних сімейних фото за різдвяним столом з пампухами з рожею, із такими щасливими лицями. Знаєте, він в останню ротацію підійшов до мого чоловіка й сказав: «Пильнуй маму та дружину, бо я зараз їх залишаю на тебе». І поїхав. Назавжди. Так, ніби хто йому підказував, що він уже не приїде.

Поховали Василя з побратимами на Личаківському кладовищі разом з усіма львів'янами, які загинули в тій санітарній машині-джипі й БТРі: на 76-му полі поряд лежать «Кавказ», «Дантист» і «Кашей». За місяць біля них поховали й «Тарпана» (Максима Овчарука): його тіло так обгоріло, що довелося чекати результатів ДНК-експертизи.

Червоний хрест санітарної машини, який чітко свідчив, що в авто — медики, не став їхнім оберегом. Навпаки — ніби просигналив «вогонь!». Ще двоє хлопців, які

були з ними, мали легкі поранення і дивом вирвалися з лап ОРДЛОВців.

— Волонтери потім згадували, що тато напередодні того свого рейду незапланованого, на Дебальцеве, був дуже стривожений й абсолютно байдужий до того, що привезли. Він просив їх привезти мішків для «двохсотих».

— То нам, Іринко, страшенно тяжка втрата... — пані Оксана плакала й показувала кадри то з фільму «Кав-

Родина Василя Задорожного

каз», то з домашніх записів, підбираючи ті, на яких Василь живий і дуже природно усміхається і знимкується зі своїми онуками. — Тяжка, але ми пишаємося: Василь не пустив ворога до свого дому. Він так і казав: «Хто б вас не питав, для чого я туди пішов і навіщо мені та війна, то знайте, що їм відповідати: я пішов заради вас — заради тебе, доні і онуків». І хай зараз спочивають з Богом, і хай Бог прийме їхні душі, а вони завжди будуть поруч нас. І я відчуваю його: коли мені важко, то підійду до його фотографії, поговорю собі з ним, і ніби Василь мені щось підказує, радить, що робити й куди йти. Він за життя був моїм янголом-охоронцем і таким залишився після смерті...

Окрім дружини, Марти й онуків, у Василя залишилася сестра Наталя, якій він допомагав: вона створила зі своїм чоловіком Юрієм дитячий будинок сімейного типу. А з його загибеллю повалилася велика опора й надія багатьох дітлахів, але «Кавказова» сестра докладає усіх зусиль, аби не зрадити брата й не покинути розпочатого. Вона опікується понад десятком дітей, і майже кожен із них має проблеми зі здоров'ям. Біля Наталі — і їхня з «Кавказом» старенька мати.

У невеличкій квартирі, де досі мешкає Оксана з Мартою й онуками, до стіни в кухні прикріплена кнопками намальована онуками карта України — ціла, не пошматована, а поряд намальований олівцем портрет «Кавказа» з написом величезними друкованими дитячими літерами — «ДІДО».

ДМИТРО ЛАГУНОВ («КАЩЕЙ»)

06.03.1976 — 09.02.2015

Окрема медрота
ім. Пирогова НГУ

У авто з «Кавказом» на поміч хмельницьким медикам, які евакуюювали поранених, рушили Дмитро Лагунов і Максим Овчарук — львів'яни, що з перших днів оборони України, ще з часів Майдану, були в повній бойовій готовності.

Дмитро й Максим товаришували з дитинства. Кмітливі й всюдисущі хлопчиська бігали між «хрущівками» львівських спальних районів і гралися у «войнушки»: пригадують батьки. Могли так захопитися грою, що до ночі воювали по під'їздах і лабіринтах дитячих майданчиків. Батьки потім у темряві й із ліхтариками вишукували хлопців по району, допоки ті ховалися в якомусь таємному «штабі» й страшенно сердилися, коли дорослі їх знаходили й викривали «місце базування». Але наступного вечора вони знаходили нове місце й все починалося знову. Отак з дитячих ігор хлопці потоваришували: разом ходили до садочка, до школи, разом і на свою першу роботу пішли. А коли запалав Майдан і почалася війна — стали волонтерами. І в якусь

мить стомилися просто спостерігати за нею зі Львова: разом екіпірувалися й вступили до лав медроти Нацгвардії. Базувалися з побратимами-медиками у військовому шпиталі центральної лікарні тодішнього Артемівська. Доля розпорядилася так, що Дмитро і Максим, а на війні — «Кашей» і «Тарпан» — і загинули разом, в один день, в одному місці, в одну й мить, на «дорозі життя». І лежать у могилах один коло одного.

У Дмитра лишилися двоє синів: старший — Олексій, від першого шлюбу, і молодший — Андрій. Олексій уже зовсім дорослий, хоча й ще не повнолітній; він уже долучається до громадської організації, учасником якої був його батько, і всіляко допомагає фронту, поза школою. Каже: як війна триватиме, то, ставши повнолітнім, прийме серйозніші рішення, ніж тільки волонтерити у тилу. Його мати від таких слів помітно нервує. Батько для Олексія — приклад, зразок чоловіка та воїна, та й взагалі всього на світі, хоча він був ще маленьким, коли сім'я розпалася.

— Що мені найбільше збереглося в пам'яті: як тато мене до садочка водив, а потім своїм автомобілем звідти забирав, і я його ще просив до-о-овго мене катати в машині. Мені це дуже подобалося, і тато був не проти, ну а потім йшли кудись у парк гуляти, який був ближче, коли ми заморимося в машині їздити. На фронті він постійно був за кермом. А зі шкільних років ми з татом спілкувалися якимось рідше. Ну, тобто я пам'ятаю Діму, який був біля мене... батька пам'ятаю. Але все таке

свідоме своє життя я прожив з вітчимою, а з татом мало спілкувався. А в садочку — що я дуже міг розуміти в тих дорослих справах? Чому розлучилися, чому Діма більше з нами не живе? Зрештою, зі мною такого ніхто й не обговорював. Та не про це зараз...

Олексій якось зняковів і трохи занервував: він стягнув рукою зі столу невеличке старе фото «під сепію», яке його мати — Ніна приготувала до нашої зустрічі, і пильно на нього глянув.

— Ну от, бачите, який я ще малий був, — юнак тицьнув пальцем на фотографію, де він ще неповоротким кількамісячним клубком вмовстився на татових руках. — Та й шкода, насправді, що так мало ми з ним були... Тому, певно мені якось так було особливо

Дмитро Лагунов. Фото Максима Овчарука

боляче чути про його загибель, бо не набулися ми з ним достатньо, як батько з сином. Мало часу в нас було. До речі, про те, що Діма воює, я теж не одразу знав, хоча підозрював. Я тоді був 12-річним хлопчаком і якось правильно зреагувати на такі штуки ще не вмів. Це хоч ніби й не так багато часу минуло після його загибелі, але тоді я був дитиною, а зараз вже можу якось оцінювати, що тоді сталося.

Після тієї звістки, коли найстрашніше стало очевидним, Олексій нарешті наважився поговорити з мамою ґрунтовніше: він питав, як загинув батько, чи міг вижити, що для цього потрібно було. Питав, як він приймав рішення їхати на фронт, чому медрота, чому Дебальцево.

— Звісно, для мене честь і гордість були сином Героя, але батька вже не вернути. Його вчинок заслуговує поваги, бо він їхав допомогти пораненим, шукав тих, хто пропав на тій трасі. Це ж він в той час підірвався, коли хотів спасти друзів. Мені хочеться його наслідувати. У всьому. Мабуть, був би я трохи старший у час його смерті, пішов би зразу добровольцем на фронт: мстити за батька й захищати маму та сестричку свою молодшу. А ще, знаєте... я б напевне захищав усіх людей без прив'язки до місця їхнього проживання — Львів, Черкаси чи Маріуполь. І померти готовий би був. Але час покаже, чи мені теж прийдеється їхати воювати — самі ж бачите, що робиться. По суті, нічого не міняється, і скільки після тата вже загинули.

Хлопець визнає: коли усвідомив, що батько загинув, і побачив його неживого в труні, то сам до себе сказав,

що відчуває свою готовність воювати й навіть полягти, як і Дмитро, якщо в цьому буде потреба і якщо так має скластися його доля й обставини.

Мати Олексія й перша дружина Дмитра — Ніна Лагунова — стояла в кімнаті й не зводила очей зі свого уже дорослого сина, який так мудро аналізує цю війну та батькову смерть. Вона обхопила себе руками і, здавалося, її навіть почало лихоманити від синових слів. Вона його жодного разу не перебила... хіба, коли Олексій сказав, що готовий померти, як і батько, якщо в цьому буде потреба, то Ніна тільки голосно зойкнула: «Алексей, ну что ты говоришь?..»

— Ну, Дімін фронт почався з волонтерства та короткострокових поїздок на війну з якимись передачами, поміччю, оптичними девайсами.

Ніна і Олексій Лагунови

Ніна показала відео й фотографії, де Діма з Максимом Овчаруком старанно щось пакують до ящиків і розвозять по блокпостах сірим легковиком із червоним наліпленим хрестом і невеличким прапором України на лівому задньому шклі авто.

— Він був там ніби на своєму місці, на «нулі». Він мав бути там, де розриваються снаряди, і мав везти

поміч саме туди, де її бракувало найбільше. Він бачив, як хлопцям там непросто, і розумів, що може допомогти їм чимось більшим, аніж просто рейдами з вантажем.

Власне ті поїздки, під час кожної з яких Дмитро відчував, що чогось він не довиконує перед країною, і підштовхнули його до дій відчайдушніших: разом із хлопцями з волонтерської організації «Рабів до раю не пускають» він потрапив до першої медроті. Таким складом вони поїхали на фронт медиками-добровольцями. Але прослужив він фронтовим лікарем-бійцем недовго — 26 днів.

— У мене залишилося його прізвище, яке я не змінила й після другого шлюбу, залишився син, якого я сильно люблю і тішуся, що він мені дістався від Діми, в мене залишилася пам'ять: про його вчинки, про його небайдужість, відвагу й подвиг, якими ми з Олексієм пишатимемося, мабуть, до кінця днів. І вся країна мала б пам'ятати про таких людей.

— Мамо, не плач, прошу тебе, я знаю, що тобі тяжко, але ти сама кажеш, що він для нас не помер, а взяв паузу, — мовив Олексій.

«Взяв паузу», бо герої не вмирають.

МАКСИМ ОВЧАРУК («ТАРПАН»)

19.05.1976 — 09.02.2015

Окрема медрота
ім. Пирогова НГУ

Максима Овчарука так і не змогли вивезти одразу після бою на «дорозі життя», аби похоронити з усім екіпажем у Львові. Бойовики невдовзі після підриву й розстрілів обміняли тіла інших полеглих, а от його тіло забрали у своє лігво. Батько ж Максима, Валерій Овчарук, припускає, що ворог просто сплутав Максима зі «своїм», бо той був одягнений у російську «горку».

Звісно, рідні сподівалися, що Максим врятувався: відповз чи знепритомнів, і його не чіпали, бо вважали мертвим, а може — у полоні. Тому його шукали. Але вже за кілька днів після трагедії Максимові рідні знайшли моторошне відео сепаратистів, що називалося «Прах війни». Його відзняв кореспондент «Комсомольської правди» Дмитро Стешин. На ньому батько впізнав Максима за військовим жетоном.

Насправді це відео досі на Ютубі, і слухаючи розповідь пана Валерія, я мимоволі зайшла в нет у телефоні, щоб знайти його. Чоловік примружився, щоб розгледіти, що я шукаю, але, ймовірно, все розумів.

— То на ютуб-каналі цього Стешина досі висить, — пан Валерій припідняв на чоло окуляри й підсів поруч,

аби просигналіти мені, коли трапиться саме те відео. — От воно!

Це була розтрощена й побита страшна дорога біля Логвинового, та сама, на якій підірвалося авто медиків. На пустій дорозі стояла згоріла техніка й розтрощені авта. Серед тіл, які журналіст знімав, нехтуючи етикою, показуючи і обличчя загиблих, і шокуючі деталі, камера чітко сфокусувалася на військовому жетоні чоловіка, який лежав обличчям до землі. Голова його була сильно побита, а на шиї виднівся шматок металу з номером 008686 — номером Максима.

— Ми довго роздивлялися те відео й вирішили, що це таки не він. І продовжили шукати Максима. Ми знайшли цього Дмитра Стешина й заледве вмовили його надіслати нам покращений і повніший варіант відео, щоб ми могли впізнати, чи це Максим. Може, здивуєтеся, але журналіст погодився і надіслав нам свої зйомки. Тоді розгледіли краще, сповільнено, детально... так, це Максим. Тепер ми шукали нашого хлопця не серед живих, а серед мертвих: із його старшим сином, моїм онуком, Нікітою, ми здали аналіз ДНК. І оцей весь процес тривав більше сорока днів. Похоронили в цинку, навіть не відкривали. Тому ж власне так трапилося, що трьох похоронили раніше, а Максима більш як за місяць. Але всіх їх похоронили на 76-у полі почесних поховань у Львові. І, знаєте, що от як звільняли вже три роки потому хлопців із полону, то попри подвійне співпадіння ДНК-аналізу, у мене все одно думка виникала: «А раптом?..»

Максим не був воякою, попри всі ті дитячі захоплення. Після звичайної школи й школи олімпійського резерву пішов працювати токарем, а потім слюсарем, механіком із ремонту авто: у нього були золоті руки. Захопився по школі Максим й автоспортом — виїзди на короткі відстані. Так і пов'язав своє життя з автомобілями. Навіть згодом організував свою фірму таксі, до речі, одну з перших у Львові. У цій фірмі Максим працював доволі довго.

Строкову Максимові служити не довелося, бо з дитинства хлопчик був хворобливим, і так склалося, що армія тоді його минула. Те, чому він навчився з військової справи, це тренування перед відправкою на фронт.

У час Револуції Гідності Максим майже одразу був у Києві й включився до громадської організації «Рабів

Максим Овчарук

до раю не пускають». Після Майдану долучився до волонтерів, а потім і до медиків-добровольців.

— Під час революції ми не мали часу на душевні розмови, але я тепер розумію, що вже тоді він готувався до якоїсь своєї серйозної участі в тих усіх подіях. Як волонтерів, то казав: «а хто, як не ми?» Так і вийшло: ті, хто волонтерив тоді на самому початку, ті й по суті досі полишалися, якщо не погинули чи не пішли служити в ЗСУ. А тоді в 14-му він підписав контракт на службу в Нацгвардії, у першій окремій медроті ім. Пирогова НГУ. Продав свій бусик, щось трохи доклав зі своїх заощаджень і за ті гроші придбав для роти два джипи та легкову машину.

Сам Максим в роті був водієм санітарного автомобіля, але оскільки фактично не існувало чітких меж у посадах, то він був і водієм, і санітаром, і техніку як треба було, то міг полагодити.

— Розмови з фронту? — з болем усміхнувся Валерій Овчарук, заплющивши очі й відвернувши голову до стіни. — Які там можуть бути розмови? Короткими. Хіба так: Живий? — Живий. — Все добре? — Так! От і усі розмови. І цього мені, як батькові, було досить. Ротацій він не встиг відбутися, бо лиш у січні приступив до служби, а 9 лютого загинув.

До Львова разом із Дмитром Максим приїхав на добу 7 лютого. Вони того дня швидко напали на джипа й рвонули назад на Артемівськ. А за два дні підірвалися на фугасі.

Після загибелі Максима ті, хто вижив, переповіли батькові ту страшну картину зимової піддебальцівської пустки, яка похоронила їхніх побратимів. Від джипу, на якому вони приїздили до Львова за медикаментами й кровоспинними і яким вони виїхали на своє останнє в житті завдання, залишився хіба що каркас. Він зостався стояти посеред дороги; зсередини майже вигорів і був схожий на закам'янілий скелет якогось доісторичного створіння.

Навколо дуже низько кружляли ворони; гвалт стояв над попелищем; вони сідали на нижні гілки дерев і на брудний придорожній сніг. Кажуть — до вітру й до відлиги, зима йшла до завершення. Неподалік згорілої техніки — розкидані тіла людей, цілі чи не зовсім,

Максим Овчарук. Фото Дмитра Лагунова

мертві й напівживі, палаючі й обгорілі. Медик капітан Тарас Кончевич, який їхав слідом за джипом на санітарному БТРі, наказав хлопцям у бронемашині здати назад, а сам кинувся рятувати всіх по черзі, за принципом польової медицини: спершу тих, що мовчать, бо вони мертві або вмирають, а тоді до тих, що подають голос, бо вони ще живі. Тарас встиг привести до тями кількох, і вони допомагали йому відстрілюватися. Запрацювали ворожі міномети: двох відправили по допомогу, Максим же залишився на полі бою з автоматом. Але міномети були невпинні: лупили по автомобілях, між іншим, із величезними хрестами, тобто очевидно, що по медиках. Шансів вижити в хлопців не було. До них спробувала прорватися підмога, але так і не змогла.

— Знаєте, мій Максим змалечку сам приймав рішення, і я не забороняв своїм синам приймати самостійні рішення і за них відповідати — я навпаки вітав такі речі. Бо власне такими мають виховуватися чоловіки з великої букви. І хоч я згодом відчував, що він у небезпеці, Максим все одно намагався мене вберегти від інформації, бо я й так переніс кілька операцій на серці. «Все добре, все класно» — отак він завжди мені описував стан справ. І от як він в дитинстві рішення сам приймав, так і зараз, і його останнім рішенням було виїхати на Логвиново й після підриву знову взяти автомат і відстрілюватися, хоч він, думаю, розумів, що сили нерівні: їх шестеро проти засідки з підкріпленням і мінометами. І про ці рішення знають обоє його синів, і вони горді з цього — це як орієнтир для їхнього

подальшого чоловічого життя. І це не якийсь уявний супергерой чи що... Він, знаєте, ніколи не говорив багато й ні про що, не роздавав поради дітям, не казав, як треба, а своїм прикладом показав це — він просто брав і робив. Я називаю це потужним показником. На війні, як то кажуть, як на війні. Багато епізодів, і кожен з них несе якусь долю героїзму, кожен вчинок кожного з хлопців, які там були, які там загинули, має ознаки героїства. Тому, мені здається, що зараз основними зусиллями наших мас-медіа має бути демонстрація героїзму наших хлопців, про них треба розповідати в усіх деталях, і на тих вчинках вчити молоде покоління українців, яке сьогодні суттєво змінилося. Минуло тільки 28 років (Незалежності України) із тих сорока, які Мойсей водив людей пустелею, допоки з них не вийшов дух рабства. Думаю, нам залишилися ті 12 років, за які ми б мали виростити й доростити те нове вільне покоління вільної країни, яке не захоче перед кимось вклонитися і стати на коліна, яке не захоче стати рабом.

ТАРАС КОНЧЕВИЧ («ДАНТИСТ»)

28.10.1979 — 09.02.2015

ОКРЕМА Галицька бригада,
Західне ОТО НГУ

Над містом заходив вечір, зимовий, засніжений, і сніг той все більше виблискував у світлі ліхтарів, які за принципом доміно вмикалися вздовж невеличкої вулички. Тарас підпер рукою підборіддя і дивився у вікно — то на ті ліхтарі, то на сніг, то на дітлахів, які поверталися з вечірньої прогулянки на санях. Поряд тихенько й тьмяно блимали гірлянди на ялинці в кімнаті, так само тихо «розповідав» телевізор новини з фронту. Поруч за столом сидів його брат Ігор — щось читав, подекуди заглядав то в телефон, то в телевізор. Післязавтра розпочинався новий, 2015-ий.

— Ігоре, знаєш... — сказав Тарас, не відводячи погляду від вікна, — я певно більше туди не поїду, думаю, це встанне.

— Звісно, встанне. Що тобі там ще робити? Та й, дасть Бог, війна вже закінчиться.

— Хотілося б...

— Тарасе, ти можеш сказати більше. Я бачу, який ти перевантажений думками.

— Мені дуже важко... бачити смерть побратимів... — зізнався Тарас.

Ігор мовчав.

У чоловіків є ще старший брат по батьковій лінії, з яким вони обоє товаришують, і він навіть хрещений Тарасового молодшого сина, але все ж в родині найближчі стосунки були між Ігорем і Тарасом. Вони все обговорювали й робили разом: спершу разом гаяли м'яча біля хати, на дівчат згодом заглядалися, навчалися в музичній школі (Тарас по класу скрипки, а Ігор — кларнета), а потім разом вступали до вишу. Ігор до Ужгородського нацуніверситету на медфакультет, а Тарас — і туди, і до Львова на стоматологію. Тарас мріяв бути стоматологом, від того і його фронтвий позивний «Дантист».

Тарас мав хобі — колекціонував монети та медалі. Ігор коло нього й сам собі став тим цікавитися. А загалом їхні дитячі пригоди й вчинки були типовими для хлопчаків, що хоч і бешкетували, та вчилися успішно.

— Хіба нашого стрійка, батькового брата, Тарас трохи побоювався, бо той ретельно перевіряв домашнє завдання... І, знаєте, усе життя він мене у всьому випереджав: з першого разу вступив до медуніверситету, причому, одразу на два факультети, а я — не одразу, рік байдики бив; він закінчив музичну школу, а я рік не довчився; він отримав звання офіцера, а я залишився рядовим; він зайняв посаду головного лікаря, а я лише завідувач поліклінікою... Тарас завжди був на крок попереду. Брат був ще й таким більше... домашнім, чи що, і завжди біля батьків. Я з вісімнадцяти років пішов на свої хліби, а Тарас тим часом лишився пильнувати батьків, беріг такий наш сімейний вогник, сімейні

традиції. От Різдво! Якби брат не організував вертеп і не збирав нашу родину за столом святковим, то, певно, ми б і були всі порізно. А Тарас сильно цим дорожив. А Великдень? Усі ці приготування святкові, збирання й освячення кошичка — то все завдяки тому, що Тарас нас усіх видзвонював і збирав до купи, і наніц знищував з першого слова всі «відмазки». «Ні, — казав, — то наше сімейне свято, двічі на рік відкладіть справи та поїздки, — ми маємо бути разом». І ми були разом.

Перші розмови про зміни в країні почалися між братами ще у 2004 році, під час Помаранчевої революції, до якої Тарас активно долучався. А через 10 років, коли

Тарас Кончевич

в листопаді били студентів на Майдані, він без вагань наступного ж дня виїхав до Києва. Спершу взяв відпустку, потім відлучався від роботи «за власний рахунок», отак викручувався, аби бути на Революції. За день до розстрілів він повернувся з Майдану, так зійшлися обставини, і коли побачив убивства, знову на столицю. Далі була Нацгвардія: Тарас у серпні 2014-го просто прийшов у військкомат і попросився на війну. Добровільно. Тарас був хіруром-стоматологом, а це одна з небагатьох галузей медицини, яка дозволяє оперувати голову. Звісно, його взяли до лав батальйону: чоловік був на вагу золота на лінії вогню. А він чув за собою відповідальність.

Але від війни Тарас хотів усіх вберегти, лиш братам міг розповідати правду, і то не всю. А коли уже почався дебальцівський «котел», то злощасного дев'ятого лютого, у день смерті, з самого ранку Тарас набрав Ігоря і спитав, коли в їхнього тата день народження.

— Ігоре, ану знову нагадай мені — тут ніде й чим записати. 12 чи 14-го, брате? Я знову плутаю.

— Ой, Тарасе, 14-го — день Валентина, а 12-го татів день народження.

— О, я спробую не забути, — видихнув із полегшенням Тарас і продовжив розмову: питав про здоров'я батьків й Ігореві справи на роботі.

— Брате, ще трохи протримайтеся, от-от ці Мінські домовленості вступлять в дію і може все притихне, хай навіть не надовго — але вже легше, — підбадьорював Ігор, хоча не чув особливої тривоги чи невпевненості в братовому голосі.

Наприкінці цієї розмови брати ще якось звично по-жартували одне з одним — про дівчат і про медицину, про риболовлю, гриби, ліс, річку й гори; побалакали й й розпрощалися, але жодного слова про «котел» Тарас не мовив. Ігор спробував підвести до того, що начувся жахів по телебаченню про плацдарм Дебальцевого, але Тарас не надав тому особливої уваги, мовляв, війна як війна, нічого нового. Ігор узагалі ніколи не чув, аби Тарас скаржився чи нарікав на якісь умови на лінії фронту, ба більше, він захоплено розповідав про волонтерські рейди просто до пекла й про те, на що готові беззбройні цивільні, аби врятувати вояк.

Тарас Кончевич із побратимом

— З батьком Тарас розмовляв дуже часто, двічі, а то й тричі на день. Але оповідками про війну не обтяжував: він у нас інфарктник, тому брат його беріг. Казав татові спершу, що він у санаторії, хоча вже тоді був на полігоні в Раковці, потім розповідав, буцімто він у лазареті й доглядає за пораненими, переконував, що в безпеці й там спокійно, ну, щоб тато не переживав. Та навіть про поранення нічого не сказав батькам. Хоча, думаю, тато здогадувався, бо й сам військовий, та й не раз казав мені, дивлячись чергові новини: «Ти просто не знаєш, що таке «котел». Але офіційно отримав підтвердження, де був його син і що в жовтні його поранили, тільки з документів Тараса, які вони отримали вже по його загибелі.

Ігор знайшов у дипломаті документи про загибель його брата «дорогою смерті», майже одночасно з «Кавказом», «Кощеєм» і «Тарпаном». Невдовзі тіла, зокрема й Тараса, обміняли на одного живого полоненого бойовика.

— Тарас того дня на санбетеері наздогнав екіпаж медтори й навіть надав двом хлопцям допомогу, скерувавши їх, куди рухатися з цього місця. Ми з ними якось перетнулися на кладовищі біля Тарасової могили, і вони все мені детально розповіли про те 9 лютого. Встиг Тарас навіть поговорити з «Кавказом», у якого уже були перебиті ноги, але він ще набирив свою дружину й розмовляв. Це вже мені Оксана, його дружина, переповідала. Але потім — новий обстріл і ворог із засідки. Уже не вижив ніхто. Два тижні десь вони в полі лежали, і їх не могли вивезти ні вояки, ні волонтери, бо постійно три-

вали обстріли... Він же, чорт забирай, міг спокійно не йти: був головним лікарем Звенигородської лікарської амбулаторії (сімейна медицина), а це — резерв, та й хвороба в нього була... не буду приховувати — псоріаз. Ну, не беруть з таким захворюванням до війська, кажу вам це як доктор-дерматолог обласного військкомату. Але Тарас мав інше бачення, свою мотивацію. І я її цілком розумів і підтримував.

Після розстрілів на Революції Гідності, коли чоловік побачив, як приносять пораниених і мертвих хлопців у Михайлівський собор і готель на Інститутській, він чітко сказав, що стане до лав Національної гвардії й боротиметься до останнього: «Я — лікар, це — мій святий обов'язок — бути там і рятувати життя наших хлопців».

— Та й чи всидів би він тут? Думаю, ні. Хоча вдома в нього лишалися двоє діток — Христинка 2002 року народження і Олег — 2005-го.

Про загибель медика «Дантиста» з медроти Пирогова першому повідомили панові Григорію — Тарасовому батькові. Попри слабе здоров'я, він прийняв цю новину по-військовому стримано, хоча всередині все ніби обірвалося. І повідомив Ігореві про смерть брата.

А згодом із Тарасового телефону задзвонили й запропонували викупити його за винагороду, проте так само раптово й зникли з мережі. І тоді почалися пошуки — шпиталі, морги, волонтери, аж поки Ігор

не натрапив на те ж відео, що й родина Максима Овчарука — на репортаж Дмитра Стешина «Праха войны». У ньому Ігор побачив тіло в Тарасовому бушлаті.

— Підборіддя і характерний вираз обличчя... це той вираз обличчя, коли Тарасові бувало боляче, я його добре знаю, я його й впізнав. Я не бачив усього обличчя, але я впізнав у ньому свого брата. А потім побачив номерний жетон Тараса. То був брат. Уже на тому відео — мертвий. Але все одно я надіявся на дзвінок. До 24 лютого надіявся, допоки його тіло не привезли до Львова. Те ж було в батьків. І тільки коли я на власні очі побачив неживого брата, коли торкнувся його льодяної руки й побачив в реальності той самий вираз обличчя, застиглий у відчутті болю, я зрозумів, що це вже край, що це — все, мого брата більше нема. Тільки лишається вірити — не даремно. І коли ти щодня прокидаєшся зі звісткою про «двохсотих» і «трьохсотих» з фронту, коли біля Тараса на Личаківському з'являються нові могили, то думаєш про те ж — аби не даремно, аби не просто так.

Зараз Ігор зізнається, що найбільше йому бракує «чорного медичного гумору», чоловічих розмов і по-рад, а то й розрад.

— Хоча на війні брат трохи замкнувся в собі й навіть час ротації в нього був розподілений батьки-діти. Дуже хотів поїхати з малими в Туреччину... чи то в Єгипет. Не суть. Він навіть путівку придбав, показував мені. Тільки не судилося... А ще... я от ніколи не чув, щоб він засуджував тих, хто не поїхав на фронт, ну бо в кожного

своя оця «межа страху». Але якщо він помічав зневагу до воїнів, — не мовчав. Знаєте, рідному братові нашого діда запропонували як греко-католицькому священнику відмовитися від віри, щоб уникнути заслання. Що ви думаєте він обрав? Він залишився при вірі, і його заслали у Воркуту. Думаю, десь так само зараз вчинив і Тарас — він лишився зі своєю країною, на своїй землі.

Олексій Гуртов

09.10.1977 — 09.02.2015

128 ОГПБр

Майор Гуртов виїхав із зони АТО до рідної Балаклії, на Харківщину, до військових складів за боєприпасами. Там досі живе його мати, яка з нетерпінням чекала на сина: він щойно набрав її і сказав, що їде на день-два сюди. А тим часом у Мукачевому тішилася його дружина Ліліана: чоловік хоч трішки

ковтне не воєнного повітря, видихне порох з легень.

Олексій минув щойно звільнений Слов'янськ, перетнув межу Харківщини, і дорога перейшла за Ізюм. В Олексія було зовсім небагато часу, аби обійняти матір, наговоритися з братом Андрієм і трішки відпочити. А далі — знову у дорогу. Він кадровий військовий, майор, він присягав захищати свій народ, свою країну.

Але коли майор рушав до зони АТО із Балаклії, його друзі та сусіди повиходили з будинків на узбіччя і проводжали його на фронт. Олексій набрав дружину й не міг пояснити, чому місцеві так його проводжають.

— Зачем вы все тут повыходили? Зачем? — Андрій сердито розмовляв із сусідами за такі «проводи». — Давайте, расходитесь по домам! Вы его, что последний раз видите? Чего его так провожать?

— Что тут происходит? — вийшов Олексій із хати зі своїм військовим наплечником і повільно складав речі до авто, перевіряючи, чи все зі собою прихопив. — Андрей, что-то мне не по себе от таких проводов... Так в последний путь разве что провожают.

— Знаю, Леша, знаю. Я сам не понимаю, чего они повыходили, — знизував плечима брат майора Гуртова. — Думаю, они просто хотели тебя подбодрить, что ли. Но как-то странно все это получилось.

— Ай, ладно, Олексій махнув рукою й усміхнувся братові. — Надо ехать уже. Береги маму.

Брати міцно обійнялися і поплескали одне одного по спині. Олексій виїхав із боеприпасами з Балаклії 8 лютого, на Дебальцеве: за день до розстрілів на «дорозі життя».

— Леша, ну как вы там? Вы еще в Балаклее? — хвилювалася Ліліана.

— Ой, дорогая, машина наша сломалась, — заклопотано відповідав Олексій. — Пока стоим в Артемовске на СТО, колеса меняем. Думаю, по темному не поедем. С утра уже — к своим, туда.

Ліліана уже не турбувала чоловіка того вечора. А наступного дня вранці взялася дзвонити, та марно. «Певно, за кермом і не чує», — заспокоювала себе Ліліана й ховала телефон з максимально увімкнутим сигналом дзвінка до кишені своєї зимової куртки. Але

впродовж дня Олексій так і не відповів, й уже коли вечоріло, його телефон вимкнувся з мережі чи вимкнули... І жінка почала обдзвонювати чоловікових побратимів. Ті ж казали, що бачили того дня її Льошу, але знайти його вже ніхто не міг. Нічний сон тільки підтвердив її моторошні здогадки: у тому сні чоловік ніби повернувся додому, але назавжди. А вранці жінку набрав командир.

— Льоші немає. Ми в оточенні. Дебальцеве. Де він — не знає ніхто.

Ліліана не знала, як відповісти, а в голові першою промайнула думка: «Як сказати дітям?» Тому вона відмовилася вірити у чоловікову смерть і розпочала власні пошуки Олексія.

«У нашій сім'ї чоловіки довго не живуть» — вчувалися Ліліані Олексієві слова, ніби їх поставили на повтор. Від такого можна й збожеволіти, та жінка трималася. Олексій — із сім'ї військових, його батько загинув в Афганістані, коли хлопцеві було лише десять. І мама сама виховала двох синів. «Невже й Льоша повторить долю батька?» — думала Ліліана, а тим часом Олексія шукали і військові, і волонтери.

— Я шукала його три тижні: дзвонила на всі гарячі лінії, до усіх волонтерів, яких тільки знала, його шукали побратими, партизани, усі, але не міністерство — ніхто там не шукав кадрового офіцера, майора. «Такого в списках немає». Було страшно, але я телефонувала навіть на гарячу лінію сепаратистів. Як зараз це все згадую, то мені

аж камінь на горло налягає від болю і зневіри. А коли я сказала сепаратистам на їхнє питання, що Льоша зенітник, то вони зареготали й сказали: «так он — артилерія, он — убийця!». Я ж їм пояснювати, що це протиповітряна оборона, але куди там... Та я навіть набирала Рубана, надіялася, але й він назвав мого чоловіка «убивцем». Не знаю, може він щось інше мав на увазі під цими словами, але вони мене приголомшили... Я навіть перевірила, чи то я не терористам в тій суматосі часом не подзвонила, але ні — то був він. Мене заспокоювали й давали надію тільки волонтери з Артемівська: вони припускали, що Олексій ще міг потрапити до полону.

І та надія давала Лілані ще трохи сил шукати чоловіка. Вона щодня приходила до місцевої церкви й молилася за його здоров'я. А потім їй подзвонили з дні-

Олексій Гуртов з сім'єю

провського моргу й попросили приїхати на впізнання, бо привезли 48 тіл, і всі без документів.

— Мій кум, також військовий, був саме в той час у Дніпрі, тому це його я попросила піти в морг і пошукати Льошу. Але він його не знайшов. А тоді дівчата з офіцерського корпусу сконтактувалися зі мною й попросили надіслати фото Льоші. І я надіслала свою улюблене. З собакою. Знаєш, коли я вийшла на військову пенсію, то Льоша подарував мені собаку, і якимсь ми з ним гралися з тим собакою, то я й сфотографувала його. І таке гарне фото вийшло. От саме його я й вислала для пошуків. А ще в нього на лівій руці коло з буквою «А» було. І через два дні мені подзвонили й сказали, що Льошу таки знайшли серед загиблих. І тут в мене ніби емоції скінчилися, ніби мене заціпило: я не могла ні

Олексій Гуртов (праворуч) із побратимами

плакати, ні голосити, ні лаятися. Я лиш думала, як сказати дітям. Все. До речі, під час тих пошуків мені ще один сон наснився про Льошу: то був наш Мукачівський замок, мультиплікаційний такий, у салатово-рожевих тонах, а над ним пролітала велика красива жар-птиця. А потім я порахувала, що то був дев'ятий день, відколи Олексія не стало. На 9 день він полетів.

Олексія поховали майже через місяць після загибелі — 2 березня. На Закарпатті. І справді, найважче для Ліліани було розповісти дітям правду...

Жінка знає, наскільки це страшно — смерть, смерть того, хто тобі найрідніший. Але вона й точно знає, що її чоловік-відчайдух, майор і командир зенітно-ракетної батареї 128-ої бригади, був завжди готовий до захисту від агресії. По тривозі Олексія підняли зі самого початку війни — його хлопці поїхали на полігон ранньої весни, а уже в травні — у зону АТО.

І звідтіля вони зідзвонювалися майже щодня, розмовляли й залишали наприкінці розмови дзвінкі поцілунки — і вона, і сини. А коли не було зв'язку із чоловіком, то Ліліана набирала його побратимів і вони вже виходили з ним на зв'язок через радіостанції.

— А одного разу дуже довго я не могла зв'язатися із Олексієм і подзвонила одному з його побратимів, і чую в слухавці: «його немає»... А невдовзі я дізналася, що це він їхав додому — хотів мені зробити подарунок.

— Я так хотіла його зустріти, щоб йому настрій підняти, щоб він втішився, як ми його чекаємо. Розвісила

під'їздом кульки різнокольорові, слова привітання, все так гарно прикрасила до його приїзду. А він тоді набрав і попросив його не зустрічати. Й 11 вересня він приїхав о шостій ранку. Він приїхав у відпустку: правда, не хотів ніяких поїздок, але таки вирвалися з друзями в Карпати... І ще казав: «ніколи не міг би подумати, що зможу так добре відпочити».

— Олексій обожнював своїх синів, і це було щастя для нього провести всі вихідні разом із ними. Тієї відпустки, останньої, наш старший не хотів йти до школи, не відходив від тата, а молодший навіть спав, скрутившись калачиком і притулившись до нього. А потім я дуже просила його не повертатися туди, тим більше, своє здоров'я він уже підірвав на війні — не міг спати ночами після Луганська. А він що? Ай... «Я командир, я не можу».

Ліліані тим часом було тривожно й неспокійно за Льошу. А потім вона почула від нього ще одну звістку: «Будемо тепер місяць в АТО і два місяці вдома». 5 листопада повернувся на фронт. І більше відпусток не було...

Олексієві Гуртову, тоді майору, а тепер підполковнику (посмертно), залишалося два роки до пенсії. Але він їх не дожив — загинув, виконуючи свій воїнський обов'язок. А Ліліана... її й досі пронизує той лютневий холод, коли бойовики із засідки розстрілювали чоловіків УРАЛ-4320 із боєприпасами на тій дебальцівській «дорозі життя» біля фатального Логвинового.

Роман Чорнобай

21.12.1981 — 09.02.2015

128 ОГПБр

Вогкого й холодного лютого ранку вона одягала свого Матвійка до садочку: акуратно заціпаючи гудзички на його картатій сорочці, підгодовувала його кашею, яку він сьогодні дуже неохоче їв.

Матвійко лиш по інерції запахав рукави до своєї коричневою курткою й підставляв мамі голівку, аби вона натягнула його улюблену помаранчеву в'язану шапочку. Але сьогодні йому було якось байдуже до всього. Хлопчик сумними очима дивився на сіре зимове небо через вікно їхньої невеличкої квартири й ніби намагався щось чи когось на ньому розгледіти.

— Матюшка, чого ти такий задуманий? Що ти там вгледів, синку? — питала мати.

— Мам, ти знаєш, вчора я в садочку через вікно бачив у небі синьо-жовтий прапор.

— Синку, ти ж знаєш, де зараз твій тато. Думаю, ти просто добре розумієш, як це важливо, і тому так цінуєш той прапор.

— Так...

Таня відвела його до садочку, і її чомусь не покидала думка, що її чоловіка, Матюшиного татка — Романа

Чорнобая — уже немає в живих. Аж раптом жінка почувла чийсь дотик до своєї ноги: за нею біг невеликий собачка з печальним поглядом. Він перебирав маленькими ніжками, ледь встигаючи за Танею, і помахував хвостиком на знак приязні. Таня почала відчувати якесь шалене тепло, ніби це кудлате створіння її зігрівало. Куди б не звернула Таня, собака біг за нею, підшморгуєчи носиком від холоду.

— Рома? — Таня зупинилася біля свого під'їзду, різко розвернулася до собаки й прошепотіла, наче запитувала пса. — Це ти? Це твоя душа тут?

Важкі металеві двері до під'їзду відчинилися, і Таня зайшла, собака ж за нею. Вона піднялася за нею до самої квартири й вместилася на вхідному килимку біля дверей з боку сходової клітки. Таня спостерігала за собачкою вже через дверне вічко.

— Це ж та, яку ми вчора застали, коли повернулися від друзів... Матюшка навіть наступив на неї, бо в під'їзді лампочка перегоріла. А вона ні не вкусила його, ні навіть не гавкнула, ні не заскавчала. Боже мій, невже це Рома? Його душа.

Таня відчинила двері й вийшла з квартири, присіла біля собаки й глянула в очі. Такі сумні. Жінка трохи боязко простягнула руку й спробувала погладити. Собака навіть не відсахнувся. «Рома...» — тихенько говорила Таня.

Зв'язок із чоловіком зник того дня вранці, але, звісно, вона сподівалася, що це просто тимчасові перебої в мобільній мережі, бо о шостій ранку вояки мали виїздити на трасу з Артемівська на Дебальцеве. Романове авто потрапило під ворожий вогонь у проміжку між 6 та 8 ранку. То була та сама дорога — «дорога смерті».

Роман у складі 128-ої бригади два тижні возив боекомплекти тією трасою. Ні, звісно, Тані не було спокійніше від цього, але вона бодай знала, що чоловік вивчив трасу й розуміє всі ризики й небезпеки.

Напередодні увечері Роман «зловив» гарний зв'язок і набрав дружину по скайпу — дуже хотів побачити її та сина. Таня втішилася, бо минулого разу то було в якомусь полі, і розмова весь час переривалася. А зараз вони говорили вільно й довго, і чітко бачили одне одного. То був недільний вечір, і то не був окоп: Таня досі згадує персикові стіни, на фоні яких вона бачила востаннє свого чоловіка. Роман сидів на кухні і їв салат.

— Рома, де це ти? Що це за кухня? — розпитувала з цікавості Таня, намагаючись розгледіти ще щось, окрім тих персикових стін.

— Ой, та я краще завтра тобі розповім! А салат, до речі, смачний вдався, — засміявся Роман і спитав про Матвійка.

Вони говорили довго: іноді голосніше, часом тихіше, бо хлопці почали вкладатися спати й гнівалися, що Рома засиджується до ночі. У кімнаті стало темніше.

— Ром, давай там закінчуй, бо ми вже спимо всі, — раптом перервав сонним голосом розмову хтось із чоловікових побратимів. — Завтра ще договорите.

— Та я все вже, йду спати.

— Лягай відпочивай, любий! — підтримала Таня. — Ми теж йдемо спати, так, Матюшка?

— Так, тату, — тихо промовив хлопчик і позіхнув.

— Люблю... — тихо сказав Рома й звично помахав рукою.

І чи то інтернет тоді підвів, чи з якихось інших причин, але оте прощання Романа ніби сповільнилося: його долоня коливалася з боку в бік екрану, а часом взагалі на три-чотири секунди затримувалася без руху. Якесь таке тужливе було його прощання. Тані навіть стало від нього не по собі. А вже наступного дня вранці Рома не вийшов на зв'язок.

Рома з війни переважно мене заспокоював, щоб я не хвилювалася, але настав час, коли мені довелося переbrати його роль. Думаю, він уже усвідомив, що на нього щосекунди чатує смерть. В одній розмові він мов-

Роман Чорнобай зі сім'єю

чав у слухавку, я заспокоювала його. І тоді він сказав... я ці слова досі пам'ятаю: «Танюшка, якщо зі мною щось станеться, то я тебе дуже люблю. Ти чуєш? Танюшка, пам'ятай, що я тебе дуже-дуже люблю! Дуже люблю». Я не знаю, скільки разів він це повторив, оце «дуже люблю», але здавалося, ніби він щось відчував погане. Тепер я дуже вдячна йому за ці слова, і знаєте чому? Бо ми всі не вічні й колись усі будемо там. — Таня підняла очі догори. — Але зараз я впевнена, що там є людина, яка мене любить і чекає. І якщо раніше ми з Ромою не думали про смерть, не говорили про неї, то зараз я до смерті дуже спокійно ставлюся, мені не страшно вмирати, бо там чекає Рома.

Роман був чоловіком-романтиком: він завжди про щось мріяв, щось планував, дарував Тані квіти з причини й без, тримав її за руку на прогулянках, навіть коли біля них уже ганяв на самокаті їхній малий Матюшка. Люди дивувалися такій любові, а Роман тільки сильніше стискав її тендітні руки й на вухо шепотів: «Ми з тобою до старості гуляти отак будемо — за руку». Таня з Ромою мріяли перебраться з їхньої квартири в Мукачеві в просторий будинок, мріяли подорожувати, мріяли про море.

Мрії почали обриватися ще в березні-квітні, після розстрілів на Майдані й анексії Криму, у момент оголошення Турчиновим Антитерористичної операції. Таня з чоловіком сиділи в кімнаті, про щось розмовляли й почули той виступ.

— Танюша... — Рома повернув голову до дружини, — ми, напевне, туди поїдемо.

— Хто, ми?

— Ти, кому не байдуже, хто не хоче в Росію.

Таня мовчала: вона розуміла, що Рома має рацію, а всередині, як дружина та мама їхнього Матюшки, вона ще надіялася, що чоловік лишиться вдома. Але в один із липневих вечорів, коли Рома звично повернувся з роботи й сів на улюблений диван, все змінилося. Він не увімкнув того разу телевізора, а трохи помовчавши, запитально глянув на дружину.

— Завтра я їду в Яворів на місяць.

— Ти їдеш в АТО?

Після звільнення Слов'янська терористи перебралися південніше, і фронт став ще гарячішим — не тільки через літню спеку.

— Не в АТО, Танюш... Ну чому одразу в АТО? На навчання, а через місяць повернуся, тому не переживай.

Роман Чорнобай (ліворуч) з побратимом

— Ти не обманюєш?

Чоловік тільки похитав головою і почав збирати наплечника, постійно повторюючи: на війну мене ще ніхто не бере. Таня тримала на колінах малого Матвія, і тихо, майже непомітно плакала. А потім майнула ідея, і вона стала обдзвонювати усіх їхніх спільних друзів, аби ті щось зробили, щоб Рома лишився вдома.

— Танюша, для чого ти це робиш? — гнівався Роман, розгадавши її намагання втримати вдома. — Я не можу не поїхати, не можу бути дезертиром: я ж давав присягу. І зараз зрадити? Ну і який я тоді чоловік?

— Не зрадити... Просто відтермінувати. Ти ж не повинен їхати прямо вже?

— Я їду!

І тоді усі ті шість місяців, які Таня не бачила чоловіка, здавалися вічністю: у жінки не було сил ні їсти, ні спати, ні працювати. Після кожного дзвінка все всередині тремтіло, але вона чекала Рому живим.

— Танюшка, не переживай, усе тут добре, — завжди заспокоював Рома з іншого кінця країни. — І не дивися новин — там мало правди.

— Я все одно їх дивлюся, хоч це мені й стрес, але я маю знати хоч щось. Ти правий... Бо після першого твого місяця на війні я глянула на себе в дзеркало і побачила стільки сивого волосся... так не справедливо: чому, чому у свої тридцять я маю переживати такі жахіття, за що на нас звалилася ця біда? Але ти в мене сильний. Я знаю, Рома...

— Я знаю, що тобі там ще важче, ніж мені тут: ми воюємо, і не щодня пекло, а ти там переживаєш

щохвилини. Та знай: повоюю трохи і цілим повернуся до вас.

І за шість місяців він таки приїхав додому, хоча во-діїв залишили ще на два тижні.

— Поверталися вони тоді колоною, двадцять ма-шин, а я так чекала його... ну, уявляєте, півроку його не було вдома. Я хотіла зробити йому сюрприз — зібрала друзів, ми понадували кульки, накупили цукерок. І от випитую його, коли приблизно буде, а він певно здогадався, що ми щось задумали і просив: «Не хочу тої зустрічі, не скажу, коли буду, для чого ці усі урочи-стості?» І ми скасували все. Того дня я була на роботі і чекала його дзвінка. І тут Рома приїздить до моєї ро-боти... з квітами. Уявляєте, чоловік через півроку війни повернувся додому і купив мені квіти. Я того першого дня від нього не хотіла й на крок відходити, так і ходила за ним хвостиком. А потім ми пішли забирати Матюшку із садочка: ми зайшли і нас вихователі першими побачили: вони плакали.

Таня зізнається, що через півроку як хлопчик не бачив татка, Матюшка навіть спершу не впізнав його, а потім придивився, підбіг і кинувся на шию. Але це була відпустка лише на півтора місяці, хоча Таня уже намріяла, що її Рома туди більше не повернеться. А по-тім Ромі подзвонили і сказали: треба їхати в Дебальцеве. Це було 23 січня, а 25-го її свято — Тетяни.

— Ми з ним любили свята і відзначали кожне: дні народження, дні ангелів, Миколая, ну все, що можна було: ми тоді тішилися один одним вдома чи прогулян-ку якусь планували, чи мандрівку, або просто спільна якась особлива вечеря. Але не цього разу. 23-го він зі-

брався і рушив. Якось легше його було того разу відпустити, можливо, тому що, певно, люди такі істоти, що до усього можуть звикнути, навіть до війни: і того разу я відпустила Рому на фронт, як на роботу. Пам'ятаю той день від'їзду: Матюшка лежав весь день страшенно хворий з температурою під 40, і Ромі через це дуже тяжко й було нас покидати. Але мусив...

Таня дзвонила дуже багато разів того фатального дев'ятого лютого, але телефон чоловіка мовчав. Аж раптом — «абонент знову на зв'язку», і Таня набрала знову. Але почула голос чужого чоловіка.

— Сонечко, ваш солдат погиб, — якось дивно й мляво промовив незнайомий голос.

Таня мовчала. Він так сказав, бо Таня була підписана на Роминому планшеті — «Сонечко».

Після того дзвінка жінка почала набирати Ромину сестру, яка працювала в бухгалтерії 128-ої бригади, надіялася, що вона знає більше.

— Віро, я набрала Рому, а там чужий хтось сказав, що він загинув...

— Таню, та не може такого бути, то не правда.

— Та й усі друзі казали, мовляв, Таня, ти не одна така: сепаратисти часто говорять рідним про нібито смерть їхніх рідних. Ну і я не повірила.

Але наприкінці лютого, коли загиблих таки вдалося вивезти зі зони бойових дій, усі сподівання щезли. Серед них був Рома, цілий, і тільки постріл в шию. Їх усіх тоді майже миттєво відібрала війна... На «дорозі життя».

Василь Білак

17.09.1993 — 09.02.2015

128 ОГПБр

Вася обманював сепарів, спілкуючись угорською зі своїм другом Ромі. Хлопці виростили на Закарпатті, у сусідніх селах біля Виноградова, за якісь 15—20 кілометрів від кордону з Угорщи-

ною та Румунією, тому угорська була як рідна. Роман навіть був напівугорцем. А рації в хлопців були примітивними й «непрошитими», а відтак ворог міг з легкістю почути кожне слово, передане нашими вояками в ефірі. Звісно, віддавати накази й обмінюватися інформацією за таких умов — небезпечно, і ніхто не ризикував. Але хлопці хитрували угорською: вони передавали одне одному інформацію, вимикали ефір і сміялися. Завдяки такій, як каже Васин батько, авантюрі, їм вдалося зробити низку дуже успішних військових кроків, про які й здогадатися не могли російські найманці. А потім і всі їхні побратими реготали, коли в перехопленому ефірі чули щось на кшталт: «Там в стороне Дебальцевого — иностранные наемники, точно наемники, на непонятном языке общаются. Возможно — целый легион».

— У тому Дебальцевому не було перемир'я, чуєте? Ну не бувало, розумієте? Лем дали на два тижні спокійствія перед новим роком — з 20 грудня по 1 січня не стріляли.

В'ячеслав Білак, батько Васи, ходив по хаті й то ховав, то знову витягував спрацьовані на господарці руки; чоловік не нервував, а радше гнівався за «котел», хоча і був гордий за сина.

— З 2015-им їх окупанти поздоровили «Градами», ну ви поняли — тими, що по 122 міліметра. Накрили позицію. Тоді ще хлопці шутили: «Чуєш, старшина, то по нас б'ють?» — «Та по нас, бо бач, як колоди в бліндажі підскакують». А потім почалося страшно: прийшли вже не п'янички місцеві, навіть не ті, що ще літом були — не шахтьори й не трактористи, які стріляли куди попало. Там стріляли чотко по цілі — опитні кадрові російські спецназьори та «кадировці». І з того часу накривали прицільно й регулярно: Різдво-не Різдво, Водохреща-не-Водохреща, що їм то-то? І пішла тоді вже серйозна війна, страшна війна. 50 днів Сталінграду. Можете собі уявити, що по Дебальцевому били одночасно 18 машин «Градів»? Ну, ви собі уявляєте той «Град», ви його бачили. Так от, то цілий дивізіон лупив. Уявили? Да, страшно...

Але хлопцям було тоді вже не так страшно: вони вже бачили артилерію, реактивні снаряди, їхні наслідки — побиті машини, півживі й неживі тіла, руки-ноги на деревах. І все Василь казав батькові: «Я їх не боюся, вони такі самі як ми, нічим не сильніші й не кращі». Чи то й справді було не до страху? Чи то просто син не хотів маму з татом нервувати? В'ячеслав припускає, що перше, та й згадує, як Вася казав, що не злякається

навіть якщо «кремлівських курсантів» їм в противагу виставлять по той бік Дебальцевого.

— Тільки от мені здається, що до такого стану вояків не можна доводити, коли нічого не страшно. Ротацію треба було хлопцям робити кожні сто днів, бо вони виснажувалися і втрачали відчуття самозбереження. Бо яким би не був звичайним вояка, я бачив тих, хто поверталися живими — вони вже тут, в миру, на полігоні, боялися шороху й пострілу свого ж автомату. А тепер кожен клерк може утерти об мене ноги....

— Татуууу! — розгнівалася Марія Йосипівна, Васина мати та дружина В'ячеслава.

— Що тату? Ну, що тату? Мене спитали, що я про то думаю, то я відповідаю.

— Ну будь ласка... Тату, — тихіше. Не...

— Но, добре-добре, Марія, добре. Добре... а синів стимул... він був офіцер.

— І мав стимул, мав! — підбадьорила чоловіка Марія Йосипівна, обійнявши його позаду за плече. — Він робив як справжній чоловік, як ти його учив...

А тоді перевела погляд на мене.

— Ми просто всією сім'єю розуміли, що не може бути інакше для кожного чоловіка, тим більше офіцера, поступити інакше, кудись поїхати, втекти, сховатися, «відмазатися».

— Є, звичайно, багато умників, які казали, та й кажуть: нащо захищати ту державу? Що то не така ця країна, щоб за неї вмирати. Але кить твоя матір хвора, то ти її що, залишиш та й підеш геть? Вася навіть не розглядав варіантів просидіти ту війну на Закарпатті чи у Львові. А тим умнікам мій син завжди знав, як відповісти:

що чоловіком мало ся родити— ним треба стати. І от прийшов його час. У голові мені не вкладається, чому однолітки мого сина вишукували всякі способи, як би пересидіти ту війну, а їхні батьки їм помагали — довідки якісь шукали й купували, повістки не хотіли брати. Мені то дико, розумієте? Дико! Я навпаки пишаюся, що мій син не побоявся, не втік, не заховався за мною і жінкою моєю. Він був справжній вояк, офіцер, лейтенант. І не ганьба мені за нього, бо так воювати, як мій Вася воював, то не кожному дано. Якось командир говорив мені, що має якісь ті їхні військові записи, і їхня машина, як то він мені казав, випустила 7 тисяч снарядів. 7! 7 тисяч!

— Він після сільської школи поступив і закінчив Мукачівський військовий ліцей, а потім й Академію сухопутних військ у Львові. А тоді Васю як молодого лейтенанта направили на службу до Виноградівського

Василь Білак з родиною

гарнізону. Вже тоді лиш його в складі 128-ої бригади відправили на фронт. І то була справа честі та присяги — поїхати туди. Як він міг не поїхати? Ну, я собі того не можу уявити... — мовила Марія Йосипівна.

Правда, Вася не хотів батькам зізнаватися, що він на Дебальцівському напрямку, хоча батько й сам здогадувався, коли чув стрілянину в слухавці, що то не третя лінія. Але він не розпитував сина, а просто слухав. Слухав, як синові було важко усвідомлювати, що від його наказів і пострілів гинуть люди. Вася не раз казав батькові: «Добре, що я — артилерист і не бачу своєї цілі, бо це страшно». Не раз говорив, як йому шкода тих людей, які потрапляють під артобстріл його підрозділу й лишаються на полі чи розкиданими по частинах навколо.

Василь Білак

Бувало, десятками снаряди випускали українські гірські піхотинці й важко навіть уявити, яке було місиво на місці, де влучали їхні крупнокаліберні. Але Вася знав: якщо не дати відповідь, якщо не чинити спротив і не помагати піхоті, то «покрошать» їх. І ця думка його постійно тривожила й переслідувала — смерть від артобстрілу.

— Я чоловік не дурний, мені не треба було пояснювати, що то за по-

стріли, бо я можу відрізнити автомат і міномет, розумієте? І коли син мені сказав, що він в Арт'юмовську, то я йому відразу сказав: ви точно в Дебальцеве попадете. А Дебальцеве — то був мішочок. Так і сталося... Він воював там майже п'ять місяців, до самої смерті. А потім Вася перейшов на іншу позицію, і коли перерізали дорогу Дебальцеве-Артемівськ... і ніхто вже не скаже, куди він йшов, за чим і нащо. Потрапив у засаду й загинув на тій, як то її прозвали, на «дорозі смерті».

То було те ж 9 лютого — день загибелі українських екіпажів на трасі між Дебальцевим й Артемівськом, у районі Логвинового. Тоді Василь із побратимами, серед яких і його друг Роман Совлич, їхав вантажівкою на Дебальцеве й потрапив під обстріл бойовиків, які чатували із засідки. Тоді ж, окрім Васі та Роми, загинули майор Олексій Гуртов, сержант Роман Чорнобай, полковники Ігор Павлов та Сергій Циганок, підполковник Артур Музика, майор Святослав Василенко та молодший сержант Антон Макаренко. Тіла одразу вивезти не змогли, знайшли згодом вантажівку, але тіл ні в ній, ні в полі не було. І тільки наприкінці лютого спершу Василя, а потім і Романа знайшли й поховали.

— Васю ідентифікували 18 лютого, через дев'ять днів після загибелі, — каже мати. — І Васю, і Рому можна було впізнати: у Роми була прострілена голова, а Васі лице майже не було пошкоджене, хіба трохи стерта щока, як він лежав на землі. Їхні тіла вивезли до Дніпра й звідти нас уже волонтери, так, це важливо — саме волонтери — повідомляли про те, що є схожості, дзвонили й просили подробиць. Ну й ми поїхали впізнавати. Васю впізнали першим, а от щодо Роми, то була надія, що він живий,

раз коло Васі його не було. Але потім знайшли і його. Тоді я мусила була ту страшну чорну вістку повідомити їй до їхньої сім'ї. Аж третього березня ми Васю хоронили...

— Але я от горджуся Васьом нашим, бо то мій син. Ото в першу чергу — що мій син, а не тому, що герой чи не герой. Мені, як батькові, хотілося б, кить він був живий, і не потрібно нам ніяких його нагород і звань героя: подивіться скільки їх, порахуйте! — він кивнув рукою в бік столу, на якому раніше Марія Йосипівна розкладала Васині нагороди. — То був мій синок, на якого я покладався і думав, що він буде моїм захистом, а виявилось... Нехай навіть зараз тут уся шафа в нагородах. Так, це важливо, що його відзначили, але я лишився без сина... Лишилася саменька й наша менша доня Ясочка...

Коли ми прощалися з батьками Василя, то мати згадала про капсулу з бажаннями, яку ще в школі він з однокласниками заклали на подвір'ї: таких капсул тоді багато закладали в школах — то була така традиція десятиліття.

— Тоді Вася написав: «Хочу прожити гідне життя». І ми точно з чоловіком знаємо, що бажання його здійснилося... Він прожив коротко, мало, дуже, але так, як треба.

Роман Совлич

05.11.1993 — 09.02.2015

128 ОГПБр

— Привіт, Рома, як ти? — сестричка Георгіна навіть не розраховувала на коротку відпустку чи ротацію. — Знаєш, сьогодні ж свято — Михайла. І я ранком була в монаха та й попросила, щоб він помолвився і ти скоріше додому приїхав.

— Ну то чекай, сестро, у грудні буду вдома, — вона почула, як радісно і бадьоро говорив Роман, ніби сьогодні тільки й чекав, коли сестра заговорить про відпустку, розкаже, як за ним скучила.

Хлопець приїхав на Миколая, але то вже був не той веселун, який любив збирати до купи друзів й організувати якісь посиденьки та вилазки-пікніки, а змужнілий, серйозний і виважений вояка. Руда борідка, яку він мимоволі «завів» на фронті, тільки додавала йому мужності.

— Ну що, сестро, ідеме свататися? — приголомшив Роман. — Женитися буду. Може, весною, а може, літом.

— Ромі! Братику...

— Но, не плач вже, ти чого, я заручаюся, а не вмираю.

— Та то я тішуся за тебе, бо вона в тебе така файна, я тобі то ще зі школи казала, а ви то сходилися, то розходилися, ну, слава Богу, що женитесь.

Він попросив руки коханої наприкінці грудня чотирнадцятого, і дівчина згодилася. А в сестрички Георгіні в телефоні збереглися кілька світлин із сватання, із заручин. Вона при зустрічі мені їх усіх показувала: наближувала, показувала двічі чи й тричі, як брат усміхається, як вся родина тішиться за них, за їхнє майбутнє

Роман Совлич під час Революції Гідності

весілля, яке відгуляти мало все їхнє село Фаньчиково, що під Виноградовим. А запланували його рівнісінько на 23 травня 2015-го.

— От, тут Рома наш на одному коліні от стоїть, освідчується... Ми на другий день пішли з його нареченою замовляти весільний зал, усілякі там прикраси, живу музику, тамаду, солодоці, вино: по максимуму замовили, ну як на закарпатське весілля. Поки він ще був вдома в отпуску, до другого січня, то навіть з нами ходив допомагав, ну а потім я вже з невісткою самі все. Плаття таке красиве замовили.

Але артилерист Роман Совлич так і не дожив до свого весілля. Він загинув разом зі своїм сусідом і товаришем, побратимом по батареї «Цербер» Васею Білаком.

Коли він їхав на фронт у свою останню ротацію, то Георгіна ніби щось відчувала: так ридала й благала його не їхати, щось придумати й лишитися.

— Не їдь, Ромі! Я не пущу! Я тобі поламаю руки-ноги, щоб тільки ти тут лишився і тебе не узяли.

— Та мушу вертатися, сестро, — аж надто спокійно й виважено відповідав Роман, не кваплячись, допаковуючи мамині бутерброди до військового наплечника. — Хіба я можу лишити хлопців, коли там так важко?

— Ну давай ще тиждень побудь!

— Уяви собі, що я зараз ще на той тиждень залишуся, а їх там, не дай Боже, постріляють? Як я з тим далі житиму, думаючи, що на місці зміг би їм допомогти?

Чи просто бути з ними, чи замість когось? А ще... як я не вернуся, то Вася Білак не зможе приїхати додому у відпустку, а він ще довше за мене батьків і сестру не бачив.

Василь, командир батареї, вважав Романа своєю правою рукою: Вася спав — Рома стріляв, Рома спав — стріляв Вася.

— Я просто бачила, яким Рома повернувся, як він виглядав, попри все те сватання і заручини, ніби вернувся з пекла, тому й таке в нас тоді було прощання, ніби ми відчували, що останній раз.

Георгіна присіла біля невеличкого серванту, де була велика полиця-прогалина для книжок чи телевізора. Тепер тут куточок її брата — його фотографії, годинник, браслет, військова форма, нагороди, шеврон «Цербер», улюблені кишенькові книжки, зошит із записами

Роман Совлич з сестрою

з війни та синьо-жовтий шарф української футбольної збірної.

— Тут на фотографії ми з ним трохи ремонт в хижі робимо, а тут він з моїми дівкаками, о, а то ще з мого весілля... і він дуже хотів під час тієї відпустки зі мною сфотографуватися, але щось все нам часу на те не хватало, все відкладали ми то. А як він уже в дверях стояв, то я того згадала й кажу йому, що давай сфотографуємося, ми ж хотіли, а він якось так повернувся до мене й каже: «та вже не сфотографуємося»... я тоді тому не придала значення, але може то він щось відчував вже тоді. Але я встигла сказати йому, що дуже його люблю, і мої діти любитимуть, що б там не сталося. А він нам каже: «і я вас».

Роман Совлич був військовим-контрактником, і лиш 14-го квітня, наступного дня після оголошення АТО, склав присягу, потім були 2 місяці навчань, так звана «учебка» на Львівщині та місяць на Ужгородському полігоні. Рідні знали про навчання, але про те, коли їхніх артилеристів мали відправляти на фронт, не здогадувалися, а Роман майже місяць приховував, що на війні. 26 вересня, коли вояків «накрили» і троє його побратимів загинули, — він нарешті зізнався сестрі.

— Рома важко це переживав, ці перші смерті в їхньому підрозділі, причому то були старші дядьки — такі по 50 років. Більше жертв не було... наступними були вже вони з Васею — у лютому.

Георгіна затулила руками обличчя.

— Того вересневого дня загинув дядя Вітя. То був чоловік, який поміг Ромі згадати, як водити «самоходку», ще на полігоні в Ужгороді, і вони з братом дуже потоваришували, та йой, він його як батька сприймав. І загибель дяді Віті Рома переживав дуже тяжко, навіть коли у відпустці був, то пригадував, як вмирав йому на руках дядя Вітя. Він після його смерті, напевне, зрозумів, що насправді й він сам може в любий момент загинути. Напевне, він тому тоді мені й розповів, де він насправді, і не заборонив розповідати рідним. Аби кить що — ми знали, де його шукати. Але з того часу вся наша сім'я стала жити в такому режимі переживання й очікування, чи станеться щось страшне, а чи ні. Я ранком вставала й перше не дітей кормила, а Ромі дзвонила. А він мені звітував, що жив-здоров, і тільки тоді можна було починати день. А потім він дзвонив, або я йому, перед сном, дуже коротко, побажати спокійної ночі. І лиш тоді я засинала.

Але в середині жовтня підрозділ знову потрапляє під важкий артобстріл, і Роман уже отримує поранення. На щастя, не важке, але осколкове, у голову. І мали б відпустити хлопця у відпустку, на лікування, але не приїздив.

Останній дзвінок Романа додому був напередодні загибелі, увечері: голос був страшенно втомлений і зовсім тихий, а в Георгіни в голові лиш туди-сюди літало якесь таке відчуття «останнього разу», як тоді,

коли вони прощалися вдома на початку січня, після відпустки.

— Рома, я тут все зроблю, що повіш, скільки треба грошей — я зберу, заплачу, кому треба, ти тільки повернися додому.

— Ти знаєш, тепер я б з удовольством повернувся додому, але вже не можу, — незвично безнадійно, тим самим втомленим голосом відповідав брат.

А наступного дня звичний ранковий сестрин дзвінок Роман відхилив. Вона розуміла, що йому не завжди до розмов, і чекала, коли він передзвонить сам. Але він не набрав. Георгіна сиділа біля великого вікна на кухні й дивилася н сутінкове небо, яке ніби сірий брудний мішок зібрало в себе все живе й приємне й сунуло кудись далі. Із вікна проглядалася ґрунтова дорога до їхнього дому, і зараз їй найбільше хотілося побачити на ній свого Ромі.

— Не дзвонить? — Георгіна набрала братову наречену.

— От секунду тому трубку поклала. Дзвонив і казав, що вночі сильно стріляли, але зараз трохи спокійніше. Що головне — усі живі.

Але Георгіна все одно не знаходила місця і спокою й продовжувала набирати Романа. Він знову відхилив, відхилив, відхилив, потім й зовсім перестав брати слухавку, а в обід абонент зник зі зв'язку.

— Де Рома? Де Вася, хлопці? — наступного дня нарешті додзвонилася до одного з побратимів.

— Та розумієш, вчора вони мали виїхати, — той почав дуже непевно й повільно розповідати про минулий

день. — Поїхали й не повернулися; але ти не переживай, бо найгірше, що могло статися, то — полон, а звідти ми їх поспробуємо витягнути.

Георгіна забила на сполох: набрала Марію Йосипівну, маму Василя Білака, і вони почали шукати Рому та Васю вже спільними силами. Але їй не давали спокою слова побратимів про полон, і вона розпочала самотужки моніторити сепаратистські ресурси в пошуках хоча б якихось відомостей про полонених і поранених в шпиталях окупованої території — прізвища, прикмети, фото, відеоролики.

— Я дивилася тільки короткі відео, бо це словами не передати, як тяжко дивитися, щосекунди розглядаючи, чи там немає твого брата чи його... тіла. А потім, знаєш, рука моя сама потягнулася до якогось довгого 10-хвилинного відео. І я його увімкнула. На ньому бойовики жорстоко б'ють двох наших закривавлених військових; я бачила невеличкі українські прапорці-наліпки на рукавах тих хлопців, яких били. А потім я побачила бороду, довге волосся й так голосно скрикнула «Рома!», що на той вереск збіглися і діти, і мама, і мій чоловік. Але чоловік був певен, що то не Рома, бо знайшов схожість тільки в бороді. І попросив мене більше не дивитися тих відео. Але хіба я могла? Тому коли він вийшов з кімнати, я насмілилася продовжити дивитися: бачу руки — розумію, що то наші руки, бачу ноги — то наші ноги. А потім камера проїхалася нагору, і я побачила Ромине обличчя, повністю. І це точно був він: його воєнна руда борідка, його довге волосся, зачесане догори, і все було в крові.

Зберігши на комп'ютері це відео, Георгіна миттю набрала слідчого з Ужгорода, який вів справу про зникнення Романа. Але і там не дуже повірили, що він мертвий, навпаки — намагалися заспокоїти й переконати, що це може бути нарізка відео, і він може бути живий. І на тих словах Георгіна якось із горем навпіл пережила ще два тижні, періодично набираючи то шпиталі, то морги.

— А потім нам розповідали, що Рома лежить із простреленою головою в комі в донецькій лікарні: ми тоді бігом знайшли контакти нашої родички, яка не змогла виїхати з окуповано території, і вона рушила до Донецька шукати того хлопця, що лежав у комі.

Георгіна періодично показувала мені закладки у своєму телефоні, які вона робила з тих ресурсів, де знаходила якісь відомості про Рому, про «Цербер», про того пораненого хлопця в донецькій лікарні.

— Але раптом Марії Йосипівній, це Васьова мама, зателефонували з Дніпра, щоб вона приїхала на впізнання. Звідти вона дзвонила мені і розповідала, як впізнала Васю і що має надію знайти й нашого Романа. Я була вражена її стійкістю: побачити тіло своєї дитини, і після цього ще й шукати нашого Рому... Ну можеш це собі уявити? Але вона шукала. А ми надіялися. Васю повезли додому, а ми тут читали за нього в храмі молитви.

Коли сусіди були в храмі, то дніпровські волонтери саме зателефонували В'ячеславу Білаку, Василевому батькові: вони питали про фото Роми і якісь впізнавані його прикмети чи речі. У Роми на шиї висів ланцюжок,

а на ньому дерев'яний різьблений кіготь, а ще — біла вервечка з хрестиком, як у всіх солдат. А через 15 хвилин Васиному татові зателефонували знову: Георгіна тільки побачила, як він миттєво пополотнів, але нічого не промовив.

— Ну, а ввечері в нас вдома зібралася вся родина — мама, тітка, мій чоловік, молодший брат, — і усі говорили з таким настроєм, що не до весілля Роминоного треба ладитися, а до похорону.

А вранці до втомленої очікуванням Георгіни знову зателефонувала Марія Йосипівна.

— Пробачте мені... я не хочу бути чорним вісником, але вам треба їхати до Дніпра... Здається, Рому таки знайшли.

Георгінин чоловік, тітка та Ромина наречена рушили на Схід, а Георгіна з мамою і братом, ніби вже розуміючи неминуче, почали готуватися до похорону. Мамі було дуже важко: так трапилося, що вона була за кордоном, коли Рома був на фронті, і вона не бачила його більш ніж рік і не застала живим.

— Можете сказати дзвонарю, аби бив у дзвони, сказав телефоном Георгінин чоловік.

З'ясувалося, що тіло Романа привезли до Дніпровського моргу того ж вечора, коли там знайшли й упізнали Василя Білака.

— Знаєш, мій брат був простим хлопцем, який хоч і був наполовину угорець, але так вболівав за Україну, що віддав за неї життя. Він по спеціальності був взагалі слюсарем із ремонту автомобілів. А коли почався Майдан, то він із друзями з перших днів його підтримав

й активно розвивав його у Виноградіві. А потім — фронт. І знаєш, він часто бував за кордоном, в Угорщині, тут до неї рукою подати, але там все трохи по-іншому. Так от він бачив рівень життя там, тому так хотів вступу України до Євросоюзу, хотів, аби стало легше й приємніше жити в Україні. Знаєте, і Рома, і я, і вся наша родина — наполовину угорці, а наполовину українці. Ми вміємо добре говорити, читати й писати і українською, і угорською, і він мав змогу поїхати в Угорщину й не йти в АТО. Але він вибрав фронт, щоб рятувати Україну. І цим уся наша сім'я пишається.

Георгіна перевела подих і глянула на велику фотографію брата в чорній простій рамі.

Володимир Суслик

15.02.1980 — 12.02.2015

79 ОАЕМБр

Ярослава Антонівна сиділа на кольоровому шерстяному бойківському ліжнику і старенькими руками допаковувала до військового камуфльованого наплічника домашні рогалики та пампушки.

Акуратенько рівняла його, щоб не був «горбатим» і син його зручно вмотив на плечах. Вона не плакала, але була страшенно змарніла й засмучена, бо син вкотре лишав її і їхав на війну, до своїх друзів, хлопців-побратимів, до своїх розвідників. Аж раптом, затягуючи бокову лямку, вона побачила, як коло її ноги ступили два берці койотової барви. То був Володя. Вона проїхалася поглядом догори, охопивши одягненого у форму свого сина, і примружила очі, бо сонце через вікно трохи заважало розгледіти обличчя. А Володя усміхнувся до мами, присів коло неї і притулив до себе.

— Мамо, не сумуйте, я — живий. А ви все мені дали, а дещо таки забули.

— Боже, сину, що ж я не дала? Чого тобі спакувати?

— Кави, мамо, не положили, — спокійно сказав Володя, одним оком ніби заглядаючи до наплечника, перевіряючи, чи може таки поклала.

— Кави! Як же я забула! — скрикнула жінка.

І від того прокинулася.

То був сон. Її Володі уже рік не було в живих. Ярослава Антонівна зрозуміла, що вона синові зараз потрібна — вона та кава. На годиннику — третя ночі, але вона зірвалася з ліжка й побігла на кухню: почала шукати в креденсі тої кави. Скоренько заварила в горнятку, а ще кілька ложечок всипала до скрученого в конус папірчика. Закрутила його згори й кинула до кишені свого кожушка, а за ним і пампушка із рогаликом. На голову накинула шерстяну хустину, взяла горня і швидко вибігла з хати. До кладовища зовсім близесенько, через дорогу. Вона за ясної погоди вдень бачила прапор на синовій могилі з вікна своєї кімнати.

— На, синку, попей кави, — говорила жінка, присівши на невеличку лавку біля Володиного пам'ятника. — Пробач, я хоч скоро бігла, але трохи вона схолола, то я тобі лишу ще тут в папері — ти собі звари, як схочеш. А то тобі ще пампуха та рогалика до кави. На рано Різдво, сину. Христос ся рождає...

Пані Ярослава плакала. Але трохи пересилюючи себе, усміхалася: не просто так перед Різдвом до неї Володя прийшов, не просто так кави просив — хотів побачитися, поговорити. Жінка сиділа недовго, бо надворі було морозно, а вона не дуже тепло вбралася. Перехрестилася, поцілувала знимку на пам'ятнику й повільно повернулася до хати, трохи вгрузаючи своїми чобітками

в сніг. Того дня вона більше не могла заснути. А вранці було Різдво. Перше Різдво без Володі...

— Як мама, я казала — сину не йди! — пригадує Ярослава Антонівна літо 2014-го й сильно стискає губи, бо говорити матері тяжко, легше тільки з сином — коло могили. — То ж тоді таке страшне вже все було, ті хлопці падали одно за другим неживі. А я ж мама... а він мені: «Мамо, а як не йти, ну як, коли в мене росте син? Що йому потім скажу? Що ховався за ваші спідниці?» От дали йому ту повістку в серпні, і за два дні він зібрався і пішов. А я все думала, що він на Закарпатті, бо він

Володимир Суслик (на першому плані). Фото Побратима Владислава

мені так все казав, що він там хлопців готує до війська. А він уже давно був в аеропорту, донецькому. Тільки мені про це ніхто не міг чи не хотів розповідати. Старший прапорщик він у нас був, розвідник.

— Хлопці, які з ним воювали, сміялися, що вони втомлені приходили із завдання, а Володя їх тягне відтискатися, бігати, прес качати, ну, словом, завжди їх тримав у формі, знаєте? — увійшла Володина сестра Оксана, а за нею і її син, Володин племінник.

Жінка поклала неподалік столу ті самі важкі берці койотової барви, а до себе тулила братову «горку» з шевронами — групи крові й «кіборг 79 ОАЕМБр».

— Коли він уже потрапив до 79-ої бригади, то набирали в підрозділ розвідників, і командир відверто спитав хлопців, хто хоче бути розвідником? Крок вперед зробили 20 хлопців. «Розвідники довго не живуть», — додав тоді командир. Тиша... і лава розвідників порідшала, потім ще, а потім у строю лишився один Володя. Він хотів служити, хотів бути саме розвідником. Але це все ми знаємо від хлопців, бо нам він нічого такого не розповідав. «А що мені дома сидіти? — хіба казав. — Чому я маю не йти?» Принесли повістку, підписався та й пішов. Переконавав нас із мамою, що от відслужу й повернуся на роботу: мене візьмуть. А він ж працював у Синьогорі, у нас на Гуті, у резиденції Президента. І хотів вернутися. Хотів жити, сина на ноги поставити. Але дзвони вдарили від страшної звістки.

— Як ті два дзвони вночі задзвонили... мені вже 60 років, і я не пам'ятаю такого, щоб по ночі в селі два

дзвони дзвонили... у нас дві церкви, — згадувала Ярослава Антонівна. — Знаєте, мені ті дзвони ще досі у вухах... це тяжко. Не можу того пережити, не можу відпустити сина, щось отут в серці не дає, щось задавлює мені тут в грудях і не дає розуміти, що його вже нема. Горджуся ним, ясно що горджуся, бо він один із нашого села пішов... ніхто не хотів, я просила: от ніхто не хоче йти, і ти не спіши». А він один із села пішов й один загинув.

Сестра просила після повістки лиш сказати їй, в якому він підрозділі, і за це пообіцяла нічого сама більше не питати його про війну — тільки слухати те, що він захоче розповісти. Він і зізнався: сказав, що 79-та миколаївська, що десант, що під аеропортом, що їсти мають. А от оптика б не завадила...

— Але, хвала Богу, є волонтери, — засміявся Володя.

— Ми тут, Володю, сидимо дивимося всі ті страшні новини, і я чую — на підмогу в Донецький аеропорт кинули 79-ту бригаду. То ти в самому терміналі?

— Мамі не говори нічого про аеропорт, добре?

Володимир Суслик. Фото Побратима Владислава

— Не буду. Володя, тут кажуть, що загинули вісім хлопців із 79-ої бригади, згоріли в БТРі. То правда?

— Правда, Оксано, загинули.

— Мені тоді все всередині схолело, я думала, що ти серед них... — не витримала й розплакалася в слухавку Оксана. — Ти їх знав?

— Знав... У нас все нормально, ми не воюємо, бо нас уже не беруть. Їжа є, одбожки волонтери привезли, тому не переживайте там і нічого мені сюди не шліть.

А через кілька днів Оксана побачила сюжет по телебаченню про черговий тяжкий бій в Донецькому аеропорту. І знову із жахом і відчуттям біди набирала свого Володю.

— Так! Слухаю, Оксано!

«Піу-піу, потяг Костянтинівка-Київ відправляється через 5 хвилин, проводжаючих прохання вийти з вагонів» — перервали одразу Володю вокзальні оголошення.

— Ти на вокзалі?

— Оксано, та я в аеропорту, вже казав тобі.

— Володю, я чую вокзал. Не обманюй. Де ти?

— Ай... добре, ти мене розкусила: за бій в ДАПі мене відпустили додому, — і його голос вмить змінився, він аж ніби скрикнув радісно оте «додому!»

— На мамин день народження!

— Ага, уявляєш, як співпало, — засміявся хлопець і зовсім розслабився. — Але не кажи їй, хай то буде сюрпризом.

— Мовчу, я чекатиму тебе, братику!

Оксана повісила слухавку й потроху почала поратися на кухні — аби і мама не запідозрила нічого, але й щоб Володі наготувати смачненького.

«Він там, напевне, місяць нічого не їв і голодний як вовк», — думала вона про себе, заклавши коржі в духовку й чистячи від лушпиння картоплю.

Вечоріло, коли Оксана побачила у вікні, як заблимали фари авто. З незвичною для нього бородою, у військовій зачовганій формі, з авто вийшов її Володя. Він тримав сіточку з апельсинами і торт.

— Мамо, мамо, ходіть сюда, — гукнула Оксана маму ще з кухні. — Одягайте кожушка й бігом на вулицю — гляньте, хто приїхав.

Мама в чім була, у тому й вибігла, а Володя лиш встиг відставити торт на капот авто. І кинувся до неї. Вони хвилини зо дві стояли міцно обійнявшись.

— Дякую, синочку мій, то найкращий подарунок, який би я могла заслужити в Бога сьогодні — щоб ти був вдома.

Але Володя був недовго; казав, що хлопці його чекають і як не повернеться, то їх не відпустять, а хіба ж так можна? Хоча ще й встиг побувати в школі й багато розповісти про війну там, дітлахам і юнакам. Розповідав їм правду: про дітей, які жили під снарядами, у підвалах, і мріяли про шоколадки, про аеропорт, про російський «Вимпел» і чому відійшли від старого терміналу. А діти все питали, чи страшно. «Всім страшно, — відповідав Володя і додавав, — а ви малюйте нам малюнки, ми їх при собі носимо, і вони нам допомагають, ми ними тішимося».

А потім Володя знову повернувся на фронт. Тільки на той раз — під Дебальцеве.

— Оксано, буду дзвонити по крайній мірі, бо тут майже немає зв'язку, — попередив брат і просив самій не набирати, бо може бути дуже невчасною. — Не переживайте за мене, але можете за нас усіх тут молитися. Все решта в нас є.

Той день був тяжким і переломним в обороні плацдарму: ЗСУ штурмом пішли на Логвинове й розблокували трасу Артемівськ — Дебальцеве, а «Донбас» захищав поселення. Тоді українські танкісти один за одним знешкоджували ворожі Т-72 й особовий склад. Але бойовики не спиняли штурм. Українські сили зазнавали втрат. І саме в ту мить, коли Володя взявся рятувати свого пораненого побратима, поруч впав танковий снаряд.

15 лютого Володя обіцяв приїхати додому знову — у свій день народ-

Родина Володимира Суслика

ження, але за два дні до цього рідним подзвонили з Дніпра.

— Тіло Володимира Суслика 15 лютого буде вдома. Співчуваємо.

Оксана плакала, мама поруч неї ридала й просила її зробити щось, щоб не хоронити Володю в день народження.

— Але то все неправда була, ніхто й не думав його везти додому. Нас наступного дня покликали до Дніпра на впізнання. Отак в четвер він загинув, я поїхала в понеділок і в середу, 18-го лютого, ми його привезли. Хоронили ми Володю на річницю розстрілу Небесної сотні. А 15 лютого їхня бригада таки вийшла на ротацію: Володя не дожив до неї три дні. Сумую я за ним... отак ляжу спати й думаю: «Володю, як би я хотіла тебе побачити, поговорити, посекретнічати, щось порадити, чи розрадити, а чи в тебе чого попросити, отак обійняла б його й більше нікуди не відпустила. Так ще вдень малий мій бігає і забуваєшся з ним трохи, а вночі такий гіркий ком підпирає в горлі, що сльози самі ллються. І то до сих пір таке... Страшно засинати, розуміючи, що Володі більше ніколи не буде. І в мене немає пояснення, чому він пішов... і чому всі інші, ті найкращі, пішли і йдуть досі за ним...

Володиному синові Романові пішов 18-ий рік, і схожий він на тата: і звички його, і мова, і, як тато, тягнеться до спорту.

— Володя ж закінчив спортивний технікум, потім пішов до армії, а тоді вже працював у Резиденції Президента, — розповідає пані Ярослава. — І Ромчик нагадує мені мого сина. Коли не гляну на него, а все мені здається, що то мій Володя. Усі його згадують як доброго друга. Ніколи він нікому не відказав, усім допомагав, то було видно по похорону, кілька прийшло людей, ціле подвір'я, ціла вулиця, все село вночі у свічках на колінах стояло, як везли до хати його тіло. Ви мені пробачте, що я так просто, то все вам розповідаю, такими словами простими. Є люди начитані, вони краще говорять, а я лиш то, що відчуваю.

Але мені не треба було людей начитаних із поставленими спічами, бо мова матері не має значення: материнський біль вимірюється не гарними словами, а стуком серця до гранітного пам'ятника, коли вона тулиться до нього, цілюючи фотографію сина.

Владислав ТРЕПКО

06.06.1986 — 12.02.2015

30 ОМБр

— Владік, що за вистріли там у тебе? Ти знову на передовій? — виважено, але напружено розпитував Віталій Трепко свого сина — військового хірурга, Владика. — І вибухи? Це міни?

— Батя, все нормально, зовсім трохи пострілюють. Але не переживай, ми тримаємося.

— Ну я ж чую, синку, що не трохи. Ти не приховуй від мене, кажи як є, бо я знаю, з яким звуком розриваються снаряди, — не поступався батько-офіцер, що добре відрізняв у слухавку звуки різних калібрів.

— Та «Градом», батя, «Градом»! Накрило нас добряче, ми залягли, і я от можу з тобою розмовляти.

— Владік, біжи на місце, де розірвався снаряд, бо ймовірність попадання снаряду в одну точку двічі — дуже мала, чуєш, синку?

— Батя, тут скоро й танки підуть. О, вже гахнуло, як же невчасно. Знаєш, батя, коли «гради» розриваються коло тебе, то ніби в повітря підкидає, а коли танки та гармата на тебе наводиться, таке враження, що розстрілюють впритул.

— І як ти це витримуєш, синку?

— Беру, батя, усю свою волю в руки, бо ноги в цей час хочуть десь бігти; і біжу рятувати поранених. Як тоді під Степанівкою, пам'ятаєш? Танки в притул, і тоді вже я робив те, що повинен був — як доктор, як хірург.

— Це, сину, твоя робота, ти маєш піднімати поранених хлопців і повертати їх до життя.

— Ти знаєш, батя, лежав один старлей, і на нього уже всі медики махнули рукою, мол — «не жилец». Я не міг цього прийняти, взяв свою апаратуру, яку мав, підбіг, і мені вдалося запустити серце. Його бігом взяли на вертольот і — на Харків. Я майже впевнений, що там йому вже точно допоможуть. Але він живий, батя, він живий! Розумієш, я завів йому серце, а його вже в мерці записували. Ну як так? Чого так, батя?

— Сину, ти молодець, ти — моя гордість.

Але бувало, що Влад дзвонив чи відповідав в якомусь розпачі.

— Батя, хвилин 15 я намагався запустити серце, і штучне дихання, але марно, — той хлопець так і помер у мене на руках.

— Владік, ну ти ж знаєш, є такі ситуації, коли ми безсилі й найкращий доктор нічого не вдіє, заспокійся, відпусти той біль і думай про інших хлопців, яких тобі ще треба рятувати. А ти сам як?

— Та я добре: їсти-пити є, медикаментів хоч і мало, але вони рятують.

Влад був у лавах медичної роти, ведучим хірургом у тридцятій бригаді, але попри таку посаду він рятував «трьохсотих» просто на полі бою. Один із таких рейсів, коли Влад ще встиг рятувати пораненого, «запустивши» його серце, — став для самого медика фатальним. Зі

свідчень його побратимів, по машині Владика чітко гатила ворожа бронетехніка, і Влад тільки встиг накрити пораненого своїм бронезилетом, як поруч авто впав снаряд, осколки від якого зрешетили Влада. Але він навіть перед смертю виконав свій обов'язок медика: врятував життя пораненому. Ціною свого...

Владиків батько, Віталій Володимирович, багато аналізував і продовжує аналізувати — і саму війну, і долі хлопців, яким судилося її пройти: комусь пережити, комусь віддати життя. Його Владик був з тих, хто, якби вижив після Дебальцевого, служив би й далі. Так його виховали, так його навчили батьки: не боятися небезпеки й не шкодувати себе задля інших. Коли я приїхала до Владових батьків, то цей факт для себе тільки підтвердила. Це була сім'я інтелігентних взаємин, поваги одне до одного, вміння послухати, дослухати, не перебити в розмові й підсунути стільчик за леді. Батько — колишній військовий і викладач фізики, мама — викладачка англійської. У квартирі Трепко все в книжках, вони повсюди — у кімнатах, у вітальні, на кухні, у коридорі. Влад був завзятим читачем і мріяв стати медиком.

— Ще першокласником він усіх подивував. Їм дали завдання розповісти про цікаву книжку, яку вони прочитали. Діти розповідали — хто про «Диких лебедів», хто про «Яйце-райце», хто про «Кривеньку качечку». Я сиджу з батьками на тому шкільному ранку й аплодую дітлахам, чекаю, коли мій син вийде.

Віталій Володимирович усміхнувся.

— Нарешті вийшов мій Владик і каже: «Знаєте, я хотів розповісти вам казку, яку колись прочитав. Але мені це не цікаво. Давайте я краще вам розповім про термоядерний синтез на сонці! Оце мені цікаво!» Ніхто тоді не аплодував і не сміявся, а лиш скося глянули спершу на нього, а потім на мене, а я й не знав, що відповідати. І тоді зал засміявся, а Влад розповів про синтез. І він про це так просто й доступно, по-дитячому, розповів, що мені дух захопило. Це семирічне хлопчисько. А потім він став перечитувати всю історичну літературу, яка була в нас вдома, а особливо військову історію. Ну все, подумав я, буде син істориком. Та, видно, то йому так військо полюбилося...

Владислав Трепенко

А в дев'ятому класі Влад прийшов додому й впевнено сказав батькові, що він стане медиком, як його дід і бабуся. Склав іспити в медучилище й пішов навчатися. 4,5 роки — і фельдшер. Далі медуніверситет — і хірург. Батько пишався ним, і досі гордий, пригадує, як завідувач відділення хірургії місцевого університету, професор Полянський, сказав якось про Влада, що «у нього були дві руки, і обидві — праві». Влад виконував складні операції ще в інтернатурі, а коли приїздив у відпустку з фронту, він цю інтернатуру й завершив, і його одразу взяли до магістратури. І все в нього було попереду...

А в дев'ятому класі Влад прийшов додому й впевнено сказав батькові, що він стане медиком, як його дід і бабуся. Склав іспити в медучилище й пішов навчатися. 4,5 роки — і фельдшер. Далі медуніверситет — і хірург. Батько пишався ним, і досі гордий, пригадує, як завідувач відділення хірургії місцевого університету, професор Полянський, сказав якось про Влада, що «у нього були дві руки, і обидві — праві». Влад виконував складні операції ще в інтернатурі, а коли приїздив у відпустку з фронту, він цю інтернатуру й завершив, і його одразу взяли до магістратури. І все в нього було попереду...

— Він мав би бути викладачем, бо ректор планував започаткувати нову кафедру польової хірургії й покладався на досвід Влада на війні, — розповідав батько, показуючи Владів медичний халат і фотографії з університету. — Професор Полянський казав мені, що Влад придумав якийсь абсолютно новий революційний спосіб зупинки кровотеч, для нього це було важливо, адже, мабуть, 95 % вояків на полі бою гинуть від кровотеч, які немає змоги зупинити. То професор його ще розпитував: «Владе, ти точно не боїшся такого робити?» А син йому: «Коли перед тобою хлопець, який стікає кров'ю і гине на очах, то тут два варіанти: ти його або врятуєш, або ні; тому я не боюся експериментувати». Експериментував. І рятував.

— Ну, як ти згадав, дорогий, ще про дитинство і юнацтво, то дозволь додати, — долучилася до розмови Владава мати — Ніна Миколаївна. — То, певно, було на другому курсі університету, коли він знайшов в інтернеті якийсь конкурс, де шукали, хто придумав, як зробити голографічне зображення, не використовуючи якусь дорогу апаратуру, типу лазерів. І став батька про це розпитувати.

— Питав, що таке ламінарний і турбулентний рух, багато читав, збирав якусь апаратуру, — доповнював батько, — і одного дня він мені й нашому старшому синові, також фізику, показав, як випускає якусь пару і в нього виходить голографічне зображення.

— Ми ж йому, мовляв, подавайся на той конкурс, ще й отримаєш премію. А він не захотів, пояснив, що це він лише аби собі довести свою спроможність. Зрештою, усі виклики та проблеми він сам приймав і вирішував.

А коли приїхав у відпустку, то хлопці-побратими його набрали й просили їхати до них. А він не відмовив — зірвався швидше.

— Владику, куди ж ти речі пакуєш, у тебе ж відпустка?! — приголомшено питав батько.

— Батя, — відповів Влад, не відволікаючись від пакування своєї медичної сумки. — У нас там військове братство, то мої товариші по зброї, і я їм зараз потрібен, я маю їхати вже.

Віталій Володимирович аналізує, що це вже був по суті, третій «котел» (хоча перший такий масовий), який син пережив. Хлопець був спершу під Тельманово, але залишився живий, хоча й поранений; потім була спекотна Степанівка-Амвросіївка, де його бригада потрапила в оточення, але і тут він вижив. А в Дебальцевому йому лишалися три тижні до демобілізації, ба більше: його кохана Юля ошчасливила Влада, що чекає від нього дитину. Він хотів додому, хотів відпочити, хотів обійняти свою Юлю, хоча, ймовірно, після цього все одно повернувся б на фронт.

Владислав Трепко (праворуч) з побратимом

— Передчуття загибелі... — задумався батько Влада, глянувши на розкладені на столі фото з «дороги життя». — Я, відверто кажучи, думав: мій син щасливий, бо вийшов живим із двох «котлів», і від третього його щось

згори вбереже, і смерть омине. Я довго не міг повірити, до останнього надіявся — а може, то помилка. Знаєте, мене першого про смерть сповістили: подзвонив його командир медроти. Сказав, що на загиблому був бушлат мого сина з написом на шевроні «лейтенант Трепко». Звісно, я припустив, що бушлат він міг комусь позичити чи взагалі віддати, бо він доволі громіздкий і з ним в принципі складно медику проводити якісь маніпуляції.

«А ще годинник Casio», — додав тоді командир, і батько пополотнів — це був Влад.

Годинника син придбав за місяць до служби, і він би не міг позичити його, бо коли медики накладають джготи, то їм потрібно записувати на них час, аби в шпиталі не спізнилися і вчасно його зняли. Батькові сказали: «посічений осколками», і він просто хотів пересвідчитися на власні очі, що то його син.

— Він у нас був не з балакучих, але мені багато розповідав, хоча завжди завершував розмови отим своїм «все буде добре»! І воно мені так від нього й пішло-запам'яталось. І тепер, коли чую пісню Вакарчука «Все буде добре», то завжди пригадую Владика, думаю про нього, а іноді й плачу. Шкода мені й боляче, як батькові, бо так багато планів на мою пенсію в мене було пов'язано саме з ним, бо і характерами ми були схожі, і дуже близькими були. Я був впевнений, що на старості я допомагатиму будувати його будинок і бібліотеку. Ох, ми так мріяли про ту величезну бібліотеку, щоб, знаєте, оті всі книжки — в одне місце, посортувати й по полицках, і щоб полиці були до самої стелі, аби драбинку ще підставляти, аби дістати, що тобі треба. То була наша з ним мрія.

— Я чула таку фразу: якщо ти врятував людину, то для когось зберіг цілий світ. Так от не знаю, скільки таких світів зберіг мій син, але їх справді було дуже багато. А наш не вберіг — нам війна не повернула дитини. Я так добре розумію всіх матерів, які втратили своїх дітей на війні — у Харкові, у Вінниці, у Дніпрі, у Чернівцях, в Одесі; ми одна одну розуміємо, ми продовжуємо існування в одному ключі. По собі суджу: навчилася кричати беззвучно й плакати без сліз; я маю триматися, бо в мене велика сім'я, і якщо вона побачить, що я «розклеїлася» і мені дуже погано (хоча, як про це не здогадатися), то буде важко їм усім. Та й Владислав любив, щоб його батьки завжди були у формі, стриманими, і він таким був. Ой, Владіку, вибач, я і зараз стараюся, але не завжди собою володію, синку...

Мати пригадує, як того лютневого, пронизаного холодом вечора вона пильно вслухалася в новини: «Сьогодні нові втрати Збройних сил України... перша медична машина з ліками... друга, у якій їхав військовий медик і 11 вояків... ніхто, на жаль, не вижив. Жінка знала, що її Владик десь там, і після страшного «ніхто не вижив» у неї підкосилися ноги й затрусилися руки, які мимоволі вхопили мобільний.

— Віталік, це — Влад, — пересохлими від хвилювання губами Ніна Миколаївна мовила до чоловіка.

А потім Віталієві Володимировичу подзвонив командир.

— Владислав загинув смертю хоробрих.

— І тоді мені наснився сон... — мовила Ніна Миколаївна. — Тарілка із зображенням тигра падає і розбивається в мене на очах навпіл. Влад же у нас — «тигр».

Після Владової загибелі до лікарні на його місце прийшла його кохана Юля, з якою він так і не встиг одружитися. Вона продовжила його справу й навіть вела медичний журнал, який почав вести Влад. Ця дівчина згодом стала мамою Владової доні, яку він так і не побачив.

— Через кілька місяців після його смерті у Влада народилася донечка, Вікторія, — ми це вважаємо за перемогу життя над смертю: бо бачите, так сталося, що коли Владиславове серце спинилося, то зовсім скоро забилося серце його донечки Вікторії.

Ніна Миколаївна витягнула невеличкий альбом з онукою і почала повільно гортати його сторінки, зупиняючись на кожній другій фотографії.

— Правда ж, вона в нас красуня? Влад з Юлею мали після демобілізації одружитися, а не встигли... Ми всією нашою родиною Трепків прийшли до пологового забирати Юлю з Вікторією. І як я тоді вперше взяла її на руки, то це дитя як гляне на мене серйозними синовими очима, то мені аж подих перехопило. Але я от іноді

сиджу й думаю, скоро Миколая, Новий рік, Різдво, дітки чекають своїх татусів, своїх «Миколайків», а в Україні є стільки дітей, які вже знають, що не дочека-

Батьки Влада Трепка з Юлею і Вікторією

ються. Наша Вікторія, на жаль, теж... У нашому місті є алея Героїв, і біля фото одного з вояків стояв маленький хлопчик, який йшов до першого класу, і так сильно плакав... «Тато обіцяв... обіцяв, що поведе мене в перший клас до школи. А його більше нема. Тата нема», — схлипував той хлопчик. Таких дітей зараз так багато... І моє серце крається від розуміння, що моя внученька знайомиться з своїм татком тільки з відеосюжетів і фотографій.

— Але нас часто все ж чують, іноді і влада, ще частіше і медуніверситет, де навчався Влад і зараз навчається молодший син, — мовив батько. — Перед днем незалежності у 2016-му, десь на Спаса, у місті повісили білборди, і бачу, що люди гордо на них дивляться, бачу — старші чоловіки капелюхи підіймали. Я надіюся, що пам'ятають, хотілося б, щоб пам'ятали й далі всіх тих, що не повернулися. От після Владової загибелі вулицю, на якій розташована обласна лікарня Чернівців, де він працював, назвали його іменем — Народного героя України Владислава Трепка.

— Оця от пам'ять — це зараз найважливіше — аби не даремно, аби не затерлося, — підтримала мати. — Після своєї смерті Влад прийшов до мене уві сні й сів поруч, схилив свою голову мені на плече й кілька секунд так біля мене побув. І мені цього досить, тої короткої зустрічі із сином, бо я такі миті збираю для себе; це як підтвердження того, що Владик є десь там нагорі й спостерігає за нами, за мною, за батьком. Мені так легше жити. Ох, Владик, ти пробач, що я таки заплакала... Але багато хто, до кого не постукала в шибку війна, забуває, байдуже, — це страшно. Страшно, коли й зовсім забудуть. Надіюся, люди, заради яких він поліг, це пам'ятатимуть.

Віталій Постолакі («Апостол»)

20.02.1965 — 12.02.2015

128 ОГПБр

*С букетом цветов в воскресенье
Спешу я на встречу с тобой.
И только листья белой березы
Кивают мне головой.*

*Как будто шепчут мне твои слова:
«Мамулечка, родная, ты пришла?
Как здоровье? Как дела?»*

*Стою в одиноком молчании,
А сердце бьется в груди,
и думаю о вечном свидании:
«Сыночек, ты меня жди...»*

Поправляючи своє акуратно вкладене зовсім сиве волосся, вона тепер читає ці рядки напам'ять, а написала їх майже одразу після дзвінка про загибель її єдиного сина — майора Віталія Постолакі. На порозі своїх п'ятдесяти він тричі від початку війни на Донбасі просився до лав Збройних сил і тричі йому відмовляли. Врешті, чоловік розгнівався і написав листа зі своїм послужним списком до Міністерства оборони й Генштабу. Раніше ж Віталій і на митниці встиг попрацювати, і в міській раді, і в ОДА, був депутатом міс-

цевої облради п'ятого скликання, обирався до складу ради Закарпатської «Просвіти» й мав свою справу. І тільки тоді, після листа-відповіді, йому доручили командування розвідкою 128-ої бригади гірських піхотинців. Із позивним «Апостол» Віталій Постолакі поїхав на війну.

— Віталік, сину! — Калина Миколаївна втішилася дзвінку, бо ніяк не могла додзвонитися от уже тиждень, а сьогодні ще й був його день народження. — Сину, ти де?

— Это не Виталик, — сухо й дуже виразно відповів голос російською. — Ваш сын погиб под Дебальцевым.

— Не погиб, нет, это же его телефон, його телефон звонит мне! Кто вы?

— Я — солдат.

Калина Миколаївна й досі не знає, чи то був російський найманець, чи місцевий сепаратист, чи український воїн, який просто розмовляв російською і не знав, як сказати матері про свого загиблого побратима.

Її син разом з одинадцятьма побратимами поліг у бою 12 лютого на спостережному пункті базового табору підрозділу. Лише в час нетривалого «перемир'я» тіла спробували вивезти на Артемівськ, до моргу. Але не довели: під час артобстрілу міна влучила прямісінького в авто й розкидала тіла полеглих воїнів. Версія смерті Віталія, яку озвучили його матері Калині Постолакі: осколки від міни розірвали йому живіт, і чоловік помер миттєво, на місці.

— Так мій Віталій двічі гинув... Двічі міна його убивала. Тяжко було його впізнати, бо він ще й два тижні

пролежав у моргу, здається, Луганська, і лиш тоді його перевезли після обміну тілами до Дніпра. Хіба можна було здогадатися, що це він, по кривенькому від народження мізинчику та й значку в брові, тому робили ДНК-аналіз. А потім його друг Павло Федака — головний редактор нашої газети «Трибуна», — і ще один депутат облради поїхали за його тілом. Хтось казав, що за його голову ворог давав 20 тисяч доларів, а він ще з того сміявся. А коли його тіло привезли сюди літаком і зустрічала почесна варта, я не знаю, як я то все пережила й лишилася живою. А зараз мені часом так безрадісно й журливо, хоч і маю я невісточку Оленку та двох онучечок Мариночку й Даринку, але часом і жити не хочеться, не хочеться ні з ким зустрічатися, не хочу нікого бачити, бо мені здається, що разом із Віталіком померла і я... Тому зараз у моїй хаті так холодно. Ви відчули, еге ж? І мені так тепер до кінця життя холодно без нього, я тільки можу підійти до оцього його портрета й поговорити з ним, як в мене діла, спитати, як вони в нього.

У квартирі Каліни Миколаївни на першому поверсі й справді доволі холодно. Можливо, це тому, що міжсезоння, коли опалення ще не увімкнули, а можливо...

«Серце біль стискає, — тебе серед нас нема, ти завжди з нами у спогадах, у справах, у думках...», — то я теж написала після його смерті, коли ми з ним тут розмовляли.

Калина Миколаївна притулила до себе дві фотографії сина в рамках, заплющила очі, і між її тонкими віями просочилася сльоза.

— А ще гляньте сюди, на цей журнальний столик, бачите, тут ще одна його фотографія. Ви підніміть рамку, підніміть-підніміть, не бійтеся, і загляньте, що там під нею...

Я підійняла фотографію Віталія, трохи посунула вишивану серветку й побачила під нею ніби випалену смужку на дерев'яному столі. Вона й справді була дуже незвична: тобто не пропалена праскою, свічкою чи якимось електричним інструментом — то була чітка смужка по лінії нижнього ребра рами.

— Бачите? Хіба то можна якось на рівні фізики пояснити? Не, ви скажіть, може, я чогось не розумію, але мені здається, що це якийсь знак від сина. Досі не можу говорити про свого Віталіка в минулому часі, бо от він тут, ніби й коло мене, а часом мені просто здається, що він досі на війні, досі бореться з путінськими загарбниками. Тому я завжди його чекаю, щоранку я прокидаюся і чекаю дзвінка від Віталіка, а його щось все нема. Пропала моя опора, і тому відчуваю себе такою... самотньою.

Самотньо... так, саме це слово мені спало на думку, коли я зайшла до квартири Калини Миколаївни, яка вже удовою поховала сина. Коли Віталік був на фронті, він щоранку дзвонив матері, навіть того дня, коли загинув. Тому їй були такими важливими ті дзвінки, коли синів голос будив її на світанку.

— Віталік, що там? — мати випередила навіть синове «алло», бо почула ляскіт куль у слухавці.

— Мамо, усе добре, не буду приховувати, що пострілюють трохи, бо ти й сама чуєш, але то дурниці, повір, та й наче «перемир'я», то ніби тихіше.

«Апостол» мав твердий характер і вже немало літ, щоб зараз приховувати від матері якісь аж надто очевидні речі, та й знав він, що вона не відриває очей від телевізора.

— Сину, я тебе дуже люблю і пишаюся тобою.

— Нііі, мамочко, я тебе люблю більше.

— Віталіку, на те ми й батьки, щоб любили сильніше, — пожартувала мама й голосно цмокнула сина в слухавку.

— Ох, мамо, тебе не переспориш. Все буде гаразд, ти головне — не переживай за мене.

— Бережи себе, синочку!

Пані Калина сподівалася нового ранкового дзвінка вже наступного дня, але син набрав ще увечері, близько п'ятої.

— Мамочко, довго не можу з тобою говорити, бо дзвоню зі штабу й хлопці також чекають на дзвінки, — поспіхом говорив Віталій, намагаючись сказати якнайбільше. — Я тебе люблю, мамочко.

— І я тебе...

Занепокоєне серце відчувало — щось недобре з її сином. А їй усі твердили, що буває поганий зв'язок, що часом нема як зарядити телефон чи просто взяти слухавку. І жінка надіялася: спершу, що цілий-здоровий, потім — що поранений, пізніше — що в полоні, а наприкінці вона уже просто почала усвідомлювати: Віталій живим більше не приїде.

— Я пішла на могилу до свого чоловіка, якого вже більше восьми років немає з нами. Ми з ним багато поговорили, як оце зараз з Віталіком, так тоді з Андрієм. І коли поверталася з кладовища, мені подзвонили й спитали, чи це правда? Я здригнулася і завмерла в страшному передчутті: питаю — правда що? А

Віталій Постолак. Фото Ярослава Галаса

вони мені: «Про Віталіка написали в інтернеті, що він загинув...» Далі я вже нічого не чула, а лиш побігла додому. Прибігаю під хату, а тут біля під'їзду всі сусіди зібралися, його колеги по роботі, з військкомату прийшли, усі на світі тут уже були. І військовий комісар тільки тихо мені прошептав: «Підтвердили». І той день став найстрашнішим днем мого життя, і від тої миті й досі немає мені спокою: лягаю — плачу, прокидаюся — плачу, встаю серед ночі — також плачу, серце щемить і ніби рветься кожен раз усередині. Я ще не знаю, як правильно таке пережити, і чи це взагалі таке можливо...

Віталій мріяв про військо ще зі школи, прагнув вступити до Харківського військового університету, але

батьки не дуже хотіли його тоді самого відпускати так далеко. Тому вступив в Ужгороді на факультет романо-германської філології, як і колись його мати. Калина Миколаївна — вчителька німецької мови.

— Такий активіст був ще зі школи: і по спорту, і по комсомолу, в університеті керував клубом інтернаціональної дружби, об'їздив певно всі університети країни, зустрічався зі студентами, скільки того всього потім було, і відпускали його вже тоді, ой...

Мати дістала величезну червону теку з вирізками з газет і старими фотографіями, такими вже не чорно-білими, але ще не надто кольоровими, із червонуватим відтінком і «присмаками» сепії.

— І до смерті активістом був. Знаєте, я його виховала добросовісним, працьовитим, справедливим і принциповим, і коли ця антитерористична операція розпочалася, то мені він спершу на такому півсерйозі казав: «я піду на Схід», а я ще йому відповідала: твої роки... та є молоді й сильні хлопці, що ти там вдієш? Як його не хотіли брати, він писав до Генштабу; все мене розпитував, чи в поштовий ящик не прийшло йому письмо. А я все не розуміла: ну яке ще письмо?.. Мої підписані газети хіба вкидали мені. А він каже — письмо, хмм...

Але прийшов нарешті й лист для Віталія: 4 серпня 2014-го, у розпал АТО. Мама спершу подзвонила втішити сина, що є йому лист, а коли прийшла додому й глянула, то на серці похололо — то був «лист на війну». Тієї миті до хати забіг її син.

— Ну, де він, де той лист?

Віталій Постолакі (ліворуч) із другом Павлом Федакою. Фото Сергія Колесника

— Сину... підеш?

— Ну, нарешті, мамо, — Віталік тішився й усміхався, — звичайно, піду, то ж моя стихія. Я так чекав... я так чекав цього листа.

Того ж дня, не зволікаючи, Віталій пішов до військкомату й став до лав добровольців. Калина Миколаївна згодом цікавилася, яка історія того листа, і окрім усього іншого дізналася, що притримай вона ще на добу, і він уже би був недійсним.

— Ото як пішли перші смерті, Кульчицького збили, потім літак, то хлопці, що були на той час в тилу, вони не хотіли йти, я це чула від тутешнього парубоцтва не раз, ото правду вам кажу. А Віталік нет, він не такий був. Він мені відразу сказав: «Ну а хто ж піде тоді?», та й не такий він у мене, аби утікати. І я ним тому так пишаюся, і він це знає, якщо він звідтіля тепер бачить мене. Але,

знаєте... думаю, йому певно шкода мене звідти. Прощання наше було, коли він 21 січня 2015-го після ротації повертався на фронт і я спакувала йому отаке-е-е-енного великого рюкзака з усіляким різним. Поїхав у Мукачево, а там йому доручили відвезти 120 хлопців у Дебальцеве, і 23-го вони вирушили. Приїхали, розвантажилися, а він одразу — до штабу — довести до відома, що хлопці в місці призначення. А рюкзак свій залишив в автобусі, який розвернувся й поїхав назад, а Віталік мій залишився без нічого. Ви собі то уявляєте? Звичайно, там пізніше волонтери приїхали й все привезли, що йому треба було. А я про це все дізналася вже після його загибелі. А, і ще було з посилкою таке... десь за тиждень до його загибелі синів однокурсник Валентин надіслав йому ще велику посилку, хоча Віталік не скаржився, що чогось бракує. Але от, чи скористався він тією посилкою, того я вже й не знаю.

«Апостол» воював, він був польовим майором не на словах, а на ділі. Була в чоловіка ротація — 10 днів; він приїхав останнім із підрозділу на саме Різдво: друзі, колеги й сусіди виглядали його й зустрічали оплесками. А товариш Віталія, однокурсник, разом з австрійським волонтером навіть заночували в «Апостола». Довго вони тоді сиділи на кухні й розмовляли про країну й що зараз на часі для чоловіків. Відпустка не була так для мами чи донечок: чоловік то біг у товариство «Просвіта», то на прес-конференції, то до військової частини, то з документами свого підприємства (він був директором магазину, — *ред.*).

— Ото, мамочко, я нарешті побуду хоч день з тобою, — втомлено сказав Віталій і влігся на старенький диван у вітальні, увімкнувши зовсім тихо, майже беззвучно, один із небагатьох каналів на старенькому телевізорі.

— Ой, синку мій...

— Мамочко, ну дивися: я живий і здоровий, зараз біля тебе. Але, ти й сама знаєш, куля — дура: ніколи не вгадаєш, кого вона обере наступним. Ним можу й я стати, а ти маєш бути готова й до такого. Там — війна. А прийду живий, то значить усе зі мною буде добре.

Калина Миколаївна збрала докупи всі вирізки, фото, статті про свого сина й тулила їх до себе.

Віталій Постолак (ліворуч) з родиною

— Я б хотіла звернутися зараз до вояків — хлопців, які зараз воюють на Сході. Бережіть себе, бо тут вас чекають — батьки, кохані, діти, цілі родини та друзі, бо, знаєте, гинули там і такі молоді хлопчики... такі, що навіть не мали першого кохання... Бережіть себе, хлопці, бо дуже тяжко, коли батьки чекають, а сини не повертаються з фронту. То страшне горе, яке важко пережити: скільки років, знаєте, як Віталіка нема, а так ніби то вчора сталося. А батьки мусять підтримувати дітей там — не вмовляти не йти чи вертатися. А розповідати хороші вісті й частіше казати: ми тебе любимо, пишаємося і чекаємо; повертайся живим, синочку...

Ярослав Кость

17.06.1974 — 13.02.2015

128 ОГПБр

У ніч на 13 лютого, разом із досвідченим майором і командиром розвідників Віталієм Постолакі, на базовому таборі полягли ще семеро воїнів 128-ої гірсько-піхотної бригади. Серед них і Ярослав Кость із невеличкого села на Закарпатті — Лавки. На початку березня 2015-го в Ужгородському аеропорту сів військовий літак із червоним хрестом — то був той самий літак із «вантажем 200».

Ярослава ховали «у цинку»: усе село запалювало лампадки й ставало на коліна дорогою до храму та кладовища. За труною йшла Інга — Ярославова дружина та двоє його ще малих дітей: 14-річна донька й син-першокласник. Інзі довелося витримати потрійні переживання: одночасно з Ярославом на передовій служили її рідний брат та брат Ярославів: їх забрали на фронт одного й того ж дня.

Інга боялася повістки для Ярослава, боялася його відпустити, боялася лишитися сама з двома дітлахами й немалою господаркою. Вона боялася смерті. А коли повістку для Ярослава таки принесли додому, то жінка йому нічого про це не сказала. Сказали друзі. Чоловік не зволікав і відгукнувся одразу.

Ми об'їхали Мукачево з півночі й по півґрунтовій-півасфальтованій дорозі доїхали до села Лавки: вуличка звивалася, ніби серпантином, і ми блукали поміж маленьких одноповерхових хатинок — акуратно помальованих у різні кольори, біля кожної був невеличкий садочок, а на ганку стояли дитячі машинки та велосипеди.

У пошуках дому Костів я зателефонувала Інзі, але зв'язок тут поганий, і тільки коли ми трохи піднялися на гору, то він налагодився. Ми припаркувалися біля низенького паркану, за яким на подвір'ї бігали кури, киця і собака.

— Не бійтеся, собачка в нас мирний, добрий, — Інґа усміхнулася, погладивши на ходу собачку, і запросила до будинку, до якого вела довга вузька бетонна доріжка, а над нею висіли натягнуті мотузки: жінка сушила одяг і білизну.

Будиночок був зовсім невеличкий: вузьенький коридорчик вів до кухні й двох маленьких кімнат. Ми зайшли в більшу, а за нами й сіро-руда кицька. Інґа взяла її на руки...

Ми багато говорили про село, в якому вона мешкала з чоловіком і дітьми, про їхніх дітей, плани добудувати будинок і займатися господарством.

Понад півроку в зоні бойових дій — і він приїхав додому. То було 13 січня, на синів день народження 9-го не встиг. А рівно за тиждень, після відпустки, Ярослав повернувся на Донбас.

— Він пробув на фронті півроку, коли йому нарешті дали ту довгоочікувану відпустку, недовгу, але все ж... І ми вже вдома з малою намагалися якось його розпитати, де він був, яка вона війна, бо ж самі знаєте, що телевизор не про все скаже.

Інга зітхнула й кивнула на старенький телевизор у кутку кімнати, який вже навіть трохи припав пилом.

— Ми уже давно його не дивимося, — надивилися тоді в 14-му. А коли Славик був тут, то переважно мовчав про війну й багато часу приділяв нам і дому: ніби хотів побільше всього встигнути чи що... І завжди казав, що все буде добре, коли він повернеться після демобілізації, і обіцяв тоді все розповісти про війну, про Дебальцеве, а тоді він волів мовчати.

Ярослав примовляв: «От, настане час, ми нарешті добудуємо хижу, буде вона в нас величезна, і всі ми тут із дітьми-внуками жити будемо». Це була його мрія — великий дім у селі, де житиме вся їхня сім'я, з покоління в покоління.

— А діти... то був сенс його життя й існування — наші діти, — Інга розв'язала скорботну темну хустку, яка була доволі туго зав'язана на її шиї. — Дуже дітей любив Ярослав, особливо сина, а в нас між дітьми різниця велика, то він іноді навіть звідти ввечері телефонував і помагав нашому Стасіку уроки робити: малий читав йому якісь завдання, і Ярослав намагався звідти йому допомогти з ними справлятися. Ой, Іро... то були такі особливі й неповторні розмови, я їх слухала й любила. Але згадувати про них мені нестерпно. Син не знав спершу, де тато, це Славик не хотів сам говорити.

— Папа, а які тамкай машини? — питає Стас, коли вже випадково дізнався, куди поїхав його батько.

— Стасік... тобі того не треба знати, синку.

— А коли ти, папа, приїдеш?

— Скоро, синку, зовсім скоро, але поки маю бути туй.

— Бережи себе, дорогий! — раптом не витримала жінка й скрикнула, перервавши розмову Стасіка з батьком.

— Все буде добре! — чітко й повільно, по складах, говорив Ярослав. —

Синку, все тут в мене добре, і мамі це передай, хай не переживає! Чуєш мене?

Інга вже тоді розуміла, що чоловік багато чого не хотів розповідати: та не мовчали соцмережі й телебачення, а ще цей моторошний свист у слухавці, під час розмови. А тоді був останній дзвінок 12 лютого, у переддень смерті.

— Він подзвонив і просив Стасіку

Ярослав Кость із дружиною

трубку дати. А син щось трохи вередував, і я навіть сердилася на него, але кличу й питаю, чи буде з папом говорити. А малий каже: не буду, бо ти мені машинку не купила. Я не знала як пояснити Славіку, що малий не хоче говорити, а він мене випередив, бо все чув, та й каже: «Тепер вже маєш йому все купувати, пока мої любі, пока». Думаю, саме тоді й почався обстріл, який Славіка убив.

Наступного дня Ярослав уже не дзвонив, й Інга від того чулася дуже зле, на роботі не могла зосередитися й з рук все летіло. А вранці до їхнього дому прийшли Ярославові брати й сестри й сказали, що Ярослав і ще семеро бійців загинули від обстрілу. І хоча вже минуло стільки часу по загибелі, вона не може забути того дзвінка від незнайомця, який назвав себе «бійцем армії ДНР» і сказав, що тіло її чоловіка в морзі Дебальцевого. Але навіть після цього дзвінка тіло Ярослава шукали ще місяць.

— Нам дуже помагав Ярославів добрий друг, який фактично звалив на свої плечі всі пошуки, і Славіка таки знайшли. Правда, не в Дебальцевому, а в Донецьку. Сьомого березня його тіло привезли до Мукачева, і ми його з хати вже хоронили. Знаєте, я ж головою то розумію, що чоловік більше ніколи не ступить на наше подвір'я, на наш поріг, до цієї кімнати, не обійме нас із малими, не візьме на руки цю кицьку... але все одно щось всередині не відпускає і день за днем я мимоволі чекаю його. Вечорами вдивляюся за браму, чи не вернувся він, чи не махне рукою... чи то насправді може страшний сон, який от-от закінчиться.

Василь Антоненко («Космос»)

14.06.1971 — 15.02.2015

25-ий батальйон
«Київська Русь»

Війна забрала в них обох синів: удвох пішли з життя доволі молодими й повними сил. Старший син — Юрій Антоненко — відслужив на війні в Афганістані, прийшов додому живим, та з підірваним здоров'ям, без шансів на одужання. І могла би війна на Донбасі й не забрати молодшого — Василя, та він був не байдужим до того, що коїлося за півтисячі кілометрів від його рідної Бучі, але могло доповзти й до неї.

Мама Марія Іванівна плакала і просила, щоб Василь лишився коло них із батьком: тоді вона вмовила його не йти добровольцем. Але Василь дочекався повістки й потайки пішов до військкомату. Батьки дізналися вже опісля, коли син збирався на тренування перед виїздом. Це був 25-й батальйон тероборони «Київська Русь». І позивний — «Космос», бо Василь цікавився космосом і гарно його малював. Так і прозвали його на війні побратими.

А далі була тяжка й довга оборона Дебальцевого. Василеве життя обірвалося 15 лютого 2015 року, у перший день оголошення «тиші», з якого мали припинитися

обстріли, після підписання Мінських угод. Та цього не сталося, а навпаки — розпочався активний обстріл і оточення супротивником. Добровольці «Київської Русі» розбилися на невеличкі групи й так намагалися вийти з «кільця», яке вже було очевидним і щогодини звужувалося. І це був єдиний шанс. Вийшли тоді не всі, далеко не всі й вціліли. Вони досі зі страшною тривогою в голосі згадують, як під ногами розривалися фугаси, як в них влучали снайпери і як побратимів решетили осколками висококаліберної артилерії. Один із таких осколків від 120-ої міни влучив у Василя. Він загинув на місці.

Найстрашнішим тоді для побратимів було те, що вони не могли забрати тіла полеглих друзів. Василеве тіло також залишилося на лінії бою, а потім і на окупованій бойовиками території. Після повідомлення про смерть Василя його матері зателефонував бойовик на прізвисько «Заноза» й сказав, що її син у полоні. У батьків з'явилось сподівання. Але то була омана. Майже місяць не могли вивезти Василеве тіло, і ховали його в закритій труні. За результатом медичної експертизи, вояк загинув від шоку внаслідок смертельних поранень.

Зараз батьки живуть самі в Бучі. На їхньому серванті — фотографії обох синів, їхні нагороди, запалені свічки та трохи цукерок. І в хаті пусто... і це не та порожнеча, коли діти ластівками вилітають з гнізда, щоб звити своє — нове. Це — пустка, бо їхні сини покинули їх назавжди, лишивши тільки теплі спогади з минулого, з дитинства та юності. Старенькі батьки пишаються синами, їхньою честю і гідністю, що ніколи не лякалися. Микола Юхимович, батько Юри та Василя, не раз у розмові зі мною повторював «Герої не вмирають»

і «Героям слава». Йому досі боляче, бо не має певності, чи суспільство готове сповна оцінити подвиг полеглих на війні. Зрештою, не завжди можуть і розтлумачити для себе оте слово — «війна».

— Ми гордимся своїми синами, адже куди їх призывали, туди вони й пішли: один в Афганістан, інший — в АТО. — наголошує їхня мати. — Не ховалися ні за чиїми спинами і йшли на захист своєї Батьківщини, як справжні чоловіки, як справжні воїни. І нагородження мають — і один, й інший. А нам... А нам залишилося хіба що дивитися на ті їхні цяцьки...

— Мої деякі друзі, чи то просто знайомі, вони багато синів своїх поодкуповували, якось домовлялися, щоб ті не попадали на війну, та й не хотіли їхні діти воювати й радо переховувалися, коли їм таке хтось предлагав. Довідки, хвороби повидумували. Таке...

У голосі пана Миколи вчувалися біль і гнів, якесь таке щемливе відчуття образи, хоча сам він про це не говорив — він дуже стриманий і розважливий чоловік.

— А наші, і Юра, і Василь, то Боже збав, щоб я хоч щось таке їм сказав, аби десь уникнути служби, — пішли обое. І ще трохи навіть супилися-хмурилися на маму, що та просила їх оставаться.

— Могли вже другого в 14-му й не взять, якщо старшого сина не стало, — мовила Марія Іванівна, мати. — Ні, навіть мови не могло бути, Василь ще й скандалив і сперечався з нами, що він має бути там. То була така тверда позиція, як камінь, не попреш проти. «Я сказав, що я маю бути там і все, а хто, як не я?» Так він говорив, і тут щось сказати по-іншому мені не було як. Сказав, що йде захищати свою країну й нас од тих «кацапов».

Так він і сказав. А вже звідти, напевне, сильно боявся нас беспокоїти, і тому завжди, як дзвонив, то казав, що в нього все добре.

— Ну а що він мав нам казати? — Микола Антоненко глянув на дружину й знизав плечима. — Та казав, що стоїть на посту то в одному місці, то в другому, казав, що трохи бахає біля нього. Але не сильно, та й ми чули ті вибухи, як вони де ближче прилітали до них. Ну та що тут приховаєш? Всі, хто дзвонив своїм хлопцям туди, то все чув. Всім нам була очевидна війна, і говорити, що хтось не знав, що зимою 15-го робилося на фронті... ну то значить лукавити, бо всі знали, хіба крім тих, кому взагалі все одно. Жаль, що і зараз є такі люди... повсюду є.

— Так, ану, тихо, не заважайте й мовчіть, бо з дому дзвонять, — погрозливо говорив Василь, коли заграв у «розгрузці» його телефон.

— Як ти сину?

— Батьку, все добре, живі. А то що бахає — то нічого, ми привикли.

Згадує Марія Іванівна й про Василеве поранення, з яким він приїхав на ротацію.

— Синку, що в тебе там таке? Болить? Давай поїдемо зі мною до лікаря, у воєнний госпіталь.

— Та то, мамо, сигнальна ракета вдарила мені в праву сторону й над оком, бачиш, на брові, тепер шрам маю.

Так з тим і проходив потихеньку всю ротацію, чекаючи на дзвінок від побратимів, щоб виїхати на фронт, щоб відбувся збір батальйону, щоб до своїх хлопців.

— Того разу Василеві пощастило, і його волонтери відвезли на місце. До речі, його хлопці-сапери казали, що він був такий сапер, що як собі щось задумав, то його в протилежному ніхто не переконає, — додавала пані Марія. — Саперам роботи тоді вистачало, а бувало такі завдання, що сім потів зійде, лиш поки дійдеш до місця призначення: як от замінувати моста, де з одного боку — сепаратисти, а з другого — наші. А він такий був худенький, невеликого зросту, та й ноги його боліли, але хлопці казали, що міг на собі з півтонни тротилу нести. І помочі не просив.

Василь приїхав додому, до батьків, під новий 2015 рік. У цей час була ротація 25-го батальйону, але й під час ротації Василь їздив до хлопців у військовий навчальний центр «Десна», де перебував їхній батальйон. Місяць вдома, а 25 січня «Київська Русь» повернулася на фронт. Спершу — Мар'їнка, а далі — Дебальцеве. І 15 лютого 2015 року, як тільки встигли підписати «перемир'я», бойовики замкнули «кільце» навколо Дебальцевого.

У день Василеної загибелі в Бучі зібрався мітинг на спомин воїнів-«афганців», на якому, звісно, була й мама Василя й Юри. І вже тоді було тривожно їй, що так довго немає від сина дзвінка, бо він, зазвичай, хоча б раз в день її набирив, а тут вже не перший день дзвінка не чути. Але потім Василь таки набрав: то була обідня пора й на вулиці людей побільшало й стало доволі гамірно.

— Синоку, як добре, що ти нарешті подзвонив.

— Ого, мамо, а що то в тебе за музика така грає? — здивовано питає Василь.

— Та ж на мітинг прийшла, пам'яті «афганців»...

Вони тоді поговорили дуже мало, та ще й вуличний шум і музика трохи перебивали розмову.

— Пам'ятаю, я його тоді ще заспокоювала, що все буде добре, бо якраз були ті переговори, знаєте. Все ж мало налагодиться... А в третій годині він уже й загинув... Завжди відчувалася небезпека, кожного разу, як чула його голос, тішилася, що живий, але в ту ніч, коли Василь загинув, ніби нічого й не було, та сама постійна тривога, але була така надія на ті переговори та домовленості про перемир'я, про те, що наші хлопці, які зараз в тому страшному пеклі Дебальцевого, вернуться по до-

Василь Антоненко

мам. Але потім, після його смерті, коли ми ще нічого не знали, було якесь страшне передчуття.

Про те, як загинув «Космос», побратими розповіли батькам уже після похорону.

— Їх стали накривати, хлопці відходили до укриттів: усі проскочили, а Василя нема. Повернулися вони за ним, а він уже мертвий... права сторона, де печінка, то так розірвало, що кулак міг поміститися. Побратими потім його винесли на «Хрест», коли вгамувався обстріл. І повезли нашого Василя тоді «вантажем 200». Але не доїхали: хлопці попали в засаду, і він залишився лежати там серед поля. Не знаю,

Батьки Василя Антоненка. Фото Міністерства оборони України

хто й коли його знайшов, але батько наш знайшов його в Дніпрі.

— Наш син по суті загинув у перший же день цього «затишшя», о 15-ій годині 30 хвилин: саме так нас за повісткою повідомили з військкомату, — згадує батько. — Длилося все це дуже довго, нам ніяк не могли відповісти, де саме тіло. А тоді я не видержав і поїхав до Дніпропетровська. Ще зі мною тоді поїхали наша волонтер із Бучі — Жанна — та онук Владислав, Юрин син, зі своїм другом, який вже привозив з Донецька до Києва «двохсотих». І там, у морзі лікарні Мечникова, ми й знайшли Василя. Через місяць після смерті, 12 березня, ми змогли похоронити нашого сина в Бучі, на кладбищі. Там у нас є Алея Слави всіх погибших. Коли ми сина хоронили, то він був другим, а зараз там уже більше 10-ти. Ним гордилися і гордимось не тільки ми з донькою, його сестрою, не тільки його син Андрій, а й усі його друзі. І я, як батько, мабуть, у першу чергу. І нам не соромно за своїх синов... Героям слава і смерть ворогам!

Кілька років уже минуло від Василевої загибелі, лишилися спогади, підтримує батьків і їхня донька Світлана, яка часто приїздить до них в гості. А ще — навідуються іноді Василеві побратими з батальйону, приходять на кладовище. І Марія Іванівна завжди рада, каже їм: «Приїздіть, як не забуваєте, хто вже вдома. З рідними приїздіть, нам з вами легше».

МАКСИМ ЧЕРНЕНКО

28.06.1984 — 15.02.2015

25-ий батальйон
«Київська Русь»

— Яке красивенне сьогодні небо, правда? — не відриваючись він свого професійного фотоапарату, говорив Максим до дружини Альони, але голос його був незвичним, схвильованим, звучав, як в режимі очікування.

— Гарне... — мовила Альона і, підійшовши ближче, сіла на невеличку пластикову табуретку, що стояла на їхньому горіщі; вона дивилася то на Максима, то на небо, що починало набирати червоно-малинової барви. — Максиме, я бачила, що ти витягнув свого дорожнього рюкзака. Ти кудись їдеш?

— Ненадовго, у відрядження, — не дивився Максим дружині в очі: він тримав перед собою фотоапарат й тільки час до часу зазірав у вічко, щоб впіймати вдалий кадр.

— Ти думаєш, що я не розумію? Ти хочеш нас із Мілою лишити і їхати ТУДИ?

І оце слово ТУДИ змусило Максима полишити фотоапарат і повернутися до дружини. Він стояв, спершись на балконні поручні, а обличчя чоловіка було погано видно, бо за спиною гаснув уже буряковий захід.

— Я вже написав заяву. Я був три місяці при обласному військкоматі й за ці три тяжкі весняні місяці служби я бачив, що там робиться. Я не зможу продовжувати сидіти в квартирі, не зможу фотографувати спокійний захід сонця, а потім півночі ловити камерою зірки. Не зможу.

— Розумію.

За кілька днів Максим уже був на тренуваннях добровольців «Київської Русі» в навчальному центрі «Десна». Максим тренувався на снайпера. А в серпні разом із підрозділом поїхав на фронт, під Дебальцеве. У Максима був досвід служби у внутрішніх військах (рота спецпризначення «Почесна варта»), але не досвід війни та бойових виходів. А після армії Максим з військом справи й не мав: працював у банках і встановлював системи відеоспостереження, а потім ще й взявся здобувати юридичну освіту, але не встиг.

Альона не вимагала лишитися, вона прийняла, хоч і дуже боляче, його рішення. І коли Максим таки поїхав, то могла цілими вечорами розглядати його фотографії і відео неба, зірки та сузір'я, які йому вдавалося зловити. Згадувала шкільний табір, коли вони познайомилися, коли разом могли дивитися півночі на зоряне небо. Згадувала, як почали подобатися одне одному й зустрічатися, як одружувалися і як дізналися, що має народитися їхня маленька Міла. Максим обожнював проводити час з дівчинкою: кожен його вільний день — це вилазка на природу, на ковзанку, на пікнік, і ще багато, дуже багато його фотографій тих сімейних моментів...

А Максим тим часом виконував бойові завдання під Дебальцевим.

Максим Черненко

— Про війну він не розповідав. Бо не можна — він же снайпером був. Та й для чого нам це? Тим паче — малій. Вона знала, де тато, але щоб він чи я їй щось уточнювали, якісь військові подробиці, то ні. Це ж

дитина. Але він дзвонив і ми розмовляли. Іноді. Хвилин п'ять. Максимум. Зв'язок був страшнючий. Та й це передова, куди там довгі розмови? А потім в розвідку Максима перевели, і дзвінків ще й поменшало. Я працювала, їла, приймала душ і виходила на вулицю тільки з телефоном — із гучно увімкненим дзвінком. Я чекала його дзвінка щодня, щогодини. А вони досить часто виходили на серйозні завдання і, звісно, він вимикав телефон. Тоді для мене починалося пекло — у голову лізли всілякі думки, програвалися якісь моторошні сценки й мені хотілося плакати, дуже сильно плакати. Але потім «абонент знову на зв'язку», і мені ставало легше, навіть коли він не одразу після цього дзвонив. Я розуміла, що він увімкнув телефон, то мабуть — цілий.

Холодний і вогкий листопад чотирнадцятого підкосив здоров'я Максима: він захворів, але мовчав про цей продовжував воювати з високою температурою, на

виснаження. І тільки коли вже зовсім перестали тримати ноги, звернувся до медика, а той — до командира, аби надати чоловікові бодай кілька днів підлікуватися. Два тижні Максим лікувався в Білоцерківському шпиталі, та вдома не залишився: ще покашлюючи, закутавши шийю грубим шарфом, Максим кинув до наплечника термос із гарячим чаєм і знову поїхав до побратимів під Дебальцеве. Через місяць батальйон вивели з АТО, але не надовго.

— Майже весь січень, який він провів вдома, я його вмовляла долікуватися, бо він справді був хворий: його кашель просто здригав наше помешкання. Але... їх збирали назад. Тоді він сказав мені, ніби їде туди, щоб взяти скерування до госпіталю, а вийшло так, що коли я його набрала, то Максим знову поставив мене перед фактом: «готуємося до відправки в АТО». Тобто, коли він був вдома, то уже знав, що хлопців готують до відправки назад на фронт. Але не зізнався мені. Знаєте, від того було тоді так якось... ну, боляче було. Боляче, бо не сказав тоді, не довірився, не зізнався, та просто не притулився до мене перед від'їздом. Та й хоч би долікувався. А він мені все про одне — «не можу покинуть своїх хлопців».

Альона розглядала Максимові мапи, усілякі: кольорові, чорно-білі, старі й нові глянцеві, контурні карти. Окрім фотографії, Максим страшенно захоплювався картами й добре орієнтувався по них. Вдома досі зберігається ціла колекція різноформатних мап. Між ними трапляються фотографії неба. Взагалі фотографії в Черненків досі повсюди — на стінах, між книжками,

на кухні. Максим любив вилазити на їхнє горище з фотоапаратом і вночі фотографувати зоряне небо. А потім складав фотографії до купи й робив відеоряди... тепер Альоні дуже бракує тих спільних із Максимом зірок, бракує Максимового неба...

— Десь за два тижні до того, як це трапилося, він подзвонив і ми говорили значно довше, аніж зазвичай, і з донею довго говорив. Так Мілочко? Я була здивована, бо звикла до коротких розмов — живий-здоровий; все добре; не голодний-не холодно... і все, а тут так довго.

Максим Черненко з сім'єю

Але казав, що може говорити, що все спокійно й можна не переживати. Може, і справді так було, а може, щось відчував і просто не міг наговоритися. А я натішитися не могла, що так довго чую його голос. І Мілочка, так доню?

А наприкінці розмови, коли Максим бадьоро, але якось напружено поговорив із донею, то попросив її дати слухавку знову мамі.

— Кохана, пробач за все, коли що не так, десь... колись...

Максим плакав — цей великий сміливий чоловік того дня плакав.

15 лютого, відвоювавши після ротації трохи більше двох тижнів, Максим загинув під час бойового завдання. Мінометний обстріл, під який потрапила автомашина, забрав його життя миттєво.

Поховали Максима Черненка в рідній Миронівці на Київщині.

Владислав Живкович («Хотабич»)

30.07.1975 — 18.02.2015

25-ий батальйон
«Київська Русь»

— Думаю, ми з ними швидко завершимо, і я повернуся додому, і наші хлопці теж, — вголос роздумував Владислав Живкович, стежачи за повільним зимовим сонцем, яке мляво, крізь хмари, сходило над дахами ще зовсім сонного Києва.

— І я про це мрію... а ще можна буде поїхати кудись із міста й мати свій дім. І сад коло нього, великий сад із грушками, черешнями, яблуками, — усміхалася Владиславові його дружина Наталя, і вони разом пили ранкову гарячу каву.

— Вийду на пенсію, то повернемося в наше село і я буду головою сільради й підніматиму там господарку.

Владислав ще раз перевірів, чи не забув покласти до рюкзака свого військового квитка й вкусив домашнього Наталчиного печива.

— Наше село, я тобі допомагатиму, — засміялася Наталя і простягнула чоловікові невеличкий бокс із печивом. — Візьми в дорогу.

То був останній день перед його останньою ротацією на війну.

Наталя з Владиславом були з одного села Мрин на Чернігівщині, сусідами були й навіть ходили до одного садочка, до школи. Чоловік не раз пригадував Наталі, що пам'ятає її, коли вона вперше прийшла до садка в симпатичній суценці в горошок й великим бантиком у волоссячку. А потім він часто заходив до неї й питав про уроки, іноді дарував якісь дрібнички: жуйку або ручку, наприклад, які його батьки привозили з Югославії. Хоча зустрічатися вже почали, коли Владислав пішов до війська, а Наталя саме завершувала навчання в університеті.

Одружилися і почали мешкати в Києві: спершу в казармі поліпшеного типу, а потім винаймали квартиру. Владислав служив при Генштабі в 101-й бригаді, а потім у 30-й автомобільній базі. У Києві в них і народилися двоє їхніх дітей: старший Артур і молодша Єлизавета. І для Владислава було щастям брати малечу зі собою за місто або прогулюватися Андріївським узвозом — це взагалі було його улюблене місце. Сьогодні Наталя сама часто приїздить на узвіз і прогулюється між рядами художників, які продають свої картини, і «сувенірників», які кличуть подивитися на їхні магнітики. Але їй там добре й тепло, бо вона ніби тримає за руку Владислава й подумки з ним розмовляє, розповідає, як минув день, тиждень, як справи в дітей, каже чоловікові, як би їй хотілося знову запакувати в їхнє авто намети та спальники та й рушити куди-небудь в ліс чи до озера на риболовлю, і тиждень побути вчотирьох. Вона переважно усміхається, прогулюючись узвозом, але іноді

ловить себе, що з очей котяться сльози. То радше сльози від найкращих спогадів, найтепліших митей, яких не повернеш.

— Кожну відпустку до 2014 року ми проводили в Криму, на березі моря, у Коктебелі. Їздили з наметами. Це були незабутні світанки й заходи сонця, ми були найщасливішими у світі. Ми купили величезний намет на три кімнати; стільці, стіл, розкладачки... все, що потрібно, і по два тижні жили з дітьми на березі моря. Влад із сином пірнали з масками й ловили крабів, рапанів, потім разом готували їх на вогні. Дуже багато ходили пішки, горами, купалися, фотографувалися, їздили фортецями Криму. Влад навчив сина водити машину. Так, це теж було в Криму. А якщо не Крим, то риболовля

Владислав Живкович зі сім'єю

або полювання. Артур теж любить це. Хоча, коли він був меншим, то я сильно хвилювалася, коли він брав мало на полювання. Влад подарував доньці собаку лайку Ральфа, він і зараз живе з нами у квартирі. Він взагалі дуже цікавився тваринами: собаки, коти, равлики, рибки, папуги, морські свинки, криси — усі ті тварини в нас коли-небудь жили: по черзі чи кілька разом. Влад взагалі дітям все дозволяв, навіть малювати по стінах. «Замалюю потім», — відповідав, коли я трохи сердилася, і йшов малювати з ними.

Наталя сміялася, і я розуміла, як їй приємно все це згадувати і як боляче стає, коли вона лишається вдома наодинці, коли планує літню відпустку без Влада, коли дивиться на залишки малюнків на стінах, які чоловік так і не встиг замалювати.

— У нас взагалі часто була повна хата людей, дорослих і дітей, ми святкували всі дні народження, свята, дні батьків і дітей, а Влад кожного разу дітям вигадував щось особливе. Пам'ятаю навіть, як ми святкували доньчин день народження в трамваї, а Влад тоді наробив дерунів. Він дуже любив, до речі, готувати деруни, борщ і шашлик. Ми як виїздили за місто, то шашлик — була його «територія». На всі свята в садочку завжди приходив з фотоапаратом або камерою, а перед тим ночей не досипав, щоб пошити дітям нового костюма: синові, пам'ятаю, пошив «зайчика» та «пірата», а малій — «сніжинку».

Квіти рідко дарував — завжди забував про них, навіть в пологовий приїхав до Наталі без квітів, але потім повертався за ними й сам із себе глузував. Наталя

гортала фотографії на своєму смартфоні: більшість були зісканованими зі старих плівочних фотографій 90-х, а декотрі були вже новішими, зроблені кілька років тому. То були щасливі сімейні фото вдома, в лісі, з шашликами, на морі; і що я помітила: на багатьох фотографіях Владислав був у вишиванці.

Про вишиванку я й розпитувала Наталю, бо знала, що народився Влад у Росії, в Іркутську. А Наталя підтвердила, що тому він наслухався багато кепкувань, мовляв: не годиться воювати за Україну росіянину, дід якого воював за Радянський Союз.

А дід його — серб (по материнській лінії), Петер Мілан Живкович, і справді воював у II Світовій за СРСР. Але Влад довго не думав, що таким «розумником»

Владислав Живкович

одказати: я виріс на Чернігівщині, і все, що я знаю й умію, мені дала Україна, а місце народження значення для мене не має, бо я — українець і боронитиму цю країну. Ви самі бачите, скільки в нас рушників вишиваних по всій хаті, це він знаходив, купував, щось моя мама вишивала, але для нього це було як номер один для інтер'єру нашого дому. А оцю вишиванку, — Наталя показувала на фотографії білу вишиванку з тонкого льону з червоно-чорним геометричнимзором, — це йому моя мама вишивала. Він обожнював на свята одягати цю вишиванку. І, знаєте Іро, мені якраз на свята й у вихідні його найбільше бракує: у день народження чи річницю нашого весілля, не вистачало на останніх дзвониках дітей у школі, хоча, насправді... та постійно бракує, навіть коли перегорає лампочка в кімнаті чи коли ламається кран... не вистачає просто обіймів чоловіка після робочого дня ввечері, коли дивишся кіно й лягаєш спати. А дітям тата треба, його слова, коли щось треба пояснити їм, а я не завжди вмію. А він вмів. І що болить, вони іноді мені кажуть, з огляду на те, що робиться в країні: хіба наш тато загинув зазря?.. Не повезло? Чому тоді він? І я не знаю, що відповідати. Не знаю, бо чомусь так воно трапилось, що з роками про фронт люди чомусь підзабувають і пам'ятають хіба ті, кого це стосується особисто... Кажу так, бо ми постійно з цим стикаємося на вулиці, у транспорті. А такі як ви, волонтери, побратими... я вам дякую.

Владислава на фронт не відправляли, хоча він написав кілька рапортів командуванню. Як військовий, він не міг спостерігати, він хотів діяти, бо військо було

в нього в крові, у всій його сутності, у вподобаннях. Він припускав, що війна — надовго, і кадрові військові та контрактники мають бути на лінії фронту. І коли він чув про «піджаків» і тим часом поривання добровольців їхати на війну, його це обурювало. Родина відмовляла і його, а він покійно слухав, тим часом потайки готувався до своєї війни. Зрештою, таки перевівся до 25-го батальйону «Київська Русь» й у грудні поїхав з ними на ротацію під Дебальцево. Щоправда, вояком 25-го він був недовго, трохи більше двох місяців.

— У відпустку приїхав на Новий рік, вони повернулися в «Десну» всім батальйоном тоді й до кінця січня бути тут, — пригадує Наталя, перебираючи в шафі його речі: штурмові штани, натільники, військовий

Владислав Живкович

кітель. — Ми тоді сім'єю дуже багато гуляли Києвом, були на Софіївській площі, у Маріїнському парку. Це були останні сімейні прогулянки. З того часу мені тяжко прийти до ялинки на площі в Новий рік... Тяжко було його відпустити знову туди. Дуже. Щось всередині так щеміло. Жахливо. Але він мені звідти дзвонив, навіть доволі часто. Правда, говорив мало — все добре, служба йде. Військовий, що тут додати? І якось він так впевнено йшов воювати, що я й сумніву не мала, що Влад повернеться. І вояки про нього завжди відгукувалися, як про такого чіткого й впевненого дядька — вони називали його «батя Хайдарич» (по-батькові Владислав Хайдарович, — *ред.*), а звідти певно й позивний уже пішов на війні — «Хотабич», бо співзвучно.

Напередодні загибелі, 17 лютого, «Хотабич» зателефонував дружині й попри поганий зв'язок дуже хотів поговорити, і ця кількахвилинна розмова таки відбулася: перепитували одне одного, повторювали, передзвонювали, коли зв'язок й геть лягав, але говорили. А наступного дня Наталя захотіла сама задзвонити чоловікові, але його мобільний ніхто не взяв: Наталя цілий день слухала довгі гудки в слухавці, але голосу чоловіка так і не почула. Тоді вони почали пошуки з дітьми й обдзвонювали всіх волонтерів, активістів, побратимів і просто хлопців із «Київської Русі». Але ніхто не знав, де «Хотабич».

А ввечері жінці подзвонили й сказали: загинув. Наталя відкрила соцмережі й прочитала повідомлення:

«Владислав Живкович. Київська Русь. Загинув як герой при виході з Дебальцевого».

— Не пригадаю, хто саме це написав, мабуть, штаб АТО, а може, батальйон чи навіть хтось із волонтерів. Добре, що я це не прочитала спершу там, а мене повідомили до цього. У цей день смерті... я вела урок у школі, мені стало так погано, що я відпустила із заняття дітей і мусила вийти на вулицю і випити води. Я навіть сама собі не могла пояснити, у чому справа й що зі мною. Було так зле: голова крутилася, ноги підкошувалися, і якось аж холодно стало... Ну а вже згодом, співставивши дні й години, почувши всі спогади хлопців, я з'ясувала, що приблизно тоді, в обідню пору 18 лютого, Влад загинув — загинув під час того адського виходу з Дебальцівського «котла». Думаю, я просто це відчула, ні, не думаю, я певна в цьому. Мені було боляче, бо боляче було Владу.

*Синело небо над безкрайним полем
И солнце нежно улыбалось февралю,
Когда на белый снег упал фантомом
Снаряд из «Града», не нарушив тишину.*

*Вонзился черным обгоревшим телом
И разорвавши плодородный чернозем.
Слезинки потекли ручьем из снега,
Из раненой земли раздался тихий стон.*

*Вокруг снаряда почва отогрелась,
Невольно разбудила спавший в ней росток.*

*Приветливое солнце вниз глядело,
К нему и потянулся беленький цветок.*

*А наверху — весенняя погода,
Стоял необычайный, ясный теплый день.
Все как и прежде — не прошло и года, но нет...
Нависла черная большая тень.*

*Торчит железный пень и запах гари,
Труба, стабилизатор, — это же фугас.
Не знал подснежник, что война в разгаре —
Родился рано иль в недобрый час...*

Цього вірша — «Пролісок» — у день загибелі сина написав його батько Хайдар-Олександр Джуломанов. Міна. Під час артобстрілу міна впала просто під ноги Владу та його побратимові Ярославу. Ярослав підвівся, а «Хоттабич» лишився лежати на снігу.

ВІКТОР КОРЕНІВСЬКИЙ

13.06.1981 — 18.02.2015

128 ОГПБр

— Не можу набрати тебе, Оленко, бо якщо почую твій голос і дітей, то, напевне, як покладу слухавку, я все тут просто кину й пішки рушу додому. Не можу без дітей, не можу без тебе, без ваших обіймів і голосів.

Писав Віктор Коренівський, тримаючи останні дні оборони Дебальцівського плацдарму, але розуміючи, що вціліють не всі.

— Ти можеш усе кинути й приїхати? — питала його Оленка, відповідаючи також смс-повідомленням.

— Я маю це закінчити. Без дітей я більше не зможу. Хочу це довести до кінця і повернутися додому вільною людиною.

— Ми сумуємо за тобою. Як ти? Яка у вас ситуація?

— Пахне небом або полоном... Усе стало вкратно гірше й навіть по нагальній потребі пересуваємося повзком. По дві доби не можемо вийти з тих землянок.

Це було повідомлення, з якого жінка зрозуміла: вони можуть просто не вийти з оточення, не прорватися.

— Вчора вся робоча техніка покинула наш блок-пост, розбився останній працюючий генератор, а всю боездатну локаційну техніку просто розбили снаряди. А відсьогодні ми ще й без електроенергії та робочого транспорту. Не знаю, як будемо далі. Боюся наврочити, але це може бути кінець.

Наступного дня близько 17-ої Олена отримала одне-єдине коротесеньке повідомлення, яке зрештою, так і залишилося останнім: «Душею я буду завжди з вами і з синами».

Віктор Коренівський загинув під час виходу з Дебальцівського «кільця».

— Тепер нам лишилася оця остання смска та страшне 76-те поле на Личаківському цвинтарі у Львові, де спочиває Вікторове тіло. І кожного разу як я туди приходжу, то думаю тільки про одне: хай би та смерть була останньою, хай ця буде останньою, якби ж ця була останньою... А нові могили все з'являються, нові й нові. І мимоволі задумуєшся, чи Вікторова смерть, як і усіх тих інших хлопців, які лежать коло нього, чи вона не була марною. Аби не була, думаєш, аби не була... А з синами... він завжди лишатиметься коло них, і вони це відчують, — каже Олена.

Оленка прийняла свого часу вибір свого чоловіка, хоча все своє життя, яке вона його знала й кохала, він займався комп'ютерами, не маючи особливого стосунку до війська. А тут — війна, і він в лавах перших. Але вона розуміла, що це його характер, його вдача й таке

загострене відчуття справедливості. Сховатися, відкупитися, звісно, можна було, бо сотні хлопців і здорових чоловіків це зробили: хтось «липовими» довідками; а хтось, хто поруч із Віктором ще на Великдень йшов до церкви святити паску чи прогулювався містом, — їхали в близеньку Польщу: це називалося «перечекати». А він гнівався на таке, не розумів, обурювався.

— Він вирішив, що на деякий час йому треба покинути сім'ю і повсякденну роботу, аби повернутися з миром, аби його діти продовжували жити в спокої.

Олена тримала в руках маленьку чорну флешку, на яку вона перед нашою розмовою записала всі фотографії чоловіка: такий маленький ключик до спогадів.

— Знаєш, коли ти вранці встав, випив склянку молока чи філіжанку кави й пішов на роботу чи гуляти у вихідний і точно знаєш, що в тебе ніхто не цілиться, — то це називається «мир» і мирна країна, але мій чоловік, аналізуючи все, що робилося весною 14-го, розумів, що завтра того в нас може не бути. І аби війна не зайшла у Львів, щоб його діти продовжували ходити до школи, а жінка, тобто я, на роботу, він вирішив поїхати й допомогти в цьому. І це нормально, і це по-чоловічому. І він би точно хотів, аби люди розуміли, що ту біду, ні не так, не біду... цю напасть треба спинити, і на те є чоловіки-українці. Він це настільки чітко усвідомлював й аргументував, що йти йому наперекір я тоді просто вважала нерозумним. І я прийняла його вибір. І зараз, після його загибелі, я продовжую нести за цей його вибір відповідальність, я живу з цим. Держава? Зробіть

так, щоб цього не було нашим дітям, моїм синам, наприклад. І не так, аби махнути рукою: а, хай буде другий Карабах, 16-ий В'єтнам, а насправді.

Скільки разів мені випадала нагода бачитися з Оленою, я кожного разу тільки пересвідчувалася в її твердому характері, залізній витримці й вмінні реагувати правильно навіть у найнесподіванішій ситуації. Ну, от, приміром, якось ми перетнулися на музичному вечорі пам'яті про Небесну Сотню і Героїв війни на Донбасі. Було дуже багато родин загиблих, багато волонтерів, військових, і впродовж всього музичного вечора на сцені — меланхолійна, сумна й навіть якась депресивна музика з фотосупроводом сотень фотографій полеглих. Багато слів, багато промов, багато пісень,

Віктор Коренівський (ліворуч) із побратимами. Фото Євгена Герасевича

спогадів. Рідні плакали, ридали, а дехто навіть виходив із залу, плакали військові та волонтери. Олена — ні. Вона дослухала весь концерт до кінця, і коли ми з нею розмовляли після нього, то я спитала, чи доцільний був формат.

— Послухати, заплакати, пригадати... для цього — доцільний, — як завжди чітко й без хвилини на роздуми відповідала Олена, а я лиш побачила, як позаду мене прилаштувалася камера якогось каналу й оператор вирівнював висоту штативу на неї; вона скривилася, коли

Віктор Коренівський. Фото Євгена Герасевича

це вгледіла, але продовжила говорити. — Знаєш, я от хоч теж дружина загиблого героя, але краще я зараз піду заберу зі своєї кафедри кілька десятків банок меду й теплі шкарпетки, а ще докуплю трохи кави й відправлю це їм. Розумієш, про що я? Я майже абсолютний прагматик, викладач механіко-математичного факультету, щоб так бути точніше, і тому мені важливіше оце спакувати й надіслати. Хоча, і концерт, ну так, він, напевне, важливий. Але я не впевнена, чи він додасть мені бадьорості пакувати зараз коробки.

Оленка була волонтером для свого чоловіка, коли той рушив на фронт і воював під Дебальцевим; разом із волонтерами вона розшукувала його більше року — у моргах, у лікарнях й навіть розмовляла з місцевими сепаратистами. Шукала, допоки Віктора вважали зниклим безвісти, потім — полоненим, а потім — знову зниклим безвісти. Без сліз вдень і з плачем уночі, на самоті, вона шукала, коли вже сподівань не було. А Олена шукала. А зараз визнає, що якраз оті перманентні включення Віктора до списку полонених давали їй сил, щоб прожити цей найстрашніший рік — рік пошуків і безнадії, які чергувалися з короткими променями — «а раптом». І таки знайшла Віктора. Знайшла в окремій могилі біля Дебальцевого, забрала й перепоховала в березні 2016-го. Хоча й досі схильна думати, що в землі — просто тіло, віднайдене за збігом ДНК-експертизи з його сином, а сам Віктор — десь поруч, опікується нею і їхніми хлопчиками.

— Моя дитина досі не дуже хоче вірити, що тато загинув. Зрештою, у нашій культурі — римо-католицькій — є така молитва: «Аве, татусю, поверни нам наших рідних: ти мертвих воскресаєш, ти живих повертаєш». І не в нашій традиції одразу опускати руки й здаватися, у нашій традиції — вірити. Ми вірили весь рік і ми віримо досі, що татусь наш, мій Віктор — він коло нас, він нас не полишить.

З розповідей волонтерів «Чорного тюльпану», які й знайшли тіло Віктора, у кишені Вікторового кітеля, яка на самісінькому серці, були фотографії Олени та синів — Віталія і Анатолія. Навіть коли він гинув — згадував про них і думками не полишав родини.

— Його призвали в перший день серпня 14-го до 128-ої бригади й рівно за два місяці він поїхав на фронт. Це було одразу Дебальцеве, він звідтіля вирушав тільки в Нікішине та Чорнухине чи ще якісь пригородисела. На завдання. Віктор до останнього дня займався безпілотниками: він навіть у листопаді 2015-го у Києві був і завершував курси операторів безпілотників, тішився тим, бо то було те, що він воістину міг освоїти і вмів. Адже все життя був на «ти» з комп'ютерами. А відпустка... він просив і писав рапорти, а ми тут чекали. Зрештою, йому треба було підлікуватися після Нікішиного — після струсу й опіків. Але його чомусь не пускали. Мабуть, тому що вже було там пекло.

У ніч на 18 лютого, о першій годині, Віктор виїхав на Артемівськ і вже за годину біля села Нижня Лозова їхня

колона потрапила в засідку. Машина «УРАЛ», у якій їхав Віктор, підірвалася. Вояки самі ледве пам'ятають ту ніч, але декотрі згадують: частина їхніх побратимів тоді загинули вмить, на місці, від того вибуху, решта — розлетілися, і начебто Віктор також побіг до БТРів 40-ої бригади, яка саме наздоганяла їх. Інші, зокрема, волонтери, припускають, що Віктор із п'ятьма побратимами виходили після Лозової пішки. Але й досі Олена точно не знає, як було насправді.

— Ми як познайомилися й закохалися одне в одного, у 2002-му, то все було ще так молодо й зелено, і романтично: студентське кохання, студентський шлюб, студентські діти.

Оленка усміхалася, ніби це знову трапилося з нею.

— А все, що відбувалося потім — відбувалося переважно через дітей. І, певно, було б легше, як би це страшно не звучало, нехай вибачать мене ті, в кого не

Віктор Коренівський з дружиною і дітьми

було діточок, а втратили рідного, але гадаю, що втратити просто мужчину було б справді трохи легше, аніж ще й друга та батька твоїх дітей. Але я добре знала й розуміла, за кого я виходила заміж, бо перша спеціальність Віктора — оперативний склад підрозділів швидкого реагування. Таки життя нам дало трохи надихатися одне одним і родиною й поза роботою, коли чоловік звільнився, зайнявся комп'ютерами й став вести абсолютно інший спосіб життя, хоча це було так недовго й ми не встигли вдосталь налюбитися одне одним і дітьми... Але воно усе було, і тепер я про це згадую, як про якийсь найкращий час мого життя — такого повноцінного, жіночого, теплого... І зараз, навіть після його загибелі, я дозволяю собі подумати, що я — ще молода жінка, і коли мені сорок, то біля мене — двоє дорослих синів, його синів, які мене захистять і втішать, коли мені зле, і потішаться, коли мені добре. У мене є життя до і після, але воно не закінчилося, бо є я і є Віталік з Толіком.

Це зараз була не стільки та Оленка, яка серед людей завжди вміла лишатися сильною і впевненою, вона була інша — ніжна й світла, така жіночна й крихка.

— Віктор перед війною купив професійний фотоапарат, так хотів стати фотографом, навчитися, щось спробувати нове. Не встиг. Але це Віталік наш продовжив. От минулого року (2018, — *ред.*) виставку мав першу в житті. Лондон: волонтери дали йому таку змогу поїхати до Англії і фотографувати там. Він таких знімок наробив, Іро... Вітя би пишався, думаю, він бачив згори й пишався.

Олег Стукало

16.08.1979 — 18.02.2015

128 ОГПБр

Юля того дня була серед дружин і матерів вояків 128-ої, які так чекали на ротацію і були майже затиснуті Дебальцевським «кільцем». Кожна з них не випускала з рук телефон, аби, не дай, Боже, пропустити дзвінок від чоловіка чи сина. Вони просили про цю виплакану ними ротацію для своїх хлопців, просили про підмогу. Але у ворога був чітко продуманий план, який не давав шансів Збройним Силам вільно вийти з міста й околиць. А ворожим «коридорам» після Іловайського «котла» вже ніхто не довіряв. Виходили самі — хто як міг, хто куди помістився. Лише поодинокі позашляховики, броня чи «таблетки» дивом проривалися через «дорогу життя»: дехто виходив пішки, дехто — повзком, а ще хтось — з пораним побратимом на спині, навіть якщо той уже віддавав Богу душу. Їх тягнули, вони тягнули, збиваючи коліна й вгрузаючи в брудний сніг, перемішаний із болотом, час дочасу лиш підглядаючи, чи, бува, не блищить тонка волосінь від «розтяжки» й чи не сховалася десь між брудним і втоптаним в багнюку листям «бляшаночка»

фугасу. «Тільки б вийти ближче Артемівська, а там... а там вже свої».

Вони йшли, молилися, гнівалися і лялися — на терористів, на владу, часом — одне на одного. Воно й зрозуміло: нерви здавали часом навіть у найдосвідченіших.

Коли Юлин чоловік, майор Олег Стукало, перебазувався з підрозділом з Дебальцевого в сусідню Ольховатку, він стривожився: «кільце». Так і сталося.

— Олег! Як добре, що ти мені подзвонив! Як ти? Ви цілі? — аж тремтіла з хвилювання Юля.

— Я не знаю, чи вийду... звідси... кільце... Не знаю, що буде... але стало гірше. Б'ють. Сильно б'ють.

— Олег, що мені зробити? Я зараз під мерією! Ти тільки скажи, що? Я все зроблю! Що в моїх силах, я на все готова, тільки скажи що? Що робити, Олег? Я тут не одна, чуєш?

Олег Стукало (в центрі) з побратимами

— Люба, ти нічого не вдієш. Ми чекаємо наказу про вихід із Дебальцевого, а до того маємо стояти тут і тримати позиції. Це все. Люблю тебе...

— І я тебе... — Юля таки заплакала, крізь сльози бачила розмиті силуети жінок під міськрадою Мукачева, які стиха, розуміючи увесь Юлин відчай, питали, що там, ледве торкаючись її плеча.

— Вони чекають наказу...

— Якого наказу? — з примарною надією перепитав хтось із жінок поруч.

— Про вихід. Наказу покинути Дебальцеве.

— Що нам робити, Юль? Треба вимагати того наказу, дівчата, жінки! — заголосив хтось із жінок-активістів.

— Ми нічого тут не вдіємо, бо вони уже в «кільці», нам лишилося молитися, — Юля заплакала й затулила обличчя долонями.

Наказ про вихід таки пролунав, але вже було надто пізно. Коли українські війська почали покидати Дебальцеве, Юля постійно дзвонила чоловікові, і в якусь мить він вже не відповідав і не писав смс, які обіцяв надсилати дружині, коли не зможе говорити телефоном. Юля мала одну надію — вийшов пішки з «котла» або полонили, а телефон, мабуть, загубив. Юля цілодобово сиділа перед телевізором, перемикаючись на різні телеканали, аби тільки впіймати новини, а між тим гортала стрічки інтернет-ресурсів, заглядала й на ворожі сайти, видання і сторінки бойовиків, чи немає чоловіка серед полонених. Але про Олега ніде нічого не було — ні згадки його прізвища, ні його обличчя на якомусь

із кадрів. Нічого. Тиша. Олег просто в одну мить зник. Потім Юля обдзвонювала всіх чоловікових побратимів, друзів, військових із частини, шукала волонтерів. Але й тут було глухо.

— Що відбувалося в тій м'ясорубці, один Бог знає, навіть ті, що вцілили, вижили, не все пам'ятають після тої суматохи та й не все хочуть згадувати й розповідати.

Юля дістала книгу «Світочі Мукачєва», розгорнула на 113-ій сторінці: фото та коротка довідка про Олега, підполковника, посмертно.

— Але згодом я дізналася, що мій Олег загинув пізніше — кілька версій як. Пошуки — це ще одна важка й непроста віха цієї війни, бо я обдзвонювала всі структури й тільки волонтери мені змогли допомогти. А знайшли його у морзі Донецька, і згодом перевезли до Дніпра. Тоді прийшли й військові до нас додому з таблетками й водою, так вони мені це сповіщали, хоча я вже знала.

Коли тіло знайшли, то дещо вияснилося: того дня, трагічного дня 18 лютого, у лісосмузі вояків обстріляли «Градами». Важка реактивна система, яка нищить все навколо, випалює і розкидає шматки тіл на кілька метрів. Вцілити після «Граду, якщо немає доброго укриття — нереально.

Як переповіли згодом Юлі хлопці з 128-ої, Олегові того дня повідомили про загибель одного з їхніх командирів і віддали наказ по рації — зібрати людей,

бо почалася паніка. Олег рушив уже з тієї лісосмуги, де вони базувалися, на завдання, але після розмови по рації повернувся і почав збирати людей для виходу іншою дорогою, аби не втрапити під вогонь ворога. Олег повів хлопців уздовж ріки, і дорогою їх обстріляли, тоді осколками йому посікло руку й ногу. Побратими одразу взялися перемотувати їх джгутами. Олегів побратим тягнув його пораненого на собі, допоки в нього самого не влучили.

— Ти повернешся за мною? — перепитав Олег побратима, який мусив лишити Олега, аби відстрілюватися від ворога; чоловік тільки кивнув. — Мене ж син чекає...

Майор Стукало тоді був заступником командира мехбату, і на світанку вони прикривали відхід основних сил бригади. Вояки виходили останніми. Чоловік, який так і не зміг повернутися за Олегом, досі живе з цим тягарем: йому боляче від того, що він не зміг до нього добратися.

— А знайшли його з вогнепальною раною в скроні. Вогнепальною... Не снайпер, бо тоді б півголови знесло, а так — лише дірка, я це бачила, я це розумію. Його прицільно застрелили. Це була табельна зброя, розумієш? Олега забрали до донецького моргу, де він лежав, поки ми його не знайшли. Хоча, це одна з найімовірніших версій, яку розповіли його побратими, але, відверто, правду, як воно було, певно забрав із собою Олег до могили. Але... можливо, прийде час і ми дізнаємося про це більше. Просто не тепер, не сьогодні. Може, навіть після війни.

Олег був кадровим військовим 128-ої: після школи він вступив до Київського інституту Сухопутних військ на танковий інженерний факультет, а коли інститут ліквідували, то переїхався до Харківського інституту танкових військ. А звідтіля й до смерті — до мукачівських гірських піхотинців. Був начштабу 891-го окремого батальйону тилового забезпечення. З війною він одразу попередив Юлю: не спиняти його, не вести розмов «не їдь, залишся, ти більше

Олег Стукало

зробиш в тилу». Ні, він був певен, що потрібен саме на передовій.

— Ти мене навіть не зупиняй і нічого не говори. Ти — дружина військового, ти добре знала й розуміла, за кого виходиш заміж, — виважено пояснював Олег, як тільки РНБО оголосила АТО.

— Але ж я й гадки не мала, що може трапитися війна, Олег! — вигукнула Юля, а сама занепокоїлася, як пояснити восьмирічному синові...

— Син уже дорослий хлопець, він все зрозуміє сам. Зрештою, він чоловік і має знати, що там відбувається і що його батько не злякається ворога. А ти — дружина майора, офіцера, ти — сильна. І маєш бути сильною. Ти все витримаєш, я знаю.

Олег відпустив з обіймів дружину й привстав на коліно перед сином, так само міцно його обійнявши.

— Ти тепер єдиний чоловік в домі, добре дивися за мамою і допомагай їй.

І Юля, і син мовчали, а Олег одягнув свою в'язану оливкову шапку й вийшов на вулицю. А тоді розвернувся, ніби відчуваючи, що його найближчі проводжають поглядом з вікна й дуже довго дивився на них. Якоїсь миті Олег ніби оговтався, ще раз махнув рукою, прощаючись, і тяжким кроком рушив до машини, лишаючи від темних берців чіткі сліди на щойно випалому снігу. То була його остання дорога з дому.

Олег хотів поїхати на фронт ще навесні, коли відправляли перших вояків з їхньої бригади, але тоді йому

довелося залишитися, аби підготувати до ладу техніку. Та Олега страшенно дратувало оте сидіння в Мукачеві й очікування.

— Тоді більшість були дуже патріотично налаштовані й хотіли на фронт. Це вже тепер мені часом здається, що держава не особливо зацікавлена в завершенні війни, та й люди стали якісь такі байдужі... — Юля схилила голову й дивилася на невеличку фотографію чоловіка в книзі про мукачівців, і хоч чоловік не гнівався на тих, хто «відкосив» від фронту, Юлі це дошкуляло. — Мій Олег поїхав у вересні, а за три місяці йому дали 10 днів відпустки. І, знаєте, то був інший Олег: похмурий, загрузений військовими справами, весь у собі й постійно

Юля, дружина Олега Стукала

будився серед ночі через кошмари, а часом взагалі міг не спати, по хаті ходив. А коли він їхав назад до хлопців, то мені в голові крутилася нав'язлива думка, що я його вже не побачу. Я її відганяти, а вона, знаєте, ніби сама липне до мене. Він дуже міцно мене обійняв, і мені як стало легше, але цілий день ото в голові: «Олег не вернеться, Олег не вернеться» ходило за мною.

Увесь цей час — війна, невідомість, пошуки, знайдене тіло, похорон — Юлю тримали тільки чоловікові слова, які він сказав на прощання того зимового снігового дня, коли йшов на Донбас востаннє: ти в мене сильна, з усім впораєшся. І коли навіть холодними сірими вечорами їй хотілося заснути й не прокинутися, звідкись бралися сили, вона переводила погляд на сплячого сина й розуміла, що їй зараз не можна здаватися і жити треба заради нього — їхньої з Олегом спільної дитини.

— А Олег, я вірю, він рядом... Мені було важливо поховати його тут, щоб я тепер могла прийти до нього на могилку, присісти собі поруч, свічку запалити, щось йому сказати, засміятися і відповісти: «Бачиш, як ти і просив, я сильна».

Минув рік після Олегової загибелі — і Юля одягнула військовий однострій, пов'язала своє життя з армією: та ж 128-ма бригада, той же батальйон логістики. Юля каже, що раніше військо здавалося їй чимось тяжким і недосяжним, ба навіть тільки чоловічим. А коли Олега не стало, вона зрозуміла, що всі її друзі, уся її підтримка, окрім сина — це військові. «Військо — це моє, і люди всі тут — свої», — каже Юля і продовжує служити.

В'ячеслав Мірошник

09.11.1971 — 24.04.2015

703 інженерний полк

— Приїхала «Любочка». Пропускати? — чувся голос у рації, який відбивався ехом спершу Славі, а тоді в слухавку і його дружині.

— Плюс, — суворо відповідав Слава в ефірі. — Пускай.

— Що це за Любочка? — одразу зацікавилася Слави-на дружина Люба. — У вас там і жінки є? Ти не говорив.

— Ой, кохана, забув тобі сказати, — розсміявся Слава, — тому бусику Мерседес Vito, який ти нам пригнала, ми присвоїли номер «Любочка», на твою честь. Тепер їздить красавіца по позиціях, гарно служить, поранених возить.

— Фууух, ти мене заспокоїв, бо я вже насторожила-ся, думаю — що за Любочка? Рада, що я твоє завдання добре виконала, товаришу старший лейтенант.

— Чудово виконала, і автомайданівці круто його обшили металом, — ще більше збадьорився Слава, — але, певно, шукатиму ще транспорт.

— Може, вам ще чого треба? Ну, крім машин... Їсти маєте що?

— Та ні, дорога, продукти не шукай, не пакуй і не передавай, — є всього доволі.

Коли Слава приїхав на ротацію, то, довго не роздумуючи, напхав свого власного буса волонтеркою — запчастинами для машин, інструментами, маслом для зброї і авто й лишив його на фронті «з кінцями». Люба згадує, що вдома було вже просто нічим поличку прибити, бо Слава все вивіз на війну.

А «Любочка»... «Любочка» й досі служить на фронті, хоч Слави вже немає в живих.

По В'ячеславовій смерті лишилося троє дітей (від першого шлюбу в нього є ще четвертий дорослий син і онук, який народився, коли В'ячеслав був в АТО) і дружина Люба. Вони чекали на тата й чоловіка, і хоч дочекалися вдома, але здоров'я все залишилося там, на фронті. Спадок по ньому — цілий музей своїх виробів, бо був майстром на всі руки: а у дворі — його гойдалки, лавки, баня. І це справді було те, що йому подобалося.

14-річним хлопчиком Слава задумав навчатися в «мореходці», на що його бабуся зауважила: «На землі ще добре не стоїть, а йому — на море». Але кинув ту справу, бо чувся своїм якраз у будівництві й майструванні. Після роботи стомлений йшов у свій цех, а звідтіля повертався щасливою людиною. Звісно, це було скоріше просто захоплення, бо сім'ю не прогонуєш, тому займався підприємництвом. А з війною — всього себе віддавав фронті, повністю, з першого дня: спершу волонтерив, а потім поїхав і сам. Казав: тепер час тільки дівчатам з тилу речі збирати й надсилати, а його обов'язок — бути на фронті між чоловіків.

— То була, знаєш, така жвава людинка, що напевне все встигла, що хотіла, але скільки би ще ж він встиг з такими темпами, ти представляєш? — Любочка глибоко вдихнула зимове рівненське повітря біля місцевої облради, де ми з нею побачилися, і усміхнулася.

Любочка, Славина дружина — весела, бадьора, чуйна й дуже емоційна, у ній бурлить енергія, вона живе й дихає на повні груди, проживає на повну кожну секунду й згадує кожну мить коло чоловіка, як найкращу в житті, а потім — ще одну, і ще, і ще, вона тішилася життям з ним і продовжує в його ім'я; вона усміхається, ні, вона сміється, навіть коли говорить тяжкі речі, вона крізь прозору пелену на очах усміхається, бо «Бог подарував мені такого Славу та трьох, як він, хлопчисьок, а що може бути краще?»

— Славочка, він у свої юнацькі дев'ятнадцять став татком, ага, уявляєш? У дев'ятнадцять! Щоправда, ми тоді ще не були знайомі, то був його перший шлюб, але він тоді ще й примудрявся навчатися і працювати на трьох роботах, а ще й інститут наш рівненський водного господарства закінчив із червоним дипломом десь у той час. Ну, ти розумієш усі безмежні об'єми його можливостей, так? Огого...

До речі, у Рівному В'ячеслав навчався в російській школі, а його батьки вдома спілкувалися лише російською, хоча самі українці.

— Ну... можливо тато наполовину, бо Мірошники з Дніпра, а мама батькова — розкуркулена сибірячка — Серова.

Любочка приклала пальці до скроні, задумавшись, щоб нічого не наплутати ні в прізвиськах, ні в лініях родин, ні в поколіннях.

— З Дніпра їх направили до Львова, а тоді «посадили й викинули в Славуті». Там у бараку оселилися. А родина свекрухи — Іванчук. Чоловік сестри нашої шанованої бабусі Стасі — був військовий, репресований, потрапив у полон до німців, відсидів у тюрмі й повернувся з туберкульозом. Та й мама Слави народилася на Сахаліні, а тоді перебралися до Ковеля. Але також так повелося, що в сім'ї вони розмовляли російською. Хоча українську Слава знав, і ще в Самборі хлопці сміялися, що «відучують Славіка від ворожої мови».

Слава любив збирати родину й кудись їхати — шашлики, риболовля, пікнік, озера, та все, що завгодно, аби

Сини В'ячеслава Мірошника

втекти з міста, коли є шанс. А якось Любочка прослідкувала, що вже надто довго Слава не планує жодних поїздок, вилазок і мандрівок, навіть насторожилася. Та одного вечора, коли він звично повернувся додому, сів за стіл навпроти, підморгнув, усміхнувся і загадково-задоволено, ніби шалено довго чекав цієї миті, мовив: «Завтра едем в Таиланд — білеты на руках, — собирайтесь». Слава давав Любі ніч, аби зібрати свої й дитячі речі. І на ранок вони поїхали. Вони узагалі з Любочкою любили подорожувати — удвох чи з дітьми: свого часу об'їздили увесь південний берег Криму — від Феодосії до Херсонесу — коли в готелі ночували, коли — на килимках на пляжі, коли — в наметі.

— Діти спати повлягалися вже, а ми з ним з відром, ліхтариками берег підсвічуємо й по пляжу крабів збираємо. Це такі спогади... А вранці як семечкі, знаєш, полужгали ті краби. Нам зі Славою подобалося мандрувати й бути поруч одне біля одного. О, а коли Слава готував плов, то в нас йшло на казанок всього по два. Чому по два? Хи-хи, я розкажу: якось вичитав уночі рецепт і дзвонить вранці кумі: «Ирка, приезжай: я знаю секрет приготовления плова». І вона приїхала допомагати йому готувати: начистила два кілограми моркви, два — цибулі, кинули два кіло рису й стільки ж м'яса... все це покромсали, а Слава стоїть й у величезному казані все те мішає з серйозним обличчям шеф-кухаря, ще якісь приправи по рецепту міркою відміряє і всипає. Отак усі секрети й залишилися за спиною. А потім ми так того плова завжди й готували з дітьми. І завжди він його всім сусідам роздавав. І тепер, після його смерті,

нам знайомі іноді приносять щось, іноді на плов запрошують, то наш син Вова каже: «Та ні... батін плов був таки найсмачнішим».

— Люб, я уже нічого не могу сделать, — якось вдень подвонив Любі чоловіків брат і говорив приреченим голосом. — Слава уже прошел комиссию и завтра выходит; я лишь уговорил его не идти в добровольческие войска, а чтобы через мобилизацию.

— Що значить завтра виходить? Я його не пущу! — тільки й скрикнула Любочка.

А оце «завтра» було останнім днем чергової мобілізації. Оскільки Слава був інженером, то потрапив до інженерного полку в Самборі.

В'ячеслав Мірошник із дружиною

— Я пам'ятаю те шосте вересня, у 45-ліття брата, — усі шоковані, хтось плаче, хтось переконає Славу не йти, я от бутерброди в дорогу зі сльозами пакую, а тут, дивлюся, мама його... на коліна як впаде перед ним і ридаючи каже: «Сыночек, что ты делаешь?» Він, мабуть, просто вже не витримав того сімейного розпачу й навіть трохи підвищив голос, щоб ми всі його почули й вгомонилися.

«Мам, да я нікуди не йду! Да что же вы все выдумали. Я — вот он — герой в трусах и с бритвой!» — сказав Слава й засміявся.

І таки поїхав у Самбір: Люба з дітьми й свекрухою ще навіть разочок встигли навідатися до нього туди. А на десятий день Слава поїхав на війну. Єдине, що встиг тоді нагально кум — знайти каску з бреником, а Любочка уже з цією амуніцією виїхала зі свекром під Тернопіль, щоб перетнутися зі Славою і передати йому речі.

— Казала йому, що він не воїн, а майстер, що можна лишатися волонтером і тут в шалено важливі речі робити. Але ж ні... Він у нас людина творча, знаєш. От закінчив художню школу й усі його проекти, усі його роботи мали творчий підхід. А туди поїхав і таке побачив: вибух, усіх розкидало, а потім залишки загиблих згорнули докупки й у пакетик... Їхній бліндаж, «подземное царство», куди поміщається зазвичай дев'ять людей, то під час обстрілу їх туди набивалося людей із сорок, як сільодка. А потім обстріл завершується і вони збираються — хто живий, хто поранений, хто при пам'яті, хто ні, рука-нога, хто як. І так щодня, коли вони були

в цьому «котлі», у цьому клятому Дебальцевому. То був жах, то був просто жах.

У вересні Славу контузило, але він не полишив службу й стояв за Дебальцеве до кінця — вийшов на своєму бусику, із командиром, в останній момент. Слава вижив дивом. Того вечора він писав своїй Любочці тільки смски, бо дзвонити не міг. І всі ті повідомлення, вони були як востаннє, і такі ніжні, такі сповнені любові.

Потім зв'язок зник. Люба не могла ні дописатися, ні додзвонитися. А тим часом настирливий «ящик» говорив про «котел», про сотні жертв, про тяжкий вихід, про важке озброєння бойовиків, про їхню підлість, обман, про зраду, про частини тіл на електричних дротах. Все здавалося вкрай моторошним і невідворотнім. Серце Любочки калатало так сильно, що, здавалося, Слава його мав би почути навіть там. І невдовзі він таки вийшов на зв'язок. Слава вибрався з Дебальцевого, але як він сам потім із болем згадував, — «у крові й мізках своїх побратимів».

— Слава! Чорт забирай, я не знала нічого! — кума схопила Славу за барки. — Ти чого туди пішов? Чого?

— Оставь. Чтобы они не прийшли сюда... ты слышишь меня? Фильмы смотрела про Мотороллу? «Какая ваша «мова»? У меня мой язык. Какая Украина? Там за Днепром? И Одесса не ваша». Вот почему я там.

Куму це приголомшило. Попри емоційність, того разу, на ротації, Слава був аж надміру виваженим, не спалахнув жодного разу. Він узагалі став мало говорити.

— А чого ж ти не дзвонив, не казав нічого, Слава?! — вже менше гнівалася його кума.

— Любочка все знаєт.

Хоча й Любочці Слава говорив не все. Коли, наприклад, підірвався, і берці згоріли вщент, то сказав, що біля вогню спалив і скромно попросив нові. Про контузію восени теж спершу змовчав, і вже потім розповів, що заблукав, бо дорожні знаки були збиті, і поки шукав дорогу й виходив на зв'язок, то «прилетіло» й винесло його тоді з тієї машини в соняшникове поле.

— Потім сміявся, правда, — мимоволі й Любочка засміялася, затуливши обличчя руками, — сиджу, мол, у тих соняхах, не до кінця розумію, що трапилося, голову підійняв — повний рот семочок, можна посидіти поплювать. Отак він шукав добре й у страшному. Живий — добре, контужений — не біда. А от інший хлопець тоді не вилетів з авто й потрапив у полон і довго мучився. Хоча після похорону Слави мені телефонували й казали, що цей хлопець є, тут поруч, живий, і він просив передати, що не тримає ніякої образи на Славіка. Мені то дуже важливо, віриш? І ще казав Слава якимось, що в них за три дні річні опади випали, і все там потекло, виживати в болоті й воді, коли ще згори прилітає, теж, скажу тобі, не кайф. Та й бардак трохи був у підрозділі, але ті перші «хвили» добрячу реанімацію цієї армії зробили. Вони та їхні волонтери.

А мама... мамі Слава дзвонив щоранку, і якщо він не міг раптом її набрати, чи не встигав, то Любочка мамі дзвонила й казала, що він виходив на зв'язок, що живий, що цілий і не в полоні. А їй що ще треба було? Просто почути синів голос або знати, що Люба його чула й він живий. Мама дуже тяжко переживала, а щоб тро-

хи вгамувати нерви, стала вишивати. І перша сорочка була спільна — мама вишивала, Любочка шила сорочку. Хотіли на старшого сина пошити, а як приміряли, то бачать — рукави короткі. «Не переживайте, на молодшого перешию», — заспокоювала Любочка. А сама серед ночі прокинулася з думкою, що та сорочка на Славу. Встала, приміряла до його кофтинки, а й справді — його. І коли Слава повернувся додому після війни, то одразу ж одягнув її на Великдень. У ній Славу й поховали.

— Він повернувся звідти хворим, він і спати міг тільки зі сильним снодійним. Страшний діабет...

Вона зупинилася і присіла на лавочці, яка нам зустрілася дорогою, бо ж насправді це дуже страшно і тяжко, коли здавалося, от він — чоловік твій, повернувся живий і цілий з війни, все — ДМБ, він вдома, але оцей тяжкий фідбек, ті нестерпні спогади, кров і частини тіл на кожному кроці у вже мирному Рівному, стогони побратимів ночами, і не стає його, її коханого, вдома, коло неї.

— Знаєш, у мого тата цукор був 22. Так от в тата з тими 22 була кома, і я біля нього добами бігала, він нічого не пам'ятав. А за Славіка мені кажуть — у нього 38 цукор. Уявляєш? Ну, ти розумієш, що норма то там до шести чи щось таке, а тут — 38! Як? Він же ходить? Хіба таке можливе? А можливе. Просто в кожній людині різний ступінь витримки. От Слава й тримався, поки міг. Але війна його не відпускала. Стреси, безсоння, воно, напевне, і піднімало той цукор.

Слава помер вранці 24 квітня: відсвяткував свій останній Великдень — і через два тижні його не стало.

А хлопці Славині... вони як креміль, не плачуть, і один Бог знає, що в них всередині робиться.

— А я? — Любочка напружила всі м'язи на обличчі, стисла губи й стримувала емоції, аби не заплакати, — я пишаюся ним. Пишаюся, бо Слава був чоловіком, стіною, скалою, глибою! Мудрим і ерудованим, який навіть у «Що? Де? Коли?» на усі питання раніше знатоків відповідав. І я за тією скелею, навіть якщо вона часто була різкою і суворою, я відчувала себе жінкою і мені біля нього завжди було затишно і тепло. А тепер... а тепер прохолодно мені якимось, незатишно... страшно. Але є мої хлопці. Є рідні. І я живу. Знаєш, коли прийшла третя річниця без нього, до мене голуби прилітали: то на кладовищі сідав на хрест Славин і дивився на мене, ніби щось сказати хотів, а бувало — взагалі під машину вистрибував і ходив воркував по дорозі, поки я в шоці сиділа оговтувалася. Напевно, у них там теж є якісь терміни. Я йому дякую, за те, що любив.

Михайло Кварцяни («Зуб»)

21.04.1978 — 27.05.2015

128 ОГПБр

— Сину, дивися, тато — хворий, інвалід. Хто за ним ходитиме, як тебе де поранять? А за тобою хто ходитиме?

Олеся Кварцяни тихо плакала, перебираючи на ліжку чоловікові таблетки, сортуючи використані та цілі пластинки й ампули в різні коробочки.

— Мамо, все знайдеться якась добра людина, яка мені допоможе.

Михайло тим часом пакував наплічник і попивав трохи схолоднілий малиновий чай.

— А як, не дай Бог, вб'ють, сину? Я ж одна лишуся.

— Мамо, як інші мами переживають, так і ви переживете, — відрізав Михайло і, вкинувши до сумки Шклярового «Залишенця», вийшов з дому.

— Міша... Ти якщо потрапиш... у складну ситуацію, то ти краще здайся до полону, щоб хоч живий лишився.

— Я снайпер, мамо, і розвідник... Як вони мене впіймають і дізнаються, що я снайпер, то будуть так мучити, що краще померти до полону.

Снайпер «Зуб» призався 31 липня 2014-го, добровільно вступив до ЗСУ. Далі було тренування на

Яворівському полігоні, розвіднавчання на Хмельниччині й Закарпатті. А тоді поїхав на фронт одразу під Дебальцеве, у моторошне й розчавлене артилерією селище Нікішине: між одиноких хат-мазанок із дерев'яними крівлями, яким пощастило тільки потріскати чи втратити якусь кімнату після влучання снаряду.

Мама тоді й гадки не мала, що син у «гарячій точці».

— Я вклякала перед образами й питала: «Господи, що мені тепер робити?» — пані Олеся згадувала той страшний період незнання й очікування, коли син їхав, як він їй тоді сказав, до Харкова. — Знаєте, і подумала тоді, що мені шкода, звісно, відпускати на війну свою дитину, але якщо кожна мама так подумає, як я, і не пустить? Ну то кому там нас захищати?

А в слухавку Олеся Омелянівна від сина здебільшого чула: «Мамо, та я далеко звідти, чого ви?». А сам відбивав атаки на «нулі». Мати ж передавала для сина, що могла, через місцеву волонтерку, але чуло серце її, що Михайло щось утаємничує, та й так, між іншим, перепитала в неї, аби та нагадала назву міста... А волонтерка дуже не забарилася з відповіддю й прямо каже, без зайвої думки: «Та Дебальцеве». Мати змовчала. Її син боронив одну з найтяжчих точок — блокпост «Балу» під Чорнухиним.

— Сину, мені волонтери все розповіли... — зізнавалася пані Олеся під час вечірнього запланованого дзвінка.

— Що сказали, мамо? Мені нічого тут не треба, все є: і їсти, і пити, і взагалі тут все тихо, — засміявся Михайло.

— Дебальцеве... — ледь чутно мовила Олеся Омелянівна, — там у вас і журналісти бувають, і волонтери,

ти ж їм хоч два слова скажи, сину, щоб я тебе побачила, бо тільки голос твій чую, а я так засумувала за тобою, Михайлику...

— Мамо, ну нащо воно мені, то телебачення? — трохи гнівався Міша й нагадував матері, що він не вояк-піхотинець, що в нього інше завдання, і обличчя його на екрані — лиш до біди.

Голос сина заглушила канонада.

— Міша! Що там?

— Мамо... Знаєш, зліва від мене хлопець впав мертвий, а потім праворуч — впав, і теж мертвий, а я між ними лишився живий. Певно, мамо, ви дуже сильно за мене молилися, що мене не вбило.

— Отче наш, ти що еси на небесах, нехай святиться ім'я твоє, нехай прийде царство твоє... — мати почала швидко, тремтячим голосом, але голосно молитися у слухавку.

Михайло Кварцяни

— Дякую, мамо, ви моліться за нас усіх, моліться...

— Сину!

То була довга та страшна ніч, впродовж якої Олеся Омелянівна молилася перед іконою, майже не встаючи з колін. Вона молилася і просила, щоб живий, щоб не поранили, щоб не полонили, щоб не мордували, щоб додому прийшов на своїх двох. А о сьомій ранку Міша подзвонив.

— Мамо, я вийшов з Дебальцевого, — вигукнув він дуже голосно, мабуть, слух ще не внормувався після гримотіння снарядів і танкових атак. — Я живий, мамо. Бо ви молилися, напевне, дуже сильно.

— Молилася...

— Я вже на мирній землі. Скоро буду вдома, мамо! — так само голосно додав Михайло й поклав слухавку.

Через кілька днів він був у Львові. Мама заварила його улюбленого міцного запашного чаю і подала на стіл рогалики з повидлом.

— Як я скучив за тим теплом, мамо... — говорив Михайло, посьорбуючи чай.

— Смачного, синку... Михайлику, а я тут побілку затіяла в сусідній кімнаті, ти бачив? Як тобі кольори на стінах? Подобаються?

— Мамо! — надривно вигукнув Михайло, стукнувши горнятком по тарілці, а в голосі — відчай і безпорадність. — Ми живемо в різних світах: там таке пекло робиться, а ви мені про кольори, а ви мені про побілку.

— Синку, та я ж... я ж не хотіла, Михайлику... Господи, та вже б віддали їм те, аби більше діти не гинули.

— Мамо... Що ви говорите, мамо?! Там стільки хлопців полягло: Іловайськ, аеропорти, оте наше Дебальце-

ве. А ми маємо тепер те їм віддати? Ні, мамо, я буду до кінця, і мої хлопці — також. А як загинути — то значить треба загинути!

Михайло розгнівався, вийшов на подвір'я, сів на сходинці й опустив голову, обійнявши її руками. Мама, трохи оговтавшись, вийшла слідом за сином і сіла поруч.

— Знаєте, мамо, якось нас четверо йшли в бій, — Михайло продовжував сидіти на сходинках, але дивився не вниз, а просто перед собою, десь у ще не розквітлий весняний палісадник біля їхньої хати. — У тім бою один загинув, а троє нас отримали поранення. Ти ж знаєш, що я в медицині не знавець, але я напевне в той момент згадав усе, що знав чи чув про першу допомогу. Не знаю, як, але мені вдалося добре перев'язати «Інженерові» руку, і її не ампутували. Ми вижили. Але

Михайло Кварцяни

один загинув. І заради нього, мамо, ми не можемо все полишити й віддати ту землю. Розумієте мене?

— Розумію... — покірно відповідала пані Олеся.

Мама пильно глянула на синові руки, сильно потріскані — через ті тріщини подекуди навіть виступала кров, а пальці... пальці були темні, майже чорні.

— Міша, а що з пальцями? Боже, погнилі пальці, си-ночку, з чого б це?

— Води не мали.

— А якісь криниці біля хат? Там люди того не мають хіба?

— Криниця... Була одна. Але вона проглядалася ворогом, їхні снайпери чатували й не давали нашим хлопцям дійти до тієї води: вони не те, щоб цілилися в хлопців — вони чекали, допоки наші наберуть води, і тоді прострілювали бідон, аби вода витікала, аби її не донесли, розумієте? Знущалися, покидьки...

Михайло струсонув головою, ніби отямився і зрозумів, що мамі не слід всього розповідати. Підвівся і зайшов до хати.

Він не любив, щоб якась його розповідь викликала жаль, бо якось так у нього склалося, що завжди брався за чоловічі справи. І хоч з дитинства цікавився всім на світі (від боксу до співів, танців і гри на скрипці), і після школи не міг визначитися з професією, все одно не покинув спорту — боксу. Він навіть думав пов'язати з цим своє життя, і хто знає, як би воно згодом склалося. Але мама каже, що не дуже бажала такого майбутнього для сина — поламані пальці, синці, тому всіляко його від того боксу відмовляла. Так Міша вступив у Львові

до Комерційної академії, після закінчення працював на «Світочі», а щодо спорту — почав грати у футбол.

На початку травня Михайло пішов воювати знову. Була сонячна й тепла погода. Мати проводжала його: вони їхали у львівському трамваї, і Михайло пильно й сумно розглядав у вікні безкінечну Личаківську вулицю, невисокі, трохи облуплені будинки й безтурботних людей на зупинках, переходах і біля ще старого фонтану на площі Митній.

— Така погода гарна, так добре на вулиці, тут у нас, — казав, нахилившись до матері, — а мені треба йти...

— Сину, ну то не йди, — у мами зблиснула надія, і вона заговорила жвавішим голосом, хоча потім озирнулася, чи не надто голосно.

— Мамо, ну а хто тепер замість мене? Хто, зрештою, боронитиме спокій мого малого сина? Мамо, Андрійкові моєму — дванадцять... Я повинен, мамо, я повинен.

Напередодні від'їзду Михайло на прохання матері побував у селі, і запам'яталося їй, як син не згайнував нагоди з усіма родичами та сусідами попрощатися: і не просто махнути рукою зі словами «бувай».

— Знаєте, там у нас на подвір'ї стоїть Матінка Божа, скульптура, я вам розповім, звідки вона.

Олеся Омелянівна дістала з серванту невеличку світлинку скульптури Богородиці, яка стояла просто перед хатою у їхньому селі.

— Якось я мала велику милість побачити Матінку Божу, яка мене фактично врятувала від пожежі. Не всі

Батьки Михайла Кварцяни. Фото Микити Печеника

мені вірять, але ви послухайте. Ви ж не проти? Коли почалася пожежа, то я саме пішла до криниці по воду, а повертаючись із тим відерком, я з-за своєї яблуньки побачила її постать: вона в білому вбранні прямувала до нашої хати — то була зима, а її одяг був білішим за сніг. Уявляєте? Я пішла за нею і побачила пожежу — кинулася з тим відром і таки встигла трохи загасити, а потім побігла — і ще, та й ще. Бо була б інакше згоріла хата. А я гадаю, то вона мене спасла. І я багато думала, як їй віддячити: розповіла ту історію синові й попросила його допомогти поставити їй скульптуру на подвір'ї, — як вдячність. Думала, він не захоче й скаже, що то мені привиділося, а він не завагався ні разу.

Михайло поставив саме ту фігуру, яку мама попросила, навіть в дрібничках не перечив. Сам таскав пісок, щєбінь, зробив гарний фундамент. Тільки просив дочекатися його з війни, і лиш тоді посвятити

Богородицю. Але Михайло так і не повернувся: він загинув через два тижні після повернення на фронт — 27 травня 2015-го. Загинув під час оборони взводного опорного пункту «Сідор» у Станиці Луганській. І зараз мамі так шкода, що таки не вмовила тоді сина відзняти бодай якесь коротесеньке відео, щоб вона собі про нього тепер згадувала, коли б переглядала, а так — тільки в пам'яті він в неї залишився і на кількох знімках.

— Та є в мене дуже велика надія, що Матінка Божа його там, на небі, охороняє. Я її завжди прошу, щоб допомагала моєму синочкові. Дуже сильно переживаю, аби Господь забрав його до себе, бо не знаю, як із висоти Божої виглядає та війна, бо певно то — великий гріх. Зрештою, те, що людство наробило стільки зброї, то вже гріх, бо могли б жити по-іншому, без зброї, а з Богом і в любові. Певно, тепер треба нам всім багато молитися, кожного дня молитися, щоб не було ще більшої біди. Таких, як мій син, дуже багато, а коли ми за них молимося, їх це дуже оберігає і допомагає. Бо, знаєте, зброя здатна дуже багато, а молитва — ще більше.

Михайло Стасів

21.11.1968 — 01.04.2016

128 ОГПБр

Михайло Стасів із Тернополя помер за рік після виходу з Дебальцевого: раптова зупинка серця, наслідок пережитого на війні.

Побратими його називали «Ярославович». Михайло не мав позивного, але коли приїздили волонтери або побратими просили підписати прапор, то всюди підписувався — «Доктор». У свої 45 літ чоловік з власної волі полишив посаду заступника головного лікаря одного з медзакладів Тернополя і подався на фронт. За плечима — 20 років хірургічного стажу. Майор медичної служби 128-ої бригади, старший ординатор медроти. Знав, що таке війна: замолоду пройшов рядовим Афганістан, тому так вболівав за те, аби в цій війні воювали зрілі чоловіки, а не хлопчиська.

А коли Михайла питали, яка різниця між війною в Афганістані й в Україні, то Ярославович не задумуючись відповідав, що Донбас страшніший.

Медиків на фронті бракувало, та й військово-лікарську евакуацію не завжди було кому проводити. І Ярославович не зволікав. Бувало, сідає сам за кермо

волонтерського джипа й вивозить поранених з передової. Найбільше — під час боїв за Дебальцеве. Навіть в ефірі лунало — викликають «водителя на джипе». І всі знали, що то по Ярославовича.

Чоловік про себе на війні ні слова не казав ні дружині, ні рідні, ні друзям: усю правду лиш по його смерті розповідали побратими.

— Михайлику, може б ти поспав? Ти півроку після «дембеля» майже не спиш, — тривожилася дружина Ольга.

— Не хочеться, не спиться... Увімкни телевізор, може там щось путнє буде.

Ольга присіла біля чоловіка на дивані, взяла пульт і почала перемикати канали, швидко минаючи безтолкові шоу, але раптом рука її ніби сама залякла на одній із програм... На екрані танк... Зимові кадри 2015-го.

— Санжарівка... 307,5, — пополотнів Михайло.

Ольга не зводила очей з екрану й оговталася лише, коли почула, як чоловік підвівся і вийшов з кімнати. Михайло лиш місяць тому повернувся із зустрічі побратимів після дебальцівських роковин, і тут — знову спогади, знову пережитий жах. Вночі, передчувала вона, чоловікові сниться 307,5, сниться бій, сняться поранені й вбиті, сниться, як він сідає до свого джипа, перелаштованого на «таблетку»-позашляховик, і мчить із вимкненими фарами крізь блокпости. Він не раз мчав так навіть вдома, по мирній Тернопільщині, й Ольга спиняла його шалену швидкість, скрикувала,

коли він вимикав фари, як сутеніло. «Ми там так їзди-мо, Олю... ми там так мчимо», — пояснював Михайло. Він був переповнений тривогою і спонтанністю. Йому було тяжко адаптуватися, хоча перед друзями й рідними він усміхався і казав, що все добре, і на фронті все стабільно спокійно, і що ми впораємося, що він — впорається. Але його здоров'я не впоралося з пережитим.

Вранці першого квітня, після тієї тривожної ночі, він попросив дружину поміряти йому тиск — уперше за все довге спільне життя. А потім зібрався на роботу, звично поцілував Ольгу, а вона його благословила на гарний день. На порозі Михайло схопився рукою за одвірок і повернувся до дружини: чомусь він спитав, скільки років тому помер тато... а скільки — мама? Того дня помер і Михайло. До «срібного весілля» не дожив кілька місяців...

Михайло Стасів. Фото Ярослава Кресана

«Доктор» лишив на війні здоров'я... пожертвував життям задля порятунку інших. Ольга каже, що в його серці ніколи не було браку любові: любові до людей і до Батьківщини.

— І я пишаюся своїм чоловіком, нашим світлим воїном, нашим ангелом, нашим Героєм любові. І вірю, що він зараз у світлій вічності, молитовно охороняє нашого сина, мене, хлопців на фронті, ветеранів по всій країні й всю Україну, так, як робив це тут — на землі.

До пам'ятних речей, дбайливо зібраних Михайлом, Ольга додала його речі з війни й улюблені фотографії: от він — на риболовлі, тут він із Ольгою, а тут — пригнав чергове авто на фронт, на цій світлині — біля військової «таблетки», а ця — Михайло під час складної операції.

«Заради дітей ми тут» — виднівся напис товстим чорним маркером на краю потріпаного на вітрі прапора — Михайлового, «Докторового», підписаному його побратимами. А на прапорі лежала знімка Ярославо-вича біля бордового позашляховика з червоним санітарним хрестом, на якому він приїздив за ліками в тил, до Тернополя. 25 січня на висоті «Валера», вона ж — Санжарівка, вона ж — 307,5, він викликався на поміч сам: на цьому ж волонтерському джипі, без наказу, під мінометним обстрілом, він вивозив поранених з опорного пункту.

— Мені б так хотілося про Михайла жвавіше розповідати, бо він таким був... а виходить мені завжди якось скорботно, бо я завжди сильно хвилююся, коли про нього говорю: згадую і стримую всередині біль і сльози.

Того джипа, який рятував життя і вивозив тіла, після демобілізації Михайло передав до 66-го госпіталю — лікарям-тернополянам, а вони ж після свого ДМБ віддали його до «Правого сектора». Інший джип, адже був не один металевий «рятувальник», — то була ініціатива родини тернополян-добročинців: хотіли придбати «Ниву», але Михайло попросив щось більше й потужніше, бо вона з такими завданнями не впорається. І тоді долучилися тернопільські медики та медзаклади: вони зібрали ще трохи коштів і разом із тією родиною придбали великого потужного джипа, якого переобладнали під добротну санітарну машину.

— Був у чоловіка добрий друг і побратим Роман Антонюк — найкращий водовоз 128-ої бригади, це третя хвиля мобілізації: він знав про всі навколишні позиції і шляхи до них. Михайло питав про ті шляхи Романа.

Ольга перебирала в телефоні фотографії чоловіка з побратимами — із хірургами, які покинули свої кабінети та поїхали на фронт, з військовими, з волонтерами, біля його джипа. — Роман якось мені розповідав, як Михайло запитував в нього, як доїхати до опорного пункту «Кошмар», а це десь поблизу ОП «Валера». І це було тоді, як той ОП уже був під окупантом. Роман припускає, що Михайло хотів вивезти тіла. Знаєте, він хотів це зробити, бо пройшов Афганістан і знав, наскільки важливо забрати тіло й повернути його мамі,

Михайло Стасів. Фото Романа Антонюка

родині, аби можна було похоронити, аби не просили в згорьованих батьків тих «викупів», щоб не знущалися, не шантажували. У нього були ті два волонтерські джипи, і він міг сісти за кермо й вивезти. Та й усе було тоді настільки сумбурно, що кожен робив свою роботу й зачасту не знав, що тим часом робить його побратим десь поруч. От мав джип: сів і поїхав. Не раз операції в екстремальних умовах проводив, та й медсестер в «гарячих» точках не було, тому операції робив сам. І, згадують побратими, жодного разу не бідкався, навіть коли робив роботу не зовсім властиву для хірурга-майора.

І їхав часом не за військовими правилами, а ризикуючи — з увімкненими фарами й на шаленій швидкості, бо віз поранених і не смів собі дозволити зволікати,

не міг запізнитися. Якось навіть, із розповіді Романа, ті увімкнені фари їх обох врятували від лобового зіткнення на лінії фронту. Тоді минулося.

Михайло лишив дружині по собі найдорожче — їхнього сина, а ще — невеличкий, кишеньковий щоденник, в якому тезами та короткими оповідками записував, як воно тут — на війні. Коли він був там, вона безупинно читала стрічку новин про Дебальцівський плацдарм і 128-у бригаду, а тепер перечитує щоденник свого чоловіка: у тім записнику не лише про війну, там багато любові, багато роздумів, аналізу й теплих слів про неї і їхнього сина.

Михайло Стасів із сином

«Бойовики обстріляли Попасну з важкої артилерії, вогонь — з боку Первомайська», — зачитувала вона свого часу Михайлові короткі зведення штабу АТО; він записував, а потім аналізував. Вона була певна, що він в Артемівську, а Ярославович уже був у тій самій Попасній, про яку вона читала, був на долоні в бойовика з Первомайська.

— Майже все я дізнавалася постфактум: від нього по телефону чи в час ротації, а то й зовсім — з того щоденника або від побратимів. Я постійно за нього молилася і просила Бога вберегти, ну, хоча б за те, що він сам стільком людям життя врятував. Він, знаєте, був готовий життя віддати не тільки за найрідніших людей, а й за кожного українця і за країну.

Тільки от коли Ярославович повернувся з війни, то йому було важко зрозуміти, чому люди не змінюються. Чому продовжують ховатися від війни й відводити очі від хлопців у формі. Непокоїла його така байдужість, і тільки так, між іншим — чи то в себе, чи то в Ольги питав: за що і за кого ж там гинуть наші військові? Боліло йому те, й Ользі тепер болить...

ПО ЛІНІЇ ФРОНТУ
2015-го

СЕРГІЙ МИХАЙЛОВ

22.04.1977 — 20.03.2015

80 ОАЕМБр

Зазвичай Мурка дуже тиха, спокійна й навіть повільна кицька; вона любить вмотитися комусь на коліна чи влізти за пазуху старшому синові Михайлових — Вадимові, який працює за комп'ютером, або меншому Юркові, що складає конструктор. Та цього разу Мурка була сама не своя: березневого вечора, десь з шостої до восьмої години, киця ганяла по хаті, шкрябалася в шафи та двері. Вистрибувала то на вікно, то до когось на коліна, то на стіл. Шерсть її збаламутилася, розбурхалася, а вуха насторожилися. А потім сіла біля улюбленого крісла Сергія — Вадимового й Юркового батька — і жалібно занявкала, навіть заскавчала, якимось не по-котячому.

— Щось її непокоїть, — припустив Вадим, відвівши очі від комп'ютера.

— Болить щось Мурці нашій, — підхопив співчутливо молодший.

— Або щось відчуває... коти чують і лихе, і добре... — сумно мовила їхня мати — Ольга.

Біля Сергієвого «місця» Мурка замовкла, притулилася до ніжки крісла, де він любив вечорами дивитися телевизор, опустила світленьку мордочку на лапки й заснула. А через годину її збудив і переполохав звук Ольжиного мобільного.

— Сергій, — скрикнула жінка й підбігла до телефону, який лежав на серванті.

Але то був не Сергій.

— Оля... — жінка впізнала трохи захриплий голос чоловікового побратима, лиш не могла згадати ні імені його, ні позивного.

— Я слухаю тебе, щось сталося?

— Сергія більше з нами нема... — глухий, ніби з труби чи підземелля, голос побратима, чиє ім'я вона так

Сергій Михайлов

і не згадала, ніби завдав удару. Ольга впала на велике Сергієве крісло, не випустивши телефону й навіть не відставивши його від вуха.

— Як?.. — після довжелезної паузи Оля судомно схлипнула. — Я ж сьогодні ввечері ще з ним розмовляла, от кілька годин тому.

— Олю, я коло нього, тут... у Денежниковому. Він дійсно заступав на пост. У нього... не витримало його серце, Олю. Він помер на посту. Інфаркт.

— Ні, я вам не вірю, — холодно й твердо відрізала Ольга й кинула слухавку.

— Мам, хто то? — до Ольги підійшов її молодший.

— Юрчику...

— Тато? — одразу здогадався Вадим.

— Я не вірю їм... Коли тато їхав на Схід, то давав мені настанову: не вірити людям, які дзвонитимуть у його відсутність.

— А хто то дзвонив? — перебив маму Вадим.

— Голос знайомий, але я не певна... — засумнівалася жінка. — Але... тато казав не вірити будь-кому, окрім нього самого, що б не казали ті, хто набиратимуть.

— То був татів номер? — уточнював Вадим, поглядаючи на меншого Юрка.

— Ні... дзвонили з чужого... Тому я їм не вірю. Треба дзвонити його друзям і командиріві. Хлопці, а ви йдіть спати.

— Тата могли застрілити? — 13-річний Вадим сильно стиснув кулаки й дуже почав нервувати, — Ольга побачила сльози на його очах, але сказати «все буде добре» вона не змогла.

А через годину Олі зателефонував командир частини й підтвердив смерть її чоловіка.

— Солдат 80-ки Сергій Михайлов тільки встиг виїхати з «гарячої точки» — району Трьохізбенки. І заступив на пост. Хлопці кажуть, що навіть був у такому доволі піднесеному настрої й розповів, що з дітьми тільки-но поговорив. Пів на 9-ту його не стало: зупинилося серце. Усі деталі ми уточнюємо. Співчуваю вам, Олю...

— Бережіть із братом маму, — сказав Вадим. — То були татові останні слова, коли дзвонив сьогодні ввечері.

Ольга плакала. Вона повільно обернулася до сина й міцно його обійняла.

Сім'я Сергія Михайлова

Юрчик ще був малим, щоб усвідомлювати, куди поїхав тато. А Вадима травмував татів від'їзд на фронт, татові ротації, розмови з татом і, зрештою, його смерть. Він завжди повторював мамі, що там дуже страшно, що татові слід повернутися, що його можуть убити. Зрештою, хлопець щодня бачив у новинах зведення штабу АТО й постійно думав, щоб тільки татове прізвище не назвали в коротких зведеннях. У свої тринадцять він все добре розумів.

Сергія мобілізували на початку серпня 2014-го, і він за кілька тижнів поїхав на Луганщину. Основні завдання — район Трьохізбенки. У ротацію чоловіка відпустили аж у середині січня 2015-го, й Ользі здавалося, що то найкоротші в її житті два тижні.

— Тату, я дивлюся телевізор... — завів якимось розмову Вадим.

— Синку, краще грай із хлопцями у футбол, не треба тобі того, — розхвилювався Сергій і намагався перевести розмову на іншу тему, бо знав, що Вадим питає про війну.

— Більше туди не їдь... там дуже страшно, — говорив тремтячими пересохлими губами хлопчик. — Будь краще коло нас.

— Вадимку, там мої друзі — побратими, розумієш? І я зараз не можу зрадити ні їх, ні свого обов'язку — захистити країну.

Сергій повернувся, бо не міг інакше, повернувся, хоч і знав, що попереду знову обстріляна й оббита з усіх

боків півсіра-півнаша Трьохізбенка, повернувся, щоб там зустріти свою смерть.

— Сергій ще хотів і на Майдан їхати, але ми його не пустили, — пригадувала Ольга. — Діти плакали, особливо менший, і просили не лишати їх, — і чоловік тоді залишився вдома. А коли вже на сході стало таке страхиття і вбивство творитися, то Сергій став сам шукати варіанти, куди податися у добровольці.

Але другого серпня отримав повістку: артилерія 80-ої ОАЕМБр, зрештою, він і в юності служив «у десантах».

Ольга морально готувалася, що він піде, хоча намагалася відганяти погані думки; кожний перегляд вечірніх нових супроводжувався його фразою: «настане час, і я там буду потрібен, і я піду туди, бо сьогодні вони там, а завтра тут і тоді доведеться всім ступати на захист, а чекати, що вони дійдуть сюди я не хочу». Цього не хотіла й Ольга, тому свідомо прийняла вибір.

Вадим дуже тяжко пережив і лиху звістку, і похорон, і факт, що тато більше не повернеться.

— Вадиме, наш тато — герой, а ми — діти героя, — підбадьорював зовсім сумного Вадима Юрчик.

Молодший часто питає Олю, чи тато їх із братом бачить згори? Чи бачить, як він навчається? Чому так сталося? І як же бути з обіцянкою тата — повернутися. Чи татові взимку не холодно? Бо може треба щось йому туди передати...

— Ми мали всі разом по його поверненні на другу ротацію їхати в Карпати, планували той квітень, мріяли про ту поїздку. — А ремонт... ремонт я вже без нього завершувала. Намагаюся справлятися і вчитися жити з тим фактом, що Сергія більше нема, намагаюся, бо маю хлопців коло себе. Але я горда, що він пішов туди, не злякався і вчинив як чоловік. І хлопці знають це, усвідомлюють і пишаються. Ми з Сергієм були сиротами, і він мені замінив тата, а я йому маму. Тож тепер нічого важливішого за синів у мене немає: якби не було дітей, я б мабуть не витримала його смерті.

Сергія поховали на 76-му полі Личаківського кладовища у Львові. Він теж загинув на війні, хоч і не від кулі чи снаряда.

ВІКТОР СТЕФАНОВИЧ («ВІК»)

10.05.1987 — 15.06.2015

ДУК «Правий Сектор»

Вони йшли в бій червневим, рясно всіяним маковим полем. Це були околиці Широкиного — «Аратта» отримала наказ висунути-ся на бойове завдання. Але один непевний крок, доля секунди чи хвилини — і во-яки втрапляють у засідку. Хтось звів із запобіжника,

хлопок, постріл і глухе падіння чогось тяжчого, хоча не артилерії; можливо, працював гранатометник. Почався бій. Безкінечне поле вмить потемніло від диму, забруд-нивши спокійне світло-голубе небо, а червоні пелюстки маків — то мовби краплі крові, ще зовсім свіжої. Друг «Вік» поглядав, як пориви вітру посмикують пухнасті стеблинки, і маківки одну за одною затоптують берці.

— Де ті серветки з аптечки? Дай мені ті серветки! — ніби з труби чувся чийсь знайомий голос.

— На, тримай, але то мало! — крикнув інший зна-йомий голос.

— Я рукою тримаю! Все давай, що є! — відповідав знову перший, так само глухо.

Фото ДУК «Правий сектор»

— На ще бандану! — знову горланив той, хто передавав зі старої, але добротної американської аптечки усіяке кровоспинне. — Треба розщепнути кітель, і може вище його, щоб він кров'ю не захлинувся. Осколок!

Зі словами «друзе, тримайся», тулуб «Віка» підійняли градусів на 45, він виплюнув кров, йому ставало важче дихати. Але тепер, мабуть, він бачив не тільки голівки маку знизу, а міг розгледіти усе макове поле, посеред якого він лежав. Його погляд міг зупинитися на двох стовпах диму — один більший, другий — трохи менший: то влучала ворожа артилерія.

— Чорт, під ним ціла калюжа крові, — скрикнув хтось із хлопців, як почувся постріл із ворожого боку.

Невідомо звідки узявши сили, «Вік» перезарядив свого автомата й оперся на праву руку, спробувавши встати. Кров бризнула вбік: побратим, що тримав його за шию, мимволі відпустив її.

— Друже, стоп, ти куди? — гримнув хтось із його хлопців.

— Норм... — слабо, але впевнено мовив «Вік», кивнувши головою.

— Вік, у тебе артерія сонна перебіта! — гаркнув суворий високий «правосек», закинувши на плече автомата й силою посадивши «Віка» знову на землю.

— Мене... не потягнете... — ледь зміг вимовити Віктор, як знову закашлявся кров'ю і стиснув усі м'язи на обличчі від несамовитого болю. — Я сам...

— Друже, ні, — наказово крикнув суворий.

Віктор мовчав — він уже просто не міг говорити від болю і постійного пульсування артерії. Він був міцним і великим чоловіком, його називали «Горою».

— Лишіть тут... мене, — Віктор кволо припідняв догори свого автомата.

— Вітя, ти нас прикривав, а ми тебе тут лишимо? О, ні, друже, — заперечував один із вояків, які намагалися впоратися з «Віковою» кров'ю серветками, бинтами, хустинками, банданами та навіть футболками; інший підпихав щось під спину — то були ноші. — Так, хлопці, — підняли на «три-чотири». Три-чотири!

— Я сам...

Та хлопці таки підійняли його на сірі польові ноші й тягнули з поля бою.

— Друже, ти головне — живи! — підбадьорював один із «Вікових» побратимів і прискорив ходу, перетворивши її в біг.

Хлопці бігли, тримаючи руками чорні потерті петлі нош; вони несли свого друга «Віка». Він все тяжче дихав, хрипів, кашляв і час до часу закидав голову, яку йому намагався притримувати однією рукою хтось із побратимів. Віктор ніби під водою бачив каламутне сонце й небо, які падали на ті червоні маки — вони поступово зливалися і перетворювалися на

Віктор Стефанович. Фото ДУК «Правий сектор»

велику червону калюжу. Дихати ставало важче, у грудях спирало повітря. Гуп-гуп-гуп, — вояки вже несли «Вікове» тіло: неподалік епіцентру бою польові медики констатували смерть.

За дві доби до смерті Віктор дзвонив матері. Дзвонив того дня тричі: спершу вранці, зовсім удосвіта, а тоді набрав ближче до обіду: просив віднести довідку до банку, у якому мав кредит. Увечері набрав маму ще раз; довго тоді говорив і просив сильно не переживати, бо немає світла в них на місці дислокації й телефони ніде зарядити, та й узагалі, казав, мусять вони дрова рубати. Так і не набрав за вихідні, і телефон був вимкнений. А в понеділок загинув у бою.

— Пані Галина?

Воякам з «Аратти» довелося сповіщати про Вікторову загибель.

— Що з Вітьою? — скрикнула жінка, зрозумівши, хто телефонує і що сталася якась біда, і ті секунди, допоки вона чекала відповіді, а на тому кінці зволікали, встигла лиш подумати: «лиш би поранили, лиш би поранили».

— Друг «Вік» сьогодні загинув. У бою. Під Широкиним, — короткими фразами говорив командир її сина. — Сонна артерія. Тіло ми привеземо. У суботу.

Мама плакала. Сама.

Як і казав командир, у суботу, 20 червня, тіло «Віка» привезли додому. Того ж дня й поховали.

Галина Драбак виховувала обох своїх синів сама: коли старшому — Віті — було тринадцять, загинув їхній

батько. Але хлопці були спокійні й розважливі, ніхто злого слова від них не чув і на них не сказав. Росли вони як звичайні хлопці, мешкали з матір'ю в «малосімейці». Вітя закінчив тернопільську школу й вивчився на авто-механіка, але за спеціальністю працювати так і не пішов: вирішив поїхати до Польщі на заробітки, щоб і для себе, і мамі з молодшим допомогти.

— А тоді була Революція. Вона й заскочила його в Польщі. І як ви думаєте? Зібрався та й приїхав. І відразу — у Київ. Як чесно сказати, то я не дуже серйозно сприймала, як він вирішив на Майдан їхати: він там два чи три рази був по кілька днів, а потім дивлюся, що заспокоївся, як той період тиші був, ну, ви пам'ятаєте — між розстрілами й Кримом. Він і поїхав знову в Польщу на роботу. Але все дзвонив мені звідти й питав, що там у нас кажуть, що робиться, які прогнози? Ясно, що я сама дуже за то все переживала й казала йому як є насправді; казала, що біда велика може бути, що людей починають вбивати, що військові їдуть на Схід, добровольці. Але ж де я тоді думала, що він знов зірветься звідти й приїде сюди. Приїде на той раз воювати.

Ще з Революції Гідності Віктор був серед «Правого сектору», тому коли приймав рішення таки йти на фронт, то сумнівів не мав — піде в ДУК. До Збройних сил хлопця не брали, бо мав проблеми з правим оком, тому — лише добровольці. Мати згадує, що він із ще двома хлопцями з Тернополя рушив до Києва на комісію: двох повернули додому, а Віктора взяли. «Мамо, я йду в АТО» — сказав після приїзду з Києва. Щось із амуніції йому дали в ДУКу, чимось допомогли волонтери, а дещо й сам купив, і 15 грудня відбув у «Десну». Понад два місяці

він заспокоював маму, що продовжує тренуватися в навчальному центрі. Мама спершу вірила, а потім розхвилювалася: та ж не можуть так довго тренувати!

— Галю, я щойно новини дивилася, і твого Вітю там бачила в якійсь шерензі, — серед дня набрала пані Галину її сестра.

— Де бачила? — перепитала приголомшена жінка.

— У строю стояв між військових, яких на Схід відправляють. — уточнила

сестра те, що почула й запам'ятала з новин. — Та ти набери, уточни, може, я щось наплутала. Але як щось йому треба, то ти кажи, не стидайся, все поможемо.

Знервована й ошелешена почутим, мати почала дзвонити до Віктора.

— Сину! Ти де? — одразу й різко спитала пані Галина.

— Мам, та ж у «Десні», на тренуваннях.

— Вас відправляють на Схід?

— З чого ти взяла? Ні, ми тренуємося тут, у тилу.

— Я все знаю. Тітка бачила тебе по телевізору, коли вас відправляли на війну.

— Та не могла вона мене ніде бачити, скажи тітці, що вона помилилася, обізналася, бо я тут — у «Десні».

Віктор Стефанович

А потім жінка випадково зустріла на вулиці сино-
вого товариша.

— О, доброго дня! Як ви? Як там Вітя?

— Та ніби ще в «Десні»... — невпевнено відповідала
мати.

— Та не, дзвонив мені, що в Широкиному.

— Ти помиляєшся.

Але «Вік» і справді вже був у Широкиному, і мати це
добре відчувала серцем, а от розумом вірити не хотіла
й переконувала і себе, і усіх навколо, що він далі трену-
ється чи інструктує в «Десні», що він у тилу, що йому
нічого не загрожує.

— З його компанії, з ким він тут дружив, ніхто не
пішов — хіба ті двоє просилися, але ж їх не взяли.

Пані Галина мала в записі те відео, де її Віктор у лаві
ДУКу, на базі підрозділу: він в оливковій, здається, ма-
скувальній «горці», у темно-сірому броніку й у чорних
тактичних рукавицях; зосереджений і не усміхнений,
навіть, коли вони роблять спільне фото.

— Навіть не знаю, чого він так вирішив саме на
зиму, і саме в ДУК. Не знаю... Але точно знаю, що його
сильно нервували люди, які були байдужі до війни.
Знаєте, він все як подзвонить і питає, як в нас тут, то
я іноді розповідала, що в селі от повістки розносять,
а хлопці тікають. Він так гнівався, не розумів, чому хлоп-
ці бояться, бо сам страшенно рвався на Схід. Думаю,
в ДУК пішов, і тому що в армію його не брали, і тому, що
й на Майдані він із «Правим сектором» постійно був.

З фронту, коли вже довелося зізнатися про Широ-
кине, Віктор не розповідав матері ні про бої, ні про
втрати. Але писав своїй коханій: про перших полег-

лих, про перший бій, перший біль, про перший справжній страх.

А на Великодні свята 2015-го «Вікові» пощастило побувати вдома. Це був той самий хлопець, жвавий і патріотичний, війна не вразила його психіку, вона його надихнула воювати далі. Звісно, можна було довго

Мама Віктора Стефановича

вмовляти Віктора не повертатися на фронт, та чи був сенс? Хоча бабуся його в селі плакала й благала...

— Вітя, може б ти трохи паузу зробив і поки не вертався? — починав розмову молодший брат.

— Брате, знаєш, то добровольці, «Правий сектор». Ясно що — я можу й не йти, але там хлопці, мої побратими, — не задумуючись, відповідав Віктор. — У тебе — сім'я і син, лишайся тут. Я буду там.

Молодший нічого не відповів, а тільки сильно обійняв брата.

— Не знаю, чи вернуся... але я мушу йти.

«Не знаю, чи вернуся» він сказав кільком людям зі села... Може, щось таки передчував.

— Відпроводжала, ще ходила за білетом йому тоді, відправила та й так... — пані Галина заплакала від відчуття тодішньої безпорадності. — Думаю, він просто

розраховував стояти до останнього. А снів мені не було з ним, навіть у день смерті. І от зараз не присниться. Казала своїй сусідці: відчуваю, що він не вернеться. Я щось ніби дійсно тоді відчувала...

А коли командир подзвонив, мама, звісно спершу не повірила й надіялася, що то помилка: «бо як так — тільки загинув і дали знати?»

— Ми передзвонювали й перепитували, чи то правда. У нього на руці було татуювання, то ми просили перевірити, чи воно є. Але так, було... Не вірилося, що то він, що то Вітя мій загинув. Він ніби хотів на осінь женитися, але ж таки туди пішов і всьо... а така би добра була невістка, така б гарна його дружина стала. Та от — не судилося, не склалося, недолюбилося...

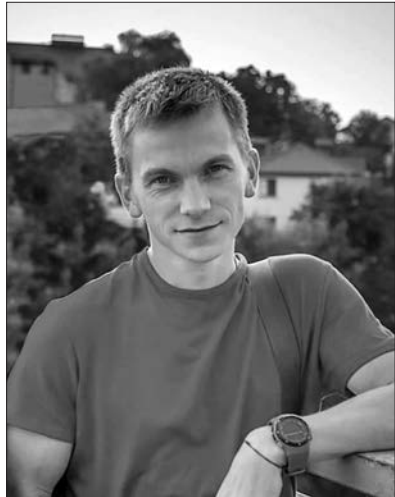
Мама вдячна, що її Віктора не забувають побратими: часто дзвонять пані Галині, командир помагає і морально, і фінансами.

— На комунальні послуги все перекине мені, добрий чоловік. Він пішов з ДУКу й пішов по контракту й саме от зараз воює. Але на річницю приїздив — він сам з Волині, старший, у моїх роках, Віталік із позивним «Качок». Підтримують нас, мене... А власне Вітин безпосередній командир... він загинув невдовзі після Віті, то він ще казав, що Вітя такий плотний був, казав: «то наш дизель». От Вітя 15 червня загинув, а командир за місяць зразу. Командир роти.

Микола Гордійчук («Гризун»)

26.05.1986 — 22.07.2015

Батальйон «Гарпун»

Тієї теплої літньої ночі на Пластовому таборі 11-річному Колю випало бути «на стійці». То серед пластунів така собі нічна варта, коли всі сплять, а ти вдивляешся, чи нема небезпеки, і як є — свистиш «Алярм». Сотню років тому ліси були небезпечніші, ніж зараз: вовки, ведмеді, кабани; тож скаути й придумали таку річ, щоб чути в лісі безпечніше. Сьогодні це радше елемент традиції пластунів, а не пильна потреба.

А Коля набрався сил, відваги та завзятості й вартував свою першу «таборову стійку». Наслухавшись від старших про кабанів і ведмедів, він пильно вдивлявся навколо, поміж наметів і дерев, заглядав через кухню вниз — до річки, і при тому міцно стискав у руці свисток. А хтось із старших пластунів, виховників на таборі, вирішив випробувати Колину пильність: заліз до куців і почав прутиком по гілочках і листю шарудіти. Коля помітив. Злякався і як дмухне у свищик, що аж вискочила з нього кулька, і той не свиснув. Не розгубився Коля і та як закричить:

— Кабан! Алярм! Кабан!

— Де? Як? — з наметів стали вибігати переполохані спершу старші пластуни, а потім і діти.

Шум, гам, вмикання сили-силенної ліхтариків: усі шукали між наметів своїми «світлячками» того загадкового кабана. Менші зі страху стали кидати в бік кущів камінням, щоб злякати того кабана. І лиш коли виховник із кущів дав про себе знати, то всі зрозуміли, хто тут «кабан». Отак відбулося бойове хрещення «стійкою» Миколи Гордійчука на таборі. Про ту ніч згадує його рідний старший брат Максим, також пластун.

Взагалі Микола потрапив на свою першу пластову мандрівку раніше, із Максимом, але то було ніби «за компанію» і тому, що мама би не пустила дошкільня саме у мандри. Вони мешкали в Рівному, а потім батьки вирішили перебраться до Кам'янець-Подільського, водночас туди зайшов і Пласт, а Максим — до нього. У місцевій школі дітям на лекції розповіли про скаутів і запросили спробувати себе: на два дні до лісу з ночівлею в школі. Дітям стало цікаво, та й записалися; серед них і Максим, який взяв зі собою тоді в рівно половину молодшого брата. Тоді, аналізує Макс, з тих півсотні охочих до скаутів, в організації захотіли лишитися трохи більш ніж десяток. Прикро. Але на те він і відбір. А Максим із Колею влилися до Пласту й вже не уявляли свого життя без нього.

— І найяскравіші спогади про Колю: як ми разом ходили до школи, їздили на перші пластові табори й ділилися першими таємницями, про які не здогадувалися наші батьки.

Максим показував свою і Колину пластові хустки — один із найважливіших атрибутів приналежності до організації; у тих хустках — усе їхнє дитинство, їхні перші мандрівки, ватра, намети, перше кохання.

— Хоча... — Макс усміхнувся і потер підборіддя, пригадуючи купальські табори, — от про дівчат ми з ним точно не говорили, бо коли я був у 10—11 класі, то Коля лише в 4—5. Він завжди казав: «нічого про дівчат» і мені, і батькам. А коли йому казали, мовляв, от глянь Колю, яка гарна дівчина, то він так проведе її поглядом, іноді навіть скривиться і відповідь: «наша мама краща». То, певно, запам'ятали всі.

Після школи Макс трохи відійшов від Пласту й вступив до військового інституту, а Коля був тоді

Микола Гордійчук — пластун

в найпластовішому віці 5—7 класу й дуже серйозно зайнявся Пластом: почав їздити на табори вже без старшого брата, і всі пластуни Кам'янця розповідали, яким він був активним і який авторитет собі заробив на таборах серед однолітків. У Пласті часто діти самі себе чи їхні друзі прозивають на псевда. Було псевдо і в Колі — «Гризун». Таким воно лишилося і згодом на війні. А Колиним виховником у Пласті став друг «Кабул» — Павло Білоус. Разом із «Кабулом» пішов «Гризун» і воювати — до батальйону «Гарпун». Із «Кабулом» він прийняв той страшний бій липня 2015-го між Авдіївкою і Ясинуватою. «Кабул» отримав тяжкі поранення, а «Гризун» загинув...

— Після навчання у військовому виші я ще п'ять років служив, а потім так сталося, що написав рапорт на звільнення із Збройних Сил, — знизав плечима Максим і прицмокнув: не склалася подальша військова кар'єра. — А Коля наш все це бачив і сміявся, і ще примовляв: «я не буду військовим». Хоча він займався страйкболом, любив це діло, вивчав через інтернет і по книгах усі системи озброєнь і став просто жити цим. Він навіть у 2009-му був інструктором військово-патріотичного пластового табору «Легіон-12». І от, бачиш, війна внесла свої корективи.

Але в рідному Кам'янці Колю знали ще й... а може й передовсім, — як соліста й засновника музичних гуртів «TheDenDi» і «Своєрідне», як ведучого шоу-програм, вечорів і днів народжень, як учасника КВК й організатора концертів, його знали як Нік Своєрідний. Одне слово, для більшості він був веселим, жвавим і жартів-

ливим. А от про захоплення військом знали не всі, за винятком друзів-страйкболістів і пластунів.

— Коля ще встиг до війни, до загибелі, випустити альбом і відзняти відео на пісню «Твоє призначення має значення».

Максим випрямив спину й трохи натягнув вперед свою чорну футболку, на якій я до цього моменту змогла прочитати тільки слово «твое» великими буквами; але коли Макс її розпрявив, то побачила «Твоє призначення має значення...» і підпис курсивом — Микола Гордійчук.

Микола Гордійчук із братом і батьками

— І от я зараз в цій футболці: його друзі стали ініціаторами в Кам'янці, аби на 14 жовтня ми проводили вечір пам'яті по Миколі. І на перший такий вечір зібралось стільки людей, що ми ледь розмістили їх у залі. І музичні гурти брали по дві-три пісні, які написав Коля, і переспівували. Другий концерт був через рік у такому ж форматі приблизно, а на третій рік ми попросили приїхати Положинського, якого Коля дуже любив. А Сашко його знав і запрошував на свої концерти. Сашко тоді приїхав і дав із гуртом благодійний концерт, а потім ми поїхали з ним на Колину могилу. І братові ідеї в піснях живуть досі — так, їх не крутять по телевізору та радіо і, напевне, їх взагалі мало хто знає, але вони вселилися в багатьох людей у душі та серці і, сподіваюся, досі там живуть. У пластунів, у військовиків, у волонтерів і просто у «своїх» кам'янчан.

Максим сміється, що не особливо вірить гороскопом, але каже, що Коля був справжнім «близнюком»: своїм у кожній компанії — чи то Пласт, чи школа, чи родина, страйкбол, друзі-музиканти чи... війна. Ймовірно, отой стержень у Миколи з Пласту, хоча міг передатися і від діда — вояка УПА. Максим пригадує, як у Колі очі світилися, коли дід розповідав історії зі своєї молодості. А вже пластова присяга, пісні, ігри пластові, мандри та братерство скаутів — все те сформувало в ньому особистість і мабуть подальше рішення бути на війні. Бо ж ідея скаутингу Великобританії — підготувати хлопців ще й до військових дій і захисту рідної землі. От «Гризун» і проникся так тими ідеями. Мабуть, у голові тоді звучав гімн Пласту, каже Максим, і всі ті гутірки, які

він чув на вишколах і таборах... мабуть, вони просто спрацювали в потрібний час.

Спершу була Революція Гідності, і Коля увійшов до 15-ої сотні Самооборони Майдану «Вільні люди». А далі — війна, тільки Коля про свою війну не розповідав ні рідним, ні батькам, а спершу навіть і Максимові.

— Я цього чомусь не відчув, батьки не відчували... а він пішов. Але коли тільки почалися військові дії — Крим і тоді вже й Донбас, то він одразу сказав нам, що не сидітиме в стороні й спершу записався у волонтери. І вони їздили на Захід: привозили з-за кордону каски, бронешилети й всіляку іншу допомогу, правдами-неправдами перевозили їх через кордон і тоді то все добро везли на фронт. Ми ж думали, що Коля тільки до Європи виїздив, а він, з'ясувалося і на Донбасі був, і не один раз.

Якось за недільним сніданком вдома заговорили про його волонтерство та поїздки. Тоді й сказав правду. А заодно й розповів про формування нового підрозділу.

— «Гарпун» — це свої, туди беруть у військові тільки таких самих-самих пластунів, дуже надійних, ну і з досвідом, — бадьоро й завзято розповідав Коля про підрозділ, показуючи зображення їхньої відзнаки, військового шеврону на рукав: стріли із зазубринами на вістрях, що перетинають одна одну.

— Це ж військовий підрозділ? — спитала мати.

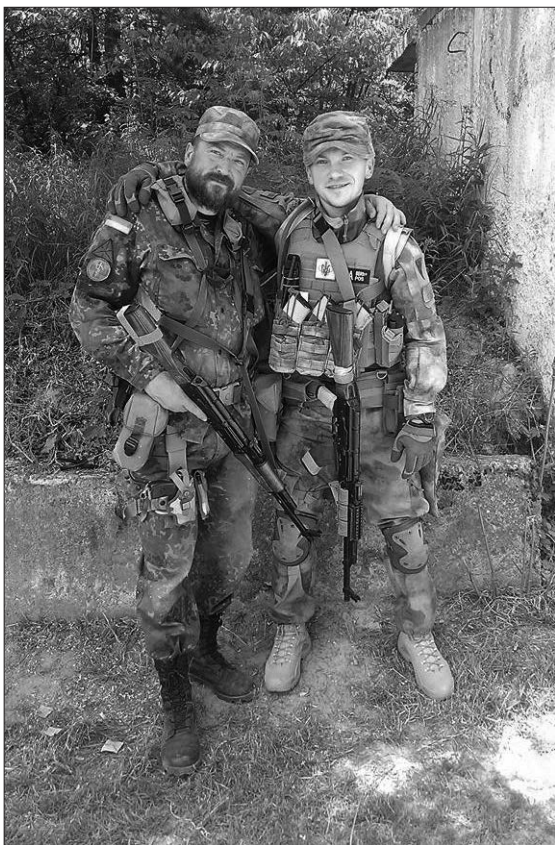
— Військовий, але тренування під Києвом і головне завдання — охороняти бази,— впевнено викручувався Коля.

— То на Схід ви не поїдете?

— Ой, мамо, та який Схід? — усміхнувся Коля. — Будемо під Києвом, а там скоро війна закінчиться і тут треба буде патрулювати, охороняти столицю.

Тим часом Коля з друзями-страйкболістами закупили «снарягу» й «Гризун» підписав контракт.

— Синку, ти де? Як твої тренування? — непокоїлася мати.

Микола Гордійчук (праворуч) із другом «Кабулом»

— Та під Києвом, все добре, — відповідав Коля вже десь з-під Авдіївки.

— А коли приїдеш?

— Та може на вихідні вирвуся... Побачимо, як воно буде.

І так йому вірили — і батьки, і брат, і кохана Юля. Бо як не вірити, коли він казав «завтра буду в Кам'янці» й приїздив додому. Були дзвінки, коли Коля півчутно поспіхом казав «ой, поганий зв'язок, передзвоню», а насправді хлопців обстрілювали чи починався бій. А потім він знову вмикався, і рідні чули вибухи. «Та вибухи, я ж на полігоні» — спокійно й виважено пояснював хлопець.

Лише згодом, після його загибелі, рідні знайшли Колиного щоденника, у якому він записував кожен день свого перебування в зоні АТО. Не щоденник веселого хлопчиська, а щоденник вояка, який чітко обрав свій шлях і ні на мить не сумнівався: «...Чому я опинився тут? Я просто інакше не зміг. Вибачте, що не сказав, мені просто надзвичайно важливий ваш спокій. До кінця не вірю в справжність цієї війни, але хто б там яку карту в рукаві не ховав, у нас тут ворог, який хоче вбити нас, мене, і вас, мої рідні... Цього зробити я не дам і для цього зроблю все...»

— Ні Юлине кохання, ні наші родинні зв'язки того разу не спрацювали чомусь: ми не відчували, що він у небезпеці, не здогадалися з телефонних розмов. І ми нічого не знали аж... до тієї спецоперації підрозділу...

Був дзвінок... Дзвонила мама, але я пропустив дзвінок і набрав її сам. Мама сказала, що хтось подзвонив їй і спитав, хто для неї Микола Гордійчук. Звісно, вона відповіла, як є. І тут вони їй: «Він у Донецькій області, «двохсотий». Мамі... уявляєш, так? Мама сильно плакала в трубку, питала мене, як таке можливе, якщо Коля під Києвом. Казала, що то — помилка, і я, відверто, хоч став припускати, що він міг увесь час бути на фронті, як і мама надіявся, що Коля під Києвом і просто не може розмовляти, а той «двохсотий» — то хтось інший.

Мати просила Максима перевірити, що це за дзвінок і що відомо про їхнього Колю. Максим одразу кинувся набирати знайомих військовиків і волонтерів: по затягнутих паузах зрозумів, що усе це правда.

Дніпро... Борт віз у госпіталь і морг наших хлопців. Надія, що це не Микола так і не покидала його брата і рідних. Максим мешкає недалеко від Дніпра, тому ще до прибуття борту був на місці. У метушні волонтерів, рідних, медиків і вояків Максим бачив, як у реанімацію везуть «важкого». Хлопець кинувся за медиками.

— Кого це повезли? Кого? — гукав Максим.

— Без документів й опізнавальних знаків.

— Живий?

— Тяжкий «трьохсотий».

— А підрозділ? Який підрозділ? — уже перед дверима реанімації встиг спитати Колин брат.

— «Гарпун».

— Мій брат був у тому бою, я не знаю, чи він живий...

— Його треба впізнавати, — чи то сам до себе, чи то до Максима говорив волонтер.

— Кого впізнавати?

— Цього пацана! — пояснив волонтер. — Цього «важкого» треба впізнати, бо він без документів. А раптом — то ваш брат.

У Максима з'явилася ще одна надія — може це щойно до реанімації відвезли Колю? У реанімації Макс був вперше і його одразу попередили, що там «важкий» і дивитися буде непросто.

— Картина справді була жахлива... Так, певно, говорити не можна, не правильно, але... знаєш, у той момент я дуже шкодував, що то був не Коля. Так, у реанімації лежав не Коля. То був Женя Бірюков, і за 6 чи 8 годин він також помер. Але тоді, коли я бачив дуже тяжкого пораненого хлопця, мені так хотілося, щоб то був Коля... Я вийшов з реанімації. Через кілька годин прийшов «двохсотий» борт і машина привезла два тіла: перший, який загинув місяць чи два тому і його треба було доставити до Дніпра, а інший... інший — то був наш Микола. І я заходив на опізнання. Численні осколкові поранення внаслідок підриву на розтяжці. Він отримав їх біля блокпосту «Шахта» між Авдіївкою та Ясинуватою. Зрозуміло, що це був брат, я його впізнав. Хоча от зараз уже кілька років минуло, а ти прокидаєшся вранці й думаєш, чи не міг я помилитися... а раптом...

Максим плакав.

— Він за місяць до смерті приїздив додому, оце, що я говорив: «все добре, завтра буду в Кам'янці». 28-го червня я приїхав до Кам'янець-Подільського і того ж дня

приїхав Коля. Ми з його дівчиною Юлею чекали, бо він трохи затримувався. «Зараз, ще трохи, зачекайте і я буду: їду з Києва, важко добиратися». А насправді він їхав зі Сходу й дійсно важко добирався, але обіцяв Юлі приїхати. Я тоді попросив цю жіночку з РАЦСу затриматися, бо вона в суботній скорочений день уже мала завершувати роботу. І от він прилітає до того РАЦСу на таксі, і вони з Юлею таки подали заяву. День-два ми побули всі в Кам'янці й роз'їхалися всі по своїх справах і роботах. Через місяць ми знову були в РАЦСі, і ця жіночка, що приймала заяву Колі з Юлею, не могла стримати сліз, виписуючи свідоцтво про Миколину смерть. Найстрашніше — це усвідомлювати, що ця війна до тебе рикошетом дотягнулася... до мене, до батьків, до Юлі. Я був тоді від батьків за тисячу кілометрів, і що робилося там — мені страшно й подумати. Слава Богу, що батьки пережили загибель мого брата. Але це страшно передати...

Тяжко пережила Колину смерть і його наречена Юля: після загибелі Миколи вона довгий час не могла знайти роботи й взагалі пояснити собі подальший сенс свого життя. А згодом їй трапилася до рук «Моя дорога птаха» — книжка про Кузьму Скрыбіна. Вона її надихнула, і Юля написала свою — про Колю.

— Віднесла до видавництва свій текст і «Мою дорогу птаху» й попросила зробити таке саме. Вони там віднекувалися, бо в мамі Кузьми книга в серйознім видавництві виходила, але Юля їх «додушила», і за фінансової підтримки місцевого мера вони її таки видали.

«Це твоя і моя війна» — так називається книга Юлі Кошель, книга про коханого, книга про її Колю...

*Невже я вже там, де хмари.
А можливо, це просто дим.
Подивись мені в очі, побачиш.
А я мріяв стати зовсім не таким.*

*Навчився стискати зуби.
Навчився долати біль.
Так сталося, комусь так треба.
Хтось для мене і я для когось — ціль.*

*(...) А знаєш, кохана,
мені тут вже не страшно.
Я тут такий не один...*

— писав за життя Микола...

Володимир Савонюк

01.05.1977 — 23.07.2015

146 ОРВП

Ніна Петрівна переживала за синів тиск, який несамовито стрибав від будь-якого перепаду погоди, настрою, стресу чи просто зайвої чашки кави. У Володі була гіпертонія другого ступеня, і це було першим материним аргументом — не їхати на війну. Другим була його маленька восьмирічна доня Валерія.

— Син, ты как? Как твое здоровье, я переживаю! — щоранку дзвонила мама Володі на фронт і тішилася, коли він брав трубку, а ще більше — коли бадьорим голосом відповідав, що все добре.

— Мам, все более-менее, — трохи стомлено цього разу говорив Володя.

— Ты четыре сутки не был на связи, что у вас случилось? Скажи мне правду, Володя!

— Мы ездили за техникой, но попали под обстрел. Было непросто: пока пережидали — спали под танками. Но это терпимо. Не переживай, вот у нас из взвода еще ни один не погиб, у нас все под контролем, все будет

хорошо, — еда есть, ребята хорошие, надежные, да и командир достойный. Ты же мне веришь, мам? Я даже тут подумываю остаться в армии... как отец. А вот то, что жарко тут адски — вот это, мам, тяжело.

— Как же ты со своим давлением да в такую жару, сынок?

— Да все нормально вроде. Только от... пару раз ходил в город, и жара стояла ужасная, а нам то машину отремонтировать надо, то за продуктами смотаться. Иду я, и что-то плохо мне стало: зашел в аптеку, померял давление — 160. Купил таблеток, надо было выпить. Голова здесь частенько болит, так что иногда и от этого надо таблетки пить.

— Это плохо, сынок, что так та жара тебя мучает...

— Мама, да все нормально, тут есть лекарства, до освобожденного города недалеко, да и ребята рядом, медики есть, не беспокойся, я все держу под контролем, ты же меня знаешь.

— Тебе, сынок, нельзя было идти с твоим сердцем... — говорила мать. — Но поскольку ты уже там — просто береги себя, и... звони мне чаще.

— Хорошо! Буду звонить. А ты знай, что ребята тут надежные, в беде меня никто не бросит. А сейчас надо идти, я тебя люблю.

Син поїхав у третю хвилю мобілізації. Мати про це дізналася останньою.

— Щось у ньому таке прокинулося, чого я не особливо помічала до Майдану, до війни.

Мати розповідала тривожно, перегортаючи один за одним акуратно складені в чотири рази листочки у Володиній папці: туди він складав усі малюнки, які Валерія надсилала на фронт.

— Він навіть в хаті розвісив прапори — український й оцей європрапор. Усі його друзі знали про його рішення, сестра, дружина Геля знала, а я дізналася про це, коли син стояв на порозі до військкомату.

— Володя служив свого часу, закінчив школу прапорщика, потім немало пропрацював кодувальником. А коли маленька зарплата вже позначилася на нашій родині, коли стала швидко підростати Валерія, тоді він звільнився, — мовила Володина дружина — Гелена. — Вже коли почалося все це після Криму, то він дуже бага-

Володимир Савонюк

то думав і говорив про ту війну, аналізував, зі мною ділився, казав, що треба там бути. Але його якось минали та перша, друга хвилі, а на третю повістку принесли. Він взагалі не вагався, навіть не глянув у мій бік, як я на це зреагувала у той момент. А потім розписався,

де треба було, зачинив двері до квартири й, повернувшись до мене, сказав: «Раз прийшли, то мушу бути там і допомогти тим хлопцям, які зброї в руках не тримали». І пішов наступного дня Володя у військкомат. Ніні Петрівні ми вже потім сказали.

З війни Володя мав приїхати на ротацію додому перед першим вересням: повести донечку до школи. Збирав на українському прапорі підписи вояків для Валерії й дуже хотів їй його подарувати по приїзді.

— Привіт, дорогий? Як минула ніч?

Гелена та Володя зідзвонювалися двічі на день: уранці й перед сном, то була їхня військово-сімейна домовленість.

— Все нормально, Гелька, но складно и печально как-то тут. Морально тяжело.

— Не сумуй, ти от-от приїдеш і ми з малою тебе заобіймаємо й зацілуємо, ми ж теж скучили за тобою, — підбадьорювала чоловіка Гелена.

— Тревога какая-то... Ти не представляешь, 50-летние мужчины рыдают иногда.

— Ти плачеш?

— Нет! Тебе показалось.

— Володя, ти в мене — командир, тому маєш показувати приклад і для старших дядьків, і для зовсім юних хлопців. Я ж знаю, що ти в мене сильний.

Тривоги в найрідніших не було: ні снів, ні знаків і передчуття лихого — нічого. Того дня, коли Володимира поранило, він ще встиг вранці набрати дружину й поговорити з нею і донею. Та й Володин голос не був підозрілим, якимось чи надміру стурбованим, чи

тривожним. Обіцяв набрати ввечері, коли буде трохи більше часу. А тоді мав бігти. Гелена не надзвонювала чоловікові, коли не дочекалася від нього дзвінка: вирішила, що часу не було або може зв'язок зник. Чекала до ранку. Але телефон мовчав, і Геля взялася набирати його номер, раз, другий, третій, десятий: Володя не підіймав слухавки. Геленине серце забилося в десятки разів сильніше. Як сказати малій?

А він не відповідав до самого вечора наступного дня. О пів на одинадцяту вечора їй зателефонував хтось із військових із Володиного 146-го ремонтно-відновлювального полку й сказав, що чоловік у комі в Харкові. Він отримав поранення біля Щастя. Слово «живий» тоді рятувало всю Володину рідню.

— Ми сподівалися, що з коми Володя викарабкається: бігом зібрали сумки й сіли в перший же потяг до Харкова. Я вдячна харків'янам, що вони так нам допомогли в біді — волонтери і квартиру знайшли, і були завжди поруч; це нам дуже допомагало не зійти з розуму. Усі ті довгі страшні 12 днів. Але... Володя так і не отямився. Знаєш, він от щодня зі мною розмовляв телефоном і щодня він переконував, що все буде гаразд. Хто б міг подумати, що вони забиратимуть ту поламану техніку з-під самого носа у ворога, хто ж знав, що бойовики будуть так близько до Володі... Це страшно, страшно навіть зараз усе це уявляти, про це думати... Коли Володя лежав на лікарняному ліжку, я переконувала себе, що найгірше вже сталося, і якщо звідти повернутися пораненим, то ти обов'язково маєш вижити.

— Володя з дитинства був лідером, згадує Ніна Петрівна. — Хлопці завжди гуртувалися біля нього — у школі, у дворі, ну всюди. Тому міг командувати й хлопцями на війні — авторитет мав, слухали його.

— У нас ще й дідусь військовий, то тато мого тата, і тітка, татова сестра уже 25 років служить. Так, бабусю? — Валерія хотіла доповнити бабусину розповідь і взяла старого сімейного альбома, де знайшла фотографії із тітчиної служби, показуючи мені їх. — От, вона теж військова. І тато сказав, що має бути там, де він потрібен.

— Він дійсно там був потрібен, бо знав, що робить і куди йде. Та й не хлопчиськом молодим був... Хоча всі

Володимир Савонюк із донькою

вони — герої: і Володька наш, і його побратими, нижче-вище звання — байдуже. І мій син — серед них, такий же герой... тільки мені від того не легше. Я коли до нього на могилку приходжу, то завжди прошу, щоб він мені хоч разочок приснився. Однісінький. А він все не приходить... я б його обійняла в сні, притулила до себе, у чоло поцілувала. Не знаю, може, так треба, щоб він не являвся мені. Він був у мене хорошим сином, і ми були духовно близькі, навіть часом про одне думали й тому розуміли один одного з півслова. Він казав, що в нього три найкоханіші жінки — мала, я і Геля, і просив не ображатися, що Валерія на першому місці. Не вистачає мені сина, опори в житті. Дуже багато спогадів про нього лишилося, я так іноді коли сама залишаюся, то всі їх прокручую упереміш із фотографіями, думаю про нього, говорю часом з ним.

— Мені його особливо бракує у вихованні донечки. А вона так схожа на нього, і так завжди до Володі тягнулася. Пишаюся, що у Володі була мужність піти туди, пишаюся, що маю від нього таку доню. То — моя найбільша цінність, мій скарб, який залишив по собі чоловік. От дивлюся на неї, і мені стає так добре й тепло, я знаю, що в ній живе ще й шматочок Володі. Правда, Валеріє? Ти ж в нас таткова доня?

— Таткова...

— Ми мріяли її вивчити, дати гарну освіту, у нас подорожі були в голові, як у кожній люблячій сім'ї — жити щасливо й тішитися життям. Не можу навіть уявити, як там, на лінії вогню живуть такі маленькі діти, як моя Валерія, як вони ходять до школи там? Коли ми всі тут

в теплі, то там холод і морок із періодичними вибухами та розтрощеними під'їздами. Але Володя тому був там, щоб наша дівчинка цього не бачила й не відчула на собі. Знаєш, коли Володя лежав у шпиталі, і я надіюся, що він мене чув, то я пообіцяла йому, що заради неї житиму й попри все я зроблю максимум, щоб він гордився нею з неба.

— Думаю, матусю, тато десь тут поруч літає і все чує. І бачить.

— Він оберігає нас, доню, і про бабусю дбає.

Життя має тривати, життя молодій жінки. За кілька років Гелена вийшла заміж за військового. І ще за рік у них народився маленький синочок Лук'ян.

Андрій Питак

15.10.1981 — 01.03.2016

80 ОАЕМБр

Мирослава Володимирівна присіла на краєчок плити з коричневого граніту. На сонці виблискували золотисті написи на пам'ятнику: тут поховані її чоловік та син. Вона часто буває

на кладовищі, приходиться до них у гості: говорить з ними, радиться, про щось запитує, а іноді просто запалює невеличку лампадку й мовчить.

— Як би мені хотілося, синку, поїхати на те місце, звідки полетіла твоя душа... — жінка ледь помітно усміхнулася, прихиливши голову на праве плече, — дивилася на фотографію свого Андрійка. — Я скоро туди поїду. Мені здається, Андрійку, що там лишилася якась маленька частинка тебе... Думаю, поїду, щоб забрати її додому. І от волонтер Дмитро Гайдко, і з військкомату майор Олена Олександрівна можуть їхати разом зі мною. Тому я була би трохи в безпеці. Є бус, яким можна їхати й на додачу ще навантажити всякого помічного твоїм побратимам. І багато людей збирають вже поміч: от село моє, школа твоя, Андрійчику, робота, а волон-

тери з «Бункеру С» вже стільки вареників наліпили. Ти б бачив! Ми поїдемо на Лисичанськ, а звідти — на те місце, де ти пішов від нас. І ще буде священник отець Сергій із УГКЦ, щоб відслужити службу за загиблими. На цьому місці твої хлопці-побратими встановили хрест із двома парашутами — знак того, що ви мали стосунок до неба. Думаю, ти бачив його згори, там, правда?

Пані Мирослава підійшла до фотографії, поцілувала чоловікову й синову, перехрестилася і помахала рукою. Наступного дня вона уже їхала у волонтерському бусі на Схід.

— Розпач... розпач, розпач. Це те, що я відчула на тому місці, де вбили мого Андрійка, — Мирослава Володимирівна показувала мені на фото й ту «воронку», яка лишилася після снаряду, що став смертельним для її сина, і той хрест, який згодом встановили хлопці. — То був тоді перший день весни, так ясно світило сонце, і вони виїхали тоді на те завдання з таким піднесеним весняним настроєм... аж раптом обірвалося три життя і змінилися долі всіх, хто був навколо них: покалічені бідні сім'ї. Лишилися родини, чиє життя вже ніколи не буде таким, як до цього дня. Та яма... вона мені по груди — величезна, моторошна яма з сирією землею і запахом пороху, це запах вбивчої артилерії, повік його не забути. Плакала сильно, звісно. Жаль, що не здійснилися мрії і плани. Хоч би прийшов без рук, без ніг, але лиш би був, лиш би мені можна було дотулитися до нього, приголубити сина. А так — не прийшов, не вернувся він із того весняного завдання, тут і лишився...

Побратими Андрія Питака приїхали через місяць після його загибелі й лише після похорону розповіли матері, як загинув її син.

— Хлопці, заждіть хвилину ще, я допиваю чаю — і з вами, — мружився і кліпав очима Андрій, що всю ніч стояв на чергуванні; він поспіхом допивав горня гарячого, щойно завареного з пакетика чаю і заїдав шматком «Снікерса».

— Андрію, ти що їдеш з нами? — дивувалися хлопці, бо Андрій мав би відпочивати після нічної варті.

— Чого буду на базі сидіти? — відповідав вояк, перевіряючи справність свого кулемета.

— Та ти би відпочив... — ще раз запропонував хтось із побратимів.

— Я не втомлений! — відрізав Андрій, і лишивши на столі недопитий чай із шоколадом, хапнув зброю та сів до «Хаммера».

Того дня військові висунулися на завдання між Мирну Долину та Тошківку, що під Лисичанськом: ополудні на ґрунтовій дорозі біля лісосмуги їхній «Хаммер», розвертаючись, втрапив на протитанкову міну. Водій і ще двоє бійців — Артем Воронюк, Олександр Дуленко та Андрій Питака — загинули. Ще двоє отримали тяжкі поранення: вибуховою хвилею їх відкинуло на кілька метрів, вони вціліли дивом. Андрій не дожив кілька днів до відпустки: він не знав точної дати, але знав, що десь на днях. Командир прийняв рішення: спершу піде хлопець, який мав їхати на хрестини, а за ним одразу й Андрій. Та не судилося.

— Звісно, мені не віриться, як таке могло статися з моєю дитиною, тим паче, він все мені казав: «Мамо, ти не переживай, — я ж не п'ю горілку, не курю, — я обов'язково повернуся додому». Він був впевнений, що коли ти дотримуєшся усіх правил, — ти лишишся живий. А я що могла сказати на те? Я теж надіялася.

Андрій щодня виходив на зв'язок із мамою о 4 годині дня, одразу після обіду. Переважно, то була ціла година для розмов: часом більше, часом менше. Того тяжкого, останнього дня мама не могла до нього додзвонитися: «абонент поза зоною досяжності». Без сумніву, у материнє серце почали закрадатися лихі здогадки. Але вона відкинула погані думки, згадавши випадок, коли Андрій вже так не відповідав на її дзвінки: то було завдання десь у лісосмузі, і зв'язку там просто не було, узагалі. Весь день мати перенервувала, і лише на світанку Андрій дався чути. Зараз вона надіялася на такі ж обставини, тому одразу й не стала бити на сполох і обдзвонювати його побратимів. Мати чекала, набираючи синів номер: «Тільки б то було завдання! Хоч би то — завдання таке, що зв'язку просто нема». Мати безупинно молилася і дзвонила, дзвонила й молилася.

З тривогою перебула ніч і на ранок знову почала дзвонити синові, але все

Андрій Питак

без змін. Між тих щохвилинних набираних у руках пані Мирослави задзвонив вже її телефон: невідомий номер.

— Військкомат, — сухо сказав чоловічий голос.

— Що сталося? — перелякано спитала жінка.

— Нічого, нічого... а ваш син де?

— Ну як де? В армії служить. То що все ж таки сталося?

Ви можете пояснити?

— Нічого.

Мирослава Володимирівна взялася тепер набирати той номер, з якого щойно її розпитували про сина. Але там слухавки уже не взяли. Раптом — дзвінок у двері. Зібравши усі сили, пані Мирослава в страху підійшла до дверей: там стояла її подруга Ярослава.

— Миросю, то напевно вже треба йти на військкомат... — печально мовила Ярослава ще з порогу.

— Та йдемо...

Тоді пані Мирослава не до кінця ще усвідомлювала, що насправді відбувається: подруга притримувала її за лікоть і йшла поруч. Біля дому вже були хлопці з військкомату, може, навіть ті, котрі їй щойно дзвонили, і «швидка», і начальник відділу соцполітики Управління, де працював її Андрій, і заступник міського голови. Вони мали сповістити їй про синову загибель.

— Не знаю, як я все це пережила. І ще 28 днів не було спокою, бо був сильний вогонь. Сильний... взрив сильний, і Андрія з Артемом треба було впізнавати за результатами ДНК. А через ті 28 днів Андрійчика привезли додому. І ми його похоронили тут, у Тернополі, на Микулинецькому кладовищі. Хлопці приїздять до нас, на могилу Андрійчика, здебільшого на його роко-

вини або як трапляється їм бути в Тернополі; то хлопці з вісімдесятої бригади, його побратими, бо і він в ній служив. І я власне хочу їм за це подякувати. Спілкуюся з Андрієвим командиром, з хлопцями з його підрозділу, які не забувають мого сина. Вдячна я тим, хто Андрійчика досі не забуває, шанує, провідує. Хоча є й такі люди, які на цвинтарі от просто можуть підійти та й спитати таке... ну от як «за що ж загинув твій син, за що загинули ті такі молоді хлопці?» І мене це питання просто виводить із себе. Як за що? Та за те, що не пройшли далі вороги, не зайняли ще більшу нашу територію, за те, що тут у нас мирно в Тернополі й нема війни біля хати, не рвуться бомби й не стріляють кулі. Як за що? За те, що в нас ще є Україна, за мене, за тебе, і кожного, хто не чує того всього. Якби так ніхто не пішов, то що б було?..

Андрієва мама певна, що її син пішов би й під час першої хвили мобілізації, просто йому не принесли тоді повістки. А він мав одну думку, одну позицію: принести — піду, переховуватися не стану. Повістку принесли в Управління соцполітики Тернопільської міськради, начальникові відділу. Коли Андрій про це дізнався, згадують його співробітники, ходив кілька хвилин по кабінету туди-сюди, то до вікна, то до свого робочого столу, і раптом зупинився й швидко вийшов із кабінету. А повернувся вже з повісткою. Наступного дня він пішов у військкомат: пройшов медкомісію і по обіді набрав матір.

— Повістка прийшла. Завтра на вихід з речами на дев'яту годину.

Мати кинула слухавку, швидко сіла на автобус зі свого рідного села до Тернополя.

— Андрійчику! — з порогу скрикнула Мирослава Володимирівна, витираючи сльози вже зовсім вологою хустинкою. — Я ж вдова. Одна ж лишаюся. У мене більше нікого нема, окрім тебе, Андрійчику. На кого ж ти мамочку лишаєш? Не їдь, синочку!

— Мамо, ти що, хочеш, щоб я переховувався? — Я ніколи не буду ховатися. Завтра маю бути у військкоматі. А там побачимо.

Шостого серпня Андрія розподілили на підготовку в Рівне, до санінструкторів. Мама ще надсилала синові брошури з бібліотеки, щоб він вчився надавати першу медичну допомогу. Андрій вчився ночами й днями, бо завжди до кожної справи підходив дуже ретельно й совісно. А потім його відправили на підготовку до Житомира. Там призначили на посаду навідника аеромобільної бригади. Наприкінці листопада він рушив на Схід.

— Андрій був дуже відповідальною дитиною.

Пані Мирослава відшукала кілька старих фотографій Андрієвого дитинства, трохи пожовклих, кутики декотрих були трохи збиті, але вони були для неї найціннішим скарбом.

— У школі вчився дуже добре, закінчив Українську гімназію. І все його манили мандри. Тому, напевне, і вступив потім на географічний факультет нашого університету в Тернополі. Після університету — одразу на державну форму навчання в київський КНЕУ,

в аспірантуру, тому власне так і вийшло, що минув час, і в армії він так і не служив. Та всі згадують його добросовісність і життя за правилами й ніяк по-іншому: треба — значить треба, закон

Андрій Питак

є закон. От як на безлюдній вулиці нема жодної машини, але горить червоне світло на світлофорі, то він все одно чекатиме зеленого, аби перейти вулицю. І добрий був, чуйний до чужої біди: завжди приходив на поміч іншим дітям, хлопцям-друзям своїм, а потім і співробітникам, і побратимам.

Мабуть, це те надмірне відчуття справедливості й привело Андрія на Помаранчеву революцію: за правду, за вільну Україну тоді не кожен зважувався. А після революції й навчання в аспірантурі почав працювати в Управлінні соціалітики.

— То був «чорнобильський відділ», і я тоді йому сказала: у тебе тут люди, які пройшли велике випробування у своєму житті й потребують великої уваги. Я налаштовувала й вчила його такому, що от можеш допомогти — поможи, а не можеш — то 10 разів поясни, чому не можеш. Відповідальність. Думаю, то також дало свої зерна... бо на роботі його шанували й гарно ставилися. А вже на фронті був такий випадок... Люта зима була тоді, мете хурделиця, а на териконі — наш прапор закріплений. Але ж через ту метелицю нічого не видно.

А як на ранок перестало мести, то не стало прапора, сепаратисти зняли, вочевидь. Чи може таки завірюха змела. І я сина телефоном питаю: «І що ж тепер, Андрію? Як з тим прапором бути?» А він каже мені спокійно так: «Як що? Пішли наші хлопці знову його встановлювати». Бо прапор для них був символом України, розумієте? Того, за що вони боролися.

Після війни Андрій мав плани, мрії... якимось матері навіть сказав, що хоче змінити своє життя — займатися

Мама Андрія Питака на місці загибелі сина

чимось іншим. Але що саме, так і не встиг поділитися. Мати каже, що на війні став уважнішим і дбайливішим до рідних і близьких: міг просто серед дня набрати її чи свого хрещеного батька й спитати, як справи. Мабуть, це від щоденної тривоги та відчуття небезпеки, яка дихала в спину, і кожен на війні розумів, що нова мить може стати останньою.

— Сім'ї от тільки Андрійко мій так і не створив... Онуків мені не лишив, хоча в дитинстві він хотів, щоб у нього було п'ять діточок. Казав: «Мамо, ніколи не буду, як ти, що лишила мене одного: у мене буде п'ять дітей». Я усміхалася і так хотіла тих онуків. Так мріяла, що бавитиму малих Андрієвих кровиночок. А нема нікого... Мені його бракує, щодня, щоночі, щохвилини бракує, вдома й на роботі: я одна й моє життя — це церква і цвинтар, цвинтар і церква. Не знаю, чи хтось здатен навчитися з таким справлятися.

ДМИТРО ГОДЗЕНКО («ГОДЗИЛА»)

17.11.1966 — 31.03.2016

57 ОМБр

Фото Павла Бориска

— Привіт, Діма, як у вас там? — Льоша дзвонив не вдосвіта, але доволі рано й звично бадьоро.

— 4-5-0, — мляво, розтягуючи слова, трохи незвичним голосом коротко відповів його батько, Дмитро Годзенко з грізним позивним «Годзила».

— Ейй, Діма, що з голосом?

— Та все добре, то ми вчора з пацанами випили лишнього, — кволо пояснював Дмитро.

— Діма, я знаю, як говорять люди, які перебрали. Кажі, що там відбулося і де ти? Ти з наркозу?

— Ну, трохи ранило. Але не сильно, — неохоче відповідав Діма.

— Від «трохи» під загальний наркоз не вводять! Де ранило?

— Майорск.

— Куди?

— Спина. Осколкове. Зараз фото кину.

— Давай.

— І Діма скинув оте «трішки поранення» вайбером. То були величезні дірки в спині від осколків 120-ки, яка

над батьком в Майорську розірвалася. А дрібні осколки лишилися з ним, такі не видаляють.

Невдовзі Дмитро приїхав додому, ще трохи підліковувався в ірпінському шпиталі. Дружина «Годзилли» і двоє його синів — Льоша та Іван — знали про поранення, знали, якого воно характеру: Діма не був «легким трьохсотим». А от бабуся, мати Дмитра, і не здогадувалася: «Годзила» загалом беріг її від будь-якої інформації про фронт і його участь у бойових діях. Для неї це була «відпустка», і вона вірила й тішилася цьому.

— Діма надягнув тоді реглан із капюшоном, аби не були помітні його осколкові дірки, і так в ньому і явився до бабусі. Вона на радостях стала його міцно обіймати, тулити до себе, а я стою позаду й бачу його величезні очі, які з орбіт вилазили від болю, і зціплені зуби. Ми бабусі увесь час цілою сім'єю брехали, що Діма служить в якомусь суперсекретному штабі під Харковом, а те, що його показують по телебаченню — це інсинуації журналістів, які бояться їхати на фронт і знімають на полігоні під Харковом. Ми розповіли їй правду вже після того, як Діма загинув.

Льоша спитав наприкінці батькової «відпустки», чи він знає, що з таким пораненням, як у нього, йому можна не повертатися в АТО. А він відповідав, що знає, але їхатиме назад, бо там його пацани. Льоша каже — не вмовляв, бо який сенс? Зрештою, Дмитро із зими 2014-го невпинно шукав можливості поїхати на фронт: то машину перегнати, то «волонтерку» привезти. Льоша розумів: ці поїздки в щось можуть перерости, і вилилися вони в те, що у 15-му Діма пішов воювати. Усім сказав, що йому прийшла повістка (хоча насправді вона

не приходила, він добровільно пішов, але про це спершу тільки Льоша знав) і він «морозитися не буде». Тож тепер навіть отаке поранення його не спинило.

— Діма тоді в 15-му просто не витримав сидіти вдома, не витримав на роботі, і він неодноразово казав, що йде воювати, аби цього не робив я чи мій брат.

Льоша увімкнув одне з останніх відео, яке він знімав у батька на позиції, коли розпочався мінометний обстріл саме в момент Льошиногостендапу біля воронки 120-ої; у тому відео вони з оператором рухалися чітко за вказівками «Годзили» — між траншеями, по окопах.

— Та, знаєш, з його загостреним відчуття справедливості... Ну, він пішов спробувати виправити ту несправедливість на Донбасі. Когось не беруть через вік... ну Діма не був надто старий, 48 років, дехто і в 70 примудряється служити. Та й із його вмінням переконувати, думаю, він просто заявив «буду служити», і ніхто там особливо не сперечався. Здоровий був, фізично підготований, в армії служив, добре кермує, до війни займав керівні посади. От коли їхав на фронт він, здається, був керівником одного з підрозділів НАК «Нафтогаз Україна». Ну, ти сама шариш, що то серйозна посада. Словом, весь набір — все, що для фронту треба. Був заступником командира взводу — старший сержант.

А все почалося з Помаранчевої революції. Льоша згадує, що на Майдан тоді ходила вся родина Годзенків, хоча, визнає, що скоріше просто подивитися, що там робиться, і покричати «Ківалов підрахуй». Та й батько, каже, був тоді не сильно цікавий до політики, а вони

з братом — то узагалі ще зовсім хлопчиська. Коли мова йшла про справедливість, то це було не про революцію для Дмитра, то батько вирішував проблеми, якщо вони були локальні й він міг їх вирішити самотужки і бажано ментально.

— Євромайдан йому спершу не дуже подобався. Ну як не подобався... він туди й не ходив і не сильно цікавився, що там робиться. Не ходив, допоки не розігнали студентів наприкінці листопада, — згадував Льоша.

«Це неправильно», — мовив Годзенко-старший, одягнув свою стару куртку й поїхав на Банкову.

— Діма не був у якійсь сотні Самооборони, він просто приходив на Майдан і робив те, що міг і що було треба. Брав участь у сутичках з «Беркутом», де потягнув руку, кидаючи каміння. Побували ми з ним у кількох «зарубах», зокрема в тих, що були одразу після Маріїнського парку. Навіть є фото з повибиваними вікнами у МОЗ, вони там забарикадувалися, і якийсь хлопець намагався закинути туди саморобну вибухівку: йому відірвало руку. Всі стали метушитися, не знали, що коїться і що робити з тим хлопчиною, то Діма тоді його за шкибарки взяв, руку міцно затис, десь у когось знайшов джгута й потягнув до машини швидкої. Потім ми дізналися, що в того хлопця газова гангрена від того вибуху була. Але ми тоді вже рушили до урядового кварталу, виводили з редакції «Главкому» нашу Женю Мазур, бо її там усі залишили одну. Ну, вона тобі про це вже розповідала, правда? А там вікна такі матові й нічого в біса не видно: хтось бігає, тільки чи «наші», чи «Беркут», чорт його знає. А вона, бідна, там сиділа й скубала нігті: куди йти й що робити?

Якось Женя, наша з Льошею спільна добра подруга, розповідала мені про Дмитра приблизно так: «Це людина-скеля, він тоді під час метушні взяв мене великими руками за плечі й просто переставив із небезпечного місця в безпечне — за свою спину; Звісно, то був не фронт, а Київ, але він мене тоді врятував».

З військкомату Дмитра відправили на полігон на Рівненщині. І десь днів за п'ятнадцять навчань приїхали командири, які шукали собі бійців.

— Тоді, здається, приїхав командир 17-го батальйону. Так, приїхав Олександр Щербина, псевдо «Пікет», і відверто сказав: «Ми — бойовий підрозділ, пройшли Іловайськ, а зараз рушаємо під Горлівку, щоб реально воювати на «нулі». Хто до мене?» Вийшли кілька людей, і серед них — Діма, бо він власне для того на війну їхав, аби протистояти ворогу, а не стояти на другій лінії чи «воювати» з волонтерами на трасі. Майже весь час Діма стояв на «нулі» — спершу зайшли в щойнозвільнений Дзержинськ, він же тепер Торецьк, де стояли на «стадіоні», потім на Майорськ, штурм і захід у Зайцеве, і з того часу стояв в околицях... Жованка.

«Годзила» добре розумів, що робиться на війні й хто по той бік ще до своєї поїздки: хіба що він відчув усю інтенсивність і важкість боїв на собі, бо потрапив в одну з найнапруженіших точок фронту. Він не аналізував вечорами першопричини й майбутній розвиток подій, а казав те, що й багато інших вояків: «Обстріли припиняються тоді, коли йдуть ешелони з вугіллям. Десь є ідейні в нас, а подекуди навіть у сепарів,

але все одно на цьому заробляється бабло». Дмитро ставився до війни без юнацької романтики: у нього був кулемет, бо автомат у його великих руках, мабуть, виглядав би смішно, він мав завдання і військові розпорядження, та й воював — чесно, по-чоловічому.

Дмитро Годзенко

— Дімін побратим, на щастя, живий, але інвалідом лишився, Руслан на псевдо «Бумер» брав СПГ в руки, Діма — два споряджені постріли, проходили спокійнісінько фланг і «ножовою атакою» били по вогневих позиціях ворога.

Льоша тим часом показував мені відео, де його батько завдає кілька «атветок» бойовикам під Майорськом.

— До речі, під час одного з таких виходів Руслан і постраждав: їх, я так розумію, виявили, і стали бити 120-ми, і от Руслан, ще потужніший дядько за Діму, кинувся на нього й прикрив собою. У «Бумера» були понівечені органи, але, на щастя, він вижив.

У Діми на фронті ж Льоша не залишався — «Годзила» забороняв. Зрештою, він узагалі був не в захваті від того, що син у його «нульову» Жованку приїздив. Але за два тижні до його загибелі Льоша їздив до батька два дні поспіль. І перший з тих днів був днем народження

хлопця. Це саме завдяки тому він зміг вмовити Діму повезти його на доволі небезпечну позицію, яка тоді називалася «Хуліган» (а згодом — «Басейн»), на півночі Жованки. Це там Льошка побачив «дірку» від 120-ої і так хотів тут записати стендап.

Ми з Льошею повертаємося до того відео, що він мені вже демонстрував, — воно особливо показове в плані відваги Діми, та й самого Льоші також. Льоші забракло метрів зо тридцять до тієї «дірки», як поряд впала 120-та й розпочався бій.

— Стій, зачекай, — крикнув Дмитро. — А тепер швидко погнали.

«Годзила» не цурався ненормативної лексики.

— Біжу, Діма, — захекуючись відповідав Льоша й лиш оглядався на оператора, який біг за ним і ще й навіть примудрився все це знімати.

— Все, більше, я тебе, дурня, до Жованки не пущу. Досить! — розгнівався батько. — Назнімалися!

— Діма, ну то повертайся додому, і я більше не поїду.

— Льоша... — ледве чувся Дмитровий сердитий голос між розривів мін.

У 2015 році вони з Дімою вже стали обоє «людьми війни» й розуміли одне одного з півслова. Як в тому анекдоті: «Кохана, як справи? — 4-5-0! — Ти мене любиш? — Плюс». А ще «Годзила» часом дзвонив Льоші й питав, «що там пишуть?» Доступу до інтернету в «гарчій» Жованці майже не було, і батько не міг читати стрічки новин, навіть у фейсбуку.

— Діма, я в твій бік.

Льоша, який у той час працював військовим кореспондентом на Донбасі, зазвичай сповіщав Дмитра, що збирається їхати на фронт у відрядження.

— Шапочку одягнув? — сміявся Діма: звісно, йшлося про каску.

— Та звісно, — обманював Льоша, і Діма це знав. — А ти в шапці?

— А то! — обманював батько.

Чи змінила війна Льошу? Мабуть. Він став мужніший і відважніший, він не задкував у тилу й дуже чітко присікав огидні йому розмови чи закиди в бік друзів. Зізнається — війна навчила. Чи змінила вона Дмитра? Мабуть, не сильно.

— Думаю, якщо людина була адекватною до війни, то вона приблизно такою буде і після, за винятком якихось мінімальних бзків. Ну як от боязнь феєрверків, різкі рухи, підходи з-заду. Таке. Діма не змінився, але

Дмитро Годзенко з сином Олексієм. Фото Павла Бориска

він втомився, і я це бачив. А ще під час війни він вперше в житті сказав, що гордий за мене. Ну, тобто, не так за мене, як за мій вибір — щось робити не тільки для свого життя і задоволення, а й для своєї країни. А найбільшу несправедливість у війні Діма бачив, мабуть, у тому, що на фронті гинуть 18-тирічні хлопці. Із 2014-го я їздив на Донбас і мав там багато знайомих, з багатьма зустрівся-познайомився, але багатьох втратив, і Діма про це знав. Думаю, його це також спонукало піти воювати.

Коли в Льовші в голові купа всіляких думок, переживань і турбот, він любить завалювати себе роботою: набере на свої плечі й мікрофон купу репортажів, стрімів, інтерв'ю, «гарячих» виїздів чи тонни відео для монтажу. Так йому легше впоратися з усіма клопотами й турботами, з роботою простіше. А перерва — хіба на каву чи цигарку. Перед Діминою смертю Льошка багато думав, щось аналізував, усілякі думки стукалися до нього, тому він вирішив працювати того дня з раннього ранку й до самої ночі. Коли ввечері в редакції він залишився сам, хтось кинув гранату під хатою тодішнього нардепа Володимира Парасюка. Звісно, прочитавши стрічку в соцмережі, він захопив першу чергову камеру й зірвався туди — знімати. Відзняв, повернувся на студію, злив матеріал, передав журналістам-редакторам і вночі приїхав додому на таксі. Ноги ледь донесли Льошу до ліжка: він хіба що встиг роззутися й ліг, у чому прийшов з роботи. А о 6:30 його збудив дзвінок мобільного: дзвонив батьків побратим, комвзводу «Чехов», Антон.

— Алексей Дмитриевич, — офіційно звернувся «Чехов», із яким Льоша був на «ти».

— Вже кажи...

— Нету больше «Годзиллы».

Льоша поклав слухавку і, вже розуміючи всю біду, вирішив таки набрати для підтвердження «Сотого», який жив з Дімою в одному домі в Жованці. І «Сотий» підтвердив. Льоша зблід, лишилися тільки темні кола під очима від того, що він спав якісь години дві-три. На кухні мама готувала ранкову каву і сніданок.

— Льоша, тобі зварити кашу? — спокійно спитала вона, підвівши очі на сина, який щойно вийшов зі своєї кімнати, і замерла. — Льоша? Що? Льоша!!!

— Діма загинув.

Мама затулила обличчя руками й закричала. Льоша спромігся підійти до мами й просто обійняти її. Вони плакали удвох: це були перші й найстрашніші хвилини розуміння, що Дмитра більше немає.

За годину, коли Льоша викурив, певно, десяту цигарку, отримав смс-повідомлення від пошти: це прийшла посылка, посылка від його батька. Вояки часто відправляли додому деякі свої речі поштою, аби не тягати туди-сюди: наприклад, коли вже не потрібні зимові речі чи важкі гумові чоботи. Та посылка — то були Діміні речі. Льоша повільно переодягнувся, накинув вітрівку й вийшов на вулицю. Він забрав батькову сумку й взяв дві пляшки коньяку. Дорогою Льоша обдзвонив журналістів усіх каналів, з якими мав контакт і зробив пост-прохання у Фейсбук: не повідомляти в ЗМІ про смерть Діми найближчі два дні, аби він дочекався батькового брата й встиг доїхати з ним до бабусі. Він хотів, щоб вона дізналася про все не з телевізора. А тоді випив обидві пляшки. А потім — ще...

— Побратими розповіли про смерть Діми доволі лірично, під емоціями: показали звідки й що прилетіло. А потім я поспілкувався з медиками ASAP, які його вивозили, але я не хочу розповідати про ці подробиці. Поранення були несумісні з життям. Артилерія. 120-та міна пробила шифер і розірвалася за його спиною: собою він прикрив 4 чи 5 бійців. Там, знаєш, було щось типу льоху біля дому чи підвалу, і вони там переважно перечікували важкі обстріли, там і їжа була, і водичка. І от коли починали гатити, то Діма заганяв спершу всіх до того підвалу, включно з котами й псами, і тільки тоді сам туди ліз, так от його зачепило того разу. Та ж 120-та його раніше поранила, до речі, у те ж саме місце, у яке, поціливши вдруге, вбила. А знаєш, що найпаскудніше? А те, що йому залишилося дослужити один день — завтра мав би бути дембель.

Діміна загибель — це не моральний шлагбаум для Льоші не їхати на фронт, радше — навпаки: це ще

Дмитро Годзенко

одна причина бути там. Тому зараз Льоша воює в лавах Морської піхоти. І після Дмитрової смерті зізнається, що став серйозніший, чіткіший і грубіший: «якщо треба комусь в рило дати, то я дам, щось неприємне треба сказати комусь — я це роблю». Каже, що це Діміна характерна риса — бути «конкретним».

— І чого Діму постійно брали на керівні посади? Бо коли сказали, що треба те й те зробити, у нього ніколи не виникало питань, він просто брався за роботу. То саме на війні. А зараз його бракує. Просто є те, чого не можна обговорити ні з друзями, ні з мамою, а тільки з батьком. А тепер я не маю такого співрозмовника.

Льоша не соромиться сліз і каже, що це один з елементів повсякденності для тих, хто втратив рідну людину, а особливо — за таких умов.

— Та от відкрили пам'ятник Дімі — дуже гарний він здався, майстер добре попрацював, й іноді я приходжу до того пам'ятника на могилі просто поговорити. А іноді він приходить до мене в сні, і ми говоримо з ним у снах. Але це вже особисте — моє і його. Я про це нікому не розповідаю.

Льоша глибоко вдихнув повітря.

— Знаєш, ми коли малі були з братом, то частенько на море всі разом їздили — та майже щороку. Ми з Дімою любили на лижах кататися і в нас в Україні, і в Польщі, і в Словаччині. Ну, таке нормальне добре хлопчаче дитинство я мав. І мав звичайного класного батька: міг і копняка дати, і взяти в ліс по кавунах постріляти. Не скажу, що я хотів би це повернути. Але я хотів, щоб Діма був мені порадником, як рухатися далі: тепер, зараз, от сьогодні.

Зараз у Києві активісти заклеїли частину табличок «вул. Московська» написами «вул. Годзенка». Річ у тім, що вже кілька років триває «війна» за перейменування вулиці Московської в столиці іменем «Годзили»: частина депутатів Київради пручається. А от у Боярці вулицю іменем Годзенка таки назвали.

Василь Сліпак («Міф»)

20.12.1974 — 29.06.2016

ДУК «Правий сектор»

Василь оперся міцними руками на балконне поруччя, трохи наморщивши брови, він затягнувся цигаркою, а потім дуже повільно випустив багато диму. Червневий вітер злегка ворушив його «оселедцем», який спадав тро-

Фото є власністю «Фундації Василя Сліпака»

хи на бік, над правим оком. Василь дивився на нічний Київ, дихав літнім повітрям і цигарковим димом.

— Вина? — почувся голос позаду.

— Ні, брате, дякую, — не відриваючись від нічного міста відповідав Василь Оресту.

Це було перед його останньою поїздкою на фронт, яку він спланував між французькими гастролями: тоді Василь зупинився на кілька днів у брата в столиці.

— Ти майже нічого не їв, — Орест закоркував пляшку й поклав її до холодильника. — Ти зазвичай маєш такий добрий апетит, а зараз глянь: перед твоїм приїздом я забив весь холодильник їжею, а ти майже не торкався її. Василю, що з тобою?

— Як думаєш, а що буде з людством через сто років? — Василь наче й не слухав брата, а думав про щось своє, космічне й філософське.

— Боже, що ж з ним трапилось? — тихо мовив Орест сам до себе, але Василь цього й не міг почути: він затримався десь на межі реального й того, про що зараз роздумував. — Боже, треба щось зробити, аби завтра він залишився в Києві...

— А через двісті? Що буде з цим світом? — Василь нарешті повернувся до брата.

— Василю, що ти собі надумав? — спитав Орест. — У мене якісь недобрі передчуття. Ти певен, що маєш завтра їхати?

— Так, Оресте, певен, — відповідав «Міф».

— Ти ж розумієш, що можеш принести набагато більше користі для України в Парижі, маючи такі контакти та можливості, маючи такий вплив на різні суспільні групи, — Орест гнув свою лінію в надії достукатися до Василя, переконати його, що воювати можна й не тільки на передовій.

— Я не на довго, та й не на передову я. Не переймайся. Просто я хочу все бачити на власні очі, мені це важливо. Зрештою, я бачуся з людьми, вивчаю потреби на фронті, аби потім допомагати. Коли я сидітиму тільки в Парижі, я не знатиму реальних справ.

— Ти один із засновників Українського братства в Парижі... — спробував продовжити Орест, як Василь одразу його перебив.

— ...яке вивчає потреби, збирає кошти, купує справді необхідні речі й відправляє на фронт. І я — частина

цього братства. (До речі, братство діє досі й тепер ще й опікується дітьми загиблих героїв, — *ред.*).

Орест зітхнув, але не відповів, а Василь продовжив свого філософського монолога, яким би було людство через кілька сотень років.

Як пригадає Орест, найбільший перелом у житті Василя трапився під час Революції Гідності: новина, що Україна вже не йде в Європу, його вразила й змінила. Василь почав організовувати французький Євромайдан і збір допомоги для нашого, українського, київського, поширював інформацію про українські події. Такий збіг — за часом то був чи не пік його кар'єри. І навіть коли розпочалися військові дії, Василь не лишив музики й не припинив виступів. Ба більше, він примудрився між спектаклями та концертами тричі приїхати до України, на фронт: нові контракти, нові проекти — там, у Франції, а війна і Батьківщина — тут. І він розривався, їздив то туди, то сюди, не припиняючи оперної діяльності.

За місяць до останнього приїзду в Україну у Василя був великий концерт у Парижі й кілька потужних європейських проектів. А він продовжив свою справу: спілкувався з багатьма дипломатами, діячами культури, філософами, журналістами, організував французьку громаду на акції, ходи та мітинги, які розповідали про події в Україні — про агресію, анексію, а згодом — про війну. Доводив, що вона не громадянська, а повномасштабне вторгнення Росії.

Та, мабуть, у якусь мить і таких його поривань, і гігантської роботи в тилу йому стало замало: Василь їде до України — на передову, де воює в різних підрозділах, хоча рідних, і особливо брата, переконує: тільки волонтером, тільки допомогти, тільки побачити все на власні очі.

На фронті у Василя з'явилося дуже багато друзів, яких він ніколи не ділив — Збройні сили чи добровольчі батальйони, то все були його брати, побратими. А найстрашніше, з боєм пригадає тепер Орест, розпочалося тоді, як ті побратими почали гинути. Тоді він повністю поринув у війну, і навіть у Парижі його помешкання було свого роду штабом, де постійно тривали якісь зустрічі.

— Мені під час чергового візиту до Парижа спало на думку, що раніше більшість братових розмов були французькою, у французькому середовищі, а згодом все частіше він розмовляв українською, з українцями, про українців. Мене насторожували зміни в братові, але на моє питання, конкретне, «чи ти візьмеш у руки зброю?» він жодного разу не сказав ствердно.

Коли війна лиш була в розпалі й Василь приїздив до Києва, то мав наднасичений графік: бачився з різними людьми, збирав доволі великі суми на потрібні фронту речі. Але так склалися обставини, що й Оресту доводилося в той час не раз бувати у Франції. Коли Василь повертався з війни, Орест бачив зовсім іншого брата: не заклопотаного зустрічами й перемовинами з різноплановими людьми, а напруженого й зосередженого, перенасиченого невпинними розмовами про

фронт. Ну, і звісно, Василь у смокінгу й Василь у камуфляжі — то були два різні чоловіки. Василь не раз казав братові, що саме зараз кожен, хто вважає себе українцем, повинен допомагати фронту, і він, зокрема,

Василь Сліпак з братом.

Фото є власністю «Фундації Василя Сліпака»

для нього це зараз — сенс існування. Він говорив про війну, військових, полонених, хоча продовжував співати...

— То був період непростих дискусій... — Орест нахмурич брови й став дуже схожим на брата, і мені подумалося: певно, якби він мав «оселедця» і закурич зараз цигарку, то було б не відрізнити від «Міфа». — Для мене особисто дуже важким був його останній приїзд перед фронтом: він не ходив на зустрічі, а сидів вдома, іноді лиш виходив на короткі прогулянки, роздумував, щось гадав, і ще... порівняно з попередніми приїздами, — ми не дискутували. І я добре пам'ятаю той момент, як він прокинувся о 6 ранку, розбудив мене, зробив кави і я провів його вниз, аби посадити в авто. Василь тоді був у формі, із важеними наплечниками: і своїм, і тими, що напаковані допомогою хлопцям. Як виявилось, його військовоє спорядження там також було, і я підозрював, що, мабуть, так воно і є. Того ранку ми обійнялися, попрощалися і, проводжаючи його, я підсвідомо ніби розумів, що ми, певно, більше не побачимося. Я навіть

став себе до цього готувати. Часом струсону головою, мовляв: стоп, не думай про лихе! Але я тоді вже розумів, що він воює. Тільки не міг цього сказати вголос, та й, зрештою, кому?

Коли Орест побачив у мережі відеоролик про свого брата, екіпірованого броником і зброєю, то ніби знайшов підтвердження своїм здогадам.

— Василю, що ти там робиш? — спитав брата під час однієї із розмов. — Я щойно побачив відео, де ти в броніку, з автоматом.

— Оресте, то така гра, — так легко й безтурботно говорив «Міф», що важко було не повірити. — Я відомий у Франції, і таким способом я можу привертати увагу до того, що відбувається тут на Сході. То була знімальна група Громадського телебачення, ми зробили такий ролик та й все. Надіюся, він буде ефективним, як думаєш?

— Думаю, так... — ніяково відповідав Орест, продовжуючи підозрювати, що брат чогось недоговорює, але Василевій акторській легкості й простоті в розмові важко було не вірити.

— Брате, не переживай, усе добре, фронт далеко, гарна погода.

Орест вірив. Зрештою, Василь навіть у своїх інтерв'ю жодного разу не сказав «я воюю», він замінював це словами «я там був». І йому продовжували вірити всі, окрім тих, хто воював тим часом пліч о пліч із ним. А правда відкрилася для всіх, і для сім'ї в тому числі,

уже після його смерті, коли про нього почали багато писати й говорити. Тоді з'ясувалося, де він воював, де отримав поранення, хто були його друзі... Була лавина інформації, і подужати її найріднішим давалося важко.

— Того 29-го червня вранці я відкрив фейсбук і бачу цю новину... — у дуже виваженого й послідовного в спогадах Ореста затремтів голос. — Я одразу захопив ноутбук. Насправді, я тоді не знав, що робити, то був шок. Але я розумів, що це таки сталося. Його немає. Того дня було дуже багато дзвінків, різноманітних, і серед них — абсолютно неадекватних і дивних, неконструктивних, багато емоційних від родичів і друзів, багато непотрібних — від різних політичних сил. Мені вони були зайвими. Особливо останні.

Але були три важливі й потрібні дзвінки.

— Спершу мене набрала людина із львівської міськради, не називатиму її, яка професійно попросила звернутися у разі потреби медичної допомоги і залишатися якийсь час вдома. Тоді мене набрала Яна Зінкевич, яка порадила здзвонитися з хорошими друзями в Києві й провести день із ними, так я зрештою і зробив. Ну й ще один дзвінок — наш брат, Володя Омелян.

Орест говорив повільно, виважено, важко, ніби згадував кожне слово з тодішніх дзвінків. — Дуже багато важких моментів — тіло десь на фронті, як забрати, поховати... але ті люди в цьому допомогли, якась сила з'явилася, і я розумів, що мушу бути сильним, інакше —

все. Тим паче батьки були тоді за кордоном. Єдине, чого я не можу зрозуміти, хоча не буду засуджувати, бо ніхто не мав досвіду війни, але це — інформування про загибель людини через фейсбук. Через таке я сам, дорослий чоловік, мало не втратив розум і здоров'я, не кажучи вже про нашу маму, якій одразу подзвонили з питанням, чи знає про синову загибель...

І вона потрапила до лікарні. У професійній ізраїльській армії є спеціальний комітет, який працює з правильним інформуванням рідних про смерть людини на фронті. Іншим інформувати про таке — заборонено. Але ситуація і в нас змінюється, усе менше постів із фото й словами «ваш син загинув Героєм». Ну, бо так не можна, це не те що навіть непрофесійно, воно призводить до важких наслідків. Після смерті перший рік найважчий, мене друзі «водили за руку» й допомагали це пережити, і я лиш через рік по смерті став розрізняти людей і кольори.

Обставини й події загибелі свого брата Орест не береться аналізувати, каже — це краще залишити історикам і філософам.

— Минуло понад три роки, і попри те, що я — лікар, і знаю всю теорію, як людина переживає стрес, але

Василь Сліпак. Фото є власністю
«Фундації Василя Сліпака»

виглядає так, що ця теорія не дуже спрацьовує на мені, бо час йде й нічого не лікує, а біль лиш підсилюється і потроху приходить розуміння, що брата більше немає. Василь усе життя був людиною, яка вічно сміялася і була душею компанії, де з'являвся Василь — там завжди було свято. Не пам'ятаю його злим, сумним чи навіть розчарованим. Усі тепер добре знають, що Василь був співаком, і приходить розуміння, що його життя було непересічним і не вкладалося в стереотипи та стандарти творення людини в нашому суспільстві радянському, а згодом й українському.

Все почалося в його одинадцять, коли Орест привів Василя в «Дударик». Той швидко знайшов там себе й затримався на одинадцять років. Мав доброго вчителя — Миколу Кацала, і незабаром став одним із ключових співаків у капелі: у свої 12—13 років Василь із «Дудариком» об'їздив усю Америку й Канаду з концертами: то були 60 концертів у найрізноманітніших залах, зокрема в одному з найпрестижніших — у Карнегі-холі.

— Коли звідти повернувся до України, то вже жив за правилами цивілізованого світу. У Василя був фантастичний талант: заспівавши «П'єро мертвопетлює» львівського композитора Олександра Козаренка, він раптом підірвав українське музичне середовище й став знаменитим. А йому було лише дев'ятнадцять! У той час юнакові було не так просто пробитися на перші шпальти центральних газет і того єдиного центрального каналу. Але Василь зміг. Його стали запрошувати на

різноманітні фестивалі — і українські, і міжнародні, але він не любив цим хизуватися, для нього це було щось таке просте й буденне.

Орест завжди цій братовій рисі дивувався: не звертати особливої уваги на свої таланти, не згадувати зайвий раз про свої досягнення, не наголошувати на своїй особливості й не виокремлювати себе поміж інших.

Двадцятирічного Василя запросили на престижний конкурс у французький Клермон-Ферран, де він завоював приз глядацьких симпатій і головний приз конкурсу. Після цього йому запропонували залишитися у Франції: навчатися в найкращих французьких педагогів і займатися активною концертною діяльністю. Він швидко завойовує Францію, а згодом виграє ще один конкурс і потрапляє в Національну оперу Франції — Гранд-Опера в Парижі: у 25 років він уже отримує тут головні ролі.

— Знаєте, я був на його прем'єрах, і в мене складалося враження, що він там із народження. Його знали всі від рецепшину до солістів і диригентів. Він запрошував мене, давав бейдж, і я серед тих метрів ходив як якась важлива людина й дуже гордився, що мій брат — соліст однієї із найкращих опер світу. Але сам Василь якось до того ставився знову ж таки дуже просто, мовляв: ну, Паризька опера, ну, добре, що я тут... Та й все, ніякої пиhi чи вихваляння. А потім було дуже багато інших ролей і спектаклів, і Василь раптом став таким французом із чудовою мовою. До речі, він володів сімома чи вісьмома іноземними мовами, давалися вони йому дуже легко, тож іноді доводилося пояснювати, що

він — українець. І, скажу вам, що коли мені вдавалося під час відряджень до Парижа потрапляти на Василеві опери, то після кожного спектаклю мене охоплювала якась така невимовна гордість: і за брата, і за те, що в нашій країні є такі таланти, хоч на батьківщині їх ще й не здатні оцінити. Це ми зараз починаємо оцінювати таланти, які маємо тут. А тоді про Україну взагалі мало хто знав, нас радше сприймали як росіян — «Раша, Раша». Брр...

А Василь завжди намагався пояснити, що він українець і завжди гордився тим. Довго розтлумачував, що він не росіянин, що це різні країни та різні люди, і сердився, коли у Франції не до кінця хотіли вглиблюватися в його тлумачення. А що цікаво: його перший сольний тур Францією складався з українських творів — Людкевича, Барвінського, Колесси. І от в багатих французьких містах заможні французи купували дорогущі білети й слухали українську музику. Для Василя це було надважливо.

Приблизно в цей сольний період Василь познайомився з доволі відомим французьким диригентом Жаном Пером Лоре, з яким вони довго співпрацювали й спілкувалися. Василь познайомив француза із українською музикою, і Лоре приїхав до Львова. Тут за власні кошти він записує оперу Бортнянського «Алکید» і презентує її в Європі. Таким прагненням зацікавити французів і Європу українською музикою Василь займався все своє артистичне життя. Зрештою, він завжди сприяв гастролям українських колективів у Франції — і «Дударіку», і оркестру «Леополіс».

— Доброго дня. Я не помиляюся: Ви ж брат Василя Сліпака? — незнайомий чоловік інтелігентно звернувся до Ореста у Львівській філармонії й трохи схилив голову в очікуванні відповіді.

— Так, я його брат... — трохи розгублено відповів Орест, попри те, що до нього часто після братової смерті підходили незнайомі йому раніше люди й розповідали невідомі йому раніше факти про брата.

— А ви знаєте, що ваш брат завоював ґран-прі на вокальному конкурсі Прокоф'єва в Донецьку?

— У Донецьку... — і не запитуючи, й не стверджуючи реагував на це Орест.

— Так, у Донецьку. Я це добре пам'ятаю, я тоді диригував.

Чоловік усміхнувся Орестові, потиснув руку й зник поміж глядачів.

Василь Сліпак із побратимом і посестрою. Фото є власністю «Фундації Василя Сліпака»

Василь був повністю реалізованим чоловіком. І він часто навідувався до України, хоч і не виступав тут, але так хотів... І якось Микола Кацал запросив його заспівати на День Незалежності в концерті біля пам'ятника Тарасові Шевченку, і Василь там таки заспівав. Цей концерт досі зберігається на мобільному телефоні Ореста. Зараз він знаходить його й тремтячими руками довго не наважується натиснути на відтворення. А тоді нарешті вмикає. І я бачу, як йому тяжко — все це чути, згадувати, усвідомлювати.

— Мені здається, що зараз Василя б точно запросили заспівати, він би зараз тут точно став корисним, але от його більше немає. А добра музика й добрі фестивалі збільшуються. Як от «LvivMozArt». А до війни брат приїздив один-два рази в рік до України й страшенно тому тішився, бо обожнював зустрічатися з друзями, гарно поїсти, влаштувати якісь посиденьки. Як от із «дудариками»: у Львові вони часто збиралися на подвір'ї біля Андріївської церкви — у ресторані за величезним столом, і коли вони починали співати, то сотні людей збиралися навколо, аби послухати їх. Але тоді це була скоріше радість своєї присутності в Україні. Загострене відчуття справедливості — це його, і коли він бачив якісь речі не зовсім справедливі й такі, яких ця країна не заслуговує, то, звісно, йому ставало дуже боляче. Він повертався з тим болем до Франції й продовжував працювати, хоча не був він тоді ще таким активним діячем. А коли мова йшла про ймовірний переїзд до України, то він завжди казав: «Я хочу повернутися, але чи є тут належні умови для моєї роботи? Не певен». А там він себе чудово реалізовував.

Коли відбувся перший Майдан, Василь купив квиток і приїхав до Києва. Але переживання не було таким глибоким, як от під час Майдану 2014-го. Хоча про Україну ще тоді Василь став говорити значно більше й частіше.

Оцінювати події на фронті й участь у них брата Орест зараз не береться, хоч і спілкувався з «Міфовими» побратимами, а дехто з них навіть став й Орестовим другом. Певно, потрібно ще багато часу, свідчень і розслідування того і що трапилося, і що передувало цьому.

— А оце його загострене відчуття чесності... Багато з того, що відбувалося на фронті, він не сприймав і про це відверто говорив. Думаю, настане час, і про це хтось розповість, я наразі не маю фінансового ресурсу, аби зібрати експертів і журналістів, аби це питання вивчати. Хоча багато матеріалів про його творче й військове життя нам таки надали, зокрема, із Франції, і ми багато вже зробили: наприклад, архів у Львівському історичному музеї, ми створюємо *The Wassyl Slipak Foundation* — його друзі з різних країн долучаються до цього проекту, аби і творчий, і військовничий шлях дослідити.

Разом з іншими вояками він рятував країну, аби її не пошматували на кавалки, і якби не вони, то цієї країни, напевно, уже не було б. Але швидкість змін — дуже низька, а люди зараз вийшли з режиму «очікування доброго царя» і намагаються діяти самостійно. І якщо цей рух триватиме, то смерть таких людей, як Василь, не даремна.

— А от відчуття гордості за брата в мене ще не зовсім сформовано. Дуже багато змін таки сталося після його загибелі: це і визнання добровольчого руху, адже

Василь став першим, кого визнали найвище добровольцем, це і його орден «За мужність I ступеня», і Золота Зірка Героя України. Хоча Василь за життя всілякі визнання і нагороди сприймав дуже спокійно: він радше прагнув змін і динаміки в країні. Але, думаю, потрібно років 20, аби я чітко міг оцінити, чи та жертва Василя була потрібною, бо зараз я цього оцінити не можу, я лише можу сказати, що загинув великий артист, талант із безконечним потенціалом. А за що він загинув, зараз оцінити зарано. А якщо ця країна стане однією з найуспішніших у Європі, то я точно скажу, що він загинув за Україну, і ця його жертва виправдана. Наразі — це все передчасно буде.

Зараз Орестові бракує брата — бракує, бо немає з ким радитися, і навіть зараз буває, як спадає на думку якась ідея, Орест автоматично поривається написати про неї Василеві в месенджер. Але його немає... і коли брат «висить» серед його переліку контактів, це ще тяжче.

— Та от ще, виявляється, немає в мене відчуття остаточного, що брат не з нами. І коли ми знімали документальний фільм про Василя, організовували дні пам'яті й концерти, то мені здавалося, що це я просто в якомусь проекті працюю, а не роблю для покійного рідного брата. Але з таким сприйняттям я все це робив при розумі. Я коли хотів із братом поспілкуватися, то я завжди дзвонив — чи то Франція, чи Марокко, чи Італія, чи фронт... а як ні, то брав квиток і їхав до Парижа, і навіть його присутність була не обов'язковою, бо я мав ключі від його хати і я ніби був там у нього вдома з ним. А зараз такого більше немає... і не буде.

Мар'ян Каптованець («Молодий»)

29.06.1989 — 22.11.2016

ДУК «Правий сектор»,
74 ОРБ

Мар'ян акуратно перерахував кілька сотень доларів і склав докупочки в ще радянський і вже трохи пожовклий від старості конверт формату А5. Доклав туди ще сотню і надписав на конверті — скільки ще бракує. Хлопець затиснув його між книжками на по-

лиці й продовжив пакувати до свого темно-оливкового наплечника трохи почовгану волонтерську фліску, прості непримітні футболки, «бундесівські» штани й кілька пар шкарпеток, вкинув ніж, «целокс» і турнікет. Мар'ян їхав на війну й гроші збирав на зброю. Добровольчий корпус: вони здобували свої автомати-кулемети здебільшого в боях і не завжди найкращого зразка, радше те, що дісталось після вдалого бою. Зброї ДУКівцям ніхто не давав, викручувалися, хто як міг: хто лише в бою здобував, хто приходив зі своєю, купленою і зареєстрованою, а хтось, бувало, друзі «підганяв». Так і воювали добровольці «Правого сектору», так воював і Мар'ян. Зброю мав добути в бою, а хотів власну — добру і якісну.

Фото ДУК «Правий сектор»

Коли батько дізнався про наміри сина воювати, та ще й добровольцем, то трохи розгнівався і почав переконувати Мар'яна спершу все обдумати, а не з гарячою головою летіти на ворога. Але з Мар'яном говорити на цю тему було непросто.

— Ви мене не розумієте, — так починалися і так закінчувалися їхні бесіди. — Там хлопці гинуть, а я буду дома сидіти?

І батько часто плакав, він плаче з тих спогадів і тепер.

— Сину, та двох дітисок маєш малих... — Роман Каптованець помітно нервував, бо не знав, чим аргументувати, окрім як дітьми; він знав, що Мар'ян не всидить і навіть готувався до розмов про війну, але зараз аргументів все одно бракувало.

— Якщо ми не спинимо, то за місяць москаль буде тут, у Старому Роздолі, — Мар'ян різко вжухнув застібку на наплічнику й стягнув лямки по боках, щоб зменшити його в об'ємі. — Він з двох боків поставить міномоти й за 15 хвилин нашого Старого Роздолу не буде.

— Сину, але ти їдеш за тисячу кілометрів, — безнадійно кинув батько.

— За півтори, — Мар'ян усміхнувся і притиснув тата до себе міцними руками. — Чого ви переживаєте? Я глибоко в тилу буду, 100 кілометрів від бойових дій. Наразі на навчання, далі — буде видно. Поки ніхто нас нікуди не відправляє.

— Я дзвонитиму, сину.

— Ви мені не дзвоніть, я сам: на навчаннях телефони не сильно тягнуть, то чого будете переживати.

Мар'ян не хотів казати правди, хоча вже знав, що шлях його лежить у напрямку Широкиного.

— На скільки то ти туди?

— На три місяці, подивлюся, що там, і повернуся.

Батько насправді вже розумів, що син недоговорює чогось. Але в сім'ї Каптованців прийнято вірити одне одному на слово, і Роман вірив синові. Зрештою, після революції Гідності Мар'ян фронтом не горів спершу. Чи то просто не помічали батьки? Але вже за півроку йому не сиділося.

Все почалося тоді, коли Романів племінник, а Мар'янів двоюрідний брат, вирішив їхати на війну. Уся хата гула від умовлять. А Мар'ян був свідком і мовчав, увесь час мовчав і тільки стежив за цією братовою історією. Батько припускає, що вже тоді він продумував, як вчинити, аби й через його рішення не здійнялася така

Мар'ян Каптованець. Фото ДУК «Правий сектор»

буря в родині й аби всі наперебій не вмовляли. За місяць-два Мар'ян спокійно прийшов до батька й сказав, що йде добровольцем. І, на диво, в родині тоді лиш всміхнулися, мовляв, «ага, їдь-їдь, хто тебе туди візьме?» А за кілька днів почав збиратися: попереджав же вас, — казав — от я на війну тепер.

— Мар'ян півтора роки був у «Правому секторі», я то знав, розповідає пан Роман. — Потім його підрозділ в «Азов» перейшов. Приїздив кожні 3-6 місяців. Приїде, трошки побуде — і назад: бо він був командиром групи розвідників, а прийшло нове поповнення і хлопців треба було тренувати. І мені казав, що хіба тренування, хіба новоприбулих тренує і все на тім. Але як воно вже тоді було, то мені хлопці тільки на похороні розповіли. Що то була перша ДУКівська «Аратта» й пару місяців контракту в 54-му розвідбаті. І до смерті. Після контракту ж мав вже вертатися додому й коло сім'ї бути. Ну але... через три місяці загинув. Знаєте, ще сусід його відговорив, а може, обдувив, що нема місця на контракті в його підрозділі, то Мар'ян знайшов собі в іншому підрозділі місце й там контракта підписав. А під час тих його нібито «навчань» я мав із ним кілька серйозних розмов, сварився навіть. Якось було він роззлостився і мені на емоціях каже: «Що ви мені доводите: я смерть бачив! Тоді я зрозумів, що він воює».

Після тих слів Мар'ян став тримати в собі ще більше усього, що накопичувалося і навойовувалося. Рідним не казав більше ні слова ні про війну, ні про смерть. Мар'ян не вирізнявся статурою, був худорлявим «живчиком», і ніколи не жалівся ще з дитинства, як згадує батько. І силу духу мав велику.

Звичайний сільський хлопець, Мар'ян завжди мав багато друзів, але сам він не дуже хотів поміж інших виділитися, за когось кращим бути. І дуже був ретельним і делікатним, каже батько, міг над якоюсь справою годинами, а то й днями всиджувати. Ножі почав виготовляти, коли підріс. А тим часом будівництвом ще й зайнявся — «оббивки» робив людям. А от армія — то було не в межах його зацікавлень. «Не призивали й не відкупляли», — казав пан Роман.

У червні йому минуло 20, а в листопаді Мар'ян одружився з Танею. Вже за рік з'явився Дем'янко. Втіха була — перший син. А за два роки ще й народилася Яринка. І все було так добре й просто, як у звичайної люблячої сім'ї: мали, де жити, та Мар'ян трохи їздив по «закордонах», аби добудувати хату. Фасад залишився, як він пішов у вояки. Так фасад і не встиг домурувати. Та й подвір'я лишилося без господаря, і тільки дружина з двома малятами...

— Всі планують, Бог сміється... — пан Роман зажурено звів погляд догори й криво усміхнувся, по тій усмішці потекли його батьківські сльози. — Але я його бажання виконаю: я закінчу ту хату сам і дітям його поможу —

Діти Мар'яна Каптованця

і жити, і вчитися. Діти спочатку нічого не знали. Півтори-два місяці десь. Ми їх ні на похорон не пустили, ні не казали нічого: де тато, куда поїхав і чого його нема вдома. А потім моя молодша доня Христина до них так ніжно й тихенько ввечері підійшла й каже: «Бачите, небо, зірочки, Бог на тім небі, і ваш тато там, біля Бога, на небі, разом із тими зірками». Дуже плакав Дем'яно — він усе зрозумів, вже не зовсім маленький був. І зараз часом плаче, каже — у нього був найкращий тато в світі, а Яринка тільки годиться з ним. Дітям бракує тата, але вони ним гордяться, особливо син й особливо тим, що він живе на вулиці імені свого тата. Перейменували. І Слава богу. Дем'яно завжди гордо каже: «Я мешкаю на вулиці Мар'яна Каптованця».

Пан Роман із дружиною часто на вихідні забирають до себе дітлахів, для Дем'янка з Яринкою — то ніби рідний дім, бо з малесенького пам'ятають, що як якийсь

Батьки Мар'яна Каптованця

свято — чи то Різдво, чи Великдень — уся родина їде до бабусі з дідусем. Так і тепер хочеться їм до того дому.

Для стареньких дітлахи — потіха й розрада: малий Дем'яно — татова копія: і личком, і фігурою — у Мар'яна, і навіть мову й жести від свого тата успадкував. Буває, дивиться Роман на свого деся-

тирічного внучка й згадує, як то його син бігав по подвір'ю, м'яча копав, із сусідськими хлопчиськами грався. А Яринка більше в маму вдалася, хоча як розмовляє, то якоюсь такою Мар'яною мовою. Яринці вісім. Малі ще дітлахи...

Того лихого пізнього листопадового дня пан Роман звично повертався з роботи. Минув прохідну, й охоронник сказав чоловікові, аби не сідав на міжміський автобус, а зачекав, поки за ним приїде швагро. Роман дістав з кишені пачку міцних цигарок і запалив одну. Почав зніматися сильний вітер, і чоловік лиш охопив себе руками і зашпелнув куртку до самої шиї, щоб зігрітися. Як тут до прохідної під'їздить невеличкий бус. «О, нарешті, швагро... тільки що то за машина в нього?» — подумав про себе Роман. Пригледівся — військкомат? І рушив до автобуса, затаючись цигаркою. На зустріч з авта вийшов комісар.

— Були на завданні втрюх, у розвідці. Між Широкиним і Водяним. Снайпер був, — почав воєнком, стиснувши долоні в кулаки й опустивши погляд до землі. — Двоє чудом вийшли, а Мар'ян...

— У полоні? — одразу з надією перебив комісара стривожений батько. — Його забрали в полон, так?

— Мар'ян не вийшов... — комісар не знав, які підібрати слова, аби тільки не сказати «загинув».

— Була зачистка? — тримаючи себе в руках розпитував пан Роман, тим часом цигарка, яка догорала, доходила до чоловікових пальців, навіть трохи мабуть обпікала їх, але він навіть не звертав на це уваги.

— Зачистка була... — знову тяжко протягував комісар.

— І? — гримнув батько.

— Мар'янового тіла не знайшли.

— Тіла нема, значить треба шукати.

Вони чекали Мар'яна вісім довгих днів і навіть у церкві батьки ставили свічку «за здоров'я». Хлопці-побратими Мар'яна часто дзвонили й підтримували пана Романа. Але надія щодня згасала.

— Вранці 30-го... листопада я тільки як встав, то чогось відразу побіг до вікна. От чогось так потягнуло. Бачу: йдуть хлопці, його побратими, воєнком — сумні, сірі. Як той мокрий листопад. І я вже зрозумів, що це кінець. Що буде похорон у моїй хаті. Воєнком сказав, що тіло вже везуть. Вони не хотіли нам казати з вечора, щоб ми ще ту ніч в спокою переночували. Добу везли його, і того дня під вечір, десь біля 5-ої, він вже був у хаті. Дорогою прощалися у Львові, у Миколаєві. А з Миколаєва до хати — люди виходили на трасу зі свічками, клякали на коліна й прощалися із ним. А 1 грудня, на Романа, ми його похоронили.

Батько згадує, що місяці за два до синові загибелі мав дивне й недобре передчуття, якесь таке приречене й безвихідне — про похорон думалося. Тільки чий — і не розібрати було. Але ті думки від себе він відганяв...

— А півроку по смерті я думав, який би то пам'ятник йому зробити, щоб не такий, як у всіх, щоб йому там згори було не соромно. Хотів якнайліпше для свого сина зробити, нехай уже й по його смерті. І собі в голові, а потім і на папері, я змодельював його у вигляді такого незвичного тризуба. І треба було якийсь напис на нім.

І через півроку прийшов мені в голову вірш... я сів і написав його. Назвав «Прощання Молодого». І зараз той вірш — на окремій плиті на могилі.

Я просила прочитати того вірша, але пан Роман вибачився... Не зміг. Він просто показав мені фотографію Мар'янової могили.

*Вибач мені, мамо, за чорну хустину,
і діти, пробачте, за вашу сиротину,
пробач мені, тату, за мою провину,
тепер маєш менше на одну дитину.
Прощавайте друзі, сусіди, родину — близька і далека,
тепер я у Бога на небі, далеко.
Перед вами маю тепер велику провину:
навіки прощаюсь — Христіно, Тетяно, Марино.
Загинув я в полі в Україні милій,
гори ж тепер, свічко, на моїй могилі.*

— Мені от є чим і ким пишатися. Ну бо ж є... бо син був патріотом, відданим. І все він казав, що треба не боятися і йти відбивати свої землі, аби спокійно жити й ворог сюди не наблизився. І дай Бог сил тим хлопцям, які стояли й будуть стояти там, щоб біля того нашого Старого Роздолу таки не поставили міномьоти москалі й не знищили нас тут.

СВІТЛОДАРСЬКА ДУГА

Олександр Васюк

29.08.1965 — 28.08.2016

54 ОМБр

Коли замкнулося Дебальцівське «кільце», українські вояки відійшли на близьку стратегічну точку — на Світлодарську дугу, що між Дебельцевим і Вуглегірською ТЕС, і одразу зайняли оборону. З квітня 2016-го тут стартували запеклі бої, які не вщухають і досі. Світлодарська дуга стала новим плацдармом для українських військ.

Олександр Васюк, навідник гармати бойової машини 54 мехбригади, теплого серпневого дня повертався з важкого завдання на Світлодарській дузі: зрештою, іншим воно не могло бути на стратегічній точці напруги. Він був втомлений, як і його побратими. Але раптом почувся страшний «гуп» — і їхнім танком аж сколихнуло, ніби то був несподіваний кільकाбальний землетрус.

— Десь впало, — сказав хтось з екіпажу, причому доволі спокійно.

— Або й не десь... — Олександр ніби до чогось вслухався. — По нам! — крикнув чоловік, і механік витиснув максимум газу з бойової машини.

Фото Ігоря Чепіжка

Але це не врятувало машину: танк загорівся, і хлопці почали вистрибувати з нього один за одним.

— Дядя Саша! — гукнув останній. — Дядя Саша!

Він вийшов після своїх хлопців. Але їм довелося витягувати з бою Дядю Сашу на 75% обгорілого. Дивом його змогли екстрено евакуювати до опікового центру Дніпра. Туди ж одразу приїхали його дружина Вікторія і син.

— Якщо я вибрався з того пекла, то я обов'язково буду жити, — долаючи страшний біль від опіків виціджував із себе усмішку Дядя Саша в лікарні.

— Виживете! — підбадьорливо сказав хтось із лікарів, які оглядали Олександра, і обережно взяв чоловіка за обгорілу руку.

— Я допоможу вам боротися за моє життя, — відповів медику Олександр і якимись надлюдськими силами стиснув руку лікареві.

— Ви сильний і терплячий — таких не багато, — кивнув лікар і замінив чоловікові крапельницю.

— Ви вже вибачайте, що я вночі вас підняв, як мені стало трохи недобре, — ніяково вибачався Олександр і вкотре вражав своєю терплячістю й стриманістю і лікарів, і родичів. — Я викарабкаюсь і піду далі служити. На війну мають йти зрілі досвідчені чоловіки, і допоки нашому синові-студентові йти в армію, ми маємо цю війну закінчити. Я з такою думкою йшов до військкомату і з такою думкою воюватиму до останнього.

Лікарі подивовувалися силі Олександра, а рідні вірили, що в їхнього Сашка вистачить здоров'я одужати.

Дядя Саша навіть дзвонив своїм хлопцям і розпитував, як там на Світлодарці? Але смерть була неблаганною. Чоловік пролежав у лікарні трохи понад тиждень, витримав дві складні операції і за день до свого 51-річчя, 28-го серпня, помер...

Олександр Васюк уже відчув на собі одну війну. То був Афганістан 80-х — майже одразу після строкової служби. Мріяв пов'язати життя з військом, але не склалося через слабкий зір. А пориви їхати на Донбас дружина Вікторія спершу сприйняла як чоловічі спогади про армію — вони такі емоційні й тривалі, як і армійське братство.

Олександра в п'яту хвилину не мобілізували: на заваді став вік і стан здоров'я — йому от-от мало виповнитися півстоліття. Його підхопила шоста хвиля, і свої п'ятдесят чоловік зустрів у Дніпрі на вокзалі: були квіти, кульки, торт від дівчат-волонтерів. І дорослий чоловік зростом 1,90 тішився, як дитина.

Колись, замолоду, він був зв'язківцем, а після мобілізації освоїв професію навідника. Усі його побратими диву дивувалися, як такий кремезний чоловік міг бути навідником танку? Він мав солідні габарити й не міг легко заскакувати на машину чи лазити по броні. Проте він ніколи не дозволяв собі їхати в кабіні «УРАЛу» — лише з усіма в кузові. Він завжди просив командира його не виділяти: ні з огляду на вік, ні з огляду на зріст. Зрештою, із поставленими завданнями він давав собі раду.

— Хлопці, є завдання, — звернувся того серпневого ранку командир батареї до вояків.

— Плюс, — відповів хтось із молодших і зиркнув на Дядю Сашу, який звично любив відпочивати у вільний час на «броні»; а той уже натягнув кашкета й взявся злазити донизу.

— Ну от і добре, що є робота, а то засиділися вже, — усміхнувся Дядя Саша, і його невеличкі вуса піднялися кутиками до носа; він витягнув із кишені свою стареньку мобілку й набрав дружину: — Я буду на роботі, наберу сам, коли буде час. Все добре, люба!

Вікторія розуміла, що фраза «на роботі» означала — більше нічого не розпитувати. І вона не питала.

— Цим вчинком, що він пішов у ту шосту хвилю, вразив навіть мене, хоч ми й прожили з ним більше 20-ти років.

Олександр Васюк. Фото Ігоря Чепіжка

Вікторія говорила дуже спокійно, вона ніби знайшла сили бути стриманою, коли говорить про чоловіка — не розплакатися.

— Але він завжди все в собі тримав, був більше такий мовчазний, багато читав; мабуть, тому й зір мав не дуже добрий. До речі, у дитинстві й під одіялом примудрявся читати, коли батьки забороняли й казали лягати спати. А коли ми познайомилися, мені було дивним, що в чоловіка освіти не було, а він йшов до бібліотеки, брав книги й читав. Любив дуже історію, особливо період козацтва. У нього був побратим Сергій із таким гарним «оселедцем», і от зараз цей чоловік згадує, як Сашко казав йому: який же ти козак, як у тебе вусів нема? Тоді той вояк і відпустив собі вуса. А служба... військо, війна, зрештою, вони йому не давалися легко. Але йому це імпонувало. І плюс, він же знав і розумів, що йде захищати свою землю, і йому ж так хотілося швидше ту війну закінчити, щоб був мир і молодь не йшла туди гинути. І наш син... хоча, ми завжди думали, що син після вузу піде служити. Але одна справа — служити в мирній країні, а інша — воювати.

Освоїти зовсім нову для нього спеціальність навідника йому було важко, але цікаво: він відбув навчання й тренування на Яворівському полігоні, потім був Широкий Лан, тоді — під Попасну, далі — Херсонщина. Вікторія показувала мені фото чоловіка серед пісків, біля заповідної зони: вона дуже любить це фото і завжди носить біля себе. А тоді вже був Бахмут

і короткі виїзди на межу. Вони обоє тоді ще зауважили назву села, співзвучну з їхнім прізвищем — Васюківка. Це була друга лінія.

— Фатальний виїзд на Світлодарську дугу... — Вікторія заховала фото, із сумом ще раз глянувши на нього. — Вони тоді влучили в якусь потужну ціль, як мені розповіли згодом: чи то склади боєприпасів ворога, чи що, і власне за цей виїзд він був нагороджений. Танк не підбили, у ньому сталася пожежа: весь екіпаж врятувався — механік, командир, заряджаючий; найбільше тоді постраждав саме Сашко, бо знаходився в самому «днищі» танка, та ще й із таким зростом. А коли він лежав у лікарні, то встиг розповісти: «Я вискочив із того танка, а в мене шкіри на руках уже не було, і одяг увесь горів. Відбіг від танка метрів на 100, а то й менше, а враження було, що кілометра зо два біжу, а потім забракло сил і я впав... і все». То було таке улюблене моє свято — Яблучний Спас і разом таке страшне — 19 серпня 2016-го. У суботу вранці мені вже подзвонили з Дніпра, лікар, яка приймала Сашка й вела його, ставилася до нього як мама... Жорняк Світлана Андріївна — чудовий лікар і великої душі людина. Ви знаєте, ми досі зідзвонюємося з нею: вона набирає на дев'ятий день, на сороковий, а тепер на річницю вона завжди телефонує. І загалом дуже гарне було ставлення до нього в Дніпровській лікарні: були всі медикаменти, лікарі й персонал робили все, що могли. І він це бачив, тому й казав: я буду жити, я просто зобов'язаний жити.

Олександр за рік служби на Донбасі двічі був у відпустці. А загинув за два місяці до демобілізації. В останній приїзд, у червні, не міг дивитися телевізор, не міг слухати новини.

— Не знаю, як я житиму далі, коли повернуся, — говорив він зовсім без настрою, нахмурено й доволі тихо, зовсім не таким голосом, який звикла чути Вікторія, зовсім не таким завзятим, з яким він йшов на фронт.

— Якось воно буде, ми будемо поруч, — підбадьорювала Вікторія.

— Мабуть, піду далі служити, — вголос розмірковував Олександр і нахмурював брови.

Вікторія мовчала, але роздумувала: «То він зараз одне каже, емоції... лиш повернувся, а потім як демобілізується, то ж поруч — сім'я, син, плани, ми ж мріяли одружити сина й дочекатися онуків, все буде

Олександр Васюк

по-іншому; якось все буде, якось буде». Тієї миті до Олександра підбіг його улюблений собака — лайка Рей і притулився до ноги, а господар ніжно погладив його за сірим гострим вухом.

Коли дивишся фотографії Дяді Саші з фронту, то чи не на кожній він із місцевими улюбленцями — то з собакою біля бліндажа, то з кицею, яка вмоститься на його животі й тихо спить, а він їх приголубить і тішиться. І щоб не розповідати дружині, що там насправді, заводив мову про тих «фронтових звірят». Тому Вікторія була трохи спокійнішою і все надіялася: от приїде додому й все налагодиться — знову притулить до себе Рея, зайде до своєї улюбленої майстерні різьбити, і все буде, як раніше.

Олександр належав до того типу чоловіків, що перетерпить, перебуде, але не скаже, коли йому зле. І хлопці його поважали, як до батька ставилися: та й по віку він багатьом у батьки годився. Тому й почали називати — Дядя Саша. І сильно тоді шкодував Дядя Саша, що не мав вищої освіти, бо вмів організувати себе й інших, вмів дати пораду, але багато не встиг, не реалізував, не зробив. Та й освіта не мала жодного стосунку до великого серця і мудрості у своїх вчинках і рішеннях. «У ньому доброти, справедливості та відданості було більше, як ваги», — сказали якось дружині його побратими.

І поїхати на фронт у зрілому віці — істинно чоловіче рішення.

— Є ж чоловіки воїни, а бувають — ні. То як я могла сказати воїну «не йди» чи «сховайся»? А ніяк! І я прожи-

ла з тим воїном 20 років, я не могла не підтримати його тепер. Звісно, мені б хотілося, щоб він був вдома, коло мене й сина, продовжував творити у своїй майстерні, але ж ніхто не думав, що все може закінчитися отак: думалося, що війна завершиться і він повернеться... бо були плани, були мрії. А він дуже хотів, щоб син довчився, пішов в армію. Дім хотів добудувати: бо ж ми повернулися в його рідний дім, а Саша в мене корінний рівнянин, його дід із бабусею по татовій лінії «на Дворці» жили, і там є будинок. Думаю, саме від того діда він і навчився багато читати, бо дід такий доволі начитаний був і набожний на той час. Та звичайні життєві плани, чого ж там. Головне — про одруження сина думали, про його навчання, про онуків.

Олександр Васюк із дружиною і сином

Він так мріяв про онуків, як колись про сина, і так би тішився ними, як колись новонародженим Володею. То була його найбільша радість, і всі плани й мрії були пов'язані саме з сином. Дитинство Володі припало на непрості 90-ті, коли підприємства закривали й Олександр лишився без роботи. Вікторія пригадує: працював, де міг, не гребував жодною роботою, щоб тільки підзаробити грошей і син не відчував, що йому чогось не додали батьки. Хоча, мабуть, такої надмірної любові, яка була в їхній сім'ї, попри всі негаразди, мало б вистачити на всі потреби. Сам же Олександр страшенно любив роботу з деревом, із меблями: свого часу він самотужки освоїв цю спеціальність, і півміста його пам'ятає досі, як «Саша нам зробив оцю вітальню / спальню / кухню», і його меблі стоять у багатьох квартирах. І ще, певно, десятки людей так і не дочекалися Олександра з війни, щоб замовити щось у дім.

— Брязь! Дзень! Вжух-вжух, — Олександр прокидався дуже рано й одразу йшов на кухню готувати каву й тішився, що може принести її дружині ще в ліжку або покликати вдосвіта посидіти з ним на кухні, допоки місто спало тими свіжо-солодкими літніми ранками.

— Я ще трішки подрімаю, Сашко, — з-під ковдри чувся голос Вікторії.

— Кава готова, — заглядав до кімнати з милою усмішкою Сашко, і його вуса, як завжди, піднімалися кутиками до носа. — І сирники.

Вікторія помалу сповзала з ліжка і йшла на кухню; вони повільно пили каву, а потім чоловік йшов до синової кімнати: будити і його до сніданку.

— Тих ранкових розмов мені дуже бракує тепер, бракує запаху його кави і його усмішки, яку я вловлювала, коли він заглядав отак до кімнати. І найбільше мені, знаєте, бракує якоїсь такої його поради. Бо раніше мені здавалося, що я наче більше роблю чи більше знаю, чи більше рішень приймаю. Але коли Сашка не стало, то пішла якась така переоцінка: я зрозуміла й оцінила те, що не розумілося тоді, як чоловік був живий. Я просто сприймала його роботу як щось належне: звідкілясь воно було, якось робилося, але ж воно не нізвідки робилося — то була його праця. І я просила його поради в будь-якій ситуації... він був хорошим чоловіком. Тому, мабуть, і не вистачає мені його так.

Через прочинені з хати двері видно невеличку будівельку, схожу на літню кухню, але все ж іншу. Це майстерня Олександра. Від його смерті вона закрита... І від того Вікторії з Володею так боляче: вони нічого не змінюють там, просто приходять до його портрету у майстерні, запалюють свічку й часто розмовляють з ним: про щось запитують, чимось діляться, розглядають його розпочаті, але незавершені роботи.

— Він спершу робив такі дощечки, знаєте, як то в ті часи їх не було в людей, а він вирізав такі невеличкі з дерева, а потім взявся за стільчики — то були такі перші подарунки рідним і друзям, — Вікторія показала

кілька фотографій у гостях їхніх друзів, чії домівки прикрашають Сашкові вироби. — А останнім часом став робити невеликі столики для чаювання на коліщатках. Ну дуже багато знайомих наших мають тепер такі столики, до кого не зайти. А що було б далі, я й не знаю, щось би придумав обов'язково.

Олександр часто снівся Вікторії після смерті, вона пам'ятає кожен сон у деталях і, мабуть, навіть у датах. Уві сні вона усім їхнім родичам і спільним друзям емоційно доводила, що Сашко живий, а їй не вірили, казали: «Немає більша Сашка нашого». А в одному сні Сашко підходив до неї, обіймав ніжно й просив тихим голосом: не плач... І вів за руку на подвір'я, до тієї калини, яку вони разом посадили.

— Пам'ятаєш, я хотів спершу тую?

— Пам'ятаю, а я ще питала, а чого отак — тую! І казала — давай калину!

— І я казав «а давай», і ми посадили.

Вони обійнялися і стояли так до ранку, допоки будильник не розбудив Вікторію.

Жінка виходить на подвір'я і щоранку бачить ту їхню калину, і дивиться, як збирається вже на роботу їх дорослий син — такий схожий на батька. Син здобув вищу освіту — здійснив мрію тата, яку він у собі так і не реалізував, але так мріяв про це для сина.

— І мені не соромно: ні за Сашка, ні за нашого сина. Не соромно, що в такий важкий час він не лишився вдома й подав, я думаю, приклад багатьом, що все ж це наша земля. Якось була я на концерті до дня Незалежності, у нас в Драмтеатрі, і знаєте, сиділа й плакала, коли

малі діти так гарно співали, танцювали під українську музику, як прославляли країну, як вони, тримаючи малесеньку ручку на серці, гордо співають: «Я Україну люблю, я в Україні живу». Думаю в такі миті, що, мабуть, його ота жертва була не даремною. Якби він побачив, як змінилася за цей час наша країна; хто б і що не казав, але, певно, лише недалугі не розуміють, що зміни таки є, зміни дуже великі. І я рада... чи, скоріше, горда, що якась частинка цих змін завдяки тому, що чоловік прийняв таке рішення і пішов на фронт. Так, ці зміни дуже дорогою ціною, бо людське життя — найцінніший дар, і так, чоловік дуже дорого заплатив, надто дорого, як і багато інших хлопців. Але я собі думаю, що, певно, завдяки цьому ми маємо зараз країну, а не її шматки, і ця країна рухається. Повільно. Але рухається.

Андрій Широков («Сім'янин»)

12.04.1970 — 18.12.2016

ДУК «Правий сектор»,
54 ОМБр

Перед Миколаєм 2016-го бойовики активізували атаки в напрямку Світлодарської Дуги: навіть спостерігачі ОБСЄ зареєстрували близько трьох тисяч розривів великокаліберних.

Андрій із дружиною Ганною

Гатили зі східного боку. Далі — кількагодинні вогневі нальоти, але українські сили ефективно відбивали напади й навіть відтіснили ворога з позиції біля Луганського. Кровопротитні бої 17—20 грудня забрали життя наших вояків, але відбили у ворога важливі позиції: чотири опорні пункти в лісі, на висоті: «Кікімора», «Хрест», «Звезда» і «5 пост». Це були важкі дні, особливо для вояків 54-ої бригади та 25-го батальйону «Київська Русь».

Близько п'ятої вечора 17 грудня, з початком масових атак бойовиків у районі Світлодарської дуги, телефон воїна з позивним «Сім'янин» вимкнувся: він ще встиг поговорити з дружиною Ганною і запевнити, що все тихо й він добре себе почуває.

Вночі Ганні снилося, як вона босоніж торкається ранкової роси широченного зеленого поля, краї її вишуканої червоної сукні-вишиванки ковзають між дрібних квітів, якими рясніє поле. А далі ліс — високий і густий, непрохідний і могутній. Жінка зупинилася і прислухалася до звуку автомобільного двигуна: її наздогнав червоний легковик, який старими потертими колесами розсікав траву, по якій вона щойно проходила. Машина зупиняється неподалік Ганни, і через вікно на неї дивиться її Андрій, мружачись від ранкового весняного сонця.

— Де ти був, Андрію? Тебе всі шукають, — схвильовано й навіть трохи розгнівано спитала жінка. — І я сильно переживаю.

— Мене не треба шукати, мене там не було, — відповів Андрій, виходячи з машини. — Мені дали завдання і відправили виконувати його.

Андрій взяв дружину за руку й повів до річки. Звідки він про неї знав? Ганна б і не помітила її серед поля. Річка була бурхлива, хвилями й бризками лоскотала Ганні з Андрієм ноги.

— Там люди сидять, — мовила Ганна, а тоді розчаровано до чоловіка. — Москальські пісні співають. Дивись на них — це жах.

— Забий на них, — сказав Андрій і прихилив її до грудей, присівши з нею на березі.

Вони довго говорили: про побут, про дітей, про їхнє Дніпро, про людей навколо, про мову, про війну...

— Ти ж розумієш, що мені треба повертатись до своїх хлопців. Вони там чекають на мене.

Андрій підвівся, і Ганна лиш встигла підвестися за ним і вхопити за руку. Вони підійшли до тієї старенької червоної машини, на якій приїхав Андрій, і він знову сів за кермо.

— Маю їхати...

Завів двигун, рушивши полем до лісу. Ганна залишилася стояти сама серед великого поля — вона навіть уві сні розуміла, що розмовляла з чоловіком про бій. І чомусь подумалося, що це остання їхня розмова, навіялося, що Андрій — не повернеться, бо інакше б не сказав їй, що має вертатися до своїх...

Вранці Ганна прокинулася втомленою і безрадісною, та відганяла лихі думки, хоча це було вкрай складно. Ганна витягнула з комірки ялинкові іграшки й разом зі своїми п'ятьма малюками почала прикрашати ялинку. Діти тішилися, сміялися, співали й фотографувалися: так чекали Миколая.

Тим часом Ганна вже ретельно спакувала подарунка кожному: вона наче й тішилася з дітьми святу, але думками була ще в тій розмові з Андрієм, зі своїм чоловіком. «Як він тепер? Чому вимкнув телефон? Чергове завдання? Снайпер... він часто виходить сам... йому не холодно? Не страшно?» Безліч думок про нього заповнили її голову, і вона була десь далеко від святкового настрою. Лиш встигала час-до-часу оговтуватися, робити дітям фотографії біля ялинки й швидко надсилати Андрієві в надії, що він їх таки отримає і відчує святкову атмосферу, що йому стане там легше

й тепліше на серці. Але Андрій уже був у бою. Бій почався на світанку, близько 6 ранку. Того дня, 18 грудня 2016-го, на Світлодарській дузі загинули шестеро бійців 54-ої бригади ЗСУ, серед яких і Андрій Широков — «Сім'янин».

Андрій не відповідав на дзвінки й повідомлення, тому Ганна наважилася близько обіду набрати дружину їхнього командира й спитала, у чому справа, чому хлопці не на зв'язку.

— Досі йде бій, Ганно... — відповів тихий жіночий голос, ніби стишуючись для повідомлення чогось важкого. — Андрій зник безвісти. Найвірогідніше, що він у полоні.

Найвірогідніше — полон... Ганна певна була: він би знайшов спосіб повідомити, що він цілий. Але нічний сон із його словами «треба повертатися до своїх» не

Андрій Широков. Фото Андрія Дуборіза («Змій-Горинич»)

давав їй спокою. Жінка була майже певна, що якби він потрапив до полону, то в сні сказав би «я повернуся до тебе», але він сказав — «до хлопців, до своїх». Вона втямила, що Андрій приходив попрощатися.

Три дні шукали «Сім'янина», тривали перемовини й трапилася навіть версія, що він у шпиталі Дебальцевого. На третій день хлопці його знайшли в лісочку: до того ліс прострілювався, і вони просто не могли туди піти, аби прочесати й перевірити, чи він, бува, не там.

— У свідоцтво про загибель написали «Загинув внаслідок мінно-вибухових поранень у бою», — каже Ганна, хоча сама не виключає, що Андрій таки був у полоні.

24 грудня його привезли до Дніпра й наступного дня поховали з усіма військовими почестями. Для Ганни це був найважчий тиждень: як повідомити й пояснити все це їхнім п'ятьом дітям.

— Кожному з них я повідомляла цю новину окремо, бо для кожного із них батько відігравав свою роль і кожна дитина мала зрозуміти це по-своєму й, відповідно й реагувала по-своєму. — Він був чудовим батьком наших п'яти дітей, двоє з яких — прийомні, але наші сини.

Ганна показувала фотографії однієї з останніх мандрівок, де всі вони разом, коли в них гостювала Ганнина мама: усі щасливі й усміхнені, у чистому полі, а позаду видніється широченна ріка.

— Знаєте, багато людей, які втратили на війні своїх близьких, починають їх ідеалізувати. Але це не стосується мого чоловіка, бо він і за життя був дуже врівноваженим, сильним, спокійним і відповідальним. Не так

легко прийняти у своє серце чужу дитину, а він прийняв двох, ще й хлопців, із важкими і складними характеристиками. Він був чудовим чоловіком мені, а їм усім — татом. А ще... він був насправді класним господарем: сам фактично утримував великий будинок і робив безліч крутих речей: дитячі будиночки для наших малих, якісь забавки та іграшки, ліжка, теплу підлогу, дитячий майданчик, зрештою, він сам збудував басейн і його доглядав, — тобто все, щоб нашим дітлахам було цікаво й затишно вдома.

Після Андрієвої смерті Ганна дізналася ще дуже багато моментів, які тільки додали добрих рис «Сім'янинові»-воїнові, тих моментів, які б він їй, звісно, сам не розповів.

Революцію гідності Ганна з Андрієм спостерігали чи не похвилинно з теленовин й через новини в мережі. Чоловік приходив додому з роботи, вечеряв і безупинно дивився новини, стріми з Майдану, свідчення, коментарі. Ганна зойкала й жахалася від свавілля, яке чинила тодішня влада, тоді як Андрій спостерігав мовчки, вочевидь, аналізуючи й вимальовуючи те, що трапиться потім. А коли залементували псевдо-референдуми на Донбасі, він почав дзвонити своїм товаришам і сусідам із малої батьківщини — Мирнограду (колись — Димитрова, що «вмостився» під тодішнім Красноармійськом).

— Ну, і що ви думаєте про це все? — питав Андрій своїх друзів, очікуючи їхнього осуду, обурення чи навіть готовності до якихось дій. — Що робити будете?

— Ну так шо: Данбас всех корміт, — відповідали його «друзі» й вमितь розчаровували Андрія, який полотнів після кожного дзвінка до мирноградців. — Канешна, ми ідьом на референдум.

— Придурки ви! — кризь зуби відповідав Андрій.

Ганна пригадує, як Андрієві тітки з Донецька ще в 2012—2013 роках гостювали в них у Дніпрі, і все Андрій питав їх, як вони могли вболівати, підтримувати й голосувати за Януковича.

— Я ж бачу, як ви живете там, — як бомжі, — сердився Андрій.

— Ох, Андрей, як ти не бачиш і не панімаєш, скільки всього він для нас делає, — щиро відповідали тітки.

До слова, тітки лишилися в Донецьку після референдумів, пригадує Ганна.

— Коли почалася справжня війна, то Андрій усіх тих, хто підтримав «народні республіки» й сепаратизм, вважав зрадниками, і пасивних також, а тим паче активних, які підтримують Росію і не розуміють, що вони є українцями. Хоча, власне, коли почалися військові дії на Донбасі, він радше мовчав, він не хотів з ними говорити, у чомусь продовжувати переконувати. А коли хотіли захопити Дніпро, то він виходив тут на протести проти нашого місцевого «антимайдану». А одного дня він прийшов додому й сказав, що записався до «Правого сектору».

Так почалася Андрієва війна на Донбасі.

— А чому туди, Андрію? — спитала Ганна.

— Був у військкоматі, але мені там відмовили, бо не можуть знайти мої документи. А ще був у «Дніпро-1»

Коломойського, але сказали «чекайте». А я не став чекати й пішов у ДУК.

Аргументував Андрій просто: я пішов туди, аби війна не прийшла сюди. Він не хотів, щоб його родина жила в підвалах, бо під вікнами розриваються снаряди.

— Їх треба зупинити там, — казав Андрій і їхав спиняти їх. — Кожен чоловік має в різний спосіб вміти захищати свою країну та родину. І це мій чоловічий обов'язок — на фронті боронити країну й вас із малими.

До добровольців Андрій записався ще в серпні 2014-го, а вже за місяць він був у «Десні» на вишколі. У 2015-му на базі ДУКу він обрав собі професію «снайпер», і Ганна точно знає, що деякі завдання він виконував сам, не в парі. А вже в 54-ій бригаді хлопці чергувалися: 4 через 4 години, у такі чергування він виходив наодинці вночі зі снайперською гвинтівкою і приладом нічного бачення. «Сім'янин» відслідковував рух на позиціях як одиночний снайпер.

— Хоча він виконував і не снайперську «роботу», а таку, що має спробувати, певно, кожен воїн. От, приміром, коли вони лиш вступили до 54-ої бригади, влітку, він дзвонив мені й сміявся, що він там ще й будівельник, бо вони самі копали собі позиції — самі, лопатами й руками вгризалися зранку до ночі в ту землю... і що йому було образливо, що навпроти, де позиції ворога, працювала важка техніка, і ті окопи в них рили дуже професійно. Багато мені розповідав якихось таких часто смішних чи цікавих історій про побратимів, про побут їхній розповідав, а от про війну, кров, вбивства й всю оту страшну частину війни він волів говорити небагато,

а то й взагалі промовчати. Він тримав це в собі. І це було по-чоловічому.

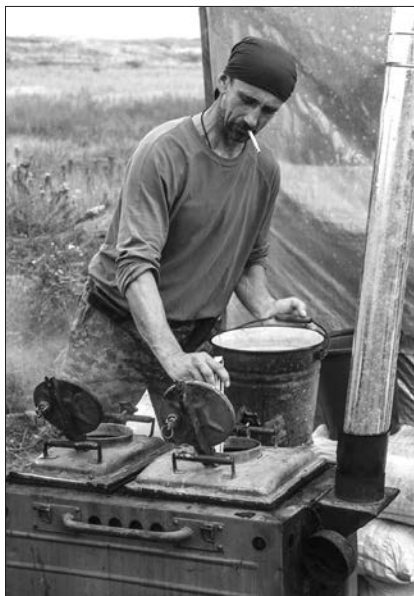
«Сім'янин» зайшов у Донецький аеропорт другого жовтня 2014-го, з Пісків, де стояв ДУК, у розпал тяжких боїв, перед лютою зимою — першою зимою цієї війни. Командував бойовою ротою друг «Богема». У листопаді «Сім'янин» зайшов у ДАП вдруге, під командуванням уже друга «Подольнина», і тоді ж отримав осколкове поранення. Йому довелося вийти раніше за групу. Андрій приїхав додому і, як згадує Ганна, чекав весни, коли знову зможе повернутися до своїх побратимів: взимку чоловік не міг добре воювати, бо обморозив руки. Андрій мав відчуття, наче «щось не завершив» і має бути зараз поруч зі своїми. Це перше поранення закрило в собі до цього завжди щирого й відкритого Андрія: він багато думав і нервував через усе, що бачив навколо.

— Після поранення в нього були осколки в нозі, стопа була зламана, але я бачила як активно він займався реабілітацією: купив тренажер і почав на ньому бігати вдома.

Ганна із захватом згадує ті кілька місяців чоловіка вдома — він вкотре доводив, що немає нічого, з чим би не впорався, навіть коли його ноги були побиті осколками.

— Він усіма силами намагався відновитися вдома, і я розуміла, для чого він це робить: щоб бути сильним, вправним і активним воїном. І він повернувся доволі відновленим, але таки поранення давалося взнаки.

А в травні 2015-го, вже після нетривалої реабілітації, Андрій отримав нове поранення: його група вийшла на огляд позицій і натрапила на міну. Тоді сильно постраждала Ірина Іванюш із позивним «Лютик» — лишила-ся без ніг. Андрію ж та снайперу «Малому» осколки посікли ноги. Їх тоді вчасно вивезли гелікоптером до лікарні імені Мечникова в Дніпрі. Але Андрій і цього разу не дочекався повного одужання і знову повернувся до побратимів на шахту Бутовка. А рівно через рік частина першої штурмової «Вовки Подолянина» увійшла до складу 54-ї Бригади ЗСУ: усе літо та осінь вони облаштовували нульові позиції на Світлодарській дузі, де в середині грудня Андрій отримав третє, смертельне поранення.

Андрій Широков.
Фото Андрія Дуборіза («Змій-Горинич»)

Посмертно Андрія нагородили державною нагородою, від якої Ганна спершу хотіла відмовитися, бо вважає її «ганебною».

— Орден «За мужність III ступеня» отримали навіть його побратими, які не були в цьому бою, водночас, її отримали й усі шестеро загиблих саме під час того бою. Тому власне я й хотіла відмовитися від цієї нагороди, і тепер дуже шкодую, що я таки її прийняла. Бо це ганьба — за жорстокий бій і героїчний вчинок давати орден третього ступеня. Ну це ж знуцання, я вважаю. Андрій цінував свою нагороду за оборону Донецького аеропорту, яку давали бійцям «Правої сектору», 93-ої бригади й інших підрозділів, які були в аеропорту. Це єдина нагорода — цей Хрест, що він дожив. І, я думаю, він відмовився б від цієї нагороди третього ступеня, якби він не був у цьому бою, — він був такий: не приймав того, що було несправжнім й незаслуженим.

Зараз Ганні важко. Перш за все тому, що поруч більше немає її чоловіка та батька їхніх дітей. Усі свої проблеми їй доводиться вирішувати самій, усі труднощі долати самотужки. І найбільша з тих складностей — виховання дітей, адже в Ганни підростають троє синів, які потребують чоловічої уваги, поради, батькового слова. Звісно, побратими пам'ятають про сім'ю Андрія, але і у кожного з них своя сім'я і свої труднощі, а Ганна не наважується просити допомоги хлопців, адже вони досі виконують бойові завдання на фронті.

— Наразі наші діти ще малі: найстаршій доньці 13 років, трьом по 11 і меншому синові нашому 7. Тому мені складно й важко... ну ви розумієте — п'ятеро ще насправді малих дітей. Але та моя половина душі, серця і життя, яка пішла разом із моїм чоловіком, вона на-

справді залишилася, і я маю дати нашим дітям усе те, що ми разом спланували й про що ми мріяли.

— Є одна річ, яка мене дуже сильно турбує: оточення в школі й суспільстві загалом не згадує про його подвиг і робить вигляд, що батько моїх дітей «десь загинув» — не на війні, не героїчно, не в бою. І це найгірше, що могло статися за останній час. Я бачу, як відбувається виховання моїх дітей в школі й оточення їх не згадує про їхнього батька, це дуже сумно й це нівелює його подвиг заради нас усіх, і моїм дітям навіть не говорять «ваш батько — герой» чи «війна за Україну». Я розумію, що суспільство здебільшого сепаратистське, «ватне», манкуртне, яке не прокинулося, а країна наша зараз перебуває в такому дуже хиткому стані. І куди похитнуться терези — зараз невідомо. І це

Сім'я Андрія Широкова

відображається на моїх дітях. У моїй історії я хотіла б, щоб більше підтримки було саме в оточенні, де перебувають мої діти: якщо б вони відчували, що їхнього батька згадують як героя-воїна, думаю, їм було б легше, та й мені також було б легше виховувати їх правильно, українцями — достойними громадянами своєї країни. А в таких обставинах... це по суті ще один аргумент, чому мені так непросто самій боротися з байдужим суспільством, яке мене оточує, і з неукраїномовним середовищем, яке нас переслідує. Але я старатимуся, щоб мої діти зросли українцями й говорили українською. Скільки б мені це не коштувало.

Ганні буде непросто. Але ця маленька жінка має в собі стільки сил, завзятості й наполегливості, якій би позаздрили багато чоловіків. І вона точно впорається, а побратими й волонтери допоможуть і підтримають.

Роман Радівілов («Гюрза»)

14.02.1984 — 18.12.2016

ДУК «Правий сектор»
і 54 ОМБр

Роман на питання про всі його поранення завжди відповідав: так вийшло або так сталося. Таким був «Гюрза» — все в собі тримав. Але цієї весни, після майже

двох років його війни поміж добровольців ДУКу, він таки погодився на вмовляння коханої Ані побути вдома й поправити здоров'я. У них було багато, хоча не так, щоб вдосталь, часу на розмови: Аня тоді наслухалася від нього безлічі історій з оборони Пісків, про братерство «правосеків», про командира «Сірка», про їхнього ротного собаку, про найтяжчий удар для Роми, коли загинув його побратим й один із найкращих друзів.

За ті півроку вдома в «Гюрзи» було багато часу, аби обдумати й проаналізувати все, що відбувалося з ним на війні, як завжди бракувало часу й підтримки, щоб не дати в Харкові та його рідних Дергачах розбурхувати проросійські ідеї, а підтримувати патріотизм бодай у тих, хто ще не зовсім втратив українського обличчя. У Романа було багато роботи, і він її виконував. А коли бувало зовсім кепсько чи просто хотілося тиші, він забивався в куточок своєї кімнати, де злегка промінцями

пробивалося сонце й падало на його робочий стіл, і різьбив із дерева ікони. Він вмикав повільну музику й зосереджувався лише на «полотні» й інструменті. Про що він думав в такі години не знає навіть його Аня.

Але понад півроку «Гюрза» всидіти вдома не зміг... на початку листопада 2016-го він підписує контракт із механізованою «п'ятдесятчетвіркою» і пакує старі військові речі, улюблену «британку» і «варанівську» панаму до великого темно-оливкового наплечника, колись привезеного «правосекам» волонтерами.

— Ми так і не сіли на ту електричку на шосту сорок сім, — почула Аня в слухавці рідний голос.

— Рома... ви не встигли, запізнилися?

— Та ні, ми приїхали з «Баєм» вчасно, і Наташа, волонтерка наша, зустрілася з нами. То просто я забув свої документи, Аню... Дорога, ти зможеш підвезти мені їх на вокзал? Ми сядемо в наступну електричку.

— Вже вибігаю!

Уже за півгодини Аня була на вокзалі з документами. Вона так не хотіла його відпускати, відтягувала й ніби насолоджувалася кожною хвилиною до наступної електрички, що ніби була їй кимось подарована, адже чомусь він забув ці документи й чомусь попросив привезти їх.

— Їде наша електричка, — сказав «Бай».

— Добре там поведьтєся, — пожартувала Аня.

— Все. Буде. Добре. Сонечко!

— Рома...

— Люблю тебе, — і «Гюрза» з «Баєм» вскочили до електрички.

Роман виглядав через сіре й брудне вікно електрички, приклав до нього долоню і поглядом прощався зі своєю Анею. Він не плакав, він усміхався, як завжди. Немає жодного фото, де б не усміхався. Він сумував тільки тоді, коли гинули його побратими. А зараз він точно знав, що їде на поміч воякам. «Бай» також махнув Ані рукою на прощання. Вона вимушено усміхалася і притискала рукою до грудей кулон у формі тризуба — це Рома їй його колись подарував.

— Я його досі ношу на шиї, — Аня показувала мені невеличкого тризуба, захованого під її чорною вишиванкою із помаранчевими орнаментами. — Це найважливіша, мабуть, із речей, що мені від нього залишилися. Із речей кажу, бо ж найважливіше — то спогади про нього, про його розмови, підтримку, обійми, поцілунки. То все тут, в серці. Ще ж паракорд його в мене досі лежить, один із його ножів, і його ікони — дві недовершені ікони. Зараз я вам їх покажу.

Аня принесла дві ікони. Вони й справді незавершені, але від

Роман Радівілов із коханою

цього вони не менш вражаючі — такі акуратні, витончені, із особливою кожною рисою обличчя.

— Його це дуже заспокоювало, хоча він не часто різьбив. У мене оці дві його ікони, а ще одну я подарувала його друзіві. Шкатулки він ще раніше робив. Як приїздив з війни — це для нього було заспокоєння. Подобалося... Хоча не мав ні майстерні, ні нічого — отак як щось на душі не те, то сідав і різьбив. А взагалі, то мені всі речі, пов'язані з ним, чи які нагадують про нього, — вони дуже важливі. І от як він усі свої речі залишив, то так вони й лежать на своїх місцях, я не рухаю. Ми жили війною... жили тим, що робиться у країні. У ті півроку відпустки й лікування він навіть спробував влаштуватися на роботу з квітня. Але йому було тяжко, з багатьох причин — і фізичних, і моральних. Тому власне більше часу приділяв таким акціям патріотичним. Та сама ж знаєш, який наш Харків...

Рома страх як не любив несправедливості. Ще з 2013—2014-го з друзями він стовпи й мости обмальовував синьо-жовтими й червоно-чорними фарбами, часто патрулював по Дергчах, у теробороні. Майдан для нього був дуже важливий, і він став початком його боротьби. А червоно-чорний прапор для нього був отим символом боротьби. В Аніній кімнаті — два прапори; він їх майже одразу після знайомства привіз, і вона повісила на видному й почесному місці.

— Коли він був там, то ми зідзвонювалися по кілька разів на добу, тому він і не давав мені приводу за себе хвилюватися.

Роман Радівілов. Фото Ольги Гончарової

Аня затиснула в кулаці подарований Романом тризуб, вона ніби стримувала всі свої емоції в тому кулаці, ніби чекала від Роми підтримки зараз — звідти.

— Ну от уяви, що кожні кілька годин тобі людина дзвонить і каже «все в нас добре, тут тихо». Хоча, хвилювалася, звісно, ну бо я ж читала-бачила, що таке Світлодарська дуга. А одного дня він не подзвонив. Ні вранці, ні в обід. То був переддень Миколая — 18 грудня. По обіді я написала смс йому сама: просила його набрати мене, але Рома мовчав. А потім я знову написала смс, щоб він мене набрав, коли буде як. Але він знову не відповів. Рома вже був мертвий. Я весь вечір читала новини про страшні бої, про загострення на Світлодарській дузі, і продовжувала йому дзвонити: «поза зоною». Вже тоді я зрозуміла, що з Ромою біда. А я читала новини й місця собі не знаходила. Він далі був поза зоною.

Вони ще 17-го встигли поговорити: Рома втомлений приїхав із навчань на полігоні вже на позицію. Про бій мовчав, про якісь напруження на тому відрізку — теж не казав. Він швидко ліг спати того вечора; Ані сказав, що хоче трохи відпочити. А 18-го вдосвіта вступив у бій — останній, з якого вже не вийшов.

Аня прокинулася дуже рано й одразу кинулася читати нічні новини. Першим постом, який трапився, коли вона відкрила фейсбук, — була фотографія із загиблим вояком у «білузі» (зимовий білий маскхалат), який лежав навznak на воєнних ношах. Його накрили червоно-чорним прапором. Над загиблим схилився побратим, поруч — військова «таблетка». Під час ранкового бою загинули «Сім'янин» і «Гюрза». Це фото того ранку облетіло весь інтернет. Цим фото ілюстрували той страшний бій.

Аня не могла стримати тремтіння рук, коли набирала номери телефонів усіх поспіль волонтерів, вояків, побратимів. Вона молилася, щоб почути «це ще не підтверджено». Але «Правий сектор» підтверджував, а згодом констатував і військкомат.

Рома мріяв про червоно-чорну вишиванку, мріяв, щоб її Аня вишила й одягнула на нього, щоб він нею пишався. Але Аня ніяк не могла зібрати емоцій до купи, заспокоїтися і в тиші почати вишивати. А 18 грудня, коли Рома не виходив на зв'язок, щось ніби підштовхнуло її піти до майстрині й купити вишиванку. Вона довго шукала червоно-чорну, яка б Ромі сподобалася. Втішилася, коли знайшлася саме ту, і так хотілося по-

дзвонити коханому, що вона от-от приїде до Бахмуту з вишиванкою, що от-от вони побачаться, що ще трішки... Звісно, на позицію він би її не пустив, бо «Варяг» була вкрай тяжкою і напруженою точкою, а от у Бахмут примчав би. Але того разу він був у бою.

Коли побратими привезли тіло «Гюрзи» додому, Аня одягнула на коханого цю червоно-чорну вишиванку. У ній його й поховали.

— Я й досі зберігаю на телефоні повідомлення від Роми, як і всі його речі: от як він лишив, то вони так і лежать, і я собі ніби відчуваю, що він десь коло мене. І номер... його номер з телефону я видалити так і не можу. Його бракує, бо ця людина була для мене всім — цілим світом, навколо якого оберталася я і все навколо. На нього можна було покластися, притулитися, біля нього можна було заспокоїтися. Я себе відчувала такою захищеною, ніби навколо мене така височенна жива стіна, яка не пропустить до мене жодного лихого удару, жодного слова. Хоча прожили ми з ним трохи більше року, і вже в той час, як він регулярно їздив на війну, як був поранений і контужений, але мене не спиняло це в моїй любові до нього, а його це не спиняло їхати на фронт. Я взагалі не уявляю, що могло б спинити його, щоб він більше не їздив на війну. Хіба лиш смерть... А тепер тільки самостійна Україна має відбудуватися, щоб ми з мамою Роми розуміли, що його загибель не була даремною.

А для матері... для матері «Гюрзи» Аня стала ніби рідною донею. Кожне слово Людмили Петрівни про

Аню сповнене ніжності й тепла. І Аня, і її батьки постійно дзвонять Роминій матері, навідуються до неї і разом ходять на могилу.

— Ви бачили пам'ятник Ромочки? Правда красивий? Ага... і нам з Анечкою подобається. Але це пам'ятник, то граніт, то могила. А без Роми мені так тяжко й неспокійно. От як стукне що в хаті чи звук незвичний — я до дверей стрімголов біжу, бо думаю, що то може Рома вернувся. Та й немолода я вже, 67-ий рік пішов, що казати... ні не поговорити, ні не поругатися з ким, тільки кіт і собака коло мене, от і все.

Мати багато розповідає про дитинство свого сина, іноді зітре сльозу. Поринувши у свої спогади, вона замовкає й передивляється синові фотографії — старі чорно-білі, невеликих форматів, і нові, не дуже якісні, бо сфотографовані на телефон, — це фото з війни.

— Ще відео є. Одне — з Пісків, де він із дитинкою років чотирьох йшов, а друге — перед смертю, на Світлодарській дузі вже на позиції з біноклем був. «Боятися нас», — казав. То вони їх виглядали й відслідковували, тих сепаратистів. А от дитські фото. Він у мене в садик ходив, потім в школу, і дома був хороший хлопчик. Але от, що помітила — змалечку любив оце воєнне дело. В садіку знаєте що співав?

*Гуляет красotka—подводная лодка,
По бурному морю, гуляет везде.
В глубины ныряет, страну охраняет, —
Врага караулит везде...”*

(пісня з телефільму «Слухати у відсіках» (1985), — ред.).

— А як в перший клас пішов і там приходили їх фоткати у фуражках і беретах, то він надіне її, руку приложить і кричить: «Я камандір Роман Радівілов!» І аж трясся він, так любив те воєнне дело. На карате не взяли, бо маленький ще був, а на бокс взяли — то на «Металіст» тут у Харкові ми його водили. Потім у футбол ганяв, на коньках їздив. А підріс — ще в тир ходить став, та й стріляв харашо він. А як вдома був, то хвилину зайву не втрачав: качався, віджимався, гірі тягав і турніка ще собі на подвір'ї зробив. О, і з хлопцями ото бувало на цілий день десь йшли: рюкзак хапне, якогось бутерброда — і в ту «Зарніцу», чи ти мене поправ, як правильно вона називається, ото вони грали. Ну і ото тобі Аня ікони показувала... то Рома в кружок ходив і вчився різьбити по дереву: спершу безделушки всілякі робив, потім — шкатулки, а як дорослим уже був — то ікони. Друзям дарував. До речі, в гімназії третій, де він вчився, зробили кімнату-музей його імені. А потім і в рідних Дергачах.

Зізнається Людмила Петрівна, що сердився трохи на неї Рома, бо вона дуже не хотіла, щоб його брали до армії, переживала й нервувала через це. А в результаті, то так воно і сталося, що стан здоров'я не дозволив Ромі піти до війська. Батько його свого часу теж марив військовою справою, але і його батьки не пустили.

— А потім в нашій країні почало творитися шо попало і Рома поїхав на заробітки в Росію, в Белгород. А тоді почався Майдан. Та я про нього мало знаю, про той 14-ий рік. Знаю тільки, що тут рядом автобуси тієї

зими ходили й хлопців везли, хто хотів, на Революцію. Чи був там Рома... я не знаю, бо він мені про це не розповідав. Нічого. Не хотів. Та й хто мені про це тепер вже скаже...

А на війну пішов він в червні. Мати поралася на кухні, консервувала.

— Сина, а збігай мені в магазин да купи уксус.

— Іду, — гукнув Рома, який перебирав речі у своїй кімнаті.

За десять хвилин він уже був удома.

— А морозиво будеш? — підморгнув хлопець мамі і продемонстрував пакет із морозивом.

— О, можна передихнути. Давай, яке там?

— Пломбір і шоколадне.

Мама Романа Радівілова біля могили Героя

Вони кілька хвилин сиділи і їли морозиво, говорили, яке попереду літо, про їхній город, сад, про його роботу.

— Ладно, мам, я мабуть побіг, — швидко підвівся із табуретки Рома й захопив маленького рюкзака.

— Ти куди? — підозріло глянула на сина мати.

— Мамо... я дорослий чоловік, у мене все під контролем. Скоро буду, — усміхався «Гюрза», вибігаючи з хати.

— Сину, ти щоб мені прийшов не пізно, чуєш? Щоб я не нервувала.

Рома лиш головою на порозі кивнув і вибіг з хати.

— Тьоть Люда, ти вже знаєш? — десь перед обідом смутним голосом розпитувала телефоном донька її куми — Оля.

— Що знаю? — не зрозуміла пані Людмила.

— Ну... що Рома поїхав на войну...

До цього Роман уже встиг піти у військкомат, де його через здоров'я таки не взяли, а тоді ж і пішов добровольцем. Два місяці підготовки на Чернігівщині — і на Піски, під червоно-чорний прапор і під командування «Сірка». Далі була уже розвідка. Рома того разу дуже багато розповідав про Піски й про тамтешні позиції «Земля» і «Небо», про волонтерів і допомогу.

— Прийшов звідти попечений — вся ліва сторона. Лежав у Дніпрі в лікарні, а я й не знала про все це. Тільки як додому приїхав і я це все побачила, стала розпитувати, що та як. Ну вдома ми його долічили. А тоді була «Альтернатива», ну як на роботу туди ходив. І я не думала, що він поїде знову. А поїхав. Приїхав — контузія: нічого не чує, заїкається. Ну страшно, що було... а потім знов поїхав. Втретє. І на той раз не приїхав ці-

лим — руки попечені були по лікті. Змінився він до жуті... ми ж тут як говоримо: півукраїнська-півруська, ну така в нас тут мова — що попало, а він приїздить і на чистій українській. Я сиджу слухаю його й думаю собі: «Ти чи не ти, синуля?» А як рік із Анечкою позустрічалися, то каже мені: «Мам, я, напевне, переїду до Ані жити». Я трохи хвилювалася, бо я тоді сама маю лишитися, ну але що тут зробиш? Любов... В нас тут хорошо ж, тільки нічого сюда не їздить — ніякий автобус.

Того дня він приїздив до матері. Зайшов на кухню, присів і ноги їй обійняв, цілує і каже: «Мамуль, прости мене». А мати заплакала й притулила до себе сина. Вона тоді ще й гадки не мала, що то будуть останні обійми.

— Сину, як ти?... Мама знала, що «Гюрза» на позиції, тому сама даремно не турбувала, а чекала його дзвінка.

— Все добре, мам, на чердак заліз і звідси є якийсь зв'язок. — Все харашо.

— А як ти? По телевізору що показують: таке жахіття...

— Мам, всьо харашо...

— Так тебе ж минулого разу контузило.

— То так вийшло, мам, все харашо...

Мама згадує, що коли втомлений війною Рома взяв таки півроку відпочинку, то навіть думав часто про цивільні речі: хотів одружитися.

— А потім хлопці ж у нас стояли на ротації під Харковом, то вони не раз бували в них з Анею, і по двоє, і по п'ятеро. А коли погиб співак «Міф», то багато хлоп-

ців пішли, і от Рома теж. Того ж 18 числа ми сиділи в куминої доньки меншої, чекали, коли він подзвонить. Цілий день просиділи, а він не дзвонить. Я йому — а він «поза зоною». Ну а 19-го, то вже подруга приїхала й Серьога, який куми дочки меншої чоловік. Питаю, чого приїхали? А вони мені: «да просто, як ви?» І ніхто нічого не каже. А потім подруга дзвонить і просить вийти з хати відчинити. Я питаю її, чи то вона приїхала, а вона мені — «не зовсім». Я виходжу, а там весь двір воєнних. Ну і вона. Тут все стало зрозуміло.

Просила мама... умовляла, але поранення і благаання не спинили «Гюрзу».

— Мам, ти думаєш, що прийдуть от сюди окупанти, а я буду через забор виглядати? Як ти собі то уявляєш? — сердився трохи Роман.

А мама мовчала...

— І я ніяк. Бо я маю бути там! — відрізав хлопець.

І «Гюрза» пішов знову. Востаннє. У свій останній світанковий бій...

СЕРГІЙ СТЕПАНЕНКО («ПАШТЕТ»)

07.04.1967 — 18.12.2016

25-ий батальйон
«Київська Русь»

Фото Романа Семчишина

Окрім бійців 54-ої бригади, в операції взяли участь і хлопці з 25-го батальйону «Київської Русі». І вони зазнали великих втрат. Того ж 18 лютого, коли почалися ранкові бої, загинув відчайдуха «Паштет» — Сергій Степаненко.

Того ранку вони утрюх сиділи в бліндажі. У «Паштета» — гранатомет, у двох його побратимів — по АК; так і воювали за той ліс. А потім ворог вдарив мінами: небо «гахнуло» від вибухів, прогриміло просто біля їхнього бліндажу, що земля хлопцям на голови посипалася.

— Це вже не шуточки... — різко видихнув «Паштет» і визирнув з бліндажа після третього удару. — Мінами луплять.

— Что делать будем? — питався один із побратимів.

— Та що ж... ви йдіть, хлопці, — махнув їм «Паштет», але ті не зрушилися з місця і на їхніх обличчях вималювалося здивування.

— А ти, «Паштет»? Ей... — штурхнув ліктем один із вояків.

— А я — тут! Ну що ви тут вдієте з тими автоматами? — розгнівався на зайві питання «Паштет» і махнув хлопцям: на вихід!

Хлопці рушили півзруйнованими траншеями до своїх. А «Паштет» зарядив гранатомета і почав гатити ворогу у відповідь. Відстрілювався до останньої гранати, аж поки ворожа міна не розтрощила бліндаж. Сергій не мав шансів вижити.

У переддень того бою він ще набрав дружину.

— Дорога, ти там навела лад із документами нашими? — спитав Сергій, нагадавши Ірі, що вона призабула зібрати декотрі квитанції.

— Ой, Серьож, усе, крім тих останніх платіжок, — виправдалася Ірина, майже не задумуючись, бо на той час їй було надважливо просто чути Сергіїв голос. — Ти краще скажи, як там ти?

— Іро... я ж просив, — трохи гнівався Сергій. — Я нормально, а от як ти могла забути!

— Не сердься, завтра-післязавтра розберуся!

— Ех... куріца ти, Ірка... — жартома відповів Сергій. — Ну все, я мушу бігти!

— Серьож, Серьож, ти куди? — Іра намагалася докричатися до чоловіка, але він одразу вимкнув телефон.

Телефон мовчав, і жінку охопила тривога: вона дзвонила Сергієві, писала повідомлення, але все лишалося без відповіді. Аж раптом, 06:05 — «ваш абонент на зв'язку». Ірина кинулася дзвонити на всі номери чоловіка, але телефон знову був вимкнений.

— Іро, що з тобою? Ти вся на нервах,— зауважила подруга, до якої Іра забігла, аби зробити їй зачіску.

— Не знаю, все з рук падає. Що зі мною робиться?

— Тобі хтось дзвонить, — подруга подала Ірі телефон.

То був Ірин старший син, якого вона залишила наглядати за меншим, тринадцятирічним, удома.

— До нас, мам, Денис приїхав, — казав син. — Це Сергій побратим. Ти ж пам'ятаєш Дениса? Він тільки-но демобілізувався. От слухавку просить, даю.

— Іро... — почав якимось моторошним голосом Денис. — Ти коли вдома будеш?

— Що сталося? — Іра кинула з рук гребінець і присіла на низесенького стільчика.

— Прийдеш — я все скажу.

— Полон? Загинув? Кажі, Денисе! Все кажі, а не коли прийду! Що з Серьожою?

— Іро... прийдеш додому — скажу.

Іра швидко зібрала перукарські приладдя, так-сяк натягнула куртку й вибігла від подруги. Біля під'їзду її чекав в авто чоловік подруги, який повіз її додому. Вона передумала всі можливі варіанти, що могло трапитися. А коли вийшла з авто за кілька метрів до будинку, зупинилася і подумала про себе: «Мабуть, Серьожи вже немає».

— Загинув? — Ірина лиш встигла відчинити двері додому, як побачила на порозі Дениса.

Побратим «Паштета» ствердно кивнув головою.

— Я хочу подзвонити командирові, — спокійно відповіла Ірина, а Денис змирився і не коментував нічого. — Командире... не співчуйте, чекайте, у вас там двоє Степаненків! А ще... ще двоє — із позивними «Паштет».

— Тут у нас таке коїться, Іро... Але, на жаль. 1967 рік. Бориспіль. Це він. Пробач.

— Підтвердив? — здогадався Денис, але Іра мовчала й почала набирати ще якийсь номер. Вочевидь, вона не дуже довіряла словам ні Дениса, ні командира, а може, просто хотіла пересвідчитися, а може, то просто жіноча надія: а раптом — полон, а раптом — живий.

Ірині розповіли побратими, що тіло Сергія залишене на полі бою, і забрати його звідти не можуть.

— Його тіло було пошматоване й скалічене, неможливо упізнати. Ви не боїтеся? У мене на телефоні є фото...

Сергій Степаненко

Ірина дочекалася, коли я їй кивну, і витягнула свій телефон: вона перелистала буквально кілька фото й одразу показала місце, де вдарила міна, яка знесла бліндаж.

— Хлопці довго не хотіли мені його показувати. Ну, це фото. Я розумію, воно жахливе, але я мала знати, як пішов із життя мій чоловік, що то не випадково його десь підстрелили, а він загинув відстрілюючись до останньої гранати, до останнього набою. Отут, бачите, голова його, каска, а тут — ноги. А ото берці його, я їх відразу впізнала. До речі, хлопці мені дзвонили й казали, що досі берці там валяються. На полі бою. А ще, казали, щоб я точно знала, що він герой, бо відбивав своє до останнього подиху. Потрібен-не потрібен той ліс — інше питання, але, можливо, оте, що вони посунулися вперед — то частково і його заслуга. «Гордися ним, Ірка, — кажуть мені його побратими, — він в тебе герой». І я, знаєте, горджуся. Хоча ми планували з ним, що він буде дід старий, а я — бабка, і так будемо собі доживати разом віку — таке собі уявляли й сміялися. Але ж... він герой, а я — сама тепер. І багато не збулося наших планів: дуже хотіли десь разом поїхати з ним, він і гроші трохи копив на ту поїздку, але, бачите, як воно...

Сергій народився в Росії, у Челябінській області, місто Копейськ. Батьки його геологами були й постійно переїздили з місця на місце. Хоча рідним йому був Бориспіль, де він згодом оселився з Ірою й де у них народився спільний син Павлик (Іра і Сергій мають від попередніх шлюбів дітей однолітків — доню та сина; а в Сергія ще й двоє онуків є).

— Прожили ми з ним разом майже 20 років. Хоча, ні, таки року не вистачило до такої дати. А познайомила нас спільна подруга, і якимось так склалося, що ми одразу й стали жити разом з ним. Ну, тобто отих усіх «канфетов-букетов» у нас не було. А він веселий такий завжди був, так з ним приємно було. А сама я з Немешаєва, то добре пригадую ту ніч, як ми гуляли Немішаєвим і він мені Висоцького напам'ять читав. Я слухала тоді Висоцького, та багато хто тоді слухав Висоцького, але ж не в такій кількості. То я з ним прогулювалася з думкою, коли ж в нього той Висоцький кончиться. Познайомилися ми в 1997 році: як зараз пам'ятаю те спекотне 11 липня. А в 2017-му... вже сама.

Сергій прийшов до Іриної сім'ї в гості й одразу сподобався її матері. А тоді вони й жити стали разом.

— Веселий він був, і не просто анекдоти «травив», а мав тонкий такий і дуже дотепний гумор, бо чоловік він грамотний був — читав багацько.

Іра ніби залізла в мушлю спогадів про Сергія і навіть не розплющувала очей — так їй було приємно згадувати, якими вони були 20 років тому.

— Математику добре знав, ну, краще за мене, бо завжди мене підколював, що мене в магазині надурити — то багато маніпуляцій не треба. До торгівлі мав хист. Ми з ним фруктами разом торгували, то він вмів оце: знайти й купити те, що треба, і за добру ціну. І продати знав як. Бо я того не вмiла й не вмiю досі. А потім ми виїхали з Немішаєва й перебралися до Борисполя. Народився хлопчик у 2005-му. А він же ще в мене служив на морфлоті, три роки. Спорт страшенно любив, ми як познайомилися, то в нього була отакусенька талія

і отакенні плечі, бо він же ж цим, культуризмом, займався. Так, воно, здається, зветься. Звісно, за 20 років трохи заріс, і талія вже не така, але спина була атлетичною, штанги все життя тягав, уся хата була в тих його штангах і гантелях. Але мені було все одно на ту талію, на ті плечі, я свого Серьожку любила.

Коли Павликові було три, Сергій відкрив свою будівельну фірму: зібрав бригаду, шукав постійні замовлення, об'єкти й будинки під ключ будували. Мав до того хист Сергій, і з людьми вмів домовлятися, каже Іра. Аж раптом — криза, і Сергій подався в таксисти: працював багато, виснажливо й не в задоволення. І так до самої війни.

— Як почався Майдан, то він довозив активістів до Бесарабки. І коли повертався додому, то все розповідав,

Сергій Степаненко

чого набачився там. І я лиш благала, щоб він в тому участі не брав, боялася за нього, переживала. Дитинка ж у нас хворенькою народилася, і я просто просила його сидіти вдома, допомагати. І він прислухався. Хоча ми дуже тим переймалися, дивилися всі вечори телебачення, новини читали й відверто, кортіло там бути, серед тих людей. Але дитинку ми не могли лишити.

Але потім почалася війна: анексія Криму й перші бої на Донбасі.

— Що ж це робиться? — Сергій звично сидів увечері перед телевизором, аж раптом присунувся ближче й спохмурнів.

Це був день, коли Росія відібрала Крим. І Сергій того не стерпів.

— Треба туди йти воювати, захищати. Чого вони на нас нападають?

— Сергію, нащо тобі туди? У тебе дитина... Серьожка!

— Я сказав, що треба йти! — Сергій вийшов з кімнати й на порозі спинився, обернувшись до дружини. — У мене двоє племінників, у тебе — син, і я не хочу, щоб їх забрали. Краще мені піти. Та й досвід маю: тю... три роки на морфлоті, і сили в мене ще є. Сина треба захищати, щоб ті виродки не дійшли сюди.

Вперше Сергій пішов добровольцем 9 лютого 2015-го. То був одразу 25 батальйон «Київська Русь». І служив він до червня, допоки не підірвався на «розтяжці».

— Він приїхав зі страшною ногою — вся розпанахана була. Кошмар...

Іра притулила долоні до обличчя, згадуючи той жах, і кінчиками пальців стерла сльозу, що не встигла скотитися.

— Хоча лікарі казали, що то не так страшно, і що то просто для мене воно виглядало так брррр... Ну, вони, напевне, і не таке ще бачили, раз так казали. Я би ще назвала позицію, де воно все відбулося, але не можу згадати... Чи то «Дружба», чи то «Олімп». Його тоді добу протримали в госпіталі Артемівська, а тоді перевезли до... до Харкова. Я ж того дня, як тільки мені сказали — бігом на Харків їхати, дитину лишила на його маму. Два тижні там біля нього просиділа, поки він трохи прийшов до себе. Але скільки я там надивилася на тих білолашних поранених, на наших хлопців: більших-менших, та це ужас був. Просто ужас! А потім Серьожу чомусь мали перевезти до Чернігова, але я пішла до керівника нашого київського шпиталю і попросила, щоб до Києва. І мене почули тоді. У Києві його чекали ще 10 операцій на тій кошмарній нозі. То все так нас вимотало, що я навіть і подумати не могла, що він після всього того ще раз надумає їхати воювати.

Але «Паштетові» постійно дзвонили побратими: вони чекали його на «нулях», а він після кожного дзвінка говорив: «Поеду-ка я еще послужу». Звісно, Ірина нагадувала про ногу, яка ще не загоїлася, але він сміявся і казав, що ще не таке на фронті буває — зростеться.

4 грудня «Паштет» їхав на фронт знову. В Ірини тоді була висока температура, але вона не зважала на умовляння чоловіка зостатися вдома й пішла провести його до вокзалу. Сергій стояв на найнижчій сходинці вагону, до відправлення лишалася одна хвилина, і провідник

кивнув чоловікові, щоб піднявся вище. Сергій поцілував Ірину, повільно переступив ще три високі сходинки й повернувся вже на платформі тамбура. Провідник підняв важенні металеві сходи, потяг здригнувся й зашарудів коліщатами.

— Не переживай, Ірка, все буде добре! — з усмішкою гукнув «Паштет» дружині.

— Кожного ранку дзвони мені! — крикнула Ірина вслід.

— Так точно! — «Паштет» усміхнувся і приставив праву долоню ребром до голови.

Вона лиш махнула на те головою. Ірина поволі дійшла додому, лягла у ліжко й набрала Сергія.

— Ірка! — трохи різкувато відповів «Паштет». — Та все нормально, їду. Не мішай спати.

Це її заспокоїло й додало сил. Він з фронту майже нікому не дзвонив — тільки їй: щоранку, як вони й домовилися.

— Ірка, тут настояща війна... Ти цей... не вір телевизору, — тут війна, розумієш?

— Понімаю...

Ця розмова відбувалася тоді, як «Паштет» уже був на Світлодарській дузі і як стартували кровопролитні бої, що відновилися опісля Дебальцівського «котла».

— Знаєте, я тоді якось не знала, що казати. Ну тобто, я розуміла, що це страшно, що це війна, переживала, але ж я знала свого чоловіка, розумієте? Я просто думала: це ж мій Серьожа, він у мене уххх який, і стріляє гарно він, автомати-пістолети знає, добре розбирає, складає-перескладає, ну що йому страшно? А нічого! Думала, думала я... Він казав, що гранатомёт

у нього тяжкий, а я на фотках вже побачила той гранатомьот, який він ogromний був. Тоді сміялася, мол, ти на передок за орденами не лізь, краще в окопі посидь, а він ото вже на передку був, а потім в окопі... але ми сміялися. У нас усе життя отак у жартах і минало. Ну, і сварилися ми, як і всі люди, нема тих, що не сваряться.

Усе в них було спільне з того часу, як він прийшов на другий день знайомства до Ірини жити. А тепер порожнеча... Вона купила квартиру в Борисполі на ті кошти, що компенсувала держава за Серьожину загибель. Йшла по шпалери до магазину й думала, які йому сподобаються і чи сподобаються взагалі шпалери. А може пофарбувати стіни? А може крихтою? І блукала тим будівельним супермаркетом, не могла нічого вибрати: кілька разів досягала з сумочки мобільний, хотіла подзвонити-порадитися, а нікому...

— Серьожа! — Іра набрала синів номер.

Сім'я Сергія Степаненка

— Мам...

— Вибач, сину... я знову назвала тебе його іменем.

— Бери шпалери, які тобі подобаються, Серьожа би погодився, — заспокоїв Ірину старший син.

А меншому її, спільному їхньому синові Павлику, тяжко, та й Ірі з ним непросто самій. Бо найбільше він батька слухав. «Папа в космосі» — каже Павлик і не дуже вірить, що він загинув. Зрештою, йому спершу й не сказали, що тато загинув, та й на похорон не пустили. Лише навесні після загибелі Ірина відвезла дитину до батька на могилу. Павлик довго вдивлявся в батьків портрет і врешті дуже спокійно, глянувши на матір, сказав: «Нічого, він трохи тут полежить і знову встане».

Василь Панащенко («Ваха»)

14.08.1983 — 19.12.2016

25-ий батальйон
«Київська Русь»

В окопі було доволі холодно. «Буржуйки» сильно не розкочегарювали, щоб не привертати увагу ворога, а грілися дутими військовими бушлатами. Того ранку було якось особливо морозно: після вчорашнього важкого бою хлопці подіставали невеликі банки «тушківки», змерзлу кашу, і потрісканими від холоду руками почали видлубувати їжу. Із кришок від консерви поробили собі імпровізовані ложки й зернинка за зернинкою вкидали до рота крижану кашу. Справа була не з простих і не з приємних: добути собі замерзлого сніданку, не розпаливши вогню.

— Ваха на зв'язку! — спрацювала рація в когось із них.

— Що там в тебе? — хрипко відповів один із хлопців.

— 4-5-0. У вас что? — бадьоро продовжував «Ваха».

— Та сидим кашу долбим, — сердився вояка після невдалої спроби, коли гостра ложка ковзнула по мерзлій каші й трохи зачепила його по пальцях, аж виступила кров.

— Не понимаю, чевы там долбите? Два человека по окопам быстро ко мне, — наказово гримнув «Ваха».

— Плюс! — хлопці кинули бляшанки на дерев'яного виступа, який слугував маленьким столом, і метнулися до виходу.

«Ваха», він же Василь Панасенко — солдат батальйону «Київська Русь», спокійно сидів у своєму окопі, підкидаючи малюсінькі хмизинки до невеличкого жару. Вогник був такий маленький, що навіть і смужки диму не вйнуло з окопу. «Ваха» помішував розігріту кашу, її запах заповонив весь окоп, і в хлопців забурчало в животах. Вони б могли зараз гніватися на нього, що стрімголов бігли окопами, але хлопці не стали.

— Быстро поели, пацаны, и по домам, — нарешті тишу порушив «Ваха».

— Гуп! — гримнуло недалеко, бо згори сипнулося землі; хлопці зіщулилися, а «Ваха» лиш встиг долонею прикрити кашу.

— Чего боитесь, ребята? — знову усміхнувся «Ваха». — Они же нас проверяют. Вы что, забыли, где вы?

— Да не, просто гахнуло нормальненько! — трохи розгубився один із «гостей», дожовуючи теплу кашу.

— Гуп! Гуп! Гах! — перервало трапезу нове гримотіння снарядів об землю.

— Так, поели? — «Ваха» вже й сам стривожився. — А теперь бегом по окопам, чтоб я вас не видел.

Хлопці швидко подякували, потисли руку Василеві й чкурнули по своїх точках.

— Гах! Грим! Гах! Гуп! Гуп! — снаряди стали падати саме туди, де був окоп «Вахи».

Один із хлопців сіпнувся повернутися, але побратим вчасно його спинив: снаряд влучив туди, де вони тільки-но їли гарячу кашу. Шансів вижити у «Вахи» не було.

О першій годині дня Василевій матері на роботу за- телефонував її перший чоловік, батько «Вахи».

— Лена... — почав він не своїм голосом, і якби не його ім'я в телефоні, то й не впізнала б. — Тут тебе хотят кое-что сказать.

— Ви — Панасенко Олена Василівна? — ніби готуючи до поганої звістки говорив незнайомий чоловічий голос. — Ваш син...

— Нет! Вася! — закричала мати, так і не дослухавши повідомлення.

Співробітники здогадалися, що трапилося, і кинулися до жінки: хтось обіймав, хтось ніс води, хтось прочиняв вікна. Їй дали виплакати і принесли телефон, який випав з рук. Олена Василівна знову приклала його до вуха. На тому кінці дочекалися, коли жінка отямиться.

— Де? — спитала Олена Василівна.

— Світлодарська дуга.

— Син де?

— Поки що в моргу Дніпра. Вам нікуди їхати не треба, ми все вам скажемо, що робити.

Це був найтяжчий день в її житті; з того часу, каже жінка, вона вже не плаче. Сльози можуть котитися з очей, а насправді це такий фізичний захист: морально Олена Василівна виплакала всі сльози того дня, коли загинув її Вася. Зрештою, вони домовилися про це з «Вахою»: спершу вона обіцяла не плакати, що б не трапилося, коли Вася поїхав на фронт вперше, а потім — коли на війну поїхав її чоловік.

— Мам, ты мне пообещай, что бы не случилось — ты плакать не будеш! — просив Василь.

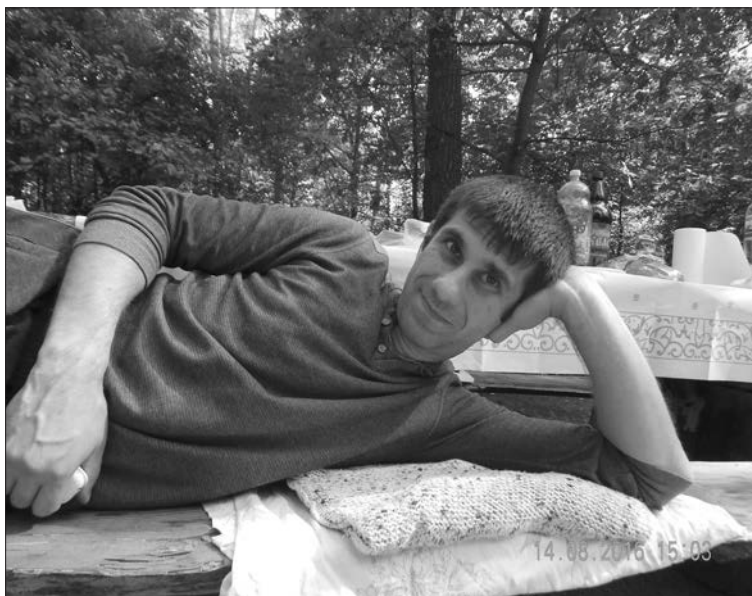
— Я не хочу об этом думать, сынок! — благала не вести таких розмов мати.

— Но все же... Ты разве-что немножко так, ну, для людей, мам. Но не показывай своей слабости. Обещаешь? — наполягав Вася.

І Олена Василівна пообіцяла, і тепер не може порушити обіцянки. Тримає слово. Жінка не плаче, лише зрідка боляче зітхає і часом схлипує.

— Він взагалі багато зі мною говорив, перед тим як пішов на війну, ходив іноді за мною і зі мною, не міг наче наговоритися.

Олена Василівна судомно м'яла в руках його темно-зелені камуфльовані тактичні рукавиці, а на колінах

Василь Панасенко

розклала український прапор — той, яким накривали труну із її загиблим Васею.

— Знаєте, ми квартиру знімаємо, і він от завжди мені говорив, а особливо перед смертю: «Мам, ти трішки ще потерпи, і в тебе буде все — і гроші, і своє житло». Я ж його перебивала, що все воно з неба не падає, на це треба тяжко працювати. А він на своєму стоїть, і твердить мені: «Мам, я тобі просто кажу — от-от і в тебе буде усе». А мені ж пенсію по закону продовжили, і я вічно нила, що буду завжди працюючою пенсіонеркою. Зараз і справді в мене є все, але нема найголовнішого — духу, немає сина, немає того, заради кого я повинна була жити. Зламали.

Дзвонив Василь і незадовго до смерті, 14-го грудня, і тишив маму, що ще зовсім трішки служби в АТО — і він приїде додому.

— Мам, вот видишь, уже три місяця пролетели, і так быстро, видишь, как один день? А ты говорила — долго, долго. Вот еще три дня — и я буду дома, время-быстро летит...

— Верю, сына, верю. Жду!

Олена Василівна спершу дуже нервувала, коли Вася не дзвонив. Але це був складний і моторошний 2014-ий. А коли призвався чоловік у березні 2015-го і на рік поїхав на фронт, то жінка почала нарешті звикати.

— У нас була з ним домовленість, що я йому не телефоную. Вже як він поїхав знову, — пригадує Олена Василівна, — бо у 14-му я йому надзвонювала постійно, ще й сердилася, що він не відповідає. Не розуміла тоді,

де він. А як чоловік повернувся, то вже мала досвід дворічний, скажемо так, фронтових розмов. І не турбувала Васю, а чекала, сиділа й чекала дзвінка. І завжди просила набрати мене, як буде вільна хвиля. Мій телефон був постійно заряджений і увімкнений дзвінок, щоб я точно почула. Він дотримувався обіцянки й дзвонив, щонайменше, аби сказати: «Доброго ранку, ніч була тиха і я добре виспався». Або: «На добраніч, у нас тихо: спи спокійно, мамусю». Він жив у бліндажі. Сам. Знаєте, яка була його козирна фраза тоді? «Мам, я натопив так сьогодні, викупався... Мам, та я тепер як дя-я-ядько!» І ми з ним вдвох отак в трубки сміялися. Але й бурчун він в мене трохи був: все злився, коли хлопці брудними від болота берцями в його щойно прибраний бліндаж заходили й ноги не витирали. Але тут же забував про це, як задумувався, що хлопці, певно, голодні. «Зі своїм? Ну то зі своїм і підете, а тут в мене сіли й поїли» — наказував «Ваха». А він в мене, знаєте, усе гарно готував — від картоплі до голубців.

Олена Василівна часто й багато тепер може розмовляти з синовими побратимами на могилі «Вахи»: завжди є що згадати. А буває: голуб нізвідки прилетить та й сяде на хреста. І сидітиме, допоки з могили мама з хлопцями не піде. Стежить Вася. А часом їде мама до нього на кладовище, а тут дощик накрапати починає і хмари за собою тягне — густі, як дим від осіннього спаленого листа. А поки дійде до могили — розвидніється...

Василь народився на Поліссі. Мати завжди каже, що виріс її Вася таким же сильним і патріотичним, як

деревляни. Був аж надто справедливим в усьому, і часто Васю за це навіть недолюбляли й уникали. Але йому було байдуже. Коли Васі було п'ять років, народилася сестричка Таня. Тішився він тому, але сталося лихо... Разом із батьками й тримісячною Танею хлопчик потрапив в автокатастрофу: усі, крім Тані, вижили. Василь же отримав дуже тяжку травму (параліч правої частини тіла) від якої довгий час його виходжувала мати.

— Мам, чому не я, а она? — питав після аварії п'ятирічний Вася. — Она же маленькая, она же ангел...

І материнське серце розривалося з болю.

Минув рік після трагедії, як у сім'ї з'явилася маленька Оксанка. Вася небо готовий був прихилити для сестрички, так мамі допомагав її бавити, так оберігав маленьку. А коли родина Панасенків перебралася до Ірпеня, родичів там не було, і материною опорою був Вася — у господарці, з сестричкою та навіть їсти зварити.

— Пам'ятаю, доня була ще зовсім крихіткою, а мені треба було їхати до Києва за продуктами. Довго не наважувалася, а потім таки наказала Васі доглянути годинку-другу за сестричкою. Молочка зцідила, бо груддю годувала ще, і кажу: як прокинеться і буде плакати, дай їй молочка й погойдай, та й хай собі далі спить. Він мені «ага-ага», і я поїхала. Повертаюся до хати, а там обоє в плач. Що сталося? Перше до Васі кинулася: чого плачеш? А він гладить малу по голівці й каже: бо Оксанка плаче. А вона чого? Бо голодна. То чого ж, питаю, не дав молочка? А він голову опустив і ще дужче плаче: бо я його сам випив. Дуже любив сестричку... Як в училищі її з собою в гори взяв, ще школяркою, то на гору за

руку за нею йшов, не відпускав. Любляча дитина була мій Вася...

Ранньою весною 2014-го Василь поїхав на війну, щоб вберегти і матір, і сестру, і дружину з донькою. Тричі йому відмовляли — і зрештою військовий комісар посадив у авто кількох чоловіків (Вася був з ними) і відвіз у «Десну» на навчання. А тоді формування 25-го баталу «Київська Русь». Василь був у батальйоні з моменту його створення. Наприкінці серпня батальйон рушив із Чернігова під Дебальцеве. А в жовтні його підрозділ вийшов звідти: «Ваха» був поранений і приїхав до Києва на лікування і реабілітацію.

— Васю, сину! — мама кинулася до пораненого, який ледь перекидав ноги через височенні сходишки вагону. —

Василь Панасенко з дочкою та мамою

Чого ж ти не сказав нічого! Мені хіба сказали, що вас літаком, що борт поранених. А ти поїздом, ранений. Вася!

— Я не один, мам. — Вася оглянувся до вагону, з якого за ним вийшли ще кілька вояків.

Рідні й волонтери, які зустрічали, стали в один голос вигукувати: «Герої! Слава Героям!»

— Не надо! — гнівно спинив хтось із поранених. — Не кричите! Какие мы герои?

— Мы не герои... — мовив і Вася та сів у швидку, яка чекала їх біля вокзалу.

В Ірпінському військовому госпіталі, а тоді на реабілітації вдома, син був майже увесь 2015-ий рік. Мама тішилася спокоєм, що Вася вдома, а йому хотілося до хлопців.

— Мам, посмотри, — Вася відкрив долоню, і в ній заблищала золотиста медаль, — тепер и у меня уже есть и «корочка» своя. «За участь в АТО». Мои ребята, мам, демобилизуются, и я иду дембельнуться с ними.

Василь поїхав і наступного ж дня набрав матір повідомити, що підписав контракт. Олена Василівна плакала й просила не повертатися знову на війну, бо ледь відійшов від поранення. А Вася був спокійний і врівноважений, впевнений, що точно робить правильно. Казав: «Мамо, та вже весною буду вдома, скільки тої зими? Але треба ж... бачила, що там робиться? Не доведи Господь, аби вони дійшли сюди».

— Не скажу, що Майдан його не зачепив: ми вдома дуже багато говорили про Майдан, але туди він мало ходив. Йому дуже не подобалася політика. А от коли стали стріляти, то він зірвався і побіг.

Олена Василівна знайшла невеличку й не дуже якісну фотографію на своєму телефоні з Революції Гідності, де поміж друзів стояв її Вася.

— А військо... до нього син завжди тягнувся, з дитинства. Хоча через ту аварію в дитинстві його могли й не узяти. У нього справді була проблема: він не міг ходити, я його на собі носила, як він малим був. Але як хлопці пішли, то він не хотів «косити». Служив у Полтаві у «червоних казармах», і там став зв'язківцем. Але він так любив машини — усі ті двигуни й гвинтики; якимось навіть трохи таксував — не так заради заробітку, як тому, що можна було баранку крутити. То вже контракт підписав як водій. Вдома залишилася його машина, он стоїть.

Вдома в Олені Василівни ще багато речей, які нагадують про її сина: і його одяг, і нагороди («За мужність III ступеня», «За жертвність», батальйонна від «Київської Русі»), а ще рукавички його тактичні, улюблений ліхтарик, прапор, який разом з ним був, який йому підписали хлопці, і прапор, що на труні лежав, коли «Ваху» ховали.

Ще пані Олена дістала зі своєї жіночої сумочки невеличку чоловічу косметичку, в якій знайшлися сірники та три хрестики.

— Оцей хрестик я в 2014-му зняла з себе й дала йому, як він в АТО йшов, а ось цей він придбав у батюшки й попросив, щоб той його благословив, а третій хрестик — то його благословив капелан. І ті хрестики завжди були на ньому, а у 16-му році, коли він йшов, усі хрестики залишилися вдома... Не можу я з цим розпрощатися, так і ношу зі собою: частинка сина тепер завжди зі мною. І ще тут є відкриточка — її малювала й нею вітала Василя його доня.

ΠΡΟΜΩΝΑ

Андрій Кизило («ОРЕЛ»)

02.05.1993 — 29.01.2017

72 ОМБр

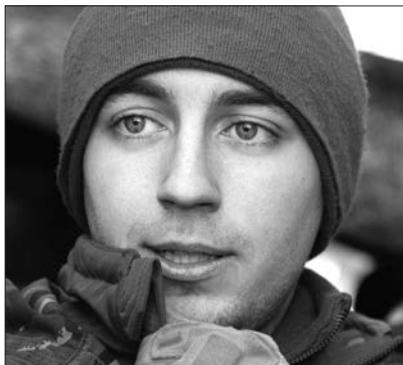

Фото Олени Мокренчук

— Ксюш, як ти думаєш, мені потрібен психолог? — питав Андрій, перечитуючи новини з війни й час до часу поглядаючи на сплячого Артемка.

— Думаю, ти міг би спробувати, — у голосі Ксені прозвучала надія, що Андрій може повернутися до спокійнішого життя, вгамувати емоції, хоча їй було дивним таке питання — все спільне життя вона звикла, що Андрій сам собі дає раду з психологічними навантаженнями, вона сама переконала себе, що Андрій професіонал і здатен впоратися з усім, аж тут...

— Я просто питаю тебе, бо тобі з боку краще все це видно... Мені здається, що я не справляюся...

Андрій говорив тихо: чи то від розчарування й занепаду сил, чи то просто не хотів збудити дитину: він із кожним роком фронту ставав усе замкнутішим і все частіше пірнав у свої роздуми; війна додала йому суворості, але й мудрості та виваженості теж.

Коли загинув найближчий друг Андрія з позивним «Мауглі» (Андрій Жук), чоловік навіть не міг спілкуватися з рідними кілька днів. Його вагітна дружина Ксеня

заходила з ним розмови й повертала до дійсності. Андрій багато мовчав, а часом навіть плакав — вона вперше бачила його сльози. Після смерті «Мауглі» Андрій став іншим, він відчував, що не дасть ради сам з усіма флешбеками війни та емоціями після смерті побратимів.

— Ти виснажений, коханий, Андрію. Тобі так треба відпочити й перезавантажитися.

— Ми просто от живемо й не знаємо, що нас завтра чекає і скільки нам того життя лишилося...

— Андрію, не кажи так, я тебе знаю: ти все плануєш далеко наперед. Тобі, певно, треба два життя, щоб встигнути все це зробити. Все ми зробимо ще, все встигнемо — не спіши.

— Ну, встиг — то встиг, а що не встиг — то так тому й бути. От Тьома підростає, я ж його навчу, і він замість мене багато зможе зробити.

Андрій говорив так, ніби не дуже уважно слухав свою Ксеню, а зосередився в собі.

— От і я про що: все до кращого, — втішилася Ксеня, що Андрій заговорив про Артема. «Отже, не все втрачено», — подумала вона, а вголос мовила: — Навіть той «Захар Беркут», куди ми так хотіли поїхати. Ну, зірвалося того разу, значить так мало бути.

Андрій неохоче кивнув; насправді чоловік дуже хотів поїхати «на лижі», вирватися хоч на кілька годин.

— Ксеню! — прокинувся серед ночі Андрій і метнувся до дружини.

— Господи, що?

— А давай таки поїдемо на «Захара Беркута»!

— Третя ночі, на вулиці мінус 30. Усі навколо хворі, на кого малого лишити?

Ксеня запанікувала від Андрієвої поведінки.

— Ай, когось та й попросимо...

Андрій притулив голову до подушки й знову задрімав. А Ксеня вже не могла спати. О шостій ранку чоловік підірвався з ліжка й почав швидко збирати речі в похід. Збудив Ксеню вже зі словами «їдемо!» Він не питав, він стверджував.

І вони поїхали. На «Захарі Беркуті» вони були тільки півдня, та навіть такий обмежений час розважив їх.

— Ну все, можна ставити «галочку», що я тут був і одна з моїх мрій здійснилася, — тішився Андрій, не змовкаючи дорогою додому, а Ксеня знову бачила свого усміхненого й щасливого Андрія і раділа, що погодилася на таку авантюру.

Це була його остання відпустка. Стандартна відпустка на 10 днів. І за той час Андрій відвідав усіх родичів в Україні, навіть найдалших: у Львові, в Умані, у Білій Церкві, у Києві, Андрій встиг зустрітися зі своїми друзями, а в Академії взагалі цілий день безвилазно провів. І хоч багато встиглося за ті дні, і хоч Ксеня знову бачила його усмішку, усі зауважували, що Андрій став замкнутішим. Але тоді всі зважали на те, що у нього тепер була посада відповідальніша, звання, а не якісь лихі передчуття. Хлопці з батальйону згодом розповідали Ксені, що останні три дні до загибелі командира «Орла» не впізнавали.

— Від нас він поїхав 18 січня вранці. А через 10 днів загинув... Андрій приїздив на авто, пам'ятаю, дуже переживала, бо ожеледиця була, а він швидко їздив. Прощання було того дня незвичним: завжди він поспішав, як їхав з дому в АТО, я йому бігом канапки в дорогу

робила, сумку пакувала, і він дуже швидко біг, а я плакала. А того разу часу в нього було багато. Десь о шостій ранку він виходив з дому, а перед тим обійняв мене дуже сильно й сказав «тримайся, мала», і пішов. Уперше я не плакала, повернулася до кімнати, дитина спала, і я біля сина прилягла й собі заснула. А прокинулася вже як він набрав, що вони виїхали на трасу. І ті 10 днів подальших я була дуже спокійна: він мене запевняв, що з такою посадою в нього дуже багато роботи в штабі й на передовій він вкрай рідко. І мені було спокійно: я вже знала, де штаб, де «нуль», і де які позиції його батальйону. Тож мені справді було спокійно.

Хоча насправді про подробиці їхніх бойових виходів і операцій Ксеня й не здогадувалася: Андрій не розповідав. Ба більше, кілька разів він просив Ксеню надіслати йому кольорові олівці та контурні карти Європи.

— Ви там і Європу хочете завоювати заодно? — сміялася Ксеня.

— Та нема, що тут робити: хоч помалюю карти ті. І олівці кольорові не забудь, а ще — кулькові ручки з таким тонесеньким стержнем, знаєш?

Після смерті Андрія жінці віддали його особисті речі, одяг... І вона лиш тоді помітила ті контурні карти й олівці, які надсилала впродовж року. Вони навіть не були розпаковані, не те щоб обмальовані. Він так її оберігав від усього, що хотів перестрахуватися і переконати, ніби в нього там справді все спокійно.

Навесні 2014-го, після Революції Гідності, як ще свіжою була рана майданівських розстрілів, Ксеня стри-

вожилася, коли Андрія забрали на полігон. І це було надовго, вона знала — чоловік попереджав. «Але це просто полігон», — сміявся Андрій, обіймаючи юну дружину. Йому потрібно було швидко спакувати речі, і він просив йому допомогти в цьому Ксеню. А вона бігала по хаті, плакала й забувала, де що лежить. Нервувала й боялася невідомості, зізнається: вже тоді було відчуття, ніби не на полігон, а на війну відправляє Андрія. Драматизму додавали його розмови телефоном, у яких Ксеня чула, що «грузять техніку» й «ми там збираємося». Жінка уявляла кадри з війни, і ставало геть страшно. Але він вмів заспокоїти, дзвонив і розповідав смішні історії і підбадьорював улюбленою фразою: «Живемо собі далі й до весілля готуємося».

Андрій — природжений вояк із родини військових. У першому класі, коли дівтора малює сонечка та машинки коло хати, Андрій малював «танчики», військо, потім зброю, вбитих людей — війну. Ніхто не сумнівався, що піде стежкою діда та батька та й стане військовим. І ніхто не заперечував. Зрештою, навіть вдома з Ксенечкою він жив по-військовому уставу: все мало бути акуратно складене, застелене, прибране, висіти посортване в шафці. Андрій ніколи не запізнювався, як і його дід: якщо о 18 годині, то жодних 10 хвилин туди-сюди.

— До речі, знаєш, ми з ним познайомилися, хоча тоді на це уваги не звернули, третього числа третього місяця 2013-го року. І ми собі вирішили, що з таким збігом «трійок» мусимо бути щасливими.

Ксеня почала ковзати пальцем по смартфоні, передивляючись фотографії перших побачень; вона усміхнулася, зупинившись на фотографії їх двох із

невеличким букетом щойно назбираних польових квітів.

— Дивися, от тут навіть: Андрій був такий маленький скромненький хлопчик, який взагалі не скидався на військового. Ну, правда ж? Але одного разу він мені сказав, що його не відпускають з КПП, а для мене ця назва була взагалі чимось з іншої мови. Тоді вже він мені розповів, що він військовий і вчиться в Академії сухопутних військ. Я тоді довго не могла прийти до тями, бо й уявити не могла, що зустрічаюся з військовим — для мене військові тоді означало «великий здоровий дядько», може, кремезний, можливо, навіть з бородою, старший. Ну але точно не образ мого Андрія. Насправді це тільки зовні він був таким миловидним хлопчиськом, а всередині були сотні стратегій не по його віку. Він молодший за мене, але я мала відчуття, ніби старший: він вмів спокійно й виважено приймати рішення і до-

лати проблеми, а його сміх... часто в компанії сміялися більше з його сміху, ніж із жарту. Спинитися не могли.

Вже з перших днів знайомства Андрій постійно повторював коханій, що вона — майбутня дружина офіцера й має бути сильною. Він часто вмикав фільми про

Андрій Кизилю. Фото Олени Мокренчук

війну замість мелодрам, хоча знав, що Ксеня від цього не в захваті. В одному з останніх було аж надто багато смертей.

— Боже мій, це жінці принесли повістку про смерть її чоловіка... Я б, мабуть, не витримала такого, — схлипнула Ксеня.

— Ти ж дружина бойового офіцера, — спокійно відповідав Андрій, не відриваючись від екрану. — Ти маєш бути готовою до всього.

— Без тебе не знаю, як би було...

— Ми, кохана, самі не повинні на когось надіятися: якщо чогось немає сьогодні, то буде завтра.

Андрій з Ксенею жили окремо від батьків і домовилися, що з усім впораються самостійно. І навіть коли Андрія не стало, вона не хотіла на когось надіятися, бо розуміла, що сьогодні всіх багато — родичів, друзів, знайомих, побратимів, їх може бути багато ще день, два, місяць, півроку, але в кожного є чи буде сім'я в майбутньому. І Ксеня прийняла рішення не звикати до підтримки й до людей, бо знала, що рано чи пізно вони відійдуть. Їй було боляче навіть подумати, що колись вона може ще когось втратити, чиюсь підтримку і присутність. Мешкають вони у Львові, у простенькій квартирі спального мікрорайону. Зізнається: час допоміг лише тим, що вона змогла без ридань дивитися на свою дитину, бо одразу після похорону кілька місяців їй тяжко було приймати схожість Артемчика і Андрія, думати, що настане час, і їй доведеться сказати, що тата більше нема. Рятували Андрієві мрії, що син продовжить його справу: подолає ще непідкорені марафони «Гонки нації», вивчить французьку, а може, як і його батько, стане військовим.

— Десь набрала сил і над колискою пообіцяла, що з останнього вийду, але Артем продовжить усе те, що Андрій не зробив.

Ксеня з усмішкою подивилася на зосередженого і заклопотаного автодорогою і дитячими машинками Артема.

— А ще, знаєш, я просто систематично постараюся боротися з усім тим злом, що нас оточувало й досі оточує. Люди такі різні, і не можеш бути впевненою навіть у Львові, що тобі допоможуть і підтримають, що знають і пам'ятають про Андріїв подвиг; а ще, окрім тих, кому війна байдужа, є ще й такі, хто готовий «наживатися» в часі тієї війни, хто готовий маніпулювати буцімто знайомством з Андрієм заради власної вигоди. І це огидно. Але з тим злом треба якось боротися. Я ще не така досвідчена в тому, але старатимуся заради малого й заради прізвища Кизило. Мені багато людей казали й кажуть, мовляв, тримайся, і я тоді не розуміла, за кого я маю триматися, коли я щойно поховала свою опору. А тепер розумію, що триматися мені треба за сина. І ми отак досі одне за одного тримаємося. Я розповідаю Артему, що татко сидить на хмариночці й дивиться за нами, чи ми все правильно робимо, киває нам пальчиком, як ми щось робимо не так. Артем знає, як виглядає його тато. От зараз... Артемчику, золотко!

Ксеня витягнула з кишені телефон і поклікала сина, який миттю відірвався від машинок і підбіг до неї.

— Знаєш, що це за хлопці? — спитала вона, показуючи фотографію бійців 72-ої.

— Військові! — гордо заявив малий і випрямився.

— А де тут твій тато?

— Тут нема, — поглянув хлопчик такими ж, як у тата, величезними голубими очиськами з підозрою на Ксеню, а тоді взявся пальцем листати фотографії на телефоні. — Тут тато! Оце мій тато! Тато на небі, дивиться за нами.

— Вдома в нас стоять фотографії Андрія, і Артем ча-

сто підходить до них і каже «тато», цілує фотографію. А ще, думаю, Андрій снівся кілька разів Артемкові, бо він вранці прокидався зі словом «тато» й підходив до тих фотографій. Поступово показую синові відео з його татом: він ще маленький і не до кінця розуміє, але він запам'ятовує. Думаю, мені так згодом буде легше йому все розповісти — коли він знатиме татів голос, манери, військову форму. Але, чесно, наразі не знаю, як поясню йому, що сталося з татом. Щоразу про це думаю.

Андрій Кизило з дружиною

Вони одружилися під час війни війни: 21 червня в Андрія був випуск в Академії сухопутних військ — відсвяткували й поїхали розписалися, у парадній формі.

— Коли вони стояли на плацу, то священник Степан Сус його дуже сильно покropив водою: він мокрий

стоїть, а ми тішимося, що це Господь Бог буде його обє-рігати так сильно. Але він таки поїхав на фронт. За місяць ми мали повінчатися, але його командир уже не відпускав.

Дивом Ігор Гордійчук допоміг: написали рапорт — і Андрій з Ксенею таки повінчалися.

Андрій багато розмовляв із Ксенею про їхніх друзів, про рідних, згодом — про сина, багато жартував і сміявся, але ніколи не говорив про війну: де вони з хлопцями, що роблять там, чи воює, чи в штабі. Нічого-госінко. Навіть тестю, який допитувався, не зізнавався. Ба більше: він навіть не залишив дружині контактів побратимів. Тому коли в день загибелі не вийшов на зв'язок, то Ксеня навіть не знала, до кого звертатися і кого розпитувати. А зараз вона дізнається про свого Андрія — іншого, не того, що вдома, не того, який її чоловік і батько Артема, а того, який він воїн.

— Передчуття? — задумалася Ксеня, пригадуючи останні дзвінки й розмови з чоловіком... — Та не було нічого. Єдине, що мене насторожило: він ні не набрав, ні не написав повідомлення. То було не в його «правилах» щодо мене. Бо він дзвонив. Постійно. А 29-го — ні. Це насторожило, тільки не схвилювало, бо я вночі того дня, близько 12-ої, з ним розмовляла, і він ще завершив розмову: «Маю сьогодні трохи більше часу, то хоч добре висплюся». Це були останні слова, які він мені сказав, які я від нього почула. Тому коли він вранці не озвався, я просто вирішила, що він ще спить. Малому тоді було 8 місяців: туди-сюди, і час минув до обїду. Але Андрій так і не подзвонив. Я набрала сама, а там — «абонент поза зоною». Я запідозрила лихе: він-то завжди був із

телефоном, бо регулярно мусив бути на зв'язку. І тут я спілкуюся з нашою спільною подругою з його бригади, з його батьком, дідусем, ще жартували ми. І не думалося ні про що погане, займалася своїми справами. А ввечері отримую смс від його вчительки з ліцею Богуна: «Ксюшенька, ти сильна, ти з усім впораєшся, цілую. Буде час і можливість — набери». Я не зрозуміла цього повідомлення і набрала її.

— Ти як? — вчителька першою розпочала розмову.

— Усе добре, з Артемчиком, — спокійно відповідала Ксеня, але серце її застукотіло в тривозі.

— Ага, ну добре, тоді наберемося пізніше.

Ксеня повісила слухавку й перебирала найгірші варіанти того, що могло трапитися. Що це за повідомлення? Що за дзвінок? Вона сиділа, нахмуривши брови й по інерції продовжуючи поколисувати возика з маленьким Артемчиком. Так тривало хвилин зо п'ять, а тоді Ксені надіслали фото Андрія. Це було фото з сайту бойовиків «Трибунал». Поруч підпис — «каратель», а внизу фотографії червоними великими літерами слово ЛИКВИДИРОВАН. Колись Ксеня розпитувала Андрія про цей сайт, а він сердився, мовляв, нащо тобі ще це здалося, і сильно гнівався, коли Ксеня знайшла на тому сайті фотографію його побратима. Тепер Ксеня злякалася, випустила телефон і навіть припинила колисати маля. Це була паніка. Руки затряслися, і вона здригнулася усім тілом, коли телефон знову задзвонив.

— Андрюші більше з нами немає! — кричала в слухавку Андрієва двоюрідна сестра. — Нема Андрюші...

Всередині Ксені стало морозно, а тоді одразу гаряче, все стискалося, і серце ніби хотіло вибити діру в грудях,

щоб було більше простору. Артемчик прокинувся і заплакав ще й від удару мобільного телефону до підлоги. Ксеня не заплакала, вона, здавалося, втратила контроль над своїм тілом і звалилася на крісло...

— То все неправда, вони просто помилилися.

Невдовзі приїхала їхня спільна з Андрієм подруга: їй дали завдання в бригаді — сповістити Ксеню про смерть її чоловіка. Вона їхала до Ксені цілий день і ще довго стояла біля її дверей, аби наважитися подзвонити.

— Настя... — Ксеня відчинила двері. — Андрія вже нема?..

— Нема... — тихо відповіла Настя і обійняла Ксеню. — Нам треба до Київського моргу, його повезуть туди.

Із заплющеними очима Ксеню підвели до тіла Андрія. Хтось із медиків спитав, чи готова побачити тіло під світло-сірим полотном. Вона кивнула на згоду й закусила губи. Простирадло підняли; хтось із супроводжуючих приставив свою долоню до Ксениної скроні, щоб вона не бачила ні закривавлені полотна, ні інші понівечені тіла. Перед нею лежав її Андрій...

— Тепер мені ні з ким буде прокидатися... — тихо, майже нечутно говорила сама до себе Ксеня і затулила обличчя долонями.

«Орел» — таким був позивний капітана Андрія Кизила на фронті, він загинув 29 січня 2017 року. Напередодні перший мехбат 72-ої розгортав два спостережні пости «на нулі», а ще до сходу сонця Андрієва група (19 бійців) висунулася на позиції для зайняття спосте-

режних постів. А виявивши ДРГ бойовиків — вступили в бій. Ворог тоді відступив, але розпочав потужний артобстріл. Аби не кинути на погибель своїх хлопців, «Орел» скомандував зайняти ворожий ВОП. І знову бій: близько двох десятків «двохсотих» із боку ворога. Відбиваючи атаки, штурмова група Андрія організовує оборону ВОПу до підходу основних сил мехбату. Але знову ворожа артилерія. О 9:40 снаряд влучив в окоп «Орла». Під час цього масованого обстрілу загинули четверо вояків: капітан Андрій Кизило, молодші сержанти Бальченко та Крижанський та солдат Оверченко.

Коли Андрія поховали, Ксені було страшно йти спати: вона вклала малого й пила літрами каву. «Тільки б не заснути, тільки б не наснився, бо що я йому скажу? А що він мені пояснить? Ні, не спатиму», — казала сама до себе Ксеня. Вона навіть сердилася на Андрія, що він залишив їх із малим Артемком, боялася в снах з ним сваритися, боялася прокинутися від плачу, боялася збудити сина посеред ночі.

А коли минуло трохи часу, Андрія почало так сильно бракувати, що Ксеня засинала тільки з проханням «наснися мені». Вперше він наснився аж через рік після загибелі, і Ксеня певна: раніше йому було б важко, бо він бачив, як їй непросто і як вона переживає, як плаче. А як наснився — ніби стало легше, вільніше, спокійніше.

— Він завжди за нас переживав і піклувався. Навіть з війни, коли дзвонив. А я йому фотографії малого щоранку скидувала. От, наприклад, відкриває Ксеня листування з чоловіком із десятками фотографій малечі, із побажаннями доброго ранку й на добраніч, із безліччю «люблю вас» і смайлами-поцілунками. — Він питав,

Андрій Кизило із сином

а я розповідала, як малюк росте, як почав «коні пасти», як виріс перший зуб, як поповз, що йому краще купити, куди віддати на якісь заняття, про садочок і школу навіть думали. Він часто нам через когось передавав сюрпризи: то з частини квіти принесуть, то цу-

керки, то якогось ведмедика для Артемчика, то машинку. Або просто прийдуть його хлопці й спитають, що поремонтувати в хаті чи що купити в магазині. Я нічого такого йому не сміла казати, то він так сам піклувався.

Андрій не став для неї героєм після вручення Золотої Зірки, він був для неї героєм щодня, щогодини — вдома чи на війні. Жодна нагорода, каже Ксюша, не замінить їй чоловіка, а Артемкові тата.

— Ну от вона собі стоїть... — підійшла Ксеня до нагородної папки. — От і підпис президента, от Андрієве прізвище тут. Але навіть якби нам її не дали, то це б не відібрало в Андрія його героїзм і ми б не жили якимось по-іншому. Для мене не важлива «Зірка», мені важливим був мій чоловік, він був мені героєм бодай у тому, що на якусь складну життєву проблему я реагую істерикою і слізьми, а він спокійно подумав п'ять хвилин і все вирішив. Зрештою, хіба не героїзм: коли між боями в нього з'являлася годинка часу — він їздив на заняття до репетитора з англійської? Він знаходив можливість

вирватися на день-два з фронту, щоб потрапити на «Гонку нації» в Буковель, він пройшов цю «Гонку нації», бо це була його мрія. От в цьому він для мене герой, а не в тому, що йому дали медаль, бо зраз часто дають медалі не за справжній героїзм. На жаль...

І попри дні пам'яті й вшанувань, є ще будні, коли треба дбати про звичайні справи, прості й складні.

— Того ж року, коли не стало Андрія, коло нашого будинку влаштували свято Миколая і запросили всіх мешканців із дітлахами. Ну й ми прийшли туди з Артемчиком... Ми прийшла, а там... там мами-тати-діти. І ми так скраю стояли з Артемчиком... дивилися, як усім було весело, а тоді ми пішли. Пішли з того свята. Тоді я зрозуміла, що оті всі свята — Різдво, Паска, Миколая — то найгірше, що для нас може бути. А в ту ніч мені Андрій нарешті наснився: він дуже сильно плакав, я його спитала: «Андрію, як же так?» Але він не відповів. Сидів мовчки, а потім підвівся і каже: «Досить плакати: бери Артемчика й ходімо гуляти, бо я не знаю, на скільки мене відпустили». І тоді почався дуже яскравий і веселий сон. Я його досі пам'ятаю, кожна мить того сну, як ми прогулювалися, сміялися, гралися з Артемом... але от не розмовляли.

Андрій у снах просить Ксеню не плакати, просить багато обіймати Артема й казати, що тато його дуже любить. А ще... Андрій говорить, що не знає, чому так сталося. І тому не може Ксюші нічого пояснити, і тому не міг наважитися наснитися раніше. Але тепер обіцяє приходити до них обох частіше. І хоча б у снах обіймати їх.

МАР'ІНКА

СЕРГІЙ ГОЛУБЄВ («ГОЛУБ»)

24.01.1979 — 11.03.2017

Батальйон «Айдар»

Їх тільки троє в одному бліндажі. Це був один із крайніх ВОПів українських сил. Вітряний видався той березневий день, вітряний і холодний. І не до нас вітер віяв, а в бік ворога, сильно й стрімко. Хлопці сиділи, прислухаючись: вони були готові до зустрічі з ворогом, але не думали, що почують його так близько. Підлий вітер грав на боці сепарів, які групою сунули з посадки, від окупованого Докучаєвська. «Айдарівці» не змогли їх ні вчасно почути, ні побачити — лише під самим бліндажем, коли ті підійшли впритул і почали стрілянину. Зухвалі бойовики вирішили взяти «опорник» штурмом. «Голуб» тільки встиг притулити до рота рацію, натиснути кнопку зв'язку й, заплющивши очі, сказати «Сеп...» У ближньому бою «Голуб» і його побратим загинули одразу, а третій дивом вцілів. Бойовики не вгамонилися: вже мертвих, вони закидали їх гранатами. Так вони бояться українських добровольців.

Цю історію Людмилі Павлівні — згорьованій мамі «Голуба» — розповіли побратими, які привезли його тіло додому.

Завдяки тому, що «Голуб» таки вийшов на зв'язок зі своїми, він урятував життя багатьох побратимів: на інших позиціях уже були готові до нападу. Українські вояки вберегли тоді свої позиції, а сепаратисти відступили.

— Він так хотів бути військовим... — очі Людмили Павлівни майже завжди виглядають скляними — вона сумує за сином і часто плаче, каже, не навчилася ще стримувати емоцій і навіть пробувати здаватися сильною, бо сил раніше їй додавав Сергій, а зараз ніби й нема для кого усміхатися; хоча іноді вона усміхається, коли хтось спробує підняти їй настроя — але навіть ця усмішка тяжка й трохи вимушена та натягнута. — Якось незадовго до загибелі Серьожа близьким казав — «Як закінчиться війна і я лишуся живим, то буду в армії, бо то — моє, я там себе знайшов».

Мама «Голуба» — рівнянина Сергія Голубева — не хотіла армійського життя для сина, але зізнається, що її Серьожа й справді у війську розправив крила, набув суворого погляду й вирівняв ходу, — хлопець більше не дивився в землю, коли йшов вулицею, він випрямлявся і дивився ніби метрів на десять перед і над собою. Це був трохи інших Серьожа, зовсім не той, якого мама звикла бачити вдома, будити вранці чи пригощати смачною вечерєю. То був вояка з силою духу певно трьох і чіткою мотивацією, чому йому місце на фронті: спостерігати — це не його. Свого часу до війська Сергія не взяли, бо короткозорим був, та й взагалі слабкий дуже зір мав.

Хоча, попри це, тішився оптикою, розглядав, розбирав її і збирав, а з дитинства годинами міг сидіти за біноклем. Коли рідні та друзі питали його, що йому подарувати, то завжди відстрілювався — «мені — бінокля».

Сергій виростав у родині, де говорили про патріотизм, родині, де були розставлені потреби скоріше від моральних до фізичних, а не навпаки, і де слово «Україна» вживалося гордо, голосно й твердо. Сергій перечитував правильні книжки з історії і завжди все аналізував, а як не міг сам дати ради, то біг до батьків чи бабусі, щоб розібратися. А ще міг годинами слухати бабусині оповідки про УПА: і хоч старенька також тримала майже все в собі, але Сергієві завжди піддавалася, довіряла. Він чув від неї такі розповіді, які не помістять на сторінки книжок чи соцмереж. Власне оці бабуси-

Сергій Голубєв

ні оповідки по суті й сформували його як українця із загостреним відчуттям справедливості. Це бабусині спогади, які він собі закарбував десь в пам'яті, потім змотивували його не просидіти вдома майбутнє своєї країни.

Завдяки бабусиним спогадам, Сергій не міг бути серед тих, хто відсидить на «третій лінії» чи перед телевізором, бо коли почався Майдан, він миттю долучився до «Правого сектору», ходив на блокпости навколо міста по ночах, а вдень ще й встигав працювати. Час до часу втікав до Києва на Майдан, хоча рідним казав, що його відправляють у відрядження. Мама ж дізналася, що син був у гарячих точках Майдану, лише після розстрілів у лютому.

— А потім я поїхала за кордон, щоб трішки підзаробити й допомогти дітям. — Людмила Павлівна хвилюється через цей етап їхнього життя і спілкування — бо розмов стало менше, і їй сумно, що вона десь не вслідкувала того моменту, коли Сергій доєднався до лав вояків-добровольців. — А 13 вересня 2014-го син просто зник. Ви собі уявляєте мій стан? Коли там війна в повному розпалі, коли десятками гинуть на фронті. Ужас мене охопив, і я навіть слова потім не зронила. І тільки за кілька годин зметикувала, що треба продумати алгоритм — де, як і коли починати шукати Сергія.

Його шукали три довжелезні тижні — час тягнувся для його мами надто вже повільно, — вона не знаходила собі місця. На ноги підняла всю місцеву міліцію, але й вони були безрезультатні. І тільки коли минули ці три

тижні, хтось зі знайомих зізнався, що бачив, як Сергій сідав у потяг.

— І я — знову шукати! — мама розповідала мені всі ці тривожні дні й ніби поверталася в далекий і такий небезпечний чотирнадцятий. — З'ясувалося, що він того дня вийшов з хати з паспортом. Отак він поїхав на фронт: лишивши свою улюблену роботу веб-дизайнера. Певно аж за місяць після зникнення, ми дізналися, що він у Щасті, що примкнув до «Айдару» й що позивний його тепер «Голуб». Хоча сам він не дзвонив і не виходив на зв'язок. А як набрав мене, то каже відразу — «Мамо, невже ти думала, що я сидітиму вдома?». Після цього мені залишалося лише молити Бога, аби він його вберіг.

На ротації «Голуб» майже не приїздив, — він навіть не зізнався рідним, що був контужений: трішки в шпиталі відлежався і повернувся на передову. У першу відпустку Сергій приїхав тільки відслуживши рік на передових позиціях, та й відпустка та була коротесенька — 12 днів. А тоді — знову на фронт. Поранення. Але він його втаємничив. Мама прочитала про це... у соцмережах.

— Синку, як ти? Може ти таки додому, Серьоженька?! — Людмила Павлівна плакала в слухавку й не могла уявити, як він лишається на позиціях після поранення.

— Мамо, та зі мною все добре! З чого ти взяла, що мені зле? — Сергій говорив жваво й бадьоро, без жодного натяку на поранення чи травму.

— Сину, не приховуй, бо уже все в інтернеті написано, — мама була розчарована, що Сергій знову не хотів їй зізнаватися і казати правду.

— Що написали? — збентежився чоловік.

— Та пишуть, що тебе поранили разом із «Буратінкою», — сумно констатувала мама.

— Ай, пацани... — розізлився «Голуб», — Я ж вас просив...

А тоді Сергій потрапив таки до шпиталю. Мама прийшла й не впізнала свого раніше круглолицого й миловидного любого сина. Перед нею лежав виснажений і зовсім худий чоловік із посивілим волоссям і випнутими кістками на руках. Череп Сергія був ніби обтягнутий шкірою, а через неї яскраво пробивалися судини. Вона забрала його додому ще на п'ятнадцять днів.

Але його дратувала надмірна опіка та постійне перебування вдома, він закреслював дні до того часу, коли йому знову дозволять поїхати до хлопців. І лиш спливли два тижні, як Сергій покульгав на Схід.

— Мамо, у мене і тут сім'я, і там. Там усі в мене молоді хлопці. — Він переживав за них як за власних дітей.

А своїх діточок у Сергія двоє — дівчинка Даринка та хлопчик Артемко, яким він обіцяв, що все буде добре й він скоро повернеться. Тепер їм вкрай тяжко. Старша дівчинка з перших днів була дуже прив'язана до татка: вона виросла в нього на колінах, згадує Людмила Павлівна, — «він бува працював за комп'ютером, а вона сиділа в нього на колінах». А менший якось сидів коло бабусі, довго вдивлявся в татову знимку в їхньому сімейному домашньому куточку пам'яті, і мовив.

— Бабусю, як би я хотів повернутися на п'ять років назад, — хлопчик пильно глянув на бабцю Людмилу.

— Чого, онучку? — притулила малого до себе пані Людмила. — Ти ж тоді був ще маленький, а зараз дивись, який дорослий хлопець!

— Дорослий... — хлопчик повільно підняв очі на бабусю з чіткою відповіддю, яку одразу їй озвучив. — Зате п'ять років тому був тато.

І був добрим татом — невибагливим і терпеливим. Будь-які конфлікти він вислуховував, хоча всі помічали, як пульсували часом від гніву його вилиці, коли він мовчав і не робив завчасних висновків і не рубав із плеча. Весь біль, гнів, образу та злість він тримав у собі, боровся з нею, часто успішно, тоді швидко приходив до себе й ще й примудрявся роздавати поради; а часом — не дуже, тоді дати раду собі було непросто й він днями не міг заспокоїтися і ходив із тими емоціями, поступово згашуючи їх у собі.

— Він родився зимою, тоді було дуже холодно... холодна зима видалася в 79-му, яка почалася дуже раптово, як згодом усе в нас в житті й траплялося, — пані Людмила видихнула багато повітря і зробила кілька ковтків із пляшки води, під час нашої розмови вона майже весь час пила воду. — Він мені дуже тяжко дістався... дуже. От якими найтяжчими можуть бути вагітність і пологи, то такими вони мабуть були в мене зі Серьожею. Але я чекала на нього, чекала побачити його оченятка, його рученьки притиснути до себе, погладити його

голівоньку. А ріс він дуже аскетичним хлопчиком, — я навіть не мала, за що на нього сваритися і кричати, як часто мами сваряться на своїх бешкетників. Я навіть ні разу його не вдарила... не кажу про таке, щоб бити... я навіть по попі не ляснула ту дитину за якісь капризи. Ну бо не завдавав він мені клопоту. Взагалі. Бувають же такі діти?

Людмила Павлівна нарешті щиро усміхалася, згадуючи синове дитинство, — садочок, школу. Переживала миті ті ще раз, тишилася ними. А тоді дістала з сумочки невеличку чорну флешку й підключила її до мого ноутбука, — то була флешка спогадів, флешка пам'яті. Там бути фотографії її Сергія — від раннього дитинства — як тільки можливості фотографувати в Радянському союзі стали доступними кожному — і аж до остан-

Сергій Голубєв з мамою

ніх знімок із телефону, які вона отримувала від нього з фронту, або які після його смерті їй надіслали Сергієві побратими.

— Ще ми з ним якось один одного ніби відчували. — жінка клацнула кілька світлин, де вони з сином разом, їх, правда, небагато, більше — це Сергій зі своїми дітьми або Сергій на фронті. — У нас, знаєте, як в тому «бородатому» анекдоті, коли рахують до трьох, а далі — покарання. І так я Сергійка на подвір'ї коли гукала, то лиш казала, «Сергійку, раз...» і він розумів, що мама кличе. Малювати страшенно любив, ще зі самого дитинства, а особливо тигрів і левів... не знаю, чому саме цих тварин. А одного разу так гарно намалював, як у ЗД, ніби живий той тигр. І це звичайним олівцем. Якось так сталося, що через наші часті переїзди цей його малюнок не зберігся... тепер я жалкую дуже, що не вберегла його. О, а ще ж віршики любив писати. Свого першого написав у першому ж класі. Для мене писав...

Мама багато читала Сергієві, і він тому, певно, у свої три з половиною роки читав і сам. До речі, першими прочитаними текстами були статті з «Червоного прапора» — це тоді була місцева рівненська газета. Ніхто не вірив, аж поки сам не почув, як Сергійко читає статті з газети вголос. Лермонтова любив, а найбільше його вірша «Парус» — каже мама, що так його читав, що мурахи по тілу бігали.

— Тільки не подумайте, що я, як мама, свого сина ідеалізую. Не подумайте... Та навпаки, — я зараз дуже шкодую, що його ніколи не хвалила... — пані Людмила

заплакала, і ми ненадовго припинили розмову. — Може й треба було, але я хотіла, щоб з нього виріс справжній мужчина, — тому я була доволі сувора мама. А який він добрий в мене був: якось прийшов додому з розсіченою головою після гри з сусідським хлопчиком, кров з голови юшкою текла. Я обробила ранку, взяла його за руку, вивела на двір, ми знайшли того хлопчика, якого я зловила й кажу синові:

— А тепер дай здачу, він же зробив тобі боляче.

— Ні, не буду, — Сергійко опустил очі до землі. — Бо йому буде боляче.

— Я знаю, що він нікому не зробив зла. Так, він воював, стріляв, убивав, але він боронив землю. І ще мене тішить те, що він пішов на небо, бо він собою закрит інших і це трішки пом'якшує мій біль. Дивлюся зараз на тих хлопців, які були йому близькі, і радію за них. От навіть «Буратінка». — Пані Людмила трохи заспокоїлася і вдихнула багато повітря, ніби ковтнула сил, аби продовжити говорити. — Вони якось йшли допомагати побратимам зі сусіднього «опорніка», а коли йшли назад, то побачили якогось шнура білого. І от поки роздивлялися його — бабахнуло. Поранило тоді обох, але Сергія наче менше — ногу посікло й голову, — то він друга на собі ніс, хоча той був трохи важчий за нього.

До речі, коли Сергій ще волонтером допомагав хлопцям під час Іловайського котла, вивозив поранилих, а навколо — самі тільки соняшники. Незлюбив він від того дня соняхи. А так вийшло, що з товаришем тоді підірвався саме в соняшниках... Іронія долі...

Сильним він був, сміливим. Про себе не думав, завжди переймався тими, хто був поруч. Навіть у лікарні, з перебинтованою головою і шкутильгаючи на милицях, він знайшов товариша й переймався: чи все добре, чи не болить. Тепер той хлопець звільнився, одружився і має синочка. І це мене дуже тішить.

А ще Сергій був дуже принциповий щодо відбору вояків і завжди відмовляв зовсім юних воювати: «У кого нема дітей, то й не йдіть. Бо вам треба мати якусь продовження, а в мене... у мене їх двоє».

КИЇВ

АМІНА ОКУЄВА

05.06.1983 — 30.10.2017

Батальйони «Київ-2»,
«Золоті Ворота»
та імені Джохара Дудаєва

*Безумству храбрых
поем мы славу!
Безумство храбрых —
вот мудрость жизни!
О смелый Сокол!
В бою с врагами истек ты
кровью...*

*Но будет время — и капли крови твоей горячей,
как искры, вспыхнут во мраке жизни
и много смелых сердец зажгут
безумной жаждой свободы, света!*

*Пускай ты умер!.. Но в песне смелых
и сильных духом всегда ты будешь
живым примером, призывом гордым к свободе, к свету!
Безумству храбрых поем мы славу!..*

Аміна любила цю «Пісню про Сокола» Максима Горького й часто цитувала її під час війни, навіть коли над головою свистіла куля. Вона взагалі була жінкою поетичною і сповненою воїнської романтики. І здавалося б, війна не для жінки, та Аміна думала по-іншому. Вона народилася в Одесі. Донька чеченця, у шістнадцять років прийняла іслам. А зати́м перебралася до

Москви на навчання, де вийшла заміж за чеченця, і у свої двадцять спонукала його їхати захищати рідну Чечню. Початок двохтисячних, буремні часи, Друга війна в Чечні — партизанські протистояння в горах. Вона дивом сконтактувала з чеченськими вояками й впрошувала взяти її до загону. Але командири хоч і прийняли її, все одно намагалися тримати Аміну подалі від передової, від боїв. Тому вона допомагала логістикою: передавала інформацію, возила спорядження і речі.

Аби Аміна змогла бути активною у їхньому спротиві в горах, командир поставив умову: вивчитися на хірурга. Аміна довго не думала, а за першої ж нагоди рушила до України. В Одеському медичному університеті закінчила загальну хірургію. Але на той час її командир у Чечні загинув, і повернутися їй не вдалося. Аміна почала працювати лікарем-інтерном в Одесі. Тут вона знайомиться з чеченський вояком Адамом Осмаєвим, що походив із впливової чеченської родини. І Адамів

Аміна Окуєва з чоловіком

батько, і згодом сам Адам були особистими ворогами Путіна та його посіпаки Кадірова.

Був час, коли Адама звинуватили в замаху на Кадірова, і тоді він виїхав з Москви до України. Росія «арештувала» його тільки заочно, а в Україні його затримали вдруге, в Одесі: інкримінували замах на Путіна.

— Це ж Аміна майже сама займалася моїми проблемами, — згадує кароокий чеченський вояк, часом змовкаючи: цілий світ для нього ніби зі скелі зірвався зі смертю Аміні. — Знаєте, справа ж у мене була практично безнадійна, тим паче, при Януковичі. Росія просила екстрадувати, і Україна екстрадувала людей. Янукович усіх видавав за вказівками Росії. Аміна сама знайшла мені захисника й по суті сама боролася за мене та моє звільнення чи хоча б можливість лишитися в Україні. Вона, її мама та ще кілька захисників. Вона вірила, навіть коли я вже не вірив... вірила, коли я навіть пропонував їй розлучитися, щоб вона не була обтяжена мною, моєю справою і моїми проблемами. Я собі ж уявляв, що мене можуть в РФ на десятки років посадити без будь-якого зв'язку зі світом і з Аміною. І ще не факт, що живим би вийшов. Це б Аміні було тяжко. Але вона не розлучилася і продовжила боротися за моє звільнення. І добилася: після Майдану я був на волі, і ми разом стали боротися з Росією на Донбасі.

Амініне загострене почуття справедливості повело її на Майдан: вона паралельно боролася за життя Адама й за курс України від Росії. «На Майдані вирішується доля України — на Захід чи на Схід, і чи Україна піде до РФ чи разом із цивілізованим світом розвиватиметься

далі», — була певна Аміна й не раз говорила це між друзями-майданівцями.

І вона, і Адам добре знали, на що здатна Росія. Вони це все бачили на прикладі Чечні, бачили й відчували. А повторення в Україні цього ж сценарію було можливим. І Аміна пішла в лави спротиву путінщині: була в медичній частині Євромайдану.

— Мені треба пройти до сцени! До сцени! — стримано повторювала Аміна, просуваючись до головної сцени Революції Гідності на Майдані Незалежності.

— Там на сцені вже є люди, давайте, без зайвих слів... — просив хтось із невеличкого гурту, який метушився під самою сценою і тривожно вглядався, чи не сунуть на Майдан силовики.

— Ні, мені таки потрібно до сцени! — суворо наплягала Аміна.

— А що ви хотіли сказати зі сцени? — захриплим голосом запитала співачка, яка щойно завершила свій жвавий монолог зі сцени Євромайдану.

— Я хочу підбадьорити людей, що зараз все завершиться і ми обов'язково з години на годину переможемо...

— Так... — протягнула співачка...

— Ми переможемо, але далі буде війна з Росією... — продовжувала Аміна, а співачку наче струмом вдарило від такого прогнозу. — Росія нападе на Україну.

— Це доволі радикально... — відрізала співачка й взялася повертатися назад, на сцену. — Ми не можемо зараз такого передбачати. Ми навіть не знаємо, що буде завтра.

— Я відчуваю це... — переконувала Аміна.

— І я відчуваю... відчуваю, що це надто радикально.

Амініні очі заблищали, і вона відвернулася в бік натовпу, відчуваючи, якими беззахисними можуть не вдовзі стати усі ці люди.

З Адамом, який тільки-но вибрався зі стін СІЗО, Аміна зустрілася вже на базі добробату, у Дніпрі: то був тогочасний форпост, звідки відправлялися на фронт багато добровольців.

— Я уже мав військову підготовку: я пройшов її, коли навчався в Англії. А потім була війна в Чечні. Якийсь досвід у мене був.

Адам перебирав фотографії Аміні й згадував перші дні на війні, коли Аміна «втікала» до нього на бойові виходи.

— Зрештою, навіть якщо ти не професійний військовий, але живеш на війні, то ти навчишся володіти зброєю, це стане необхідністю. Але Чечня — то було трохи інше, то був партизанський спротив, в нас же не було ні артилерії, ні бронетехніки, ми нею не вміли толком користуватися, хіба ламати її вміли. Ну та що ж... довелося це все заново вчити.

Аміна спершу воювала в лавах батальйону «Київ-2», який потім отримав назву «Золоті ворота», а тоді кілька батальйонів об'єднали в полк «Київ». Вона була пресекретарем, але спокою їй не давали її шалені пориви на передову. Але от на «нуль» її не пускали, бо жінка. Та й узагалі, батальйони МВС мали б в ідеалі бути на блокпостах, а не на «нулі», хоча насправді були де завгодно. А батальйон Дудаєва мав трохи більше сво-

Аміна Окуєва

боди — вони ж добровольці.

— Ми собі з воєнними домовилися, як ділитимемо «нуль» і все — і воюємо. Зрештою, і військовим будь-яка допомога ніколи не зайва. Ну це

ж додатковий автомат чи гвинтівка на твою користь. Вони тільки раді були нам, ну але ж узгоджували з ними умови всі, все по-чесному: вони ж фактично тримали фронт на своїх плечах. Отак ми воювали. В Англії нам там дали непогану військову базу (Адам навчався в Букінгемському університеті Великої Британії, — *ред.*). А вона після своєї служби в батальйоні втікала до нас — на «нуль», по суті, у «самоволку». Ми з нею працювали з різними бригадами й на різних ділянках фронту... О, та де ми лиш не були з 2014-го: від Щастя, Дебальцевого й до Авдіївки та Зайцевого... розумієте, так? То все «гарячі точки». Але вона цього хотіла.

Спершу Аміна бралася на фронті за всю роботу, яка потребувала рук. А невдовзі пройшла навчання на снайпера й оператора ПТУРа й гранатометника. Вона навіть закінчила заочно Одеську військову академію (факультет високомобільних десантних військ), аби бути регулярно на передовій.

Адам хотів вберегти Аміну, але ще до війни вони уклали такий усний договір: свого часу Аміна погоди-

лася вийти заміж за Адама за єдиної умови — якщо він їхатиме на війну, то візьме її з собою. Адам не зміг погодитися. І на Донбасі вони стали снайперами-напарниками: виходили на найгарячіші відрізки фронту й, чергуючись, виглядали ворога. Про цю пару відчайдухів дізналося півсвіту. Це радше статус знаменитих наздогнав їх, а не вони гналися за тим, аби їх упізнавали.

Звісно, подружжя не викладало в мережу фото з позицій, будучи там, не «світили» геолокацією, і не вихвалялися своїми жертвами й влучаннями. Вони тихо відпрацьовували, а за якийсь час після виходу могли викласти фото з гвинтівкою, «відпрацьовали». Адам сміється і каже, що часом упізнаваність їм була «на руку», у першу чергу — Аміна. Хлопці на блокпостах бачили жінку-воїна в хіджабі й пропускали їхнього позашляховика навіть пізньої ночі й без місцевого пароля. Аміна з Адамом їхали на завдання.

Вони працювали багато й переважно лише вдвох: годинами розмовляли, щось аналізували, над чимось роздумували, щось пригадували й навіть щось планували. Часто Аміна коли присідала відпочити, то опиралася на дерево й дивилася в небо, цитуючи вірші Горького й Ахматової. А коли пам'ять підводила, то заглядала в телефон, усміхалася чоловіку й продовжувала читати вірші.

— Аміно, відпочинь, поспи, кохана...

— Чекай, ще один тобі прочитаю і приляжу.

І Аміна знову читала вірші.

Зараз Адам часто перечитує ті вірші, які лишилися в її телефоні, ті вірші, які вона любила цитувати на позиції. Він часто дивиться відео з його Аміною, де вона сміється, читає, підспівує або стріляє. Адам

усміхається — це все його спогади про неї. Вона часто говорила, що хоче повернутися після війни на Донбасі в Чечню. Тепер Адам хоче спробувати виконати цю місію сам. І тут, і в Чечні.

— Ми прийшли боротися сюди проти єдиного ворога українців і чеченців: цей ворог напав на нас, а тепер і сюди прийшов. І піде далі, якщо його не зупиняти. Розумієте, оті ж усі виродки — Гіркіни-Мотороли — вони ж і в нас були. Та й взагалі, безміру найманців російських, тут на Донбасі, ну, вони ж із Чечні, це «кадирівці», які за крихту з барського столу прийшли вбивати людей.

Але крім оцього спільного ворога, Аміна відчувала і свій український патріотизм: той, який вона відчула в Києві, але про який так мало знала в Одесі.

Аміна Окуєва

Вона розправила крила і почала дихати вільніше саме під час Революції Гідності. Аміна не раз казала, що справжню Україну можна було відчувати на дотик якраз на Майдані. А потім та вся українськість, увесь патріотизм, перебазувалися на фронт — уряди добровольців, які «атакували» військомати й долучалися до добробатів.

— Там, на Луганщині, половина людей говорить українською, та ж вони українці, — не раз з надривом говорила Аміна чоловікові. — Але ж ця клята пропаганда... Мені боляче... боляче, бо відбирати шмат тебе, коли ти слабкий — то низько. Росія забрала шмат України, коли вона була найслабшою. А тепер зазіхнула на більше. Не віддам!

Вони ніколи не приховували своїх облич і не соромилися говорити в очі. Вони були готові, що ворог підповзе надто близько. А ворог боявся їх так, що не наважився зустрітися на війні: він чатував на них в тилу, коли Адам з Аміною мали хвилини перепочинку. Ворог замахнувся, але першого разу Аміна врятувала Адама від смерті, випустивши кулю в кілера.

— Після цього ми завжди були в бронезилетах, завжди озброєні. Ми ж розуміли, як знищили свого часу Коновальця і Бандеру, ми були напоготові. Але Аміна таки пішла. Пішла як воїн — як вона мріяла піти... Але я йтиму далі до кінця тепер за обох. Ми поверталися того разу додому затемна й в тихому місці перед поворотом почалася різка стрілянина: п'ять куль моя Аміна взяла на себе, одну в голову. Я дав по газах, щоб проскочити те місце, але це була справа кількох секунд, як машину — в решето. Швидка їде довго, я це знаю по своєму першому пораненню. Наша машина вже була не на ходу. Але я викликав 102-103 — все за правилами.

Адам сидів біля розстріляного позашляховика з перебитою ногою і тримав на руках кохану. Він був майже певен, що їх прийдуть добивати. Але вбивці злякалися

і втекли. Аміна стікала кров'ю в Адама на руках, згасала перед його очима. Адам сягнув рукою до свого невеликого наплечника, витягнув аптечку й почав шукати бо-дай щось кровоспинне — «целокси», джгути, турнікети. Але вони не допомагали.

— Аміна з самого ранку сказала, що в неї дивне передчуття. Щоб ви розуміли, вона ніколи такого не казала. Ну от взагалі... Її не вистачає, друга бракує, помічника, напарника, дружини... Але ми з нею люди віруючі й віримо, що є життя після смерті, тому ми спокійно все це приймаємо. Для нас що головне — це піти за справедливістю, за доброю справою, за правдою, на правильному шляху й не стати зрадником. Колись настане час, і ми з нею знову зустрінемося. Ми вірили з нею в це, були готові до смерті, і я продовжую вірити.

Адам часто буває на могилі Аміни, але досі не наважується поїхати на їхнє улюблене місце — на річці Південний Буг, де немає туристів і навіть місцевих із сусідніх сіл. Абсолютно дике місце, зі стрімкими й бурхливими порогами. Вона любила там бувати, а влітку годинами сидіти в річці, плавати, спостерігати за течією і глибоко вдихати свіже повітря — без війни й без пороху. У рік загибелі вона також ніби відчувала, що це її останні шанси побувати на тій річці, щось їй підказувало їздити туди більше, частіше й бути якнайдовше.

— Може, поїдемо десь в інше місце, може навіть в іншу країну на кілька днів? — іноді наважувався запропонувати Адам.

— Інше місце?.. А туди зі зброєю можна їхати? Ну, з моїм нагородним пістолетом?

— Аміно... звісно, ні.

— Ну а як я буду без зброї? Та ні, нікуди не їдемо, їдемо на річку.

— Добре, дорога. Їдемо на річку.

— А взагалі, ти й сам знаєш, я чекаю, коли ми виїдемо на фронт.

— Зовсім скоро...

І їхня бесіда знову зводилася до розмов про зброю, війну, про фронт, фронт, фронт... Аміна весь час хотіла на фронт.

А між фронтовими буднями й короткочасними вікендами на річці, останні роки Аміна особливо активно відстоювала права жінок. Щоб жінки могли воювати й гідно працювати на будь-якій роботі. Тобто за все, що б дозволили їй релігія і традиції. Вона навіть планувала піти працювати в ООН: Аміна пройшла співбесіду й хотіла суміщати цю посаду з виїздами на фронт добровольцем. Але не судилося...

Першого листопада Аміну поховали поряд з її командиром — Ісою Мунаєвим, який загинув під Дебальцевим ще у 2015-му. На її могилі пам'ятник — гора з смарагдового граніту: за ісламською традицією, він нагадує гору Амініного рідного Кавказу, непідступну і горду. Такою вона лишилася в пам'яті свого чоловіка Адама, сина Шаміля, мами Ірини Камінської і в спогадах своїх побратимів — і українців, і чеченців.

ЗАЙЦЕВЕ

Мар'ян Корчак («Хитрий»)

06.09.1995 — 25.05.2018

ДУК «Правий сектор»

Вони потрапили у вир війни з початком російської агресії на Донбасі. Галинка під Маріуполь — готувала першим добровольцям їжу, возила волонтерську поміч і організовувала для них же святкові вертепи і гаївки. Тим часом, на півтора роки молодший за неї брат Мар'ян щосили готувався до війни: він проходив бойові навчання й курси польової медицини, вчився вправлятися зі зброєю і виходити в розвідку. Але обоє мовчали, нікому ні слова, спершу — навіть одне одному.

Мар'ян поїхав на фронт влітку 2016-го, тоді ж свої волонтерські візити на Схід припинила його сестра. Галя каже, що їхня мати не витримала би подвійного навантаження, коли обоє дітей у небезпеці. Хоча хлопець пішов на фронт зовсім не тому, що там була Галя: їхні дитячі змагання й бійки припинилися ще в школі, ці діти швидко вирости, коли в країні почали гинути їхні однолітки. Мар'ян довго й систематично виношував цю ідею, роздумував, аналізував, аби прийняти правильне

рішення і потрапити в той підрозділ, де він буде серед своїх.

Мар'ян пішов і нічого нікому не сказав. Згодом про все дізналася сестра, а тоді й мама «розкусила» хлопця під час телефонної розмови. Галя ще на брата трохи сердилася: невже не можна було викрутитися, щоб мамі не зізнатися? Але мамине серце все одно б відчуло...

— Більшість того часу, який він був на фронті, я працювала закордоном, у Чехії. Ясно, що ми листувалися, але він нічого мені такого не казав, хоча ж знав, що і я була там і якісь речі знаю і зрозумію. Але він мовчав: де він, з ким, до кого мені дзвонити, якщо раптом щось. Я тільки знала, що «Да Вінчі» — його командир. Та я навіть посилки з тим, що йому треба було, — одяг, ліки — передавала не особисто на нього, а спершу на волонтерів, а вони вже їхали до їхньої роти й Мар'янові передавали. Як переписувалися, то ще домовлялися, що мамі говорити: що можна, а що ні. Але нічого більше: бо інтернету брат не довіряв і зайвого не писав.

Те ж саме було й із Революцією Гідності: Мар'ян прийшов додому, взяв із кімнати свій паспорт і кудись мовчки поїхав. З'ясувалося — на Майдан. Галя страшенно хотіла поїхати туди, і коли вже дізналася, що брат там, то навіть гнівалася, що він змовчав, бо вона б поїхала з ним чи вслід за ним. А до столиці він поїхав, коли вже почалися перші сутички та січневі постріли.

— Вони тоді з хлопцями з коледжу поїхали тими автобусами, які зі Львова відправляли просто на Майдан. Ти пам'ятаєш, у центрі тут стояли: збирали людей, ліки і їхали? Він вже як був там, то казав мені, що

в Києві, наступного дня. Але сказав, що щось він там стоїть і з хлопцями охороняє. Я не знаю, наскільки то була правда, але так він тоді мені сказав. І от він кілька разів їздив отак без попередження, а мені все «не їдь» та «не їдь», не хотів пускати. І мені здається, що вже тоді він мав якийсь стосунок до «Правого сектору». Але хіба я тоді думала, що «Правий сектор» потім воювати піде. Та ніхто не думав, що війна почнеться. Але от зараз собі аналізую, що навіть як я їздила вже волонтером на Схід, то він не сильно і цікавився, що там робиться. Але,

Мар'ян Корчак. Фото ДУК «Правий сектор»

напевне, вже прийняв рішення, що буде йти й мав собі інші джерела інформації. Зрештою, він із тих, хто мало говорить. У принципі.

Галинка із захватом розповідала братові, як там на базі під Маріуполем, як хлопці налаштовані на перемогу, які в них очі, який в них запал, ділилася, згадувала, коли приїздила. А він ніби не чув, а часом навіть вставав і казав, що не має часу, що йому треба за комп'ютер, що має справи, роботу. Вона й гадки не мала, що він на той час уже вступив до лав УНСО і готувався до війни в «Правому секторі». Але такі розмови були нечасті, бо Галя була вдома рідко: то справи у Львові, то поїздки під Маріуполь, а згодом — робота за кордоном. Вони тільки фільми разом дивилися: Мар'ян обирав, а Галя приносила теплий чай, сідала поруч... Але всі Мар'янові друзі, з якими тоді бачилася Галя, як один говорили, як він палав тим бажанням — воювати, бути воїном, оборонцем, чоловіком. Та й міцним він був хлопчиськом: з юнацтва в спортзал ходив, «підкачувався», ще й сестру іноді за собою тягав.

— Казав, що я груба й мені то треба. Показував, які мені вправи робити. Але я довго не ходила, бо він страшенно вимогливий і до себе, і до інших. І це все було задовго до АТО...

— Галюсю, та бо то ж він готувався до армії, до строкової. Він же хотів в армію йти, в десантники, — мовила і мати Галі та Мар'яна — Дарія Несторівна.

— Ну та... певно швидше до армії... — погодилася Галя. Він взагалі дуже хотів піти в армію і стати військовим, але не склалося через здоров'я: у нього вродже-

ні грижі. Він ніби тоді пройшов якомсь ту медкомісію, з горем пополам, але мама просила півроку відтермінування від війська, бо було загострення: я пам'ятаю, як брата тоді страшенно болів хребет. Медики подивилися на той діагноз, подумали собі та й комісували. Тому й на війну пішов добровольцем. Я просила маму не пхатися, бо знала, як воно в результаті буде. Бо він хотів... тому от і знайшов собі інший шлях.

— Я тепер виню себе, що відтермінувала ту його армію... Може, ліпше би хай йшов до армії... Хтозна, як би воно обернулося. Я просто переживала, бо в нього були ті грижі, хотіла, аби він підлікувався, не більше. Де я хотіла, щоб його комісували? Та він мене чуть не з'їв, як його комісували. «Та живуть же люди без армії, та чи ти не проживеш?» — казала Мар'янчику, а він за себе як візьметься — і лікування якись, і басейн, і тренажери, та ще й бокс, а за пару місяців мені говорить: «Мене вже нічого не болить, мамо».

Мати згадує: коли не приїде додому — все щось шукає.

— Сину, ти куди знову?

— До Києва.

— Не пущу, не дам тобі паспорта.

— А я вже взяв, мамо. Я поїхав. Мама, не переживайте.

І тоді була війна. Вірніше, для мами — спершу Карпати й примарна охоронна фірма, потім Волинь, робота, а тоді — курси парамедиків. Такі легенди, за якими ховалася правда.

— Мам, я у вену попадаю без промаху, Ви уявляєте? — хвалився син.

— Мар'яне, а нащо тобі то? — непокоїли матір ті курси польової медицини.

— Та во, навіть вдома комусь поміч дати, чи в селі, всяке ж буває, то буду знати і вміти.

— Ой, Мар'яне... А може, я приїду до тебе, навідаю?

— Мам, скоро я приїду сам, не переживайте, за пару днів, чесно, — обіцяв Мар'ян і таки незабаром приїхав.

Коли вишикувалася лава бійців, питали вояків про позивні. Мар'ян вибрав собі «Хитрий» — це зі спорту: коли суперники були надто міцні й дужчі за нього, хлопець обирав тактику кмітливості та хитрості, такою хитрістю не раз виборював перемогу.

А мама все просила, коли він приїздив, щоб більше туди не вертався, і чула у відповідь, що не поїде, а за кілька днів — сумку на плечі та й з дому, поки матері не було, — щоб не плакала. І лиш з дороги подзвонить: «Мам, я таки поїхав».

— Мар'яне, чого ж ти такий задуманий і смутний сидиш? Та от кликали тебе погуляти, на танці, то чого не підеш?

Мати не впізнавала свого колись такого веселого й всюдисущого сина після війни: ні, він не зривався і не кричав уві сні, але все більше усамітнювався, все менше хотів бачитися з людьми, із друзями.

— Не, мам, не піду... — Мар'ян щось шукав у комп'ютері й мимохідь відповідав. — Не хочеться.

— Якось ти казав, що машину хочеш купити... То, може би, зараз, поки маєш ротацію, пошукали б, підзібрали гроші й купили якусь машину, чи то, може, бусика якого. Що скажеш, сину?

— Почекайте, мамо, хай кінчиться війна, а там — може, і машини не треба буде.

Мар'янові слова ніби в груди матір вдарили.

— Ну, на новий рік хоч поїдеш з друзями? От же і Лука приїхав (племінник Дарії Несторівни, — *ред.*) з Канади.

— Та, мамо, я завтра, напевне, їду, але то на один день.

— Сину! Ну ти вже й гроші здав на той новий рік... Та і як то — на день? А Лука?

— Хай Лука йде, а я приїду пізніше.

— Ти хоч чийсь телефон дай про всяк випадок!

— Як будете мати телефон, то кожного разу будете півроти піднімати. Як треба буде, то вам подзвонять.

— Тоді не треба, щоб мені дзвонили, навіть такого не говори!

— Вибачте, мамо... не хочу, щоб ви переживали й плакали. Все буде добре. А сьогодні будуть на вечерю вареники?

— Йой, Мар'яне, то довго... так мені не хочеться...

— Ма-а-ам, ну нині неділя, ну як без вареників?

А після Мар'янової смерті мамі вареники до рук вже не йдуть, не ліпляться, вона навіть за них не сідає. Ніби й нікому їх ліпити...

— Знаєте, його найбільше боліло, що в Москву їздять на заробітки. Він навіть розповідав мені, що висказав на якомусь інтерв'ю про то. Казав: як так, що ми воюємо з москалями, а вони їдуть в Москву на заробітки: хай краще десь в Європу їдуть. І от воно саме більше його дратувало... Він не був агресивний до людей. І друзів мав багато. Я ще говорила йому: «Та скажи, хай твої друзі не п'ють багато, бо то так не можна!» — «А я їм що, нянька?» Але вони всі перестали пити, усі мають роботу й нормальне життя. Він їх на спорт тягнув. І ходили всі разом. А женитися... ну я його питала, то казав: «Ще не». Хлопці хіба казали, що він планував приїхати звідти і їхати з дівчиною в Карпати. Але я тої дівчини не знала, там у їхній компанії було багато дівчат, а котра була його — не знаю. А потім планував їхати за границю.

Мар'ян Корчак (праворуч) із побратимами. Фото WM Blood

— Маємо старшого брата, і йому повістка приходила... — мовила Галина. — Пішов би і він, але його не взяли: за пару днів у нього народилася дитина, третя. Але й він не знав, що Мар'ян зібрався.

— Та ніхто не знав... — сумно додала мати. — Пам'ятаю, розмовляла з ним за день до його смерті. Ще такий смішний був дзвінок: я розповідала йому про смс «ви виграли 370 тисяч: подзвоніть за номером». А він сі сміє: «Мам, та як не маєте, де гроші діти, то дзвоніть: ви що, не знаєте, що то лохотрон». Він і того разу казав, що на курсах парамедиків. Але я чула, що щось тут не так.

— Ми перед його смертю, мамо, переписувалися: я ж мала повернутися тоді в червні з Чехії, а він мене обіцяв зустріти. А потім якось в нього інтернет чи поганий був, чи взагалі «ліг», то ми не контактували. А вже 25-го під час обідньої перерви я відкрила фейсбук. Проскролила стрічку й от... фото Мар'яна з чорною лентою побачила. Спершу в мене був шок, а потім одна думка — помилка. Я не знала нікого з його побратимів і просто почала писати всім його друзям у соцмережах, у кого на аватарці була військова форма. Мені все в очах розпливалося — я ледве бачила букви, щоб написати й спитати, чи то правда. Я боялася подзвонити мамі, бо якщо це помилка, а я візьму та й подзвоню їй... А ніхто не відписував мені.

Тоді вона попросила свого друга подзвонити Мар'янові й просто спитати, чи все добре. Але він не міг додзвонитися. І тоді дівчина наважилася...

— Мам, ви розмовляли з Мар'яном? Він набирив вас?

— Та наче все добре: лиш вчора з ним розмовляла.

— Мамо, ви зараз подзвоніть. Спитайте, чи все добре. Просто зараз. Можете?

— Галюсю, що з тобою? Що сталося?

Галя розплакалася, і зв'язок обірвався. Мати саме доходила додому. На подвір'ї уже стояли хлопці з «Правого сектору» й капелан. І тоді вона набрала доньку...

І Галя, і мати лиш тепер дізнаються багато нового про Мар'яна-воїна. Галя останнім часом мало спілкувалася з братом — так їй здавалося, і тепер каже: Мар'ян ніби повернув її в сім'ю своєю загибеллю, вона знову ближче до матері. Їй тільки шкода, що в них так мало спільних фотографій.

— Ми все дитинство були з Мар'яном разом, поки я не поїхала на навчання до Львова. Ми все з ним

з м'ячем були: як не футбол, то у «вибивали» грали, лазили на якісь стройки, ходили на озеро, та де ми лиш не були, але все разом. Він був дуже спокійний і врівноважений, ніколи нікого не чіпав, а то швидше я була криклива й мене все було добре чути. Але якщо хтось образив мене, то поруч з'являвся Мар'ян і давав духу, а як хтось чіпав його, то я ставала

Сестра Мар'яна Корчака

за нього, і всі знали, що нас не можна рухати, і тільки ми могли бити одне одного, а нас — ніхто. У нього були свої друзі, у мене подруги свої, і ми все разом навіть компаніями ходили. З дитинства, у нас вдома: вони машинки возили, а ми лялькам сукні приміряли. Такі світлі спогади про Різдво, Святвечір, Великдень, як ми всі разом. Хоча іноді, як малі були, то так лупилися, що мама часом не могла нас розборонити. Брат старший на вісім років, то він іноді нас розбороняв, то ще йому діставалося. Ми билися весь час і за все підряд. Ну от як: у нас в селі є кози, і їх треба вигнати пасти, потім назад, і ми все билися, хто з нас піде, а кожен хотів бавитися, а не козу пасти. Переважно йшли разом пасти ту козу, щоб не було обідно нікому. Він риболовлю ще дуже любив. Якось взяв раз і мене, але сказав, що більше не братиме, бо я йому всю рибу перелякала. Йому взагалі багато чого подобалося. Він футбол, а я гандбол. Мар'ян переважно на воротах стояв. А в коледжі то вже і на волейбол ходив, і на баскетбол. Ми з ним ще любили комп'ютер, але переважно за ним сидів він, а я збоку дивилася. Ну бо в нього то краще виходило: всі ті гонки, забавки. Але як був м'яч, то не треба було комп'ютера.

Як Галинка була в Чехії, то готувала для брата подарунок до дня народження. Мар'ян мріяв про новий велосипед, бо старий вже ледь не сипався. Галя довго шукала, перебирала й врешті знайшла кілька варіантів. Думала: скину посилання — хай вибирає.

— Сподівалася, що якраз приїду з Чехії, будуть гроші, то куплю йому цей подарок. Але от... А ще... ми дуже хотіли стрибнути з парашутом: я, брат і ще кілька наших друзів найближчих. І теж... не судилося... Ще в Чехії я зрозуміла, що мені його бракує, що ми мало спілкуємося й думала: от приїду й все виправлю. Була купа планів, стільки всього хотілося зробити разом із ним, але я не встигла то всьо зробити... Бракує брата, бракує з ким побитися-посваритися, просто бракує.

Мати згадувала Мар'янове дитинство:

— Мені вже було 39 років, як я його народила. Була ще манюня Галинка, і час був такий, що грошей взагалі майже не було — то середина 90-х. Але я була вагітна, і я прийняла рішення народити цього хлопчика. І таки було тяжко, це правда, іграшок вони не мали, бо не було за що купити. Але вони собі знаходили, чим бавитися.

Мама Мар'яна Корчака. Фото Михайла Ухмана

А він ще дуже любив техніку й щось майструвати. Пам'ятаю, дали йому якогось поломаного ровера, то він його сам докупи зліпив та й їздив. То дитині було шість років. Бувало, що хтось щось їм дарував, давав, а так самі собі шукали забавки й заняття. Виросли і без іграшок, і добрими дітьми виросли. Самі ж бачите. Хоча малим Мар'ян був таким, знаєте, поспати, поїсти й посміятися. Бувало, кажу йому: «Мар'ян, треба ото і ото зробити». А він мені: «Мам, я посплю і зроблю». Але смекалистий був: як то кажуть — подивився очима й зробив руками. І через то нам його зараз дуже нехватає... Я думаю, що він війну в собі десь носив із розповідей мого татка. Він був такий сильний патріот, як молодий був, то був «у бандерах», просто помагав їм. Але пам'ятаю, тато завжди чекав Незалежної України. І от як в 91-му проголосили, то він такий був дуже щасливий, такий ну... вишита сорочка, знаєте... він так чекав того — все своє життя. Отак він видно пішов по татових... по дідових стопах. І не раз я казала йому, як він був на війні — «та хлопці собі працюють і заробляють гроші», а він мені — «хай кінчиться війна — і я зароблю, і все в нас буде». Так казав.

Ні мама, ні сестра не розпитують побратимів, як загинув їхній Мар'ян: їм не важливо, як, їм важливо — за що. Хлопці лиш на похороні коротко переповіли: близько п'ятої ранку 25 травня до «наших» залетів безпілотник, за ним — обстріл, 152-ми, а після нього Мар'ян із побратимами побігли по окопах: хто живий — того рятували. І тоді хлопців наздогнав ще один снаряд. Мар'ян лежав навznak, трохи присипаний землею. Друзі одразу кинулися до нього, викликали машину евакуації, але

врятувати не вдалося. Мар'ян біг рятувати побратимів, а загинув сам... Тоді по ЗМІ розлетілася новина: загинув брат Георгія Гонгадзе. То було про Мар'яна, адже його батько — двоюрідний брат Лесі Гонгадзе. А Мар'ян із Галиною — троюрідні Георгію.

— Я так хотіла, аби син мені наснився... І він наснився лише раз, на онтакенній широченній дорозі. І він йде рівно посередині у військовій формі, маршем — голова догори; а ми всі стоїмо на узбіччі, і людей поруч багато, і всі за ним слідкують і хрестять. Я ще подумала: що ж його так усі хрестять? І все... більше він мені ніколи не снівся. І так би мені хотілося, аби він мені ще наснився. А не приходить... Бракує... кожен день бракує: і вдома, і як в церкві стою й молюся за сина. Знаєте, він був нашими руками й ногами, бо чоловік переніс тяжку операцію на суглобах і не може нічого важкого носити, ну а з мене скільки там тої роботи... І вся тяжка робота була на нім. Тепер хлопців кличемо, правда, ніхто ніколи не відказується. І сусідів маємо таких, що нам дуже допомагають. Взагалі, всі навколо люди нам допомагають, ніхто не скаже «ні» чи «нема часу». Жодного разу ніхто не відмовив. І я б хотіла подякувати всім, хто долучився до того, що встановили такий гарний пам'ятник на могилі Мар'яна. Не знаю, хто скільки грошей давав, але всім вдячна, хай Бог береже їх...

У 2019-му Галинка вийшла заміж за Мар'янового побратима Дмитра Рубашевського з позивним «Ганс». Вони з «Хитрим» були чи не найближчими друзями на

фронті, зрештою, там вони й познайомилися — у першій окремій штурмовій роті ДУКУ. Пліч-о-пліч вони воювали в Пісках, під Авдіївкою та Горлівкою, поруч вони були й в останньому бою Мар'яна. А після смерті Дмитро передав сестричці «Хитрого» прапор із підписами добровольців їхнього підрозділу. Дружба переросла у любов. Так і побралися.

*Коли мовчать і музи, і гармати,
Холодна хмара обрїй сонний мне.
Тобі, Атланте, велено тримати
Цей біль, це горе й трішечки мене.*

*До гуль у м'язах, хрускоту в суглобах,
Бо ще не час ні вгору, ані вниз,
Вже й зла нема, лише сама жалоба
Між пальцями стікає, наче сліз.
І байдуже — у славі чи неславі,
Попри давно забуте «ать-два-три»,
Світанки прокидаються криваві,
огнем і димом дихають вітри.*

*Відчищені чекають автомати:
Ще мить — і в тиші вибухне наказ...
Тобі, Вкраїно, довго ще тримати
Цей біль, це горе й кожного із нас.*

Сергій Пантюк
зі збірки «Рядки з передової»

Спогади родин загиблих українських бійців — учасників спершу АТО, а тоді й ООС, а насправді — російсько-української війни, — збирала довго й прискіпливо. Це тривало майже три роки. Дзвінки, зустрічі, знову дзвінки та довжелазні розмови: крізь плач і щем в горлі від спогадів, крізь перегортання родинних альбомів. Тексти записувалися на диктофон, розшифровувалися, уточнювалися, узгоджувалися, переписувалися і знову узгоджувалися. Кожна з цих історій — не військова довідка, не хроніка бою, не зафіксований «двохсотий на передовій лінії», не зведення штабу АТО / ООС, ні, це оповідь про пережите, пройняте сумом, тривогою й неспокоєм, відтворене пам'яттю любові.

У кожній родині стільки всього змінилося за час підготовки видання: за рік, два, за п'ять років без найріднішого(-ої). Не витримували серця батьків — і вони згасали незадовго по загибелі воїнів, з важкими хворобами змагалися і продовжують боротися виснажені горем батьки / дружини / сестри / брати воїнів. Діти, які були ще такими маленькими, коли втратили своїх батьків, — підросли й уже по-своєму трактують цю війну й чітко знають, хто ворог і чому йому не можна довіряти, пробачити й примиритися. А скільки дружин і батьків

замінили своїх рідних, які відійшли до лав небесного легіону, тут — у лавах українського війська.

Найважливіше, що попри роки, які минають і стирають із пам'яті багатьох українців імена новітніх героїв російсько-української війни, ми маємо пам'ятати одне: кожен із них пожертвував собою не заради того, аби стати «символом», а заради своєї землі, держави та сім'ї, які вони ринули захищати з початком 2014-го року.

«Мій Іван був би не загинув, якби я пішов з ним. Якби всі чоловіки зібралися й пішли разом, то війни вже не було б. Але таких, як мій Іван, було дуже мало, занадто мало, тому сталося те, що маємо зараз», — ці слова батька вояка 80-ки Івана Сови врізалися в мою пам'ять чи не найбільше. Нас і справді було надто мало, аби відстояти Крим і перемогти в цій війні добре озброєного й натренованого на національних військових конфліктах ворога, але нас насправді багато, аби вже понад шість років стримувати окупанта на східних рубежах. Авдіївка, Гнучове, Богданівка, Старогнатівка, Мар'їнка, Піски, Оріхове, Кримське, Новоолександрівка — «нулі», де вояки продовжують тримати оборону і досі.

Я вдячна кожному, хто допоміг реалізувати це видання: сім'ям полеглих бійців, волонтерам, командирам, воякам і військовим кореспондентам. Мені прикро, що авторів багатьох фото мені так і не вдалося встановити, адже навіть рідні загиблих не знали історій цих фотографій. Але вони самі собою — уже історія, пам'ять.

Особлива подяка:

Олександрові Красовицькому, Олександрові Молодому, Богданові Масляку, Наталії Фетич, Оксані Думанській, Дар'ї Бурій, Софії Дубик і Юлії Кунті (Львівський Центр надання послуг УБД), Максу Левіну, Анні Рибченко, Вадимові Кальченку, Любомирові Баричу, Геннадієві Щербаку, Катерині Хом'як, Романові Базенку, Ігореві Лещуку, Аліні Фурман, Вікторії Шинкаренко, Руслані Величко, Віталієві П'ясецькому, Лесі Герасимчук, Ярославові Дмитришину, Катерині Леоновій, Олені Пендерецькій, Лілії Мусіхіній, Юркові Вовкогону, Гаррі Шумову, Валерії Печеник, Станіславові Кіреєву, Володимирові Карпенку, Юрієві Руденку, Володимирові Вороблю, Яні Зінкевич, Аллі Мегель, Катрусі Стрілі, Олені Білозерській, Валерію Красняну й Наталії Волошин, Вілені Касьяновій, Євгенії Мазур, Романові Орищенко, Наталії Шетіловій, Алісі Котик і Андрієві Долику, Романові Зіненку, Олександрові Авраменко, Наталії Курдюковій, Романові Даниленкову, Анастасії Усенко, Ользі Дунь, Юлії Фіданян, Володимирові Фіданяну, Юрієві Чернишенку, Світлані Антоненко, Світлані Курилович, Ользі Гончаровій, Олені Мокренчук, Андрієві Орляку, Аліку Сардаряну, Лесі Слюсарчук, Андрієві Дуборізу, Сергієві Мальованому, Павлові Федаці, Василеві Ільницькому, Миколі Савельєву, Улянці Дідич, Олегові Височанському, Віталієві Любенку, Ярославові Гав'янцю, Максимові Грищуку, Русланові Боровику, Андрієві Ковальчуку, Ігореві Гордійчуку, Вікторові Ніколюку, Олександрові Василенку, Галині Єреміці, Ользі Якимович, Ользі Байвидович, Вікторії Ясинській, Лесі Верхов'яд, Юрієві Щербатому,

Ашерові Йозефу Черкаському, Олені Задорожній, Миколі Кудрі, Костянтину Ходаку, Олександрові Мамалую, Євгенові Положію, Світлані Хрущак, Тарасові Смакулі, Мар'яні Гайдучик, Павлові Білоусу, Богданові Кухаруку, Володимирові Рунцю, Анні Махно, Андрієві Орляку, Сергієві Пантюку, Марії Головкевич, Тетяні і Василю Думан, Олександрі Возняк, Оксані Матчишин, Романові Ковалюку, Власті Рейпаші, Миколі Журавльову, Сергієві Фролову, Марії Подибайло, Тетяні Гайворонській, Ілоні Вовк та Роману Сасіку.

ЗМІСТ

ДЕБАЛЬЦЕВЕ	3
ІГОР ВОЛОШИН	5
ДМИТРО ЖУКОВ («СІРЕНЬ»)	18
СЕРГІЙ ЦИМБАЛ («ЛЕГІОНЕР»)	32
АНДРІЙ СЕМЧИШИН	43
ОЛЕКСАНДР БАБИЧ	49
ОЛЕГ ЛИТВИН («ШАМАН»)	62
МИКОЛА ЖУК	78
АДАЛЬБЕРТ КОВАЧ	87
ФЕДІР ЛОПАЦЬКИЙ	95
АНДРІЙ КАПЧУР	103
ДМИТРО ЗАПЛІТНИЙ	109
АНАТОЛІЙ ГОЛИК	116
ІВАН СТУПАК («МАЖОР»)	125
ОЛЕКСАНДР ЛІСТРОВИЙ («БАНДИТ»)	136
В'ЯЧЕСЛАВ ЄФІМЕНКО	142
АРКАДІЙ ГОЛУБ («БРОНЯ»)	149
ОЛЕКСАНДР ТЕРБАН	156
ОЛЕКСАНДР ОРЛЯК	165
МИКОЛА КАРНАУХОВ («НЕЖУРИСЬ»)	176
«ДОРОГА ЖИТТЯ» («ДОРОГА СМЕРТІ»)	191
МИХАЙЛО БАЛЮК	193
АНАТОЛІЙ СУЛІМА	206

ВАСИЛЬ ЗАДОРЖНИЙ («КАВКАЗ»)	214
ДМИТРО ЛАГУНОВ («КАЩЄЙ»)	222
МАКСИМ ОВЧАРУК («ТАРПАН»)	228
ТАРАС КОНЧЕВИЧ («ДАНТИСТ»)	235
ОЛЕКСІЙ ГУРТОВ	244
РОМАН ЧОРНОБАЙ	251
ВАСИЛЬ БІЛАК	260
РОМАН СОВЛИЧ	267
ВОЛОДИМИР СУСЛИК	278
ВЛАДИСЛАВ ТРЕПКО	288
ВІТАЛІЙ ПОСТОЛАКІ («АПОСТОЛ»)	298
ЯРОСЛАВ КОСТЬ	308
ВАСИЛЬ АНТОНЕНКО («КОСМОС»)	313
МАКСИМ ЧЕРНЕНКО	321
ВЛАДИСЛАВ ЖИВКОВИЧ («ХОТАБИЧ»)	327
ВІКТОР КОРЕНІВСЬКИЙ	337
ОЛЕГ СТУКАЛО	346
В'ЯЧЕСЛАВ МІРОШНИК	355
МИХАЙЛО КВАРЦЯНИ («ЗУБ»)	366
МИХАЙЛО СТАСІВ	375
ПО ЛІНІЇ ФРОНТУ 2015-ГО	385
СЕРГІЙ МИХАЙЛОВ	387
ВІКТОР СТЕФАНОВИЧ («ВІК»)	394
МИКОЛА ГОРДІЙЧУК («ГРИЗУН»)	403
ВОЛОДИМИР САВОНЮК	416
АНДРІЙ ПИТАК	424
ДМИТРО ГОДЗЕНКО («ГОДЗИЛА»)	434
ВАСИЛЬ СЛІПАК «МІФ»	446
МАР'ЯН КАПТОВАНЕЦЬ («МОЛОДИЙ»)	461

СВІТЛОДАРСЬКА ДУГА	471
ОЛЕКСАНДР ВАСЮК	473
АНДРІЙ ШИРОКОВ («СІМ'ЯНИН»)	486
РОМАН РАДІВІЛОВ («ГЮРЗА»)	499
СЕРГІЙ СТЕПАНЕНКО («ПАШТЕТ»)	512
ВАСИЛЬ ПАНАСЕНКО («ВАХА»)	524
ПРОМЗОНА	535
АНДРІЙ КИЗИЛО («ОРЕЛ»)	537
МАРІІНКА	553
СЕРГІЙ ГОЛУБЄВ («ГОЛУБ»)	555
КИЇВ	567
АМІНА ОКУЄВА	569
ЗАЙЦЕВЕ	580
МАР'ЯН КОРЧАК («ХИТРИЙ»)	582
ПІСЛЯМОВА	598

Літературно-художнє видання

Серія «Хроніка»

ВОВК Ірина Олегівна

НА ЩИТІ
Спогади родин загиблих воїнів

ДЕБАЛЬЦЕВЕ

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *І. В. Мазінг*
Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Коректор *А. Р. Коник*

Підписано до друку 12.05.20. Формат 84×108^{1/32}.
Умов. друк. арк. 31,92. Облік.-вид. арк. 22,68.
Тираж _____ прим. Замовлення № _____ .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016